תוכן

משלי 4
משלי א - איזו חכמה הייתה לשלמה? 4
משלי ב - דברי מוסר ומילת חיבה 5
משלי ג - זהירות, חכמה לפניך 5
משלי ד - תקשיבו לאמא 6
משלי ה - למה לא "שמעתי בקול מוֹרָי?" 6
משלי ו - מוותרים על השוטרים 7
משלי ז - האישה הרעה 8
משלי ח - בין דת למדע 8
משלי ט - שתי נשים ושולחן ערוך 9
משלי י - אלו בנים תזכה לגדל? 10
משלי יא - דעו מאין יצאתם 10
משלי יב - איך מוצאים אישה טובה? 12
משלי יג - אם להכות, אז בעדינות 12
משלי יד - פולחן של טעות 14
משלי טו - איך מדבר חכם 15
משלי טז - על חוכמה ואמונה 15
משלי יז - חכמת השתיקה 17
משלי יח - איך מונעים מריבות? 18
משלי יט - הרע שבעולם – מי אשם? 19
משלי כ - מלך מלכי המלכים 20
משלי כא - רגע לפני הזבחים 22
משלי כב - דברי חכמים – קבצים חדשים 22
משלי כג - זהירות מסעודות מסוכנות 23
משלי כד - תופעה הראויה ללעג ולבוז 25
משלי כה - היצירה המקראית בימי חזקיהו 25
משלי כו - מצעד כסילים ואיוולת 27
משלי כז - סוד החברות 28
משלי כח - מיהו צדיק? 28
משלי כט - ענוה וגאוה 29
משלי ל - 8הדיברות 30
משלי לא - מלך וחוכמת אמו 31
סיכום משלי - איך קרא הרמב"ם את משלי? 32
איוב א - איוב וספר בראשית 33
איוב ב - השטן כמשל 33
איוב ג - ענן שחור 34
איוב ד - החיזיון של אליפז 36

איוב ה - אליפז חוקר את הבריאה 37
איוב ו - ואז הגיעה ההתפרצות 39
איוב ז - איוב פונה ישירות לאלוהים 40
איוב ח - יש שופט ויש משפט 41
איוב י - משפט ישיר – איוב מול אלוהים 42
איוב יא - צופר והחוכמה הנעלמת 43
איוב יב - מי יודע סוד החוכמה? 45
איוב יג - אלוהי המשפט 46
איוב יד - האם יש תקווה לאדם? 47
איוב טו - רשע וטוב לו? 49
איוב טז - שנאה ותפילה זַכָּה 51
איוב יז - רגע לפני שאמות 52
איוב יח - המשך לא יבוא 53
איוב יט - ספר הזיכרון של איוב 54
איוב כ - ארס נחשים מצופה שוקולד 55
איוב כא - רשעים מצליחים וחוגגים 56
איוב כב - אליפז נגד איוב 58
איוב כג - למצוא דרך לאלוהים 60
איוב כד - הרשעים האמיתיים 61
איוב כה - אליפז, הגזמת 63
איוב כו - בלי שֵׁמֶץ של טוב 63
איוב כז - איוב בלשון צופר 64
איוב כח - החכם הוא עירום 65
איוב כט - נאום הסיכום של איוב 67
איוב ל - המפולת והמשטמה 68
איוב לא - איוב נשבע על צדקתו 70
איוב לב - האם יש דרך שלישית? 72
איוב לג - שפת הייסורים 73
איוב לד - במה שונה אליהוא מבלדד? 75
איוב לה - הַבט שמַיִם וראֵה 77
איוב לו - מהי השגחה פרטית? 78
איוב לז - הסערה וההתגלות 80
איוב לח - המים כפלא חריג 82
איוב לט - עולם מופלא 84
איוב מ - למה איוב לא חזר בו? 86
איוב מא - מי יצוד את לִוְיָתָן 88
איוב מב - על מה איוב התחרט? 90
איוב - סיכום - נפרדים מאיוב 91
שיר השירים 94

שיר השירים א - ארץ תִּרְצָה וירושלים 94
שיר השירים ב - למה דומה דודי לצבי? 94
שיר השירים ג - החלום והמפגש 95
שיר השירים ד - טיול כלולות וחתונה בגן 96
שיר השירים ה - נמנום רגעי 97
שיר השירים ו - לחזור ליופי הישראלי 98
שיר השירים ז - שיר לעמק יזרעאל 99
שיר השירים ח - ההשבעה הרביעית 100
שיר השירים - סיכום - לסיכום שיר השירים 101
רות א - למשפחות מעורבות יש שני צדדים 103
רות ב - איפה ישנם עוד אנשים 104
רות ג - מתכון ברור להסתבכות 105
רות - סיכום - להתחיל מבראשית 106
איכה 107
איכה א - די להתפלל 107
איכה ב - תקראו למקוננות 107
איכה ג - אויב ושמו ירמיהו 108
איכה ד - שלבי ההתרסקות של ממלכת יהודה 109
איכה ה - ההר השומם 110
קהלת א - חכם, עמל ונהנתן 112
קהלת ב - רק מעטים זוכים 113
קהלת ג - מה יש שם בשמיים? 115
קהלת ד - מרוץ העמל ההכרחי 117
קהלת ה - לעבודה ולמלאכה 119
קהלת ו - מי יודע מה טוב? 120
קהלת ז - אחת מאלף 122
קהלת ח - מיהו החכם? 124
קהלת ט - משבר החוכמה ושמחת החיים 126
קהלת י - החכם בנאום סיכום 128
קהלת יא - מהפך בחידת הפתיחה 130
קהלת יב - תמונת סיום 132
קהלת - סיכום - הסיפור שמאחורי הספר 135
אסתר א - כשאתונה הביסה את פרס 139
אסתר ב - תודעת הגלות של היהודים 140
אסתר ג - גלות ואנטישמיות 140
אסתר ד - מגילת ההפך 141
אסתר ה - ארמון ההפך 142
אסתר ו - מי מפחד מהיהודים 143
אסתר ז - ואף מילה על ירושלים 144

אסתר ח - הזכות להתגונן..... 145
אסתר ט - בין שושן לירושלים 146
אסתר י - לא חג שמח..... 147
סיכום - חמש מגילות - חמש התקוות 148

משלי

משלי א - איזו חכמה הייתה לשלמה?

מהלכים פוליטיים מבריקים, תבונה אנושית וכושר שיפוט. אך מה שלמה לא צָפָה ולא הבין?

חכמת שלמה המתוארת בשתי דוגמאות בספר מלכים היא ייחודית ושונה מאד מחכמת המוסר הידועה לכל ילד נבון משחר הימים – "מִשְׁלֵי שלמה בן דוד מלך ישראל" (א, א).

שלמה "ישב על כסא דוד אביו" (מלכים א ב, יב) בגיל צעיר, וכבר הבין מהר וטוב יותר מכל בעלי הניסיון, המבוגרים והחכמים, מה מתרחש. בת-שבע אמו הציעה להיעתר לבקשת אדֹניהו אחיו-יריבו, ולתת לו את אבישג השונמית לאשה, כנראה מתוך מחשבה, שזה ירגיע את אדֹניהו ויתן לו מוצא של כבוד (שם, יג-כב). שלמה הבין מיד את המלכודת – בשעת כושר מתאימה ישתמש אדֹניהו באבישג (ששירתה את דוד באחרית ימיו) כהוכחה לכך, שהוא המלך החוקי; שלמה חתך וחיסל את כל החותרים נגדו במכה אחת, וכונן 40 שנה של מלכות יציבה ופורחת, ומימוש חלומו של דוד אביו בבניית הבית לה.'

ה' נתן לשלמה הזדמנות "בחלום הלילה" לבקש דבר אחד, והוא ביקש "לֵב שֹׁמֵעַ (=אינטואיציה) לִשפֹּט את עַמֶּךָ, להבין בין טוב לרע" (שם ג', ה-ט). כאשר באו שתי הנשים למשפט, בלי עדים, ולכאורה בלי שום אפשרות להוכיח של מי הילד החי, הבין שלמה מיד מי האם ומי משקרת, והמציא את הראיה המשפטית הידועה ("קחו לי חרב"; שם, כד), כדי לחשוף את האמת לכל העולם [1].אי אפשר היה 'לעבוד עליו', כי הוא הבין מיד מי אומר דבר וחושב דבר אחר; לכן נבהלו מפניו כל כך "כי ראו כי חכמת א-להים בקרבו לעשות משפט" (שם, כח).

ישעיהו (יא, א-ט) בנבואה המפורסמת על 'מלך המשיח' תיאר את חוש הריח הזה של שלמה כמאפיין העיקרי של מלך-שופט, שיוכל לנהל ארץ "בשֵׁבֶט פיו, וברוח שפתיו ימית רשע", כי אי אפשר יהיה להעמיד פנים ולטעון טענות ולספר סיפורים.

מה שלמה לא צָפָה ולא הבין?

את התוצאות ארוכות הטווח של קשרים פוליטיים וכלכליים, וחתונות מלכותיות עם בנות כל מלכי האזור החשובים (שם ג', א), שהביאו לבית דוד עושר ועוצמה מדהימים – לדור אחד – בסוף ימיו התפרק הכל וקרס (שם יא). שלמה היה בטוח שהוא יוכל לשלוט בתהליכים ובנשים, אבל הם שלטו בו[2].

ספר משלי חוזר וקורא לחכמה הבסיסית הפשוטה, שהיא עצמה המוסר – "יִרְאַת ה' ראשית דעת, חכמה ומוסר אֱוִילים בָּזוּ" (משלי א, ז).

---

[1]כך פירש רדב"ז בחלק ג', תשובה תרל"ד.
[2]כדברי ר' יוסי בן חלפתא, במדבר רבה פרשה י', ח-ט; ורמב"ם הל' איסורי ביאה פרק י"ג, יד-טז.

משלי ב - דברי מוסר ומילת חיבה

אם המזמור מתאר בדיוק את שהתרחש בהיכל השֵׁן של שלמה, מי הזהיר את המלך בדיוק מנשים בוגדות כאלה, וגם - היכן מצאנו את שלמה אומר למישהו "בני?"

מפתיע ביותר לשמוע מפי "שלמה בן דוד" אזהרות חוזרות ונשנות "להצילך מֵאשה זרה, מִנכריה אֲמָרֶיהָ החליקה, העֹזֶבֶת אלוף נעוּריה, ואת ברית א-להיה שכחה" (ב, טז-יז). האם זה נאמר לפני "בת פרעה", או בגללה? האם שלמה אמר דברי מוסר אלה בזקנותו, כלקח מכישלונו? ולמי? לרחבעם?

ועוד: מה תאמר חכמת משלֵי על מזמור תהלים מה (י-יג), שנאמר על "בת צֹר" – "שְׁמִעִי בת וראי והטי אזנֵךְ, ושְׁכחִי עַמֵּךְ ובית אביך – ויִתְאָו המלך יפיֵךְ, כי הוא אדֹנַיִךְ והשתחוי לו..."? אם המזמור מתאר בדיוק את שהתרחש בהיכל השֵׁן של שלמה, מי הזהיר את המלך בדיוק מנשים בוגדות כאלה, שתחילה עזבו את האלילוּת של צור ושל פרעה, ואחר כך, בשעה ששלמה איבד מכוחו, הפכו את עורן וחזרו לאלילי נעוריהן?

אמנם, בספר משלי לא מוזכרים חטאי אלילות, אלא זנות וניאוף ובגידה, אבל "בת פרעה" ו"בת צֹר" בוודאי לא התאימו להמלצתו: "ושמח מאשת נעוריך" (ה, יח) .

ונוסף לכל זה – היכן מצאנו את שלמה אומר למישהו "בני?"

אכן, מילת החיבה הזאת, עם דברי מוסר כאלה, נמצאים בתנך דווקא בדברי דוד אל שלמה "בנוֹ" (מלכים א ב, א-ג; דברי הימים א כט, א), ומכאן מתבקשת מסקנה. פרקי המוסר נגד נשים זרות ונכריות בקובץ הראשון (משלי א עד ט) הם "מִשלֵי שלמה בן דוד מלך ישראל", כלומר, משלים ל"שלמה בני" מפי "דוד מלך ישראל", והם מהווים פירוט והרחבה לאזהרה ולתפילה במלכים ובדברי הימים. "ולשלמה בני, תֵּן לֵבָב שלם לשמור מצוֹתיך, עֵדְוֹתיך וחֻקֶּיך..." (דברי הימים כט, יט).

מתוך דמותו של "דוד מלך ישראל"[1] בוקע הקול שהתאמץ כל כך לדבר אל הבן היחיד שיכול להקשיב. אחיו הבוגרים כבר עשו להם "מרכבה וסֻסים וחמִשים איש רצים" (שמואל ב ט"ו, א; מלכים-א א', ה-ו) לפניהם, ולא היו מקשיבים כלל לדברי תוכחה ומוסר, בעוד שלמה הצעיר עדיין מסוגל לשמוע "מוסר אב" (ד, א), ולהבין "יראת ה' ודעת א-להים" (ב, ה).

---

[1]בין אם אמר אותם דוד בעצמו, ובין אם אמרם חכם מקראי גדול מכוחו של דוד.

משלי ג - זהירות, חכמה לפניך

כן, ה' חנן אתכם בשכל טוב - אבל כל הטוב הזה עלול לקרוס אם תבטחו בחכמתכם עד כדי נטישת המוסר הפשוט ודרכי הזהירות

"בני" - אַל תִּשָׁעֵן "אֶל בִּינָתְךָ!"

כאן נשמעת אזהרה חריפה ביותר לשלמה "בני", ודרכו לכל החכמים הגדולים באמת בכל הדורות - אתם בטוחים בעצמכם דווקא כי יש לכם חכמה ובינה, ואכן, ה' חנן אתכם בשכל טוב - אבל כל הטוב הזה עלול לקרוס אם תבטחו בחכמתכם עד כדי נטישת המוסר הפשוט ודרכי הזהירות, שהם קודמים לכל החכמות ולכל המדעים-

"בְּטַח אל ה' בכל לִבֶּךָ, ואֶל בִּינָתְךָ אַל תִּשָׁעֵן; בכל דרכיך דָּעֵהוּ, והוא יְיַשֵּׁר אֹרחֹתיך; אל תהי חכם בעיניך, יְרָא את ה' וסוּר מֵרָע" (ג, ד-ו);

בלשון הגמרא (סנהדרין כא ע"ב) - "אמר ר' יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה, שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן - נכשל בהן גדול העולם - כתיב (דברים יז, טז-יז): רק לא יַרבֶּה לו סוסים, ולא ישיב את העם מִצרַימה למען הַרבוֹת סוס... ולא יַרבֶּה לו נשים, ולא יסור לבבו... אמר שלמה: אני אַרבֶּה ולא אשיב... אני אַרבֶּה ולא אסיר (את לבבי) - וכתיב (מלכים א יא, ד): ויהי לעֵת זִקנַת שלמה, נשיו הִטוּ את לבבו;"...

עדיין יש מקום לשלמה לשאול: 'ריבון העולמים, הלוא אתה נתת בי חכמה ובינה, ולמה לא אשען על בינה זו שנתת בי במיוחד, נוסף למה שנטעת בי מבריאתך- '?

התשובה לשלמה כבר כתובה (מלכים א ט, ג-ט) - "ויאמר ה' אליו: שמעתי את תִּפְלָתְךָ ואת תחִנתְךָ... אם תלך לפני כאשר הלך דוד אביך בְּתם לבב וביֹשר לעשות ככל אשר צִוִּיתיך, חֻקַּי ומשפטי תִּשמֹר;"...

חכמת שלמה ובינתו לא יספיקו לו אם יקח לו אשה זרה, כי ה' נתן באדם גם את היכולת לטעות, וכדי לַיֵּשֶׁר דרך בטוחה הוא חייב לתָאֵם בין בינתו לדבר ה', ולא לשכוח את המוסר הפשוט - מוסר ה' בני אַל תִּמאָס... כי את אשר יאהַב ה' יוכיח*, וכְּאָב את בן יִרצֶה" (ג, יא-יב).

*הפסוק הזה במשלי מתחבר ישירות לנבואה אל דוד (שמואל ב ז, יג-יד) על בנו אשר "יִבנֶה בית לשמי... אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן, אשר בהַעֲוֹתוֹ, והֹכַחתיו בשֵׁבֶט אנשים ובנִגעֵי בני אדם."...

משלי ד - תקשיבו לאמא

בדור הזה כבר קשה להבין זאת, אבל מוסר בא מייסורים, ומי שהיה מרביץ מוסר בילדים היה בעיקר האב

"שִׁמְעוּ בָנִים מוּסַר אָב" (א)
מדוע מוסר בא במיוחד מאב, ודווקא תורה מאם?

בדור הזה כבר קשה להבין זאת, אבל מוסר בא מייסורים, ומי שהיה מרביץ מוסר בילדים היה בעיקר האב, שהיה מתיר חגורה ומיַסֵּר בשוט או במקל, "בשֵׁבֶט אנשים"; גם אם נמנע מהפעלת כוח, היה מכה בשוט לשון, בהצלפות חדות מאִמרֵי פיו, כדי לַיֵּשֶׁר בנים צעירים בכוח אבותם; אם קשה לקבל, שזאת הייתה הנורמה 'החינוכית' אלפי שנים, הבה נקרא במשלי)יג, כד; כג, יג-יד- (
"חוֹשֵׂךְ שִׁבטוֹ - שׂוֹנֵא בנו, ואֹהֲבוֹ - שִׁחֲרוֹ =)עִם שחר (מוסר;"
"אַל תִּמנַע מִנער מוסר) ,גם (כי תַּכֶּנּוּ בשבט, לא ימות; אתה בשבט תַּכֶּנּוּ, ונפשו מִשְׁאוֹל תַּציל;"

אבל האֵם)לרוב (רגילה לדבר אל הילדים, לפנות אל לבם, לשכנע בדיבור, וזו מעלת התורה - תחילה התגלה ה' ביציאת מצרים במכות, באותות ובמופתים, ביד חזקה ובזרוע נטויה - ורק משהביא אותם לסיני התגלה בדיבור, במתן תורה.

תורה ניתנה בדברים, לא במכות - אנא רִשמוּ זאת עמוק בלבכם, וגם אבות המוסר מוזמנים לדרך האמהות, "כי בן הייתי לאבי - רך ויחיד לפני אמי) *"ד, ג (דַּבְּרוּ, אל תְּיַסְּרוּ-
..."ואַל תִּטֹּשׁ תורת אמך) "א, ח;(
"כי לֶקַח טוב נתתי לכם, תורתי אל תַּעֲזֹבוּ) "ד, ב;(
"דְּרָכֶיהָ דַרכֵי נֹעַם, וכל נתיבֹתֶיהָ שלום; עֵץ חיים היא למחזיקים בהּ ותֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר) "ג, יז-יח.(

*גם פסוק זה מתאים במיוחד לשלמה" ,רך ויחיד לפני אמי ,"בת-שבע, והוא נשמע כמענה לאביו.

משלי ה - למה לא "שמעתי בקול מוֹרָי?"

מתי בן צעיר או בת צעירה מתחילים להקשיב לתוכחות מוסר? רק כשקורה משהו רע, או כמעט קורה. לפני כן, כמעט אין סיכוי שיקשיבו; ככה זה בעולם

"ואמרתָּ: איך שָׂנֵאתי מוסר?! ותוכָחַת נָאַץ לִבי! ולא שמעתי בקול מורָי! ולמלמדַי לא הִטִּיתי אזני!
– כמעט הייתי בכל רע, בתוך קהל ועֵדה (=לעיני כולם)" (ה, יב-יד);

המוסר הפשוט הוא תועלתי ולא ערכי. 'בני, תיזהר, החברים האלה רעים!', 'בתי, תיזהרי, הבחור הזה מסוכן!' – לכן, כל עוד לא קורה רע, כנראה, שהכל בסדר. 'אבא, אל תדאג! אני פוקחת עין / אני מכירה אותו'. 'אמא, הם חברים שלי / אני שומר גבולות.'

שיחות מוסר כאלה מתנהלות כל יום באלפי בתים בניסוחים שונים, תחת עיקרון אחד – המוסר נקבע לפי התוצאות, לא לפי סולם ערכים, לא לפי תורה ומצוות וחוקים. ובספר משלי, גם כאשר מופיעה הקריאה לשמור מצוות ותורה, שולט בתוכחה המוסרית העיקרון התועלתי, כי התורה והמצוות ישמרו עליך מכל רע; מי שלא נזהר מאנשים רעים, ומאשה נכריה, לא יכול להיחשב חכם באמת, כי "יראת ה' ראשית דעת" (א, ז).

גם הגמול הוא ברור וידוע; אין זעקות איוב, ולא תחנוני תהלים, אין 'צדיק ורע לו' ולא 'רשע וטוב לו'. "שְׁתֵה מים מִבּוֹרֶךָ, ונוזלים מתוך בְּאֵרֶךָ... יהיו לך לבדך, ואין לזרים [חלק] אתך; יהי מְקוֹרְךָ ברוך, ושְׂמַח מֵאשת נעוריך... באהבתה תִּשְׁגֶּה[1] תמיד;

ולמה תִּשְׁגֶּה בני בְּזרה (=באשה זרה), וּתְחַבֵּק חֵק נכריה; כי נֹכַח עֵינֵי ה' דַּרכֵי איש, וכל מַעְגְּלֹתָיו (=נתיבי חייו הסובבים במעגלים) מְפַלֵּס (=שוקל במאזנים); עֲוֹונוֹתָיו יִלְכְּדֻנוּ את הרשע, ובחַבְלֵי חטאתו יִתָּמֵךְ (=יִתָּלֶה); הוא יָמוּת באֵין מוסר, וברֹב אִוַּלתוֹ יִשְׁגֶּה" (ה', טו-כג).

---

[1]משחק מילים ומשמעים מרתק בין 'שִׁגָּיוֹן' (=מחשבה ורגש עמוק), לבין 'שגיאה' בגלל קרבת השורשים – האהבה הרצויה תמלא את מחשבות לבך ואת רגשותיך, ואל תימשך אחרי השגיאה הקשה של אשה זרה, כמו הרשע שיילכד בחטאיו וב"אִוַּלתוֹ יִשְׁגֶּה", שגיאה שתמית אותו.

משלי ו - מוותרים על השוטרים

מי שלומד מחכמת הנמלה ומתבונן בצפוי לטווח ארוך, לא יסתבך בערבויות מפוקפקות, ובוודאי יתרחק משחצנות ומשקר, מריב אחים וממזימות מרושעות

"לֵך אל נמלה עָצֵל,[1] רְאֵה דרכיה וַחֲכָם; אשר אין לה קצין, שֹׁטֵר ומֹשֵׁל;
תָּכין בקיץ לחמה, אָגרה בקציר מאכלה" (ו', ו-ח);

הנמלים יודעות לתכנן לטווח ארוך בלי מנהלים מבחוץ ובלי מתכננים; הן יודעות להכין אוצרות מזון מן הקיץ אל החורף בהתארגנות חברתית מופלאה, שהיא הרבה יותר דייקנית ומסודרת מכל חברה אנושית, שיש בה המוני קצינים ושוטרים, פקידים ומנהלים, יועצים ומושלים.

בני אדם, גם גדולים וחכמים, מתקשים לצפות את תוצאות מעשיהם לטווח ארוך, ולכן הם נוטים להסתבך בערבויות כספיות ובהתחייבויות מלאות סיכונים; אילו נזהרו ופקחו עין במחשבה על מה שצפוי, לא היו נכנסים להרפתקאות כלכליות, שקשה מאד להיחלץ מהן, ולהבטחות לגורמים מפוקפקים, שאחרי ההסתבכות צריך למהר ולהתרפס כדי להינצל:

"בני, אם עָרַבתָּ (=עֵרָבון) לרעך, תָּקַעתָּ לזר כַּפֶּיךָ (=הִתחַיַבתָּ);
נוֹקַשתָּ (=נִתפַּסתָּ) באִמרֵי פיך, נִלכַּדתָּ באִמרֵי פיך;
עֲשֵׂה זאת אֵפוֹא והִנָּצֵל, כי בָאתָ בכף רעך–
לך הִתרַפֵּס (=תשפיל עצמך) וּרְהַב (=ותתן גאוה ל)רעך" (ו, א-ג);

כל זה חלק מהוויכוח המקראי הגדול על חכמת שלמה, שידע והבין מיד מה מתחולל בלבם ובמוחם של אנשים שהוא רואה ושומע לנגד עיניו, אך טעה בגדול בהבנת התוצאות ארוכות הטווח של הקשרים עם אשה זרה ונכריה;

מי שלומד מחכמת הנמלה ומתבונן בצפוי לטווח ארוך, לא יסתבך בערבויות מפוקפקות, ובוודאי יתרחק משחצנות ומשקר, מריב אחים וממזימות מרושעות, כי מחירן כבד לטווח ארוך, ולא קשה להבין זאת.

"שֵׁש הֵנה שָׂנֵא ה', וְשֶׁבַע תוֹעֲבַת נפשו:
עינים רמות – ולשון שקר – וידים שֹׁפכות דם נקי;
לֵב חֹרֵש מחשבות אָוֶן – רגלים ממהרות לרוץ לרעה;
יָפיחַ כזבים עֵד שקר – ומשלח מְדָנים בין אחים" (ו, טז-יט).

[1]המשלים נגד העצלות מקומם בקבצים הבאים של "משלי שלמה", וכאן הובא משל הנמלה למטרה שהסברתי.

משלי ז - האישה הרעה

מי היא? זה תלוי, דור-דור ומאבקיו

ברוב פרשיות התורה והנביאים, הגבר הוא האשם באונס (שכם, בראשית לד; אמנון, שמואל ב יג), בפיתוי ("וכי יפתה איש..."; שמות כב, טו-טז), בהוצאת שם רע (דברים כב, יג-כט), והוא גם נשפט ראשון ונענש; גם בפרשת לוט בסדום, וגם בפרשת יהודה ותמר, הגברים אשֵמים ולא הנשים; אפילו איזבל ועתליה (מלכים-א יח, ד; יט, ב; כא, י-טו; מלכים-ב יא, א-ב) מתוארות בעיקר כרוצחות, ולא כמפתות.

פיתוי הנחש את האישה בבראשית (ג) הוא חריג בתורה, ודווקא משם נטלה החוכמה והעצימה תיאורי פיתוי עסיסיים של אישה זונה (משלי ז, י-כ) שאין כמותם בכל התנך, כדי להעצים את האזהרה באזני "בני", מאישה כזאת ומהבית שלה .ומנגד, גם החוכמה המוסרית מופיעה כאישה. גם היא מזמינה אל ביתה, גם היא מחפשת כל דרך לשכנע בני אדם לבוא אליה, כי פֵּרותיה טובים מכסף ומזהב (ח, יא, יח-כא).

החשיפה של ממלכת ישראל מימי שלמה לתרבות מצרים[1] – "מַרבַדים רָבַדתי עַרשִׂי, חֲטֻבוֹת אֵטוּן (=מעוצבות בד מ)מצרים", ולתרבות הפניקית – "וּבת צֹר... מִמְשבצות זהב לבושהּ... בהיכל מלך" (תהלים מה, י-טז), מסבירה את המאבק הזה של חכמים בישראל מימי בית ראשון על החוכמה והמוסר (=האשה הטובה), נגד תרבות הזימה והפיתוי (=האישה הרעה).

בימי בית שני כבר פירש שמעון בן סירא[2] את 'החוכמה', לא רק על המוסר ויראת ה', אלא על התורה בכלל, כנראה, אל מול התרבות המתייוונת; בעקבותיו הלכו מדרשי חז"ל והפרשנים,[3] אלא שה'אישה הרעה' התחלפה בתקופות השונות, וזוהתה עם הנצרות המפתה ורודפת, ואחר כך עם פיתויי ההשכלה והמודרנה.

דור דור ומאבקיו – בעוד 'האישה הטובה' נשארת תמיד מזוהה עם דרך התורה, החכמה והמוסר, דרך הצניעות המכובדת, שגם היא יוצאת לשערים וקוראת לצעירים לבוא אליה, כי איננה יכולה להפקיר את הצעירים ל'אישה הרעה' עם הפיתוי ברחובות.

---

[1]חשיפה זו גם מסבירה את ההקבלות הנרחבות של פסוקים במשלי עם החוכמה המצרית הקדומה, ועם ספר אחיקר הארמי; ראו ערך משלי באנציקלופדיה מקראית, כרך ה', עמ' 559-563.
[2]ייתכן, שהוא 'שמעון הצדיק' בלשון המשנה (אבות פרק א'); ספר משליו ממשיך את המקרא ברוח התורה, שהיא החוכמה העליונה, ויראת ה'; ראו בייחוד בן-סירא פרק א', ופרק כ"ד.
[3]מרש"י עד ביאור הגר"א למשלי.

משלי ח - בין דת למדע

מה קדם למה - החוכמה או הבריאה, האם תיתכן סתירה בין האמונה בבורא עולם למדע וגם - מי אומר לאלוהים במה לשחק?

ה' יצר חכמה לפני שיצר עולם, ועל פי החכמה יצר עולם – "ה' קָנָנִי[1] ראשית דרכו, קֶדֶם מִפעליו מֵאז... עד לא עשה ארץ וחוּצוֹת... בַּהֲכִינוֹ שמים שם אני... בשׂוּמוֹ לַיָּם חֻקּוֹ..." (ח, כב-כט) ;לכן יש מעמד מיוחד, ראשוני, לחכמת הבריאה, זו שקדמה, ששימשה תכנית לבריאה, לעולם ולאדם; לכן גם המוסר הנובע מן החכמה יש לו מעמד ראשוני ומחייב כל אדם באשר הוא – אין מדובר כאן בתורה שניתנה לעם ישראל, אלא בחכמה ובמוסר המעצבים כל אדם, ומחייבים כל אדם.

רעיון יסודי זה הנרמז בישעיהו (מ, יב-יד) קיבל את ביטויו המלא כאן במשלי, ועל פיו נבנתה המחשבה היהודית לדורותיה, מראשוני הפילוסופים עד אחרוני המקובלים.

בורא עולם לא יצר כל יצור בפני עצמו יש מאין,[2] אלא ברא את החכמה, ועל פי קנה המידה של תכנית החכמה נוצר הכל – לכן, בכל מקום שהאדם מוצא סדר והיגיון וחוקיות בבריאה, הוא מגלה בזה את הקווים של התכנית הראשונית בה 'השתעשע' בורא עולם ביצירת עולמו וברואיו.

לכן, לא תיתכן סתירה בין דת (=אמונה בבורא עולם) למדע, גם אם המדע משתנה, ומגלה נפלאות חדשות לבקרים, כי האדם רק חושף את חכמת הבורא – כל הגילויים האלה הם תחנות במסע ההרפתקאות האנושי במרחבי החכמה הא-לוהית.

במשך דורות רבים החזיקו רבים מהפילוסופים ואנשי המדע בהנחת יסוד (=אקסיומה), שחוקיות הטבע מוכרחה לתת תמיד תוצאה ודאית [כגילוי השלֵמות של א-לוהים בעולמו] ;כאשר הוכח קיומה של אי-ודאות[3] בפיזיקה קוואנטית, בהתנהגות של חלקיקים אלמנטאריים כגלים או כחלקיקי חומר, התברר שלא ניתן לחשב יחד את מיקומו של חלקיק וגם את תנועתו, וצריך לקחת בחשבון מרכיב סטטיסטי.

על זה אמר אלברט איינשטיין, שהאמין בוודאות : 'אינני מאמין, שא-לוהים משחק בקוביה' – ענה לו נילס בוהר : 'איש לא יאמר לא-לוהים במה לשחק.'

"וָאֶהְיֶה (=החכמה) אצלו אָמוֹן,[4] ואהיה שעשועים יום יום, משחקת לפניו בכל עת ; משחקת בתבל ארצו, ושַׁעֲשֻׁעַי את בני אדם" (ח, ל-לא).
ואני הקטן מוסיף : אי הוודאות בטבע העולם, מאפשרת לבעלי תודעה את חופש הבחירה.

' [1]קונה' פירושו המקורי 'יוצר' – כקריאת שם של חוה לבן הראשון שנולד – "קניתי (=יצרתי) איש את (=עִם) ה'" (בראשית ד', א), וכדברי מלכיצדק ואברם – "...ה' א-ל עליון, קֹנֵה שמים וארץ" (בראשית י"ד, יט,כב).
[2]ראו רמב"ן לבראשית א', א.
[3]דה-ברולי (1924), שרדינגר (1926), והיזנברג (1927), ניסחו את העקרונות ואת המשוואות של עקרון אי-הוודאות בפיזיקה הקוואנטית, בהתאם למודל האטום שהציע בוהר.(1913)
[4]ה' היה לחכמה שברא כמו אוֹמֶן לילדה, והיא "אָמוֹן" אצלו.

משלי ט - שתי נשים ושולחן ערוך

רבים יאמרו בצדק, שאי אפשר להעמיד בחירה כל כך מקוטבת, ויש הרבה יותר משתי אפשרויות אלה, אולם אני בגיל 17 בחרתי, ואני לא מצטער לרגע

שתי הנשים – "חָכְמוֹת" (ט, א) מול "אֵשֶׁת כסילות" (ט, יג). לא רק בית מול בית, אלא גם לחם ויין, 'שולחן ערוך' מול שולחן ערוך, ו'מסכת' (=יין מזוג) מול מסכת, כל אחת יושבת "על... מְרֹמֵי קָרֶת" (=קִריה ; ט, ג,יד), וכל אחת קוראת באותה לשון ממש – "מי פֶתי יָסֵר הֵנה..." (ט, ד,טז).

נו חברים צעירים, לאן אתם הולכים? לחגיגת מסכת נלמדת בבית המדרש, עם 'לחם ויין' של מחבר 'שולחן ערוך' לסיכום ההלכות? או למסיבת ריקודים של חבורות לֵצים עם "מים גְנוּבים יִמְתָּקוּ, ולֶחֶם (=מיניות) סְתָרים יִנְעָם" (ט', יז)?

רבים יאמרו בצדק, שאי אפשר להעמיד בחירה כל כך מקוטבת, ויש הרבה יותר משתי אפשרויות אלה, אולם אני, בגיל 17, בחרתי בדעה צלולה בבית המדרש, ואני שמח בכל יום על בחירתי.

אבל מאז שקראתי משלי לראשונה התקשיתי בסיום של הקובץ הראשון (א עד ט) – איך חותמים ב"אשת כסילות", ב"מים גנובים", ו"בעִמקֵי שְׁאוֹל" (ט, יג-יח)?

עד שגיליתי חוברת קטנה, שכתב פרופ' יהושע מאיר גרינץ (ז"ל), ספר משלי – פרקי מבוא (ירושלים התשכ"ח, עמ' כד, לא), ובה הרעיון, שהשיר החותם (בא-ב) את הספר, "אשת חיל" (לא, י-לא), שייך לקובץ הראשון לפי הרקע והתוכן, אלא שהעדיפו להציבו בסוף הספר השלם על כל קבציו. מיד הבנתי, שבראשונה היה "אשת חיל" הסיום הפיוטי של הקובץ הראשון.

נסו נא (כמוני) לקרוא את פרק ט ולהשלים מיד ב"אשת חיל", ותחושו משהו מהיופי המרטיט של אשת החכמה בספר משלֵי.

משלי י - אלו בנים תזכה לגדל?

כיצד מתנהג בן חכם החושב על העתיד, כיצד מתנהג היפוכו ומה היא פסגת הטוב ההורית

אחרי משלי החכמה והאזהרות, שנאמרו ל"שלמה בני" מפי "דוד מלך ישראל",[1] אנו פותחים כעת באוצר "משלי שלמה". באוצר הזה אין סדר א-ב, אין סדר של תוכן, אלא הוא כמו שפע החכמה ממקורותיה בלי התערבות היגיון מסדר.

כדי לקרב את משלי החכמה הקדומים אל ההיגיון האנושי המצטמצם בהגדרותיו, בחרתי לאסוף מכל הפרקים של אוצרות שלמה פסוקי משל הקשורים יחד בנושא אחד, ובכל יום אציג קובץ כזה, כל יום בנושא אחר, בהשתדלות לעגן את הנושא היומי לפחות באחד מפסוקי הפרק היומי .כך נוכל להשוות בקלות משלים דומים, שנוסחו בשינויים קלים וגם בהבדלים יותר עמוקים, ובמקרים רבים משל קצר (=חצי פסוק) מקבל את השלמתו בצורות שונות.

הנושא הראשון נראה כעין המשך לקובץ הראשון, ועיקרו נעוץ בשאלה – אלו בנים תזכה לגדל[2]?

בן חכם יְשַׂמַּח אב – ובן כסיל תּוּגַת אמו)י, א;(
בן חכם יְשַׂמַּח אב – וכסיל אדם בּוֹזֶה אמו)טו, כ;(
בן חכם]שומע [**מוּסַר אב – ולֵץ לא שמע גערה**)יג, א;(
]מביא [**כעס לאביו בן כסיל, ומֶמֶר** =)ומרור (**ליולדתו**)יז, כה;(
מקלל אביו ואמו, יִדְעַךְ נֵרוֹ באישון חֹשֶׁך =)בחושך שחור ; כ, כ;(

בן חכם חושב על העתיד, ומכין אוכל מן הקיץ לסוף החורף, והיפוכו בבן בטלן, שעבד חכם ינהל אותו, ולבסוף ייקח ממנו נחלה, כאילו היה בן :

אֹגֵר בקיץ בן משכיל – נִרְדָּם בקציר בן מביש =)בַּטלָן ; י, ה;(
עבד משכיל יִמשֹל בבן מביש, ובתוך אחים יַחֲלֹק נחלה)יז, ב;(

בן שומר תורה הוא הניגוד המוחלט של "בן סוֹרֵר ומֹרֶה... זוֹלֵל וסֹבֵא" (דברים כא, כ), מנהיג חבורות פשע:

נוֹצֵר תורה בן מבין – ורֹעֶה =)מנהיג חבורת (**זוֹלְלִים יַכלים** =)יְבַיֵּש (**אביו**)כח, ז;(
איש אֹהֵב חכמה ישמח אביו – ורֹעֶה =)מנהיג חבורת (**זונות יְאַבֵּד הון**)כט, ג;(
מְשָׂדֶד =)שודד (**אב יַבריח אם, בן מביש ומחפיר**)יט, כו;(

פסגת הטוב – נכדים מוצלחים, וסוף החוטאים להפסיד את עושרם:

]איש [**טוב ינחיל בני בנים, וצָפוּן לצדיק**]לקבל [**חֵיל** =)עושר (**חוֹטֵא**)יג, כב;(
תפארת בַּחוּרים כֹּחָם, והדר זקנים שיבה)כ, כט;(
עֲטֶרֶת זקנים בני בנים, ותפארת בנים, אבותם)יז, ו;(
מתהלך בְּתֻמּוֹ צדיק, אשרי בניו אחריו)כ, ז.(

---

[1]לפי פירושנו לעיל
[2]המשכו של נושא הבנים יבוא בפרק יג, בפסוקי החינוך לבנים

משלי יא - דעו מאין יצאתם

מה עומד במוקד - הרצון המוסרי של כל אדם ישר, האמונה הדתית-מוסרית במצוות ה', או התבונה האנושית המציבה תמרורי אזהרה?

האם אסור לרמות במסחר או לקחת שוחד ולהטות משפט, מפני שאלה הם מעשים רעים ומתועבים מעצם טבעם? האם משום כך הם גם "תועבת ה'"? או שעלינו להתבונן בחכמה בתוצאות החמורות הצפויות ממעשים אלו, ולהיזהר מהם בגלל הסכנות הטמונות בהם ?מה עומד במוקד – הרצון המוסרי של כל אדם ישר, האמונה הדתית-מוסרית במצוות ה', או התבונה האנושית המציבה תמרורי אזהרה ?ואולי שלושת המוקדים עולים באמת בקנה אחד?

"משלי שלמה" בנושא זה ממשיכים את איסורי התורה ואת אזהרותיה, בציטוטים ברורים במיוחד :

"ושֹׁחד לא תִּקח, כי השֹׁחד יְעַוֵּר פִּקחים, ויסַלֵּף דברי צדיקים" (שמות כג, ח) ;
..."ולא תִּקח שֹׁחד, כי השֹׁחד יְעַוֵּר עיני חכמים, ויסַלֵּף דברי צדיקִם" (דברים טז, יט) ;
"לא תעשו עָוֶל בַּמשפט, במִדה, במשקל ובַמְּשׂוֹרה, מֹאזְנֵי צדק, אַבְנֵי צדק, אֵיפַת צדק והין צדק יהיה לכם
אני ה' א-לֹהֵיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" (ויקרא יט, לה-לו) ;
"לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן, גדולה וקטנה ; לא יהיה לך בביתך אֵיפה ואֵיפה, גדולה וקטנה ; אבן שלֵמה וצדק יהיה לך, אֵיפה שלֵמה וצדק יהיה לך למען יאריכו ימיך על האדמה אשר ה' א-לֹהֶיך נֹתֵן לך ; כי תועבת ה' א-להיך כל עֹשֵׂה אלה, כל עֹשֵׂה עָוֶל (דברים כה, יג-טז) ;

ברור ומפורש, שהתורה כוללת את כל ההסברים ביחד, בלי שום הפרדה בין ההנמקה המוסרית והדתית – "תועבת ה'... כל עֹשֵׂה עָוֶל" – לבין ההסבר התועלתי המזהיר מפני התוצאות הקשות של השוחד, שגם חכמים וצדיקים צפויים ליפול ולהסתבך בגללו.

אבל יש בתורה גם נימוק היסטורי, מוסרי ותועלתי כאחד, והוא קשור ביציאת מצרים, בבחירת עם ישראל, ובנחלתו בארץ שה' נתן לו. עם ישראל, כעם סגולה שקיבל תורה בסיני, חייב לזכור את העוול הנורא של שעבוד מצרים, ואסור לו במיוחד ליפול בתועבה מוסרית, אפילו היא נראית 'קלה', כי היא צריכה להזכיר לו את סבלו במצרים, ואת המכות שספגו המצרים.

ובלשון הרמב"ם :[1] "קשה עונשן של מידות [חסרות], מעונשן של עריות [בהסכמה], שזה בינו לבין המקום, וזה בינו לבין חברו, וכל הכופר במצות מידות, ככופר ביציאת מצרים."...

נימוקים כאלה אינם מופיעים כלל בספר משלי, שכן החכמה המקראית משותפת גם ל"חכמת כל בני קדם" (מלכים א ה, י), והיא אוניברסלית במהותה. לפיכך, גם כשהיא מצטטת בפירוש את לשון התורה, ומאחדת את ההנמקה המוסרית, הדתית והתועלתית, היא משאירה 'בחוץ' במכוון את הבחירה בעם ישראל, ואת ההיסטוריה המיוחדת של יציאת מצרים ומתן תורה בסיני, שהם עיקרי התורה, ומעמידה את המוסר עם התועלת במוקד האמונה הדתית של כל אדם באשר הוא .

מֹאזְנֵי מרמה תועבת ה' – ואבן שלֵמה, רצונו (יא, א) ;
אבן ואבן, אֵיפה ואֵיפה – תועבת ה' גם שניהם (כ, י) ;
תועבת ה' אבן ואבן, ומֹאזְנֵי מרמה לא טוב (כ, כג) ;
תועבת ה' דרך רָשָׁע – ומְרַדֵּף צדקה יֶאֱהָב (טו, ט) ;
עֹכֵר ביתו בוצֵע בצַע – ושֹׂנֵא מַתָּנֹת [של שוחד] יִחְיֶה (טו, כז) ;
תועבת ה' כל גְּבַהּ לֵב, יד ליד (=שיתוף פעולה של פושעים) לא יִנָּקֶה (טז, ה) ;
יד ליד לא יִנָּקֶה [מעונש] רע – וְזֶרַע צדיקים נִמלָט[2] (יא, כא) ;

פֶּלֶס (=מידת בְּנְיָה) ומֹאזְנֵי משפט [נאמנים] לַה' – [לפי] מַעֲשֶׂהוּ כל אַבְנֵי כיס ;
תועבת מלכים עֲשׂוֹת רֶשַׁע, כי בצדקה יִכּוֹן כִּסֵּא (=מלכות ; טז, יא-יב) ;
אבן חֵן השֹׁחד בעיני בעליו, אל כל אשר יִפְנֶה, יַשְׂכִּיל[3] (יז, ח) ;
שֹׁחד [בסֵתֶר] מֵחֵק רָשָׁע יִקָּח, להַטוֹת אָרְחוֹת משפט (יז, כג) ;
תועבת צדיקים, איש עָוֶל – ותועבת רָשָׁע, יְשַׁר דרך (כט, כז) ;
עֹבֵד אדמתו יִשְׂבַּע לחם–
ומְרַדֵּף ריקים (=חבורות פֶּשע) חסר לב (יב, יא) / יִשְׂבַּע רִיש (=עוני ; כח, יט) ;
איש אֱמוּנוֹת (=יושר), רַב ברכות – ואָץ להעשיר [בלי צדק] לא יִנָּקֶה (כח, כ) ;

---

[1]הלכות גניבה פרק ז, יב.
[2]כמו לוט מסדום.
[3]המתבונן בחכמה, ישכיל לראות תוצאות השוחד הקשות.

משלי יב - איך מוצאים אישה טובה?

מול אישה שמרבה ריב וכעס בבית, יותר "טוב לשבת על פִּנַּת גג" או "בארץ מדבר" כי המריבות האלה הן כמו גשם דולף לתוך הביתה. האם יש גם מבט נשי?

החוכמה מלמדת איך לחיות טוב ונכון, ויראת ה' מעניקה לחיים טובים משמעות של חיים ראויים לפני בורא האדם ; אפשר ואפשר ללמוד חוכמה, וזכות לאדם להיות יְרֵא ה'. אפשר גם להתפרנס כראוי במאמץ אנושי, ביושר ובצדק, ואפשר אפילו לרשת בית והון מנחלת אבות – כל זה בידינו .אבל למצוא אישה טובה, חֲכָמָה, אישה של עבודה ושל חסד, "אשת חיל" – זה לא לגמרי בידינו, ולא כולם מצליחים, לא כולם זוכים. "בית והון נחלת אבות – ומֵה' אשה מַשְׂכֶּלֶת" (יט, יד).

כל זה ממבט גברי של בעל-אדון, ששופט את העולם מעל הגג .[1]מול אישה שמרבה ריב וכעס בבית, יותר "טוב לשבת על פִּנַּת גג" או "בארץ מדבר" כי המריבות האלה הן כמו גשם דולף לתוך הבית, ואישה כזאת מביאה בושה לבעלה .האם יש גם מבט נשי?

בפרקים הראשונים (א-ט) היו שתי הנשים, החוכמה והסכלות, יִרְאַת ה' והאישה הנכריה, שתיהן בונות בית ועורכות שולחן, והכל תלוי בהן, וכאן מצאתי רק פסוק אחד ברוח זו – "חַכְמוֹת נשים בנתה בֵיתהּ – ואִוֶּלֶת, בידיה תְּהֶרְסֶנּוּ" (יד, א). באמת נשות ישראל, אַל תכעסו, כי [כמעט] הכל תלוי בָּכֶן, הבית והחיים בידכן!

אשת חיל עֲטֶרֶת בעלהּ – וכְרָקָב בעַצְמוֹתיו, [אשה] מבישה (יב, ד) ;
אשת חֵן[2] (=חסד) תִּתְמֹךְ [חיי] כבוד – ועריצים יִתְמְכוּ עֹשר (=עשירים ; יא, טז) ;
טוב פַּת חֲרֵבה ושַׁלוה בהּ, מִבית מלא זִבחֵי (=סעודות בשר מלאות) ריב (יז, א) ;
טוב לשבת/ [שֶׁבֶת] על פִּנַּת גג, מֵאשת מִדְיָנים ובית חבר (=כשפים ; כא, ט) / [כה, כד] ;
טוב שֶׁבֶת בארץ מדבר, מֵאשת מִדְיָנים (=מריבות) וכעס (כא, יט) ;

חַכמוֹת נשים (=אשה מֵהחכמות) בנתה בֵיתהּ – ואִוֶּלֶת, בידיה תְּהֶרְסֶנּוּ (יד, א) ;
דֶּלֶף טורֵד ביום סַגריר (גשם סוגר בבית), ואשת מִדְיָנים נִשְׁתָּוָה (=שָׁוָה לו ; כז, טו) ;
הַוּת (=אסון) לאביו בן כסיל, ודֶלֶף טֹרֵד מִדְיְנֵי (=מריבות) אשה (יט, יג) ;
בית והון נחלת אבות – ומה' אשה משכלת (יט, יד) ;
מָצָא אשה [ראויה] מָצָא טוב, ויָפֵק (=ויקבל) [ברכת] רָצון מֵה' (יח, כב) ;

---

[1]רמז לסיפור הקשה על דוד (שמואל-ב יא, ב), שהתהלך "על גג בית המלך", וראה "אשה רחצת מעל הגג."

[2]חן' במקרא איננו יופי, אלא 'חסד וחנינה' – "ונֹח מצא חן בעיני ה'" (בראשית ו', ח).

משלי יג - אם להכות, אז בעדינות

האם אפשר לחנך במכות? האם אפשר לחנך בלי מכות?
האם יש מכות חינוך עדינות, לא אלימות?
האם ניתן ללמד מוסר מבלי לייסר? האם לייסר במילים או במכות?

כשהייתי צעיר, עוד קיבלנו סטירות לחי לשם חינוך כדבר מקובל. ובכיתה א', מורה שברה עלי סרגל - אני זוכר עד היום את המקום בו ישבתי, ואת הרמת הידיים לגונן על הפנים.

ברוך השם, היום מכות לשם חינוך אסורות באופן רשמי, אף כי לא נעלמו לגמרי.
אבל האלימות בבתי הספר לא פחתה, ואולי אפילו התעצמה - אם מורים לא מרביצים לתלמידים,

אזי תלמידים מרביצים יותר לחבריהם החלשים מהם, וכמה מהם גם מרביצים למורים. אלימות נובעת בעיקר מתחושות חולשה, ומפחד לאבד מעמד וסמכות. ואלו בעיות נצחיות של כל בני האדם, במיוחד של חלשים, במיוחד של צעירים, וגם של הורים שמאבדים שליטה.

אישית, אינני מאמין במכות, וגם לא בהטפה מוסרית ובדברי תוכחה, כי הצלפות של מילים חדות ופוגעות)לפעמים יותר ממכות ,(!גם הן לא מועילות לטווח ארוך, והשפעתן השלילית עולה על כל תועלת זמנית של הרתעה והפחדה. כל ימי כמחנך דגלתי בהשפעה דרך שיח חֲבֵרי 'בגובה העיניים', וקשר חם ואנושי. רק פסוק אחד מצאתי לי במשלי - "חֲנֹךְ לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה) "כב, ו;(

אפילו הנביאים הגדולים שלנו לא הצליחו לעצור את ההשחתה ואת הנטישה בתוכחות המוסר המרשימות ביותר, ולרוב לא הקשיבו ולא שמעו להם, כפי שהם עצמם מודים.

אבל רוב חכמת משלי חשבה אחרת ממני, וביססה את הקו של "חוֹשֵׂךְ שִׁבטוֹ שׂוֹנֵא בנו "לדורות רבים, ועם זה, אני שומע גם סייגים - להכות בעדינות" ,בַּשֵּׁבֶט ,"לא 'מכות רצח', לא לגרום חבלה, לא מתוך כעס ואובדן שליטה, אלא מתוך אהבה ושאיפה להציל את נפש הילד, שלא יתדרדר לפשיעה, חלילה.

בלשון זו כתב הרמב"ם[1] על מלמדי תינוקות: "...ואינו מכה אותם מכת אויב, מכת אכזרי, לפיכך לא יכה אותם בשוטים ולא במקלות, אלא ברצועה קטנה", והיו נוהגים להכות מכה קלה על קצות האצבעות.

כל הורה ומחנך, שלא כפוף להוראות משרדי החינוך, ואינו מסכים לשיטות שלי, אלא דוגל בשיטת החינוך של הרמב"ם ברוח 'משלי' - חובתכם לשמור מכל משמר על הקווים האדומים, ולמנוע מכות אכזריות בכל תוקף.

בן חכם]שומע [**מוּסַר אב – ולֵץ לא שָׁמַע גערה**)יג, א;(
חוֹשֵׂךְ שִׁבטוֹ שׂוֹנֵא בנו – ואֹהֲבוֹ, שִׁחֲרוֹ [2]**מוסר**)יג, כד;(
יַסֵּר בנך כי יש תקוה – ואֶל הֲמיתוֹ [3]**אַל תִּשָּׂא נפשך**)יט, יח;(
אַל תִּמנַע מִנער מוסר, כי תַּכֶּנּוּ בשֵׁבֶט =)מכה עדינה (**לא ימות–**
אתה בשֵׁבֶט תַּכֶּנּוּ, ונפשו מִשְּׁאוֹל תַּציל)כג, יג-יד;(
שֵׁבֶט ותוֹכַחַת יִתֵּן חכמה]בנער – [**ונער מְשֻׁלָּח מביש אמו**)כט, טו;(
יַסֵּר בנך ויָנִיחֶךָּ =)יִתֵּן לך מנוחה ,(**ויִתֵּן מעדנים לנפשך**)כט, יז;(
חֲנֹךְ לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה)כב, ו;(
חֲכַם בני ושַׂמַּח לבי, ואשיבה חֹרְפִי [4]**דָּבָר**)כז, יא;(
בני אם חָכַם לבך, ישמח לבי גם אני)כג, טו;(
חֲדַל בני לִשמֹע מוסר]ולהתעלם ,[**לִשגוֹת מֵאִמְרֵי דעת**)יט, כז;(

שְׁמַע אתה בני, וַחֲכָם, ואַשֵּׁר =)וחַזֵּק (**בַּדֶּרֶךְ**]הטובה [**לבך**)כג, יט-כו– (
אַל תְּהִי בסֹבאֵי יין, בזֹלְלֵי בשר למו... [5]
שמע לאביך זה =)אשר (**יְלָדֶךָ, ואַל תָּבוּז כי זָקְנָה אמך–**
אמת קְנֵה ואַל תִּמכֹּר, חכמה ומוסר ובינה–
גיל יָגִיל אֲבִי צדיק, ויוֹלֵד]בן [**חכם וישמח בו–**
ישמח אביך ואמך, ותָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ–
תְּנה בני לבך לי, ועיניך דְּרָכַי תִּצֹּרְנה =)תנצורנה, תשמורנה...(

[1]הלכות תלמוד תורה פרק ב, ב.
[2]עם שחר - 'בני הִזָּהֵר', ואם יש צורך, גם מכה קלה בבוקר.
[3]חלילה לא לומר מילים כמו 'יותר טוב שתמות.'
[4]המחרף אותי וטוען (למשל) - 'החינוך שלנו יותר טוב.'
[5]פסקת משל ארוכה זו מתקשרת לפרשת 'בן סורר ומורה' בספר דברים (כא, יח-כ), ומנסה למלא תוכן בדברי אביו ואמו" - בננו זה סוֹרֵר ומֹרֶה, איננו שׁמֵעַ בקֹלֵנוּ, זוֹלֵל וסֹבֵא", ואף את התיאור: "ויִסְּרוּ אֹתו ולא ישמע אליהם", אבל, כחכמת משלי, איננה מבקשת "המיתו" (יט, יח).

משלי יד - פולחן של טעות

מי שאינו רוצה להגיע לכפירה גמורה חייב להבין שרק אמונה מונותיאיסטית שהיא גם אמונה מוסרית, יכולה לחבר בין אמונה ומדע בדרך נכונה

מה ההבדל בין יראת ה' העומדת בפני עצמה, ליראת ה' כבחירה מודעת של החכמה, הדעת והתבונה?

אם נחפש את הקוטב ההפוך ליראת ה', נקבל את ההבדל בבהירות - ההפך של יראת ה' כשלעצמה הוא פריקת עול והסתרת פשעים, אבל ההפך של היראה הַחֲכָמָה, הוא אֱוילות וסִכלות, ומי באמת ירצה להיות כסיל וטיפש!?

הבה נתבונן ביחסם של בני אדם לעבודת אלילים - כל עוד נלחמו התורה והנביאים באלילות כתועבה, תמיד היו כאלה שנהו אחריה, ובמיוחד כאשר מעצמות גדולות וחזקות הפכו את הפולחן האלילי לסמל העוצמה שלהם, ולהולך לפניהם במלחמותיהם. אולם, כאשר הופיעה)בהדרגה (הפילוסופיה החכמה, עם המדע, ולימדו את בני האדם, שאלילות היא סכלות מטומטמת ופרימיטיבית, מפני שרק חוקיות עליונה אחת שוררת ביקום כולו, ושמש וירח עושים את שלהם בלי כל קשר לתפילות ולטקסים, אז השתנה הכל.

מי שאינו רוצה להגיע לכפירה גמורה חייב להבין שרק אמונה מונותיאיסטית שהיא גם אמונה מוסרית, יכולה לחבר בין אמונה ומדע בדרך נכונה. מיליוני בני אדם השתכנעו בדרך הזאת, ונטשו בהמוניהם את האלילות, שהוכרזה כטיפשות גמורה.

אפשר לזהות את ההבדל בין המלחמה נגד האלילות כתועבה בתורה ובנביאים, לעומת תרגום אונקלוס)כעבור כמה מאות שנים ,(שתרגם עבודת אלילים כפולחן של טעות "(פולחן טַעֲוָתָא ,("ודווקא דרך זו ניצחה בגדול. על זה אמרו חז"ל - "חכם עדיף מנביא.*"

המחיר בדרך זו הוא בוויתור על ה'אמת', כי החכמה מזהירה בעיקר מפני התוצאות הצפויות, ואומרת לבן - לא כדאי לך להסתבך בשטויות ובסכנות, ולכן היא מזהירה באותה נשימה להתיירא מה' וגם מ'מלך', כי אינך יודע בן יקר איפה מחכה לך בור עמוק, שהשלטון הכין לחבורות שמסכנות אותו.

מעניין במיוחד הפסוק)השני בפרק יד ,(שאפשר לקרוא אותו ישר והפוך" :הולך בְּיָשְׁרוֹ]הוא [יְרֵא ה] ,'כי [יְרֵא ה' הולך]תמיד [בְּיָשְׁרוֹ - ובאותה מידה - מי שהולך בדרכים נְלוֹזוֹת, מבזה את ה', ומי שמבזה את ה' רגיל ללכת בדרכים נְלוֹזוֹת-

הולך בְּיָשְׁרוֹ יְרֵא ה– '
וּנְלוֹז דרכיו, בּוֹזֵהוּ =)את ה' ; יד, ב;(
יראת ה' ראשית דעת – חכמה ומוסר אֱוילים בָּזוּ)א, ז;(
תְּחִלַּת חכמה יראת ה', ודעת קדֹשים]היא [**בינה**)ט, י;(
יראת ה' תוסיף ימים – ושנות רשעים תִּקְצֹרנה =)תִּתקַצֵּרנה ; י, כז;(
ביראת ה' מבטח עֹז]לאיש ישר ,[**ולבניו יהיה מחסה**)יד, כו;(
יראת ה' מקור חיים, לָסוּר =)להתרחק (**מִמֹּקְשֵׁי** =)מִמַּלכודות (**מָוֶת**)יד, כז;(
יראת ה' מוסר חכמה, ולפני כבוד, עֲנָוָה)טו, לג;(
עֵקֶב עֲנָוָה יראת ה' ,]'ובזכותן [**עֹשר וכבוד וחיים**)כב, ד;(
מְכַסֶּה פשעיו לא]תמיד [**יצליח–**
וּמֹוֹדֶה ועֹזֵב]את הַפֶּשַׁע ,[**יְרֻחָם** =)יזכה לרחמים ; כח, יג;(

יְרָא את ה' בני, וָמֶלֶך =)תיָרא גם מִמלך– (
עִם]פושעים [**שֹונים אל תִּתְעָרַב– ;**
כי פִתאֹם יָקוּם אֵידָם =)יופיע אסונם,(
ופִיד =)בור של (**שניהם** =)ה' והמלך (**מי יודע**)כד, כא-כב;(

בני אם תִּקַּח אֲמָרָי, וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אִתּך– ;
להקשיב לַחכמה אזנך, תַּטֶּה לבך לַתבונה– ;
כי אם לַבִּינה תקרא, לַתבונה תתן קולך– ;
אם תבַקשֶׁנה כַּכֶּסֶף, וכַמַּטמונים תַּחְפְּשֶׂנָּה– ;
אז תבין יראת ה', ודעת א-להים תמצא– ;
כי ה' יִתֵּן חכמה, מִפיו דעת ותבונה)ב, א-ו;(

*בבא בתרא יב ע״א; וראו פירושו של הראי״ה קוק בספר **אורות**, עמ׳ קכ-קכא.

משלי טו - איך מדבר חכם

כל המסגן מפיו - ׳איזה אידיוט, טמבל, מטומטם, חמור׳, המילים הללו חוזרות עליו ומעידות על סכלות ואיוולת מצידו

המוסר והמצוות אינם עוסקים בשמירת הלשון במובן של החכמה, ואין אזהרת איסור נגד צעקות ודיבור בוטה. החכמה מטפלת בתחומי התנהגות הרבה יותר רחבים מאשר המצוות, כמו סגנון דיבור נכון ותוצאותיו, כמו שתיקה במקום הנכון)ראו להלן ,(כמו דיבור נכון בעת מתאימה, ובעיקר דיבור נבון וחכם.

חכמים מדברים בשקט, בנחת, מרגיעים, לשונם מרפאת פצעי נפש ולכן היא ״עץ חיים ,״והטיפשים צועקים וצורחים, שופכים שמן רותח על עצבים מתוחים, ופעמים רבות זה גולש לאלימות פיזית, ואף גורם למוות - קטטות בין נהגים בכבישים ׳)הוא קילל אותי ,(׳ במסיבות ׳)הוא פגע בי ,(׳וגם בבתי ספר, במקומות עבודה ובילוי.

אם יבינו כולם, שכל המסגן מפיו - ׳איזה אידיוט, טמבל, מטומטם, חמור׳, המילים הללו חוזרות עליו ומעידות על סכלות ואיוולת מצידו, לפחות באותו רגע של כעס ועצבים, אולי זה ייפסק? אולי יינצלו כמה נפגעי קטטות? אולי נזכה לחיות באווירה אחרת, רגועה יותר, חֲכָמָה יותר?

מפאת ריבוי הפסוקים בנושא זה, הסתפקתי במובאות מפרקים י-טו :

מענה רַך ישיב חֵמה – וְדָבַר עֶצֶב =)דיבור עצבני (**יעלה אָף** =)יכעיס; טו, א;(
לשון חכמים תֵיטיב דעת – ופי כסילים יביע אִוֶּלֶת)טו, ב;(
שפתי חכמים יְזָרוּ =)יָפיצוּ (**דעת ...// ופי אֱוִיל מְחִתָּה** =)שבירה (**קִרבה**)טו, ז/ י, יד;(
מַרפֵּא לשון, עץ חיים – וסֶלֶף בהּ (=לשון שקר) [תגרום] **שֶבֶר בְּרוּחַ**)טו, ד;(
שמחה לאיש במענה פיו]החכם ,[**ודבר** =)ודיבור נכון (**בעִתּוֹ מה טוב**)טו, כג;(
מקור חיים פי צדיק – ופי רשעים יְכַסֶּה =)יַסתיר (**חמס**)י, יא;(
בשפתי נבון תמצא חכמה... // ואֱוִיל שפתים יִלָּבֵט =)יִכָּשֵל; י, יג/ח/י;(
מְכַסֶּה =)מַסתיר (**שנאה שפתי שקר, ומוֹצֵא דִבָּה** =)עלילות שקר (**הוא כסיל**)י, יח;(
ברֹב דברים =)בדברי ריב (**לא יחדל פשע – וחוֹשֵך שפתיו** =)שותק ,(**מַשְׂכִּיל**)י, יט;(
כסף נבחר לשון צדיק... שפתי צדיק יִרעוּ =)ינהיגו (**רבים**) ...י, כ-כא;(
פי צדיק יָנוּב =)יָניב (**חכמה – ולשון תַהְפֻּכוֹת** =)לא אֲמינה ,(**תִכָּרֵת**)י, לא;(
שפתי צדיק יֵדעוּן =)יְעוֹררוּ (**רצון – ופי רשעים תַהְפֻּכוֹת** =)חוסר אֲמינות; י, לב;(
בפֶה חָנֵף יַשְׁחִת =)יגרום רעה ל(**רעהו... / ...ופי ישרים יַצִילֵם**)יא, ט /יב, ו;(
בברכת ישרים תָּרוּם קרת =)קריה – (**ובפי רשעים תֵהָרֵס**)יא, יא;(
בפשע שפתים מוֹקֵש =)מלכודת (**רע**) ... יב, יג;(
מפרי פי איש]טוב [**ישבע טוב.../ יאכל טוב**)יב, יד /יג, ב;(
שְׂפַת אמת תִּכּוֹן לָעַד – וְעַד אַרְגִּיעָה]תֵעָלֵם [**לשון שקר**)יב, יט;(
נֹצֵר פיו שֹׁמֵר נפשו – פֹּשֵׂק =)פותח (**שפתיו מְחִתָּה** =)שבר (**לו**)יג, ג;(
בפי אֱוִיל]תָּקוּעַ [**חֹטֶר** =)ענף מלא (**גאוה – ושפתי חכמים תִשְׁמוּרֵם**)יד, ג;(

משלי טז - על חוכמה ואמונה

בתרבות המודרנית, החוכמה והאמונה הדתית בהשגחה פרטית ניצבים משני עברים. בעולמו של ספר משלי, דווקא התבוננות החוכמה מביאה ליראת ה.׳

בתרבות המודרנית, החוכמה, ההשכלה והמדעים ניצבים בצד אחד, והאמונה הדתית בהשגחה פרטית ניצבת בצד השני – יש אמנם יחידי סגולה, שחיים בשני העולמות במקביל, אבל גם רוב ה׳דתיים׳ וה׳חילוניים׳ חושבים, שהאמונה בהשגחה פרטית לא באה ממקור השכל, אלא ממקום עמוק יותר, מעל ומעבר לתחומי השכל.

בעולמו של ספר משלי, דווקא התבוננות החוכמה מביאה ליראת ה' (ראו לעיל, פרק יד), וגם לאמונה בהשגחה פרטית, שיוצרת סדר ומשמעות בחיי כל אדם. האקראיות המוחלטת שבה דוגלים רבים מהמשכילים המודרניים נראית בעיני החוכמה המקראית כהשקפת עולם מטופשת במיוחד.

יתר על כן, במזמורי תהילים ובחוכמת משלי מודגשת האמונה בהשגחה פרטית יותר מאשר בתורה, כי התורה מנחילה לנו את הסיפור הכללי של בריאת העולם ותולדות האנושות, הבחירה באבות ובזרעם, עַם בני ישראל היוצא ממצרים ומקבל תורה וארץ בתור 'כלל ישראל' - התורה כמעט שאינה עוסקת בהשגחה פרטית כשלעצמה, מחוץ להקשרים הכלליים, ואילו בתהילים ובמשלי, האמונה הזאת ניצבת במוקד דווקא מתוך החוכמה, הבינה והדעת. התורה פונה אל ההיסטוריה המכוננת עַם, ואילו החוכמה והשירה במקרא פונות אל עולמו המוסרי, המחשבתי והאמוני של היחיד. בתהילים, היחיד ניצב מול הכלל, ואילו במשלי, 'כלל ישראל' כלל אינו נזכר, ותבונתו של היחיד ומעמדו האישי לפני ה' הם הבסיס לחיים על פי החכמה ויראת ה' המקראית.

בדומה לתורה, אסור לגזול דל ולדכא עני (דברים כד, י-כב), ואסור להסיג גבול בנחלה (דברים יט, יד), אבל הנימוק לא קשור בזיכרון של יציאת מצרים, אלא רק בהשגחת ה', שהוא יריב ריב דלים ועניים בכל מקום וזמן, כי הוא רואה ושומע כל מעשי אדם ומחשבותיו. גם בתורה (שמות כב, כ-כו), ה' ישמע צעקת גר ועני, יתום ואלמנה, ויתערב, אבל ברקע עומד העינוי של בני ישראל במצרים.

מפתיעה ומרגשת היא החובה המוסרית להציל אנשים מהוצאה להורג אם רק אפשר (כד, יא-יב), ולא להתחמק בטענה, שאנחנו לא יודעים בדיוק על מה ולמה, כי ה' רואה ושומע, וישיב למציל כגמולו, וינצור את נפשו.

בכל מקום עֵינֵי ה', צֹפוֹת רָעים וטובים (טו, ג);

לאדם מַעַרְכֵי (=מחשבות) לֵב – ומֵה' מַעֲנֵה לשון (טז, א-ד)–

כל דרכי איש זַך בעיניו – ותוֹכֵן (=אבל מביט לתוך) רוּחוֹת, [רק] ה– '

גֹל (=גַלֵה) אל ה' מעשיך – וְיִכֹּנוּ (=ויִתיַשרוּ) מַחשְׁבֹתיך–

כל פָּעַל ה', לַמַעֲנֵהוּ (=למען הרוצה בו) – וגם רשע [יפקוד] ליום רעה;

בִּרצוֹת ה' דַרכֵי איש, גם אויביו (=אויבו) יַשְׁלִם אִתוֹ (טז, ז);

לב אדם יְחַשֵּב דַרכּוֹ, וה' (=אבל רק ה') יָכין צַעֲדוֹ (ט"ז, ט);

[אפילו] שְׁאוֹל ואבדון (=גלויים) נגד (=לפני) ה', אף כי לִבּוֹת בני אדם (טו, יא);

רחוק ה' מֵרשעים – ותְפִלַת צדיקים יִשְׁמַע (טו, כט);

רבות מחשבות בלב איש – וַעֲצַת ה' היא תָקוּם (יט, כא);

אֹזן שֹמעת ועין רֹאָה, ה' עשה גם שניהם (כ, יב);

מֵה' מצעדי גבר – ואדם מה יבין [מֵהצפוי לו ב]דַרכּוֹ (כ, כד);

[כמו] פלגי מים, לב מלך ביד ה', על כל אשר יַחפֹּץ [ה'], יַטֶנוּ (כא, א-ב)–

כל דרך איש ישר בעיניו[1] – ותוֹכֵן (=אבל מביט לתוך) לִבּוֹת, [רק] ה';

אין חכמה, ואין עֵצה, ואין תבונה – לנגד ה' (כא, ל-לא)–

סוס מוכן ליום מלחמה – ולַה' (=אבל רק לה') התשועה;

אַל תִגזל דל כי דל הוא (=ואין לו מגן), ואַל תְדַכֵּא עני בשער (כב, כב-כג)–

כי ה' יריב ריבם, וקָבַע את [משפט] קֹבעֵיהֶם (=הפוגעים בהם), נפש [תחת נפש];

אַל תַסֵג גבול עולם (=בנחלה), ובִשְׂדֵי יתומים אַל תָבֹא (כג, י-יא)–

כי גֹאֲלָם חזק (=ה'), הוא יריב את ריבם אִתך;

הַצֵּל לְקֻחִים לַמָּוֶת, וּמָטִים לַהֶרֶג אִם [תּוּכַל], תַּחשׂוֹך (=תציל; כד, יא-יב)–

כי תאמר: הן לא ידענו [למה] זה [הורגים אותם]!?

הֲלֹא תֹּכֵן (=מביט לתוך) לִבּוֹת הוּא יָבִין, וֹנֵצֵר נַפְשְׁךָ הוּא יֵדָע–

וְהֵשִׁיב לָאָדָם כְּפָעֳלוֹ (=כְּגֻמוּלוֹ);

רַבִּים מְבַקְּשִׁים פְּנֵי מוֹשֵׁל (=אדם)–

וּמֵה' (=אבל מֵה') מִשְׁפַּט אִישׁ (כט, כו).

[1]כא, ב מקביל כמעט בדיוק לט״ז, ב, ושניהם מבטאים את הפער העמוק בין מחשבות אדם על עצמו, לבין מה שה' רואה בלב האדם וברוחו.

משלי יז - חכמת השתיקה

לפנינו עוד דוגמה ליתרון שבמוסר החכמה על מצוות התורה, שהרי אין בתורה איסורים ומצוות על סגנון דיבור וכל שכן על שתיקה

כהשלמה ללימוד העיקרי הממלא את ״משלי שלמה״, על התבונה והחכמה שבדיבור, ואיך חכמים מדברים (לעיל פרק טו), אנו לומדים גם על החכמה שבשתיקה גמורה, שיכולה למנוע מריבות המתלקחות מהתלהמות מילולית הדדית, וגם מעניקה חָזוּת מכובדת וחכמה אפילו לאֱווילים, כי כל עוד הם שותקים, הם יכולים להיחשב, וגם יכבדו אותם, כגדולי החכמים.

החָזוּת המכובדת של חכמת השתיקה כוללת מצבים של שבח על ידי אחרים – ״יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא פִיךָ״, כי לא מכובד ולא נאה לאדם לשבח את עצמו, וכמובן, ויכוח מתלהם עם טיפשים, מעמיד גם חכם כשוטה, בעוד ״אֱוִיל מחריש, חכם יֵחָשֵׁב.״

לפנינו עוד דוגמה ליתרון שבמוסר החכמה על מצוות התורה, שהרי אין בתורה איסורים ומצוות על סגנון דיבור וכל שכן על שתיקה – רק החכמה יכולה להשפיע על המידות ועל ההתנהגות האנושית במונחים של תועלת, הרבה מעבר ל'מותר ואסור.'

מאידך, התורה מעמידה את המצוות על בסיס מוחלט – 'עשה', ו'לא תעשה' מפי בורא העולם הבוחר בישראל עמו ונותן התורה, ולא על בסיס תועלתני – 'אַל תעשה כך וכך, כי זה יפגע בך, כי לא כדאי לך'. וכפי שלמדתי מאבי מורי (ד״ר יחיאל בן-נון ז״ל),[1] ההבדל בין 'אַל' המתאמץ לשכנע בטון רך, לבין 'לא' תקיף וחד, הוא ההבדל העיקרי בין מצוות לבין מוסר החכמה.

את החולשה הגדולה שבמוסר החכמה אנו מגלים בדברי עֵלי הכהן לבניו החוטאים – ״למה תעשון כדברים האלה אשר אנכי שׁמע...? אַל בָּנַי כי לא טובה השמֻעה...״ (שמואל א ב, כג-כד), ובשתיקת החולשה הנוראה של דוד מול התנהגות בניו הגדולים, אמנון, אבשלום ואדוניהו – ״ולא עֲצָבוֹ אביו מִיָּמָיו לאמֹר: מדוע ככה עשית?״ (מלכים א א, ו), וכך יתרונה הגדול של החכמה בתחומי המידות הטובות, שמעבר למצוות, נעלם כליל בחולשתה מול בנים סוררים ומול השחתה שלטונית, ורק הנבואה יכלה להיכנס במלוא כוחה לתוך הפער הזה, וגם זה לא תמיד בהצלחה.

חוֹשֵׂךְ אֲמָרָיו (=שומר דבריו לעצמו), יודע דעת, וקַר רוּח, אִישׁ תְּבוּנָה–
גם אֱוִיל מחריש, חכם יֵחָשֵׁב – אֹטֵם שפתיו נבון (יז, כז-כח);
בְּרֹב דְּבָרִים (=בדברי ריב) לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע – וְחוֹשֵׂךְ שְׂפָתָיו (=שותק), מַשְׂכִּיל (י, יט);
נֹצֵר פִּיו שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ – פֹּשֵׂק (=פותח) שְׂפָתָיו מְחִתָּה (=שבר) לוֹ (יג, ג);

לֵב חָכָם יַשְׂכִּיל פִּיהוּ (=מה לומר ומה לא), וְעַל שְׂפָתָיו יֹסִיף לֶקַח (טז, כג);
מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד לָשׁוֹן – וְאֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ (יח, כא);
שֹׁמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ, שֹׁמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ (כא, כג);
[כְּמוֹ] רָאמוֹת (=פנינים) לֶאֱוִיל חֲכָמוֹת [יֵחָשְׁבוּ, אִם] בְּשַׁעַר לֹא יִפְתַּח פִּיהוּ (כד, ז);

אַל תַּעַן כסיל כְּאִוַּלְתּוֹ,[2] פֶּן תִּשְׁוֶה לו גם אתה (כ״ו, ד);
יְהַלֶּלְךָ זָר ולא פיך, [ישבח אותך] נכרי, ואַל שפתיך (כ״ז, ב);

---

[1]ראו בספרו, ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, עמ׳ 253-255.
[2]והפסוק הבא (כ״ו ה) אומר את ההפך – ״ענה כסיל כאולתו, פן יהיה חכם בעיניו״, ואולי תלוי הדבר בשאלה איך עונים, ומה אומרים (וראו לעיל, פרק ט״ו).

משלי יח - איך מונעים מריבות?

צלצלו למשטרה ואל תנסו לאחוז ״באזני כלב״, הישמרו מן היין, ועוד כמה עצות טובות מבעל משלי

במבט כללי, רוב המריבות פורצות בגלל סכלות, ומתעצמות בגלל תגובות של כסילים. לכן החוכמה היא הדרך למנוע מריבות או להשקיט אותן, וחשוב מאד להתרחק מסגנון מתלהם, שמאפיין כסילים. אבל יש גם עצות ממוקדות, ועל חלק מהן כבר הצבענו בפרקים קודמים–

״מענה רַך ישיב חֵמה״ (טו, א);

״אשת חיל עֲטֶרֶת בעלהּ״ (יב, ד); ״טוב שֶׁבֶת בארץ מדבר״ (כא, יט), מאישה שמרבה ריב בבית;

וכמובן – ״שֹׁמֵר פיו ולשונו, שֹׁמֵר מִצָּרות נפשו״ (כא, כג);

ויש עצות חוכמה נוספות, וגם מפתיעות, כמו הכרעה על ידי גורל (יח, יח), שירחיק בין צדדים בריב על רכוש, ירושה או נחלה, כמובן, אם יש הסכמה להכרעה כזאת.

עצה חשובה נוספת היא נטישת הריב (יז, יד), כי לא כדאי ואין טעם להתעקש, ודווקא שמירת הכבוד שלך (כ, ג) צריכה להביא אותך להתרחק מהסכסוך, כי עדיף להפסיד כסף או תפקיד, ואפילו שררה, ולשמור על כבודך וכבוד משפחתך – למשל, על ידי התפטרות ממשרה רמה, והתרחקות מאור זרקורים.

ברורה מאד העצה להתרחק מאנשים הידועים כאנשי ריב וכעס (כב, כד-כה);

חשוב מאד לא להתערב במריבות של אחרים, ולא לנסות להפריד בין מתלהמים (כו, יז), וכבר נהרגו אנשים טובים לא מעטים, שניסו לעצור מריבה בגופם – צלצלו למשטרה, ואל תנסו לאחוז ״באזני כלב;״

בלעג מר אומרת החוכמה להישמר מן היין (כג, כט-לב), כי שתייה מופרזת מחוללת מריבות ופצעים שאין עליהם שליטה, ולא מעטים כבר נהרגו בגלל יין, בקטטות שיכורים, וגם בכבישים אחרי המסיבות.

מעל לכל מציעה החוכמה להסתפק במועט, בחיים של צניעות (טו, טז-יז; יז, א), ולהרבות אהבה (י, יב).

שִׂפְתֵי כסיל יָבֹאוּ בְּריב, ופיו לַמַּהֲלֻמוֹת יִקרא–

פי כסיל מְחִתה (שבר) לו, ושפתיו מוקש (=מלכודת) נפשו–

דברי נִרגָן כמִתלַהֲמים, והם יָרדוּ חַדרֵי בטן (וגררו תגובות; יח, ו-ח; כו, כב);

באֶפֶס עצים תִּכבֶּה אש, ובאֵין נִרגָן (=מִתלַהֵם) יִשתֹּק מָדוֹן (כו, כ-כא)–

[כמו] פֶּחָם לְגֶחָלים ועצים לְאש, ואיש מִדיָנים לְחַרחַר (=להלהיט) ריב;

מִדיָנים (=סכסוכים) יַשבִּית הגורל, ובין עֲצוּמים (=בעלי הריב) יַפריד–

אָח נֶפשָע (=מסוכסך) מִקִּריַת עֹז, ומִדיָנים כִּבְרִיחַ (=ממלאים) ארמון (יח, יח-יט);

[כמו] פּוֹטֵר (=משחרר שֶׁטֶף) מים, ראשית מָדוֹן,

ולפני הִתגַלַע (=התפרצות) הריב, נְטוֹש (יז, יד) ;

כבוד לָאיש שֶׁבֶת (לִשבּוֹת) מֵריב, וכל אֱוִיל יִתגַלַע (=יתפרץ ; כ, ג) ;

אַל תצא לָרִב מהר, [תעצור ותחשוב],

פן מה תעשה באחריתה [של המריבה], בהַכְלִים אֹתך רעך (כה, ח) ;

אַל תִתְרַע (אַל תהיה רֵעַ) את בעל אָף (=כַּעסָן), ואת איש חֵמוֹת לא תבוא–

פן תֶאֱלַף (=תלמד) אֹרחֹתָו, ולָקַחתָ מוקש לנפשך (כג, כד-כה) ;

איש אַף (=כעס מתפרץ) יְגָרֶה מָדוֹן, ובעל חֵמה רַב פשע (כט, כב) ;

רחב נפש (=איש מלא תאוות) יְגָרֶה מָדוֹן ... (כח, כה) ;

[כמו] מחזיק באזני כלב, עֹבֵר מִתְעַבֵּר (=מתכַּעֵס) על ריב לא לו (כז, יז) ;

למי אוי? למי אבוי? למי מִדְיָנים? למי שִׂיחַ (=וויכוח מִתלַהֵט)?

למי פצעים חִנָם? למי חַכְלִלוּת (=אדמומיות) עינים?

לַמְאַחֲרים על היין (במסיבות שיכורים) ... (כג, כט-לב) ;

טוב מעט בִיראַת ה' – מֵאוצר רב ומהומה בו (טו, טז-יז)–

טוב אֲרֻחַת יָרָק ואהבה שם – מִשור אָבוּס (=בשר בשפע) ושנאה בו ;

טוב פת חֲרֵבה (=יְבֵשה) ושַלוה בה–

מבית מלא זבחי (=סעודות מלאות) ריב (יז, א) ;

שִׂנאה תעורר מְדָנים – ועל כל פשעים תְכַסֶה אהבה (י, יב) ;

משלי יט - הרע שבעולם – מי אשם?

אם אדם כועס על מה שקורה לו, מוטב שיעשה את חשבון נפשו, ולא יזעף על ה'

אִוֶלֶת אדם תְסַלֵף דרכו – ועל ה' יִזעַף לבו (י"ט, ג) ;
שֹׁמֵר מצוה שֹׁמֵר נפשו – בּוֹזֶה דרכיו (=דרכי ה' הטובות), ימות–
מַלְוֶה [על פי ה'] ה' חוֹנֵן דל, וּגְמֻלוֹ [ה'] ישלם לו (י"ט, טז-יז) ;
ברכת ה' היא תעשיר, ולא יוֹסִף עֶצֶב עִמָה (י', כב) ;
צדקת תמים תְיַשֵר דרכו – וברִשעָתוֹ יִפֹל רשע–
צדקת ישרים תַצילֵם – וּבְהַוַת (=ובאסון), בֹּגדים יִלָכֵדוּ (י"א, ה-ו) ;
צדיק מִצרה נֶחֱלָץ – וַיָבֹא רשע תחתיו (י"א, ח) ;
הֵן צדיק בארץ יְשֻׁלָם [כגמולו, לטוב ולרע] – אף כי רשע וחוטא (י"א, לא) ;
חַטָאים תְרַדֵף רעה – ואת צדיקים יְשַלֵם טוב (י"ג, כא) ;

אדם אשם בעצמו במה שקורה לו, מפני שהוא נוהג בסכלות ולא בחכמה, והחכמה כוללת את יראת ה' (כאמור לעיל, פרק י"ד). אילו נהג אדם בחכמה וביראת ה' היה זוכה לכל הטוב שבעולם, כי זה פועל כמו חוקי הטבע בבריאה, והחכמה מגלה את המעשה הנכון ביראת ה', ומבטיחה את הגמול הראוי. אם אדם כועס על מה שקורה לו, מוטב שיעשה את חשבון נפשו, ולא יזעף על ה.'

משפטי חכמה כאלה מתאימים בדיוק לאליפז התימני (ולחבריו בִּלדַד וצופר), שבאו אל איוב הסובל, ואמרו באוזניו דברים דומים, מאוצרות החכמה של 'בני קדם) [1]'מענה אליפז, איוב ד', ז-ח, יז ; ה', יז :(

זְכר נא : מי הוא נקי אָבָד, ואיפֹה ישרים נִכחָדוּ– !?
כאשר ראיתי חֹרשֵי אָוֶן וזֹרעֵי עָמָל (=רשע) – [הם] יִקְצְרֵהוּ...

הַאֱנוֹש מֵאֵ-לוֹהַ יִצדָק... !?
...ומוּסַר שַ-דַי אַל תִּמאָס!

איוב כעס על דברי הרעים והתפרץ במר ליבו (מאיוב פרק ו' לאורך מענות איוב), וה' הצדיק דווקא אותו והרשיע את אליפז וחבריו, ומכאן מתבקשת מסקנה של סתירה חזיתית בין זעקות איוב ומענה ה', לבין חכמת משלי:

כעבור סופה, ואין רָשָע – וצדיק יסוד עולם (י', כה);
יראת ה' תוסיף ימים – ושנות רשעים תִקְצֹרנה–
תוֹחֶלֶת צדיקים שמחה – ותִקוַת רשעים תֹאבֵד (י', כז-כח);
אור צדיקים יִשְמָח – ונֵר רשעים יִדעָך (י"ג, ט);
אַל תִתְחַר (=אַל תִתחָרֶה) בַּמְרֵעים, אַל תְקַנֵא בָּרשעים–
כי לא תהיה אַחֲרית לָרָע, נֵר רשעים יִדעָך (כ"ד, יט-כ);
דברים אלה בדיוק אנו שומעים מפי בלדד השוחי (איוב י"ח, ה-ו)–
גם אור רשעים יִדעָך, ולא יִגַה שְבִיב אִשוֹ (=נֹגַהּ האש שלו יִכבֶה לגמרי)–
אור חָשַך באהלו, ונֵרוֹ עליו יִדעָך;...

והנה גם במזמורי תהילים אנו מוצאים עמדה זו, ובאותן מילים ממש (במזמור ל"ז, א-ד; ז-י):

לדוד,
אַל תִּתְחַר[ה] בַּמְרֵעִים, אַל תְּקַנֵּא בְּעֹשֵׂי עַוְלָה –
כִּי כֶחָצִיר [יבש] מְהֵרָה יִמָּלוּ (=יתפוררו), וּכְיֶרֶק דֶּשֶׁא יִבּוֹלוּן –
בְּטַח בַּה' וַעֲשֵׂה טוֹב, שְׁכָן אֶרֶץ וּרְעֵה אֱמוּנָה (=תנהג ביושר);
וְהִתְעַנַּג עַל ה' וְיִתֶּן לְךָ מִשְׁאֲלֹת לִבֶּךָ;
...אַל תִּתְחַר[ה] בְּמַצְלִיחַ דַּרְכּוֹ, בְּאִישׁ עֹשֶׂה מְזִמּוֹת–
הֶרֶף מֵאַף (=מכעס) וַעֲזֹב חֵמָה, אַל תִּתְחַר[ה ברשעים] אַךְ לְהָרֵעַ –
כִּי [בסוף], מְרֵעִים יִכָּרֵתוּן, וְקוֵי ה' הֵמָּה יִירְשוּ אָרֶץ;
וְעוֹד מְעַט וְאֵין רָשָׁע, וְהִתְבּוֹנַנְתָּ עַל מְקוֹמוֹ, וְאֵינֶנּוּ;

אולם שם יש גם מזמורים אחרים עם עמדה הפוכה, איוֹבית (ל"ח,ל"ט, למשל), ומתוך הוויכוח, מזמורי דוד מייחלים ומקווים, שכך יהיה בסופו של דבר, בעוד במשלי זוהי עמדה קבועה ומוחלטת של החכמה, בכל זמן וללא עוררין.

אבל איוב מצידו, אחרי מענה צופר השני (איוב כ'), שואל במחאה מרה (איוב כ"א, ז-ט,יז):

מדוע רשעים יִחיוּ? עָתקוּ (=העשירו) גם גָברוּ חיל!
זרעם נָכוֹן (=ניצָב) לפניהם עִמם, וצאצאיהם לעיניהם!
בתיהם שלום מִפחד, ולא שֵבֶט אֱ-לוֹהַ עליהם!
כמה [פעמים] נֵר רשעים יִדעָך??...

הוויכוח הנוקב בין חכמת משלי, אליפז, בלדד וצופר, לבין איוב, ובתוך מזמורי תהילים, הוא כנראה ויכוח נצחי, שאפילו מענה ה' לאיוב "מן הסערה" לא שם לו קץ.

---

[1]שלמה היה חכם מ"כל בני קדם" (מלכים-א ה', י), ואיוב (א', ג) היה "גדול מכל בני קדם."

משלי כ - מלך מלכי המלכים

על מלכי ארץ, על מלך השמיים ועל כבוד

החכמה מעדיפה זהירות, ונוהגת כבוד במלכים, כמעט כמו ביחס למלך מלכי המלכים. החכם לא יסתבך עם שליטים, ואף יראה בהם ערובה להרתעת פושעים, ואחריות ליציבות של צדק ואמת, ואפילו לחסד שישרור בארץ בזכות מלכים טובים, חכמים וחזקים.

מעניין, שזאת גם עמדה מוכרת בעולמם של חז"ל (אבות פרק ג, ב): "רבי חנינא סְגַן הכֹהנים אומר: הֱוֵה מתפלל בשלומהּ של מלכות, שאִלמלֵא מוֹרָאָהּ, איש את רעהו חיים בְּלָעוֹ"; זה גם יסוד מרכזי בהלכה של 'דינא דמלכותא', וגם ביחס למלך ישראל[2] – "מלך שמחל על כבודו, אין כבודו מחול [שנאמר]: שׂוֹם תָּשִׂים עליך מלך (דברים יז, טו) – שתהא אֵימָתוֹ עליך" (כתובות יז עמ' א).

אבל החכמה רואה גם מלכים רשעים, רבי "מַעֲשַׂקוֹת" (כ"ח, טו-טז), והם אסון לעמיהם הנאנחים תחת ידם (כט, ב); הנחמה היחידה היא בסופם הצפוי.

העימות העקרוני בין מלכות אדם לבין מלכות שמים נמצא במושג 'כבוד' (כה, ב-ג). ברוּם שמים ובעומקֵי ארץ כבוד א-להים נסתר, ואילו מלכי 'בשר ודם' רוצים לחקור ולדעת כל דבר, ורק מחשבות לבם נפתלות ונסתרות עד "אין חקר"; אולם לבעיה חמורה זו יש במשלי (כא, א) פיתרון פשוט – משמים נקבעת דרכו של מלך בארץ, וה' הוא המכוון לב מלכים ושרים בהחלטותיהם, אל הכיוון הרצוי בעיניו, וגם אל סופם.

נַהַם כַּכְּפִיר אֵימַת מלך – מִתְעַבְּרוֹ (=שׂוֹנאוֹ), חוטֵא [ל]נפשו (כ, ב);
נַהַם כַּכְּפִיר זַעַף מלך – וּכְטַל על עשב רצונו [הטוב] (יט, יב);
מלך יושב על כסא דין, מְזָרֶה (=מֵעיף) בעיניו (=במבט עין) כל רע (כ, ח);
מְזָרֶה (=מְסַלֵּק) רשעים מלך חכם – וַיָּשֶׁב (=דרס) עליהם אוֹפָן [עגלה] (כ, כו);
חסד ואמת יִצְרוּ מלך [טוב], וסָעַד בַּחסד כסאו (כ, כח);

תוֹעֲבַת מלכים עֲשׂוֹת רֶשַׁע, כי בצדקה יִכּוֹן (=יִתְיַצֵּב) כסא [רָאוּי]–
רְצוֹן מלכים [רְאוּיִם] שִׂפְתֵי צדק, ודֹבֵר ישרים [מלך טוב] יֶאֱהָב;
חֲמַת מלך [כמו] מַלְאֲכֵי מות – ואיש חכם יְכַפְּרֶנה (=יְכַסֶּה ויַרגיע)–
בְּאור פני מלך חיים, ורצונו [הטוב] כְּעָב מלקוש (=מבשיל תבואה; טז, יב-טו);

[כמו] קֶסֶם על שפתי מלך [אשר] במשפט לא ימעל פיו (טז, י);
הָגוֹ (=הָסֵר) סיגים מכסף, וַיֵּצֵא לַצֹּרֵף כלי–
הָגוֹ (=סַלֵּק) רָשָׁע לפני מלך – ויִכּוֹן בַּצדק כסאו (כה, ד-ה);
ברב עם (=בעם חזק) הדרת (=הַצלָחַת) מלך–
ובאפס לְאֹם (=מדינה חזקה), מְחִתַּת רָזוֹן (=משבר כלכלי; יד, כח);

רְצוֹן מלך לעבד (=עובד מטעמו, מנהל) מַשְׂכִּיל–
ועֶבְרָתוֹ (=וצרתו) תהיה [עבד] מֵביש (יד, לה);
[אִם] חָזִיתָ איש מהיר במלאכתו – לפני מלכים יִתְיַצָּב [לתפקיד]–
בַּל יִתְיַצֵּב [לשָׁרֵת] לפני חֲשֵׁכִים (=אנשי חושך, פושעים; כב, כט);
[כמו] אֲרי נֹהֵם ודֹב שׁוֹקֵק, מושל רָשָׁע על עם דָּל–
נָגִיד (=מושל) חֲסַר תבונות ורַב מַעֲשַׂקוֹת–
[מושל] שֹׂנֵא בֶּצַע יאריך ימים [על כסאו] (כח, טו-טז);

בִּרבוֹת צדיקים ישמח העם – ובִמשֹׁל רָשָׁע יֵאָנַח עם (כט, ב);
מלך במשפט יעמיד ארץ – ואיש [מקבל] תרומות (=שוחד) יהרסנה (כט, ד);
יְרָא את ה' בני, וָמלך (=וגם מִמלך), ועם שונים (=פושעים) אל תתערב–
כי פִתאֹם יקום אֵידָם (=אֲסוֹנָם),
ופיד (=ובור נפילה מ)שניהם מי יודע (היכן מְחַכֶּה; כד, כא-כב);
אל תִתהַדַּר לפני מלך, ובמקום גדולים אַל תַּעמֹד–
כי טוב אֲמֹר לְךָ עֲלֵה הֵנה [כשאתה איש פשוט]–
מֵהַשְׁפִּילְךָ לפני נָדִיב (=איש נכבד) אשר [כבר] ראו עיניך (כה, ו-ז);

[כמו] פַּלגֵי מים, לב מלך ביד ה', עַל (=אֶל) כל אשר יַחפֹּץ [ה'] יַטֶנוּ (כא, א);
רבים (=נִכבָּדים) מבקשים פני מושל – ומֵה' (אך רק מֵה') משפט איש (כט, כו);
כבוד א-להים הַסתֵר דָּבָר – וּכְבֹד מלכים חֲקֹר דָּבָר–
שמים לָרוּם וארץ לָעֹמֶק – ולב (=מחשבות) מלכים אין חֵקֶר (כה, א-ב);
מלך שֹׁפֵט בֶּאמת דַּלים, כסאו לָעַד יִכּוֹן (=לעולם יעמוד; כט, יד);

---

[1]הצבע האדום מסמן במשלי רק פסוקים ברצף, ואין לו משמעות אחרת.
[2]על היחס בין 'דינא דמלכותא' לבין מלכות ישראל, ראו בספרי, המקור הכפול – השראה וסמכות במשנת הרב קוק, עמ' 360-376.

משלי כא - רגע לפני הזבחים

עבודת הקרבנות והטהרה או הצדק והמוסר - מה הוא מרכז עולמה של התורה ומה חושב על כך ספר משלי

פרשיות המשכן, הקרבנות והטהרה, תופסות מקום מרכזי בתורה, במחצית השנייה של ספר שמות, במחצית הראשונה של ספר ויקרא, ובתחילת ספר במדבר. הרושם הוא, שעבודת הקרבנות והטהרה היא מרכז עולמה של תורה, ובלעדיה אין לנו תורה שלמה כלל.

אולם בדברי הנביאים, משמואל (א טו, כב), דרך ישעיהו (א, יא-יז ; כא-כז), הושע (ו, ו-ט), עמוס (ה, כא-כב), מיכה (ג, ט-יב ; ו, ו-ח), עד ירמיהו (ז, ט-יא, כא-כג), ובמזמורי תהלים (טו ; כד ; נ), מתקבל רושם אחר לגמרי. לפיו רק מי שראוי מבחינה מוסרית לעלות בהר ה' ולשכון בהר קדשו, ה' רוצה בו.

אין ה' חפץ בעולות וזבחים, ואין לו צורך בקרבנות ; חמור מזה, קרבנות של אנשים שאינם ראויים מבחינה מוסרית הם חילול הקודש, וגורמים לסילוק השכינה ולחורבן.

במבט שטחי, יש פער תהומי ביחס אל הקודש והמקדש בין מצוות התורה לבין מוסר הנביאים והמזמורים. מתוך פער זה נדמה כאילו התורה חוגרת שק על החלל הנורא של היעדר המקדש מאז החורבן, ואילו מוסר הנביאים והמזמורים קובע שעדיף מקדש חרב על מקדש המחולל בהשחתה מוסרית.

אך עיון מעמיק בפרשת משפטים חושף משמעות אחרת. איסורי לחיצת גר, יתום ואלמנה (שמות כב, כ-כו), איסורי שמועת שווא במשפט ונתינת יד לרשע, איסורי שוחד והטיית משפט (שמות כג, א-י), הם תנאים מוקדמים – רק ציבור שעומד במבחנים המוסריים של פרשת משפטים, ראוי לעלות אל הקודש, ויתקיים בו : "ועשו לי מקדש, ושכנתי בתוכם" (שמות כה, ז).

ברית יציאת מצרים ומעמד הר סיני הם התנאי המקדים לכניסה לארץ, אבל מצוות הצדק והמשפט הם התנאי המקדים לעלייה אל הקודש והמקדש.

בקריאה זאת, אין שום פער בין התורה לבין מוסר הנביאים והמזמורים. ממילא צריך להיות ברור לכל מאמין, שכך קראו הנביאים את התורה, וכך פירשו את מוסר התורה ואת עיקריה. העמידה לפני ה' בהיכל הקודש היא זכות מופלאה למי שראוי לה, בעוד הצדק והמשפט והמוסר הם העמודים שעליהם ההיכל עומד, ובלעדיהם אין לו קיום.

והנה לפנינו גם דבר החכמה עם יראת ה', שבמשלי, באותה עמדה בדיוק :

עֲשֹׂה צדקה ומשפט, נִבחָר (=טוב) לה' מִזבח (כא, ג) ;
זֶבַח רשעים תועבה, אף כי בְזִמה (=בְרֶשַׁע) יביאנו (כא, כז) ;
זֶבַח רשעים תועבת ה' – וּתפִלַת ישרים רצונו (טו, ח).

משלי כב - דברי חכמים – קבצים חדשים

האם יש הגיון בחלוקה לפרקים בתנך בכלל ובספר משלי בפרט, וגם - 5 אזהרות מוסר

כבר ראינו פעמים רבות שחלוקת הפרקים בתנך – 929 – היא רק סדר נוח להתמצאות טכנית, אבל היא שגויה במקומות רבים (כבר מבראשית ב), ואין לה משמעות במקומות רבים עוד יותר, והיא גם לא באה ממסורת ישראל ;

לעומת ק"ן מזמורי תהלים, שם החלוקה קרובה מאד למסורה העיקרית שלנו, בספר משלי אין כמעט שום משמעות לחלוקת הפרקים; והנה באמצע פרק כב (מפסוק יז) מתחיל קובץ חדש של חכמים בלתי ידועים, שאף נכתבו ונשלחו למבקשי "אמת", ובהם נפגוש משלים קצת יותר ארוכים וערוכים יותר, בשונה מ"משלי שלמה", שמלאים וגדושים בפסוקי חכמה ללא רצף וללא קשר ביניהם (ואנחנו ניסינו לסדר אותם לפי נושאים).

הקובץ הזה קרוב יותר לקובץ הראשון במשלי (פרקים א עד ט), הן בפתיחה שלו (כב, יז-כא, 5 פסוקים), והן בשני הפרקים הבאים (כג וכד).

הבה נַטֶה אוזן ל"דברי חכמים" (כב, יז-כט):

פתיחה (כב, יז-כא):

הַט אזנך ושמע דברי חכמים, ולבך תָשית לדעתי
כי נָעים (=טוב לך) כי תִשמרֵם בבטנך,
יִכּוּנוּ (יהיו קבועים) יחדו על שפתיך
להיות בה' מבטחך – הודעתיך היום אף אתה
הֲלֹא כתבתי לך שלשים (=שלוש פעמים),
במעצות ודעת (=על דעת מועצות החכמים)
להודיעך קֹשֶׁט (=כמו דגל מתנוסס[1]) אִמרֵי אמת,
להשיב אֲמָרים, אמת לשֹלחֶיך;

5אזהרות מוסר (כב, כב-כט + כג, י-יב), קרובות ללשון התורה:

אַל תִגזל דל כי דל הוא [ואין לו מגן], ואַל תְדַכֵּא עני בַשָעַר (=במשפט) –
כי ה' יריב ריבם, וקָבַע את [דין] קֹבעֵיהֶם (=הפוגעים בהם) נפש [תחת נפש];

אַל תִתרַע (=אַל תתחבר) את (=אֶל) בעל אָף (=כעסן),
ואת (=ואֶל) איש חֵמוֹת לא תבוא–
פֶּן תֶאֱלַף (=תלמד) אֹרחֹתָיו, ולקחת מוקש לנפשך;

אַל תְהי בתֹקעֵי כָף (=להתחייבויות), בַּעֹרבים מַשָאוֹת (=ערֵבים להלוואות)–
אם אין לך לשלם – למה יקח משכבך מִתחתיך!?

אַל תַסֵג גבול עולם [בנחלה], אשר עשו אבותיך–
]אַל תַסֵג גבול עולם, ובִשְׂדֵי יתומים אל תָבֹא–
כי גֹאֲלָם חזק (=ה') – הוא יריב את ריבם אִתך–
הָביאָה לַמוסר לבך, ואזנך לאִמרֵי דעת[;

[אִם] חָזיתָ איש מהיר במלאכתו – לפני מלכים יִתיַצָב [לתפקיד]!
בַּל יִתיַצֵב לפני חֲשֵׁכִים (אנשי חושך, פושעים).

---

[1]כי האמת צריכה להתפרסם; ראו תהילים ס', ו – "נתתה ליראֶיך נֵס להתנוסֵס מפני קֹשֶׁט סלה."

משלי כג - זהירות מסעודות מסוכנות

הסכין שבה חותכים לחם דומה לחרב חותכת בבשר, ו'לחם' ו'מלחמה' הרי יוצאים מאותו שורש. את הסכין הזאת שים עמוק בפיך כשמנהיג פוליטי מזמין אותך לסעוד עמו

המשך הקובץ של "דברי חכמים" מזַמֵן לנו הפתעות עצובות ומשעשעות כאחד, על סעודות לחם, שהן גם סוג של מלחמה, בראשונה עם מנהיג פוליטי, שחובה להיזהר ממנו בכל מילה – הסכין שבה חותכים לחם דומה לחרב חותכת בבשר, ו'לחם' ו'מלחמה' הרי יוצאים מאותו שורש. את הסכין הזאת שים עמוק בפה על הלשון שלך כשמנהיג פוליטי מזמין אותך לסעוד עמו, כי כל מילה

שתאמר עלולה לגזור את גורלם ואת חייהם של אנשים; גם כדאי מאוד להיזהר בהבטחות כוזבות, ולא לצפות לעושר ממטעמי השלטון, כי כל אלה יעשו להם "כנפים", ויעופו וייעלמו (כג, א-ה)

כִּי תֵשֵׁב לִלְחוֹם (=לאכול לחם) אֶת (=עִם) מוֹשֵׁל,
בִּין תָּבִין אֶת אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ
וְשַׂמְתָּ שַׂכִּין בְּלֹעֶךָ (=בעומק הפה), אם בעל נפש אתה
אַל תִּתְאָו (=תִּתְאַוֶּה) לְמַטְעַמּוֹתָיו, וְהוּא לֶחֶם כְּזָבִים
אַל תִּיגַע (=תתאמץ) לְהַעֲשִׁיר [בעזרת מוֹשֵׁל], מִבִּינָתְךָ חֲדָל (=תתרחק)
הֲתָעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ (=במוֹשֵׁל ובלחמו), וְאֵינֶנּוּ,
כִּי עָשׂוֹ יַעֲשֶׂה לּוֹ כְנָפַיִם, כְּנֶשֶׁר יָעוּף הַשָּׁמָיִם.

סעודה מקבילה ודומה עם אדם בעל עין רעה, גם היא תענוג מפוקפק, ולא כדאי לֶהֱנוֹת ממנה, וגם לא לצַפות ממנו לשום מטעמים, ובניגוד למושל, שקשה לסרב לבוא לסעודה, ורק צריך לשים את סכין הלחם עמוק בפה, לסעודת "רע עין" אַל תלך בכלל, ו"באזני כסיל אַל תדבר" (כג, ו-ט).

אַל תִּלְחַם (=תאכל לחם) אֶת (=עִם) רַע עָיִן,
וְאַל תִּתְאָו (=תִּתְאַוֶּה) לְמַטְעַמּוֹתָיו
כִּי כְּמוֹ שָׁעַר (=שערוריה) בְּנַפְשׁוֹ, כֵּן הוּא
אֱכוֹל וְשְׁתֵה יֹאמַר לָךְ, וְלִבּוֹ בַּל עִמָּךְ
פִּתְּךָ אֹכַלְתָּ [עִמּוֹ], תְּקִיאֶנָּה, וְשִׁחַתָּ דְּבָרֶיךָ הַנְּעִימִים
בְּאָזְנֵי כְסִיל אַל תְּדַבֵּר, כִּי יָבוּז לְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ.

את האזהרה נגד הסגת גבול וגזל יתומים (כג, י-יב) חיברנו לפרק הקודם בגלל הפסוק הדומה (כב, כח), וכאן מופיע נאום המשל הארוך ביותר בקובץ (כג, יג-כו) על חינוך עם מוסר ומכות לא קשות, ושורה של עצות חכמה באזני "בְּנִי", וכבר הבאנו את רוב הפסוקים האלה לעיל, בדיון על הבנים (פרק י) ובעיקר בדיון על החינוך (פרק יג). מתוך כל אלה נביא כא שוב רק את האזהרה מסעודות בשר ויין של בנים סוררים (כג, יט-כא), כי זה מתקשר לאזהרות מסעודות עם "מושל" ועם "רע עין" בתחילת הפרק.

שְׁמַע אַתָּה בְנִי, וַחֲכָם, וְאַשֵּׁר (=וְחַזֵּק) בַּדֶּרֶךְ [הטובה] לִבֶּךָ
אַל תְּהִי בְסֹבְאֵי יָיִן, בְּזֹלְלֵי בָשָׂר לָמוֹ [1]
כִּי סֹבֵא וְזוֹלֵל יִוָּרֵשׁ (=יְאַבֵּד את רכושו),
וּקְרָעִים תַּלְבִּישׁ נוּמָה (=תנומת הזוללים בבגדים קרועים);

והפרק חותם בהמשל, באזהרה מן היין ומן השכרות (כג, כט-לה)
לְמִי אוֹי? לְמִי אֲבוֹי? לְמִי מְדָנִים? לְמִי שִׂיחַ (=וויכוח מִתְלַהֵט)?
לְמִי פְצָעִים חִנָּם? לְמִי חַכְלִלוּת (=אדמומיות) עֵינָיִם?
לַמְאַחֲרִים עַל הַיָּיִן (במסיבות שיכורים),
לַבָּאִים לַחְקֹר [היכן יש] מִמְסָךְ (=יין מעורב בשֵׂכָר)
אַל תֵּרֶא (=תבחר) יַיִן כִּי יִתְאַדָּם,
כִּי יִתֵּן בַּכּוֹס עֵינוֹ [וישתכר], יִתְהַלֵּךְ בְּמִישָׁרִים (=כאילו במישור)
אַחֲרִיתוֹ [יקיא בפה פתוח] כְּנָחָשׁ יִשָּׁךְ, וּכְצִפְעֹנִי יַפְרִשׁ [ארס]

עֵינֶיךָ [בן שיכור] יִרְאוּ זָרוֹת (עולם זר), וְלִבְּךָ יְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת
וְהָיִיתָ כְּשֹׁכֵב בְּלֶב יָם (=במחלת ים), וּכְשֹׁכֵב בְּרֹאשׁ חִבֵּל (=חָבוּל)

[ואומר לעצמו]: הִכּוּנִי בַל חָלִיתִי, הֲלָמוּנִי בַל יָדַעְתִּי,
מָתַי אָקִיץ [וכמו מָכוּר) אוֹסִיף אֲבַקְשֶׁנּוּ עוֹד (=את היין.(

---

[1]פסקת משל ארוכה זו מתקשרת לפרשת 'בן סורר ומורה' בספר דברים (כא, יח-כ), ומנסה למלא תוכן בדברי אביו ואמו – "בננו זה סוֹרֵר וּמֹרֶה, איננו שֹׁמֵעַ בְּקוֹלֵנוּ, זוֹלֵל וְסֹבֵא", ואף את התיאור: "וְיִסְּרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֵלֵיהֶם", אבל, כחכמת משלי, איננה מבקשת "המיתו" (יט, יח).

משלי כד - תופעה הראויה ללעג ולבוז

העצלות - איננה עברה, ואיננה תועבה, ואין בה פגם מוסרי. אבל בעיני החכמה היא ממש אסון

ושוב בלי שום זיקה לחלוקת פרקים, מופיע בסוף פרק כד (מפסוק כג) עוד קובץ משלים קצר - "גם אלה לחכמים" - משלים דומים בסגנונם לקובץ הקודם, מחכמים לא ידועים. המשל החותם הוא אחד התיאורים המרשימים ביותר נגד העצלות, שמופיע בלשון דומה כבר בפרק ו (ו-יא), וחוזר כאן (כד, ל-לד); בין שני המשלים נאסוף עוד כמה מפסוקי המאבק נגד העצלות, שאנו מוצאים בספר-

.1**לֵך אל נמלה עָצֵל, רְאֵה דרכיה וַחֲכָם–**
אשר אין לה קצין, שֹׁטֵר ומֹשֵׁל] – ובלעדיהם היא[
תָכין בקיץ לחמה, אָגרה בַקציר מאכלה;
עד מתי עָצֵל תשכב? מתי תקום משנתך?
מעט שֵׁנוֹת, מעט תְנוּמוֹת, מעט חִבֻּק ידים לִשכָּב–
וּבָא =)ויֵעָלֵם מהר (**כִמְהַלֵך רֵאשֶׁך** =)העוני שלך,(
ומַחסֹרֶך]יתמלא [**כאיש מָגֵן**)ו, ו-יא.(

.2**אֹגֵר בַקיץ בֵּן מַשְׂכִּיל – נִרדָם בַקציר בֵּן מֵביש**)י, ה;(
מֵחֹרֶף, עָצֵל לא יַחֲרֹש, ושָׁאַל =)ויבקש יבול (**בַקציר וָאָיִן**)כ, ד;(
תַאֲוַת עָצֵל תְמיתֶנוּ, כי מֵאֲנוּ ידיו לעשות)מלאכה; כא, כה;(

.3**על שדה איש עָצֵל עברתי, ועל כרם אדם חֲסַר לב–**
והנה עלה כֻּלוֹ קִמְשֹׁנים, כָּסוּ פניו חֲרוּלים,
וגדר אבניו נהרסה–
וָאֶחֱזֶה אנכי, אָשית לבי, ראיתי, לקחתי מוסר–
מעט שֵׁנוֹת, מעט תְנוּמוֹת, מעט חִבֻּק ידים לִשכָּב–
וּבָא =)ויֵעָלֵם כְּ(**מתהלך רֵישֶׁך** =)העוני שלך,(
ומַחסֹרֶיך]יתמלא [**כאיש מָגֵן**)כד, ל-לד.(

ההבדל העמוק בין התורה והמוסר לבין החכמה מתבלט ביחס לעצלות, שאיננה עברה, ואיננה תועבה, ואין בה פגם מוסרי, אבל בעיני החכמה היא ממש אסון (כמו הסכלות), וגם תופעה הראויה ללעג ולבוז בלשון ציורית, מצחיקה ובוטה, כמו תיאור העָצֵל, שאין לו כוח לצאת מביתו, כאילו אריות מסתובבים בחוץ, ואין לו חשק להרים יד מן הצלחת אל הפה, ואף לא יקום ממיטתו גם כשהדלת נפתחת, ועוד חושב את עצמו חכם–

טָמַן עָצֵל ידו בַצלחת, גם אל פיהו לא יְשִׁיבֶנה)יט, כד;(
אמר עָצֵל: אֲרִי בחוץ, בתוך רְחֹבוֹת אֵרָצֵחַ)כב, יג;(
אמר עָצֵל: שַׁחַל בחוץ, אֲרִי בין הרְחֹבוֹת;
הדלת תִסוֹב על צירה, ועָצֵל על מטתו;
טָמַן עָצֵל ידו בַצלחת, נִלאָה לַהֲשִׁיבה אל פיו;
חכם עָצֵל בעיניו]יותר [**משבעה משיבֵי טָעַם** =)חכמים; כו, יג-טז.(

משלי כה - היצירה המקראית בימי חזקיהו

בית מדרש למשלי חכמה, חיבור מזמורי תהלים, בית מדרש של נביאים ותלמידיהם, פרשנות מדרשית על התורה, ועריכה של ספרות מקראית חשובה

גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (כה, א) ;מאחורי פסוק בודד אחד מסתתרת אסכולה שלמה של יצירה מקראית רבת גוונים[1] מימי "חזקיה מלך יהודה". בית מדרש למשלי חכמה, חיבור מזמורי תהלים, בית מדרש של נביאים ותלמידיהם, פרשנות מדרשית על התורה, ועריכה של ספרות מקראית חשובה.

נפתח בעדויות מתוך המקרא, הנוספות על קובץ "משלי שלמה" האחרון (כה עד כט):
מכתב (=מכתם, מזמור תודה)

לחזקיהו מלך יהודה בַּחֳלֹתוֹ–
וַיְחִי מֵחָלְיוֹ (ישעיהו ל״ח, ט);
...
חַי חַי הוא יוֹדֶךָ, כמוני היום,
אב לבנים יודיע אֶל אֲמִתֶּךָ;
ה׳ להוֹשִׁיעֵנִי,
וּנְגִנוֹתַי נְנַגֵּן כל ימי חיינו על בית ה׳ (שם, יט-כ);

המזמור הזה של חזקיהו עצמו הוא רק קצה של קרחון לשירה המזמורית, שגם ממנה ״העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה״, וגם יצרו וחיברו תפילות ומזמורים חדשים; חלק מהם מסתתר כנראה בתוך ספר תהלים בלי כותרות מפורשות; דיינו אם נקשיב לתפילת חזקיהו עצמו, שגם היא מפורשת בספר ישעיהו (לז, טו-כ).

ויתפלל חזקיהו לפני ה׳ ויאמר:
ה׳ צ-באות א-להי ישראל יֹשֵׁב הַכְּרֻבִים–
אתה הוא הא-להים לבדך לכל ממלכות הארץ,
אתה עשית את השמים ואת הארץ–
הַטֵּה ה׳ אזנך ושמע,
פְּקַח ה׳ עֵינֶךָ וּרְאֵה, ושמע...
...
ועתה ה׳ א-להינו הושיעֵנוּ מידו (של סנחריב),
וְיֵדעוּ כל ממלכות הארץ כי אתה ה׳ לבדך;

עדויות ארכאולוגיות על ביטול וניתוץ מזבחות וגניזתם בימי חזקיהו[2] (בשער לכיש, בתל שבע ובתל ערד) משלימות את התמונה של דרישת התורה בימי חזקיהו, בצורה חסרת תקדים, ואפילו רַבְשָׁקֵה האשורי (ישעיהו לו, ז) ניסה לדבר אל תומכי הבמות, שחזקיהו הסיר במאבקו על קיום התורה.

ישעיהו הנביא, שהחל להנבא בימי עוזיהו, ותפס מקום מרכזי בירושלם בימי חזקיהו, היה דמות מרכזית בבית המדרש הנבואי של התקופה. נבואותיו הראשונות (פרקים ב-ג-ד) כבר יש בהן מדרש נבואי על פרשת המלך בתורה, ועל פרשיות נוספות במיוחד בספר דברים(!), ובנבואה על אדום (לד, יא-טז), אחרי רשימה של עופות, דורסי יום ודורסי לילה, הוא שולח אותנו במפורש לדרוש בתורה, ברשימת העופות הטמאים (ויקרא יא, דברים יד), שכולן יתקבצו אל חורבות אדום.

דִּרְשׁוּ מֵעַל ספר ה׳ וּקְרָאוּ–
אחת מהנה לא נֶעֱדָרָה...
כי פי הוא צִוָּה, ורוּחוֹ הוא קִבְּצָן;

חשובה ביותר היא עדות ישעיהו (ח, טז-יח; מימי אחז) על חבורת תלמידיו, שעמם הוא חָתַם ״תורה״ וקָשַׁר ״תעודה״ (=עדות), עד שיעברו ימי הסתר הפנים, וה׳ יחזור להושיע את עמו עם יורש צעיר, בן לבית דוד (=חזקיהו), שיֵשֵׁב ״על כסא דוד ועל ממלכתו להכין אֹתהּ ולְסַעֲדהּ במשפט ובצדקה״ (ישעיהו ט, ה-ו), ואז ישמעו אפילו ״החֵרשים דברי ספר״ (שם, כט, יח).

מפתיעה ביותר היא עדותם של 4 נביאים[3] – מיכה, נחום, חבקוק וצפניה (מימי חזקיהו ועד ימי יאשיהו), שכולם המשיכו בסגנונו המיוחד של ישעיהו – שפה נבואית-מזמורית – ודבריהם גם מכילים ציטוטים נרחבים (ותוספות) מדברי ישעיהו (״באחרית הימים״, מיכה ד, א-ה; ״על ההרים רגלי מבשר״, נחום ב, א; ״תִּמָּלֵא הארץ לדעת את כבוד ה׳ כַּמים יְכַסּוּ על ים״; חבקוק ב, יד; ״מעבר לנהרי כוש״, צפניה ג, י).

מכל הפרשנים והחוקרים, דווקא חז״ל דייקו בהבנת העומק וההיקף של היצירה המקראית בימי חזקיהו, שהשמן שלו ״היה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות״ (סנהדרין צד עמ׳ ב), ואמרו – ״חזקיהו וסיעתו כתבו ישעיהו, משלי, שיר-השירים וקהלת״ (בבא-בתרא טו עמ׳ א).

---

[1]ראו בהרחבה בספרי (עם ב׳ לאו), ישעיהו – כציפורים עפות, עמ׳ 29-33, 50-59, 6-145, 176-166.293-300, 263-270, 247-251, 6-215, 192-199,

[2]ראו הפניות בספר ישעיהו – כציפורים עפות, עמ' 174 הערה 99.
[3]ראו בטורים שלי ב-929 לישעיהו (פרק מ' ואילך), ובטורים למיכה, נחום, חבקוק וצפניה.

משלי כו - מצעד כסילים ואיוולת

לו יכולתי לומר דבר באוזניהם של חכמי משלי, הייתי אומר להם, שיחס יותר אוהב ופחות שיפוטי, אפילו לכסילים גמורים, יועיל הרבה יותר מכל העצות האחרות

כ-50 פעם נזכרים 'כסיל', 'כסילים' ו'כסילות' במשלי, כמעט כולם בפרקים י עד כט. כ-40 פעם נזכרים 'אויל', 'אוילים' ו'אוילות' במשלי, כמעט כולם בפרקים י עד כט.

המצעד הזה שממלא גם את חיינו, הוא הקללה הנוראה ביותר בעיני החוכמה במשלי, בעיקר מפני שאין לזה פתרון. הכסיל לעולם לא יקשיב לדברי חוכמה, ולא יעצור לרגע כדי לחשוב עליה. רק מכות ודברי תגובה חדים וחכמים ישפיעו עליו, וגם זה לא תמיד – לעיתים קרובות המכות והתגובות יגררו גם את החכם למהומת הכסילים.

אגב דברי חכמים, ואגב חוכמת השתיקה (ונושאים נוספים), כבר פגשנו פסוקי 'כסילים', ו'איולת' לרוב, ואין טעם לחזור עליהם, וגם אי אפשר להביא כאן את כולם, לכן נסתפק בפסוקי הפרק הזה, ועוד כמה 'פנינים.'

בן חכם יְשַׂמַּח אב – ובן כסיל תוּגַת אמו (י, א) ;
חכם יָרֵא וסר מֵרע – וכסיל מִתְעַבֵּר (=חוטֵא) ובוטח (יד, טז) ;
לשון חכמים תֵּיטיב דעת – ופי כסילים יַביע אִוֶּלֶת (טו, ב) ;
[עדיף] פָּגֹשׁ דֹּב שַׁכּוּל בְּאיש – ואַל [תפגוש] כסיל באִוַּלתוֹ (יז, יב) ;
שפתי כסיל יָבֹאוּ בְּריב, ופיו למַהֲלֻמוֹת יִקְרָא (יח, ו) ;
באזני כסיל אַל תדבר, כי יָבוּז לשֵׂכֶל מִלֶּיךָ (כג, ט) ;
כַּשלג בקיץ וכַמטר בַּקציר, כן לא נָאוֶה (=טוב) לכסיל כבוד (כו, א) ;
שוֹט לַסוס, מֶתֶג לַחמור, ושֵׁבֶט (=מכות) לְגֵו כסילים (כו, ג-יב) ;

אַל תַּעַן כסיל כאִוַּלתוֹ (=בכעס),[1] פֶּן תִּשְׁוֶה לו גם אתה ;
עֲנֵה כסיל כאִוַּלתוֹ (=בחכמה), פֶּן יהיה חכם בעיניו ;
מְקַצֶּה (=מְכַתֵּת) רגלים, חָמָס שֹׁתֶה, שֹׁלֵחַ דברים ביד כסיל ;
]ומִתרוצֵץ לנסות לתַקֵּן ;[
דַּלְיוּ (=הִתדַּלדְּלוּ) שֹׁקַיִם מִפִּסֵּחַ, ומשל [מְקַרְטֵעַ] בפי כסילים ;
כִּצְרוֹר אבן במַרְגֵּמה (=ממנה רוגמים אנשים), כן נותן לכסיל כבוד ;
[כמו] חוֹחַ (=קוץ) עלה ביד שִׁכּוֹר, [כך] ומשל בפי כסילים ;
רַב (=איש ריב) מחולל (=משחית) כל, ושֹׂכֵר כסיל ושֹׂכֵר עֹבְרים (=עֲבַרְיָנים) ;
ככלב שב על קֵאוֹ [לחפש אוכל], [כך] כסיל שוֹנֶה [שוב ושוב] באִוַּלתוֹ ;
ראית איש חכם בעיניו? – תקוה לכסיל ממנו (=יחד ישמחו) ;
חָזִיתָ איש אָץ בדבריו [בלי לחשוב]? – תקוה לכסיל ממנו (לחגוג יחד ; כט, כ) ;
כֹּבֶד אבן ונֵטֶל החול – וכַעַס אֱוִיל [מתפרץ], כָּבֵד משניהם (כז, ג) ;

והנה השיא החריף מכולם, מתוך ייאוש כבד–
אם תִּכְתּוֹש את האֱוִיל בַּמַּכְתֵּשׁ,
בתוך הָריפוֹת (=גרגרי חיטה), בַּעֲלִי (=בַּמַּקֵּל הכּוֹתֵשׁ)–
לא תָסוּר מֵעליו אִוַּלתוֹ (כז, כב) ;

לו יכולתי לומר דבר באוזניהם של חכמי משלי, הייתי אומר להם, שיחס יותר אוהב ופחות שיפוטי, אפילו לכסילים גמורים, יועיל הרבה יותר מכל העצות האחרות, ואז אולי תצמח תקווה כלשהי גם לחכמים המיואשים מן הכסילים, וכחוכמת הפרק הבא – כַּמים הפָּנים לַפָּנים, כן לֵב האדם לָאדם (כז, יט).

---

[1]כך פירשו כאן רש"י וראב"ע החכמים.

משלי כז - סוד החברות

על הרעות, על רפול ועל הסוד הפותח כל יחסי חברות, וגם נועל אותם במקום של חששות ופחדים, כעסים ורגשי עוינות

כל ילד יודע שהולכים לבית ספר כדי לפגוש חברים, ובין ההפסקות גם מנסים ללמוד קצת. וכמובן, תנועת נוער וטיולים בנויים על חברויות, וגם בשירות הצבאי, הגורם המלכד ביותר הוא 'החֶבְרָה'. רפול אמר פעם, שכל החינוך הצבאי בונה את המוטיבציה הכללית, אבל בשנייה בה צריך לקום ולהסתער, הקשר לחברים הוא הדחף החזק ביותר.

גם הרֵעוּת (כמו החריצות, הזהירות, השתיקה והדיבור הרך) מעוגנת בחכמה ולא במוסר, והחכמה שיש בה יראת ה', כוללת גם את ערכי המוסר והצדק, וגם את ערכי החכמה .

מי שאוהב גם יכול לומר דברים קשים לפעמים, וזה עדיף בהרבה מחנופת נשיקות של שונאים ; יש עוצמה מיוחדת בקשר החברי, שהיא גם משענת ביום צרה, כמו בעת שמחה, הרבה יותר מבני דודים רחוקים, שקרבת המשפחה שלהם מתפוגגת במרחקים.

נֶאֱמָנִים (ישרים וטובים) פִּצְעֵי אוהב–
וַנַעְתָּרוֹת (=בלתי נסבלות) נשיקות שׂוֹנֵא (כז, ו) ;
שמן וקטֹרֶת יְשַׂמַּח לב [כל אדם],
ומֶתֶק רעהו (=ומתוקה רֵעוּת) מֵעֲצַת נפש (=מֵחכמה) ;
רֵעֲךָ וְרֵעַ אביך אל תַּעֲזֹב [בצָרָתָם]–
ובית אחיך [הרחוק] אַל תבוא ביום אֵידֶךָ (=צָרָתְךָ)–
טוב שָׁכֵן קרוב – מֵאח רחוק (כז, ט-י) ;

בחברות של אמת, הקשר מתחדד דווקא כשיש ויכוחים נוקבים עם אהבה עמוקה, וזהו הסוד של בית המדרש התלמודי והישיבתי – מחלוקות מחדדות אמת – ברזל בברזל יָחַד (=יתחדד), ואיש יַחַד (=יחדד) פני רעהו (בוויכוח ; כז, יז).

אבל מעל לכל עומד הסוד הפותח כל יחסי חברות, וגם נועל אותם במקום של חששות ופחדים, כעסים ורגשי עוינות לסוגיהם. היחס שלי ושלך לאחרים הוא שיקבע את יחסם אלינו, ממש כמו הפנים הנשקפים במים, או במראה – כַּמַּיִם [בהם משתקפים] הפָּנִים לַפָּנִים, כן לֵב האדם לָאדם (כז, יט).

משלי כח - מיהו צדיק?

יותר מ-60 הופעות של 'צדיק' ו'צדיקים' במשלי (13 מהן בפרק י'!) מוכיחות, ששאלת 'מיהו צדיק?' חשובה לא פחות משאלת 'מיהו חכם'?

יותר מ-60 הופעות של 'צדיק' ו'צדיקים' במשלי (13 מהן בפרק י'!) מוכיחות, ששאלת 'מיהו צדיק?' חשובה לא פחות משאלת 'מיהו חכם?' האם הצדיק במשלי הוא אדם שמרבה תפילות, או משמש כתובת רוחנית לחסידים, שדרכו יוכלו להתפלל ולזכות לכפרה לפני ה?'

בהחלט, ה' שומע תפילת צדיקים – אם הם ישרים :
זֶבַח רשעים תועֵבה – וּתְפִלַּת ישרים רצונו (ט"ו, ח) ;
רחוק ה' מרשעים – תְּפִלַּת צדיקים יִשְׁמָע (ט"ו, כט) ;

'צדיק' בתמימותו מתרחק מכל חמס וממזימות רשע, ומכל מרמה במסחר וביחסים בין אדם לחברו, מסתפק במועט, גומל חסד וצדקה לבני אדם, ויודע גם "נפש בהמתו" (י"ב, י). לכן גם יזכרו את מעשיו הישרים של צדיק לדורות רבים, ואת שם הרשעים יזכירו כדוגמה לריקבון.

ברכות לראש צדיק – ופי רשעים יְכַסֶּה חמס ;
זכר צדיק לברכה – ושם רשעים יִרְקָב (י', ו-ז) ;
מקור חיים פי צדיק – ופי רשעים יְכַסֶּה חמס (י', יא) ;

פְּעֻלַּת צדיק לחיים – תבוּאַת רשע לְחַטָּאת (י׳, טז) ;
צְדָקַת תמים תְּיַשֵּׁר דַּרכּוֹ – וּבְרִשְׁעָתוֹ יִפֹּל רשע ;

צְדָקַת ישרים תַּצִּילֵם – וּבְהַוַּת (=ובשקר), בֹּגדים יִלָּכֵדוּ (י״א, ה-ו) ;
טוב יפיק רצון מה׳ – ואיש מְזִמּוֹת יַרשיע (י״ב, ב) ;
יודע צדיק נפש בהמתו – וַרַחֲמֵי רשעים אכזרי (=אכזריות ; י״ב, י) ;
דְּבַר שקר יִשְׁנָא צדיק – ורשע יַבאיש ויַחפיר (יביא חֶרפָּה ; י״ג, ה) ;
טוב מעט בצדקה – מרֹב תבואות בלא משפט (ט״ז, ח) ;
מְסִלַּת ישרים – סוּר מֵרָע, שֹׁמֵר נפשו – נֹצֵר דַּרכּוֹ (מֵרָע ; ט״ז, יז) ;
שמחה לצדיק עֲשׂוֹת משפט – ומְחִתָּה (=ושֶׁבֶר) לפֹעֲלֵי אָוֶן (=רֶשַׁע ; כ״א, טו) ;
רֹדֵף צדקה וחסד ימצא חיים, צדקה וכבוד (כ״א, כא) ;

מעל לכל, ׳צדיק׳ הוא איש אמון ואמונה, כלומר, אפשר לסמוך על היושר שלו, הן במילה שלו, והן במעשיו, וזאת חובה לזכור : ׳אמונה׳ (גם בלשון חז״ל) איננה הפך של ׳כפירה׳,[1] אלא הפך של ׳עָוֶל׳ וחוסר ביטחון, וכפי שפותחת שירת ״האזינו״ בשבח ה׳ – ״א-ל אמונה ואין עָוֶל, צדיק וישר הוא״ (דברים ל״ב, ד) – כך גם איש ישר הוא ״איש אֱמוּנוֹת, רַב ברכות .״

יָפִיחַ (=יַשמיע) אֱמוּנה יגיד צדק – ועֵד שקרים מרמה (י״ב, יז) ;
תּוֹעֲבַת ה׳ שִׂפתֵי שקר – ועֹשֵׂי אֱמוּנה (=יושר), רצונו (י״ב, כב) ;
עֵד אֱמוּנים לא יְכַזֵּב – ויָפִיחַ (=וישמיע) כְּזָבים עֵד שקר (י״ד, ה) ;
עֹבֵד אדמתו יִשְׂבַּע לחם – ומְרַדֵּף [חֲבוּרוֹת] רֵיקים יִשְׂבַּע רִיש (=מחסור) ;
איש אֱמוּנוֹת, רַב ברכות – ואָץ להַעֲשיר [בלא משפט], לא יִנָּקֶה (כ״ח, יט-כ) ;

פעמיים (י״ב, יא ; כ״ח, יט) מובא השבח הגדול לאיש עובד אדמתו ביושר, כדוגמה ומופת לאיש אמונים, הוא הצדיק בספר משלי (ובמקרא בכלל), והוא הישר, שה׳ ישמע תפילתו.

---

[1]ראו מאמרי ׳אמונה אל מול הפכיה׳, באתר שלי.

משלי כט - ענוה וגאוה

בכל מקום ובכל שיטה ודרך, בהם מציגים חכמים וצדיקים כמושלמים, לא יכולה להיות בהם ׳תורת אמת׳

נאה לחכמה לחתום בענוה, כי ביטחון עצמי מופרז של חכמים עלול להשפיל את חכמתם, ולהביאם למעמד של כסילים, לעיתים גם בפרהסיה. ענוה היא הכרה בגבולות ידיעתינו והבנתנו - ״כל זה נסיתי בחכמה, אמרתי אחכמה - והיא רחוקה ממני ; רחוק מה שהיה, ועמק עמק מי ימצאנו״ (קהלת ז, כג-כד).

למעלה מזה, ענוה עמוקה מקבלת גם אפשרות של טעות-
״והאיש משה עָנָו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה״ (במדבר יב, ג).

דווקא משום כך, תורת ה׳ למשה היא תורת אמת, כי יש בה עדויות ישירות ומדהימות, גם לטעות של משה - ״הֲצֹאן ובקר יִשָּׁחֵט להם ומָצָא (=והספיק) להם...?! ויאמר ה׳ אל משה : הֲיַד ה׳ תִּקצָר?!״ (במדבר יא, כב-כג).

גם רגעי ייאוש של משה - ״למה הֲרֵעֹתה לעם הזה? למה זה שלחתני? ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך, הֵרַע לעם הזה, והַצֵּל לא הִצַּלתָּ את עמך!״ (שמות ה, כב-כג) ; - ״למה הֲרֵעֹתָ לעבדך... לא אוכל אנֹכי לבדי לשאת את כל העם הזה, כי כבד ממני...״ (במדבר יא, יא-טו).

ומעל לכל, גם לחטא של משה ואהרן (במדבר כ, יב-יג ; כז, יד ; דברים לב, מח-נב).

רק הענוה שאין דומה לה מאפשרת לכל אלה להיכתב לדורות.

בכל מקום ובכל שיטה ודרך, בהם מציגים חכמים וצדיקים כמושלמים, לא יכולה להיות בהם ׳תורת אמת׳, כי אין בהם ענוה.

לכן אמרו חז"ל (ירושלמי שבת, פרק א, ג) על היחס בין החכמה, יראת ה', והענוה, את הדברים המופלאים הבאים (שהאריך בהם הרמח"ל במסילת ישרים, פרקים כב וכג" :(מה שעשתה חכמה עטרה לראשה, עשתה ענוה עקב לסולייתה, דכתיב (תהלים קיא, י): "ראשית חכמה יראת ה'...", וכתיב (משלי כב, ד): "עֵקֶב ענוה יראת ה- "...'

בית גֵאים יִסַּח =)יעקור (**ה'** – **וִיַצֵב** =)וְיַחֲזֵק (**גבול אלמנה**)טו, כה;(
גַאֲוַת אדם תַשפִּילֶנוּ - ושְׁפַל רוח יִתמֹך כבוד)כט, כג;(
עֵקֶב ענוה]תבוא [**יראת ה', עֹשר וכבוד וחיים**)כב, ד;(

משלי ל - 8הדיברות

על סוד החיים מן הרחם, על פשע מסוכן ומה הוא שיא החוכמה - הנה 8 הדיברות בצוואת החוכמה של "אָגוּר בֶּן יָקֶה" בשפה המובנת לכולנו

הצצה חטופה אל עולם החוכמה הקדום והמסתורי, שגדולי החכמים הפרשנים ניסו לזהות בו את הדובר והדוברת (?) המוזרים, והחידה נותרה חתומה אחרי המון הצעות פתרון.

אבל התוכן העולה מ-8 פסקאות עם חידות עשירות במשלים מתוחכמים, הוא דווקא ברור ולא קשה להבנה. הנה 8 הדיברות בצוואת החכמה של "אָגוּר בֶּן יָקֶה, המַשָׂא נְאֻם הגבר..." ובצידו משלי 3 ו-4 "לַעֲלוּקָה", בשפה המובנת לכולנו.

יש בורא לעולם, ודבריו כמות שהם, בלי תוספות, הם מגן ומחסה ליראי א-לוה.

שאלתי ובקשתי: הסתפקות במועט – "לחם חֻקי" – לא עוני ולא עושר, ולא כזב.

הרחק מכל המושחתים, ומלשונות הרוע, שאוכלות "עניים מארץ ואביונים מאדם."

סוד החיים מן הרֶחֶם: כיבוד אב ואם, ואוי ואבוי ללועגים, למקללים ולמבזים.

פשע מסוכן: ניאוף שמסתירים אותו כלפי חוץ, "גבר בעלמה" ו"אשה מנאפת."

ארץ (=חברה) מתרסקת "תחת עבד כי ימלוך, ונבל כי ישבע לחם."

שיא החכמה – חריצות ותכנון מושלם של נחילי ארבה ונמלים, שפנים ולטאות.

אַל תתנשא כאריה, ואל תנסה לרוץ כמו חיות – שמור פיך ותתרחק ממריבות.

חוץ מהיחס 'האצילי' והמשפיל לעבד ולשפחה ולאישה שנואה, הכול נותר יפה ונכון עד היום. עם כל המראות המופלאים של מרחבי היקום, איש עוד לא השיב ברצינות על השאלה הרטורית, המכוננת, של 'איש אמונה' פשוט, שלא טס לחלל ולא חקר צבירי כוכבים וגלי כבידה, ואיננו יודע אפילו לשאול מדוע 'חומר' ו'אנטי-חומר' לא מבטלים זה את זה, ומחזירים 'יש לאין.'

מי הקים כל אפסי ארץ!?
מה שמו ומה שם בנו (=הבן השואל) כי תֵדָע!?

מעניין, עמוס הנביא כבר ספג מרוח החוכמה של משלי 3 ו-4, וציטט נבואה קדומה[1] גם ממנו, על עמים וממלכות (6+1), שפשעם הרביעי יפיל אותם, והשמינית, ממלכת ישראל, שה' יפקוד עליה את כל עוונותיה –
על שלשה פשעי... ועל ארבעה לא אשיבנו... (עמוס א' וב');
מעניין גם הקשר הברור בין משלי 3 ו-4 (ל', טו-לג), לפרקי משלי הראשונים:
שש הֵנה שָׂנֵא ה', ושבע תועבת נפשו (1) – עינים רמות, (2) לשון שקר, (3) וידים שֹׁפכות דם נקי; (4) לב חֹרֵש מחשבות אָוֶן, (5) רגלים ממהרות לרוץ לרעה; (6) יפיח כזבים עֵד שקר, (7) ומשַׁלֵח מְדָנים בין אחים (ו', טז-יט).

מי בתקוע שביהודה לימד משלי חכמה אלה לעמוס, נוקד ובוקר ובולס שקמים (ז, יד), ובעל השכלה רחבה וידע היסטורי מקיף (ט', ז)? – מה שם אביו ומה שם בנו, כי יֵדָע?

---

[1]ראו מה שכתבתי בטורי 929 על פרקי עמוס הראשונים, וגם על האחרונים עם מראות הקֵץ, שלושה וארבעה.

משלי לא - מלך וחוכמת אמו

הנשים הנכריות, משתאות היין וחורבן הממלכה - מה בין חוכמת הפרק לבין שלמה ובת שבע אמו?

הפרק החותם את משלי היה כנראה מלכתחילה פרק הסיום לקובץ הראשון[1] (א עד ט), והוא מחזיר אותנו לאזהרות האם ואשת החיל מפני הנשים הנכריות, מפני משתאות היין של המלכים, שעלולים להרוס צדק ומשפט ולהחריב ממלכה, ומעמיד בסופו את שיר האישה האידאלית.

הנה כך דרשו חז״ל (במדבר-רבה פרשה י, ח)[2] את הקשר בין חוכמת הפרק לבין שלמה ואמו. ״באותו הלילה שהשלים שלמה מלאכת בית המקדש, נשא בתיה בת פרעה, והיו שם [באותו הלילה] צהלת שמחת בית המקדש וצהלת בת פרעה, ועלתה צהלת שמחת בת פרעה יותר מצהלת בית המקדש [בתרגום לעברית: הוא שאומר המשל, כולם מחניפים למלך], ולכך נקרא [שלמה כאן] ״לְמוֹאֵל״, שהשליך עול מלכות שמים מעליו, כלומר ׳למה לו א-ל׳, ובאותה שעה עלתה במחשבה לפני ה׳ להחריב את ירושלים...

אלף מיני זמר הכניסה לו בת פרעה [לשלמה], והייתה מצוה לזמר לפניו באותו לילה, והייתה אומרת לו, כך מזמרים לפני עבודה זרה פלונית, וכך מזמרים לפני עבודה זרה פלונית...

והיה ישן לו עד ד׳ שעות [ביום]... והיו ישראל עצובים, שהיה יום חנוכת בית המקדש ולא היו יכולים לעשות [קרבן התמיד] מפני שהיה ישן שלמה, והיו מתייראים להקיצו מפני אימת המלכות. הלכו והודיעו לבת-שבע אמו, והלכה היא והקיצתו והוכיחתו... כפפתו על העמוד [לתת לו מכות של חינוך, כמו נער סורר]. ואמרה לו, הכל יודעים שאביך ירא שמים היה, עכשיו יאמרו – בן בת-שבע הוא, אמו גרמה לו... וזהו שכתוב ״...מַשָּׂא אשר יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ״ (לא, א-ה)

מה בְּרִי (=בני)? ומה בַּר בטני? ומה בַּר נְדָרָי (=תפילותַי)?
אַל תִּתֵּן לנשים חֵילֶךָ... אַל לַמלכים לְמוֹאֵל,
אַל למלכים שְׁתוֹ יין...
פן ישתה וישכח מְחֻקָּק, וישנה דין כל בני עֹני;
...

פְּתַח פיךָ לְאִלֵּם [שבא למשפט לפני המלך, ופוחד לפצות פה],
[ותן לבך] אֶל דין כל בְּנֵי חֲלוֹף (=בני אדם)–
פְּתַח פיךָ שְׁפט צדק, ודין עני ואביון (ל״א, ח-ט).

בדיוק על זה אמר הנביא ירמיהו לבית דוד (יאשיהו ובניו), בשם ה– ׳
דינוּ לַבֹּקר משפט, והַצילוּ גָזוּל מיד עושֵׁק,
פֶּן תֵּצֵא כָּאֵש חֲמָתִי, וּבָעֲרָה ואין מְכַבֶּה... (ירמיהו כא, יב);
...

...אביך (=יאשיהו בדרכי דוד),
הֲלוֹא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה, אז [היה] טוב לו,
דָּן דין עני ואביון, אז [היה] טוב,
הֲלֹא היא הַדַּעַת אֹתִי, נְאֻם ה׳ (ירמיהו כב, טו-טז).

---

[1]כך למדתי מפרקי המבוא למשלי שכתב פרופ׳ י״מ גרינץ (ירושלים התשכ״ח).
[2]הבאתי את המדרש בקיצורים; יש מקבילות במדרש ויקרא-רבה (פרשה י״ב, ג), בגמרא (שבת נו ע״ב; סנהדרין ע ע״ב), ועוד.

סיכום משלי - איך קרא הרמב"ם את משלי?

חכמי ישראל בכלל, והרמב״ם במיוחד, אהבו תמיד את הצופן הכפול. משל יפה בחיצוניותו, שאפשר להקדיש את כל הכוחות ללמוד ולתאר רק אותו, אבל בתוכו מסתתר משל עמוק, חכם ויפה ממנו

בתרבות החכמה הקדומה היו פתגמי משל קצרצרים, שעליהם הוסיפו השלמות שונות, וכך נוצרו פסוקי המשל הבודדים, וגם הזוגות והשלשות. דוגמה לפתגם הקצר אנו שומעים מצוטט מפי דוד בדברו הנוקב מול שאול, עם הוספה משלו אחרי שלא שלח בו יד במערה (שמואל א כד, יג) ״כאשר יאמר מְשַׁל הַקַּדְמֹנִי: מֵרשעים יֵצֵא רֶשַׁע, וידי לא תהיה בך״. פגשנו במשלי (בעיקר ב״משלי שלמה״, י עד כט) פסוקים רבים שווים לגמרי במחציתם והם הפתגם הקצר, וראינו השלמות שונות בפסוקים שונים.

מן הצד השני היו תמיד סיפורי משל ארוכים (כמשל האשה התקועית, שמואל ב יד), ושירי משל מלאים (כמו שירת ״המֹשלים בֹּאוּ חשבון...״, במדבר כא, כז-ל; ומשלי בלעם), שיש בהם מתח מרתק בין החלק הגלוי, לבין רמות שונות של רמזים נסתרים; למשל, החלק הגלוי בשירת ״המֹשלים״ הוא ניצחון אדיר של סיחון מלך חשבון על מואב ועמון, בעוד החלק הנסתר הוא הניצחון של בני ישראל על סיחון, ששם ללעג את שירת ״המֹשלים״, המוּבֵאת בתורה דווקא כדי ללעוג לגאוות הניצחון הסיחוני ההוא.

חכמי ישראל בכלל, והרמב״ם במיוחד, אהבו תמיד את הצופן הכפול – משל יפה בחיצוניותו, שאפשר להקדיש את כל הכוחות ללמוד ולתאר רק אותו, אבל בתוכו מסתתר משל עמוק, חכם ויפה ממנו, וזה דומה לשבכת כסף יפהפייה שאפשר לראות רק אותה, אך מתוכה מנצנץ הרמז שכולו זהב :

תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כֶּסֶף–
דבר דָּבֵר על אֹפְנָיו (=על אופניו השונים; כה, יא);

וכך כתב הרמב״ם על הפסוק הזה, בפתיחתו ל׳מורה הנבוכים׳ (בתרגומו של מ׳ שורץ):
״מַשְׂכִּיּוֹת הם הפיתוחים העשויים מעשה סבכה... תפוח זהב ברשת של כסף, שנקביה דקיקים מאוד, הוא משל לדיבור האמור על שתי פנים – ראה אפוא מה נפלא דיבור זה המתאר את המשל המשוכלל, שכן אומר הוא, שדיבור בעל שתי פנים, דהיינו, שיש לו פשט, ויש לו משמעות נסתרת – צריך שפשטו יהא יפה ככסף, ומשמעותו הנסתרת צריכה להיות יפה מפשטו... כזהב ביחס לכסף...

כך הם משלי הנביאים עליהם השלום, הפשטים שלהם חוכמה המועילה בדברים רבים, לרבות תיקון החברות האנושיות; כך נראה מן הפשטים של משלי, ושל כתובים אחרים מעין זה; המשמעות הנסתרת של משלי הנביאים היא חוכמה המועילה באמונות האמת לאמיתה״ [או, בתרגומו של הרב יוסף קאפח: ׳... בהשגת הדעות האמִתיות כפי אמיתתן.[׳

בהמשך כתב הרמב״ם, שתיאורי משלי את האשה הזונה מול האשה ה״מתרכזת בדאגה לטובת ביתה ושלום בעלה״, יש להם רמז פנימי נסתר ״שלא יהא האדם הולך בעקבות בהמיותו בלבד, דהיינו החומר שלו, כי החומר הקרוב של האדם הוא החומר הקרוב של כל בעלי החיים״, וזהו ״סודו של המשל הזה.״

לדעת הרמב״ם, במשלים כאלה אין צורך וטעם להסביר כל פרט מ׳שבכת הכסף׳ לפי הסוד הרמוז, כי די לנו להבין את הרעיון העיקרי, כדי לסלול את דרכנו אל אמונת האמת, היא ׳דעת א-לוהים׳, והיא המשמעות הנסתרת גם של השיר ״אשת חיל״ החותם את משלי (בא-ב); משמעות נסתרת זו שורשה בבריאת העולם, והיא מפורשת (לדברי הרמב״ם במורה הנבוכים, חלק ב פרק כט), בפתיחת אותו הפרק (כה) בקובץ

...משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה
כְּבֹד א-להים הַסתֵּר דבר, וכְבֹד מלכים חֲקֹר דבר;
שמים לָרוּם וארץ לָעֹמֶק... (כה, ב-ג).

איוב א - איוב וספר בראשית

ארץ עוץ, בני קדם, כדים, תימן ובני ארם - מה בין איוב לספר הראשון במקרא?

המסורה שלנו קבעה הבדל יסודי בין סיפור המסגרת באיוב (פרקים א ו-ב, ורובו של פרק מב) לבין פרקי המענות ("ויען איוב ויאמר"; "ויען אליפז התימני ויאמר"; וכו'), הם פרקי הוויכוח בין איוב לבין שלושת הרֵעים ואליהוא; פרקי המענות (ג עד מב, ו) נמסרו בטעמים המיוחדים למזמורים ולחוכמה (טעמי אמ"ת, איוב-משלי-תהלים), בעוד פרקי המסגרת הסיפורית נמסרו בטעמים המקובלים ברוב ספרי התנ"ך (כא ספרים); רק באיוב יש הבחנה כזאת בין חלקים שונים באותו ספר. בכך שימרה המסורה פערים עמוקים בין סיפור המסגרת לבין המענות.

סיפור המסגרת נמסר בשם ה' (ובכלל זה גם הפתיחות למענות ה' "מן הסערה"; לח, א; מ, א, ג, ו), בעוד בכל פרקי המענות מדברים בשמות א-ל וא-לוה, ש-די ועליון, ושם ה' מופיע רק פעם אחת בפי איוב (יב, ט): "מי לא ידע בכל אלה כי יד ה' עשתה זאת."

בסיפור המסגרת יש תיאורים גאוגרפיים גדושי שמות של "ארץ עוץ" ושל "בני קדם"[1] והמקומות שמהם באו כנופיות אויבים מחד, ורעי איוב מאידך (שבא, כשדים, תימן, שוח, נעמה); כל אלה נעדרים לחלוטין בפרקי המענות (פרט לפתיחות), ולכולם יש אחיזה בספר בראשית, בשמות "בני ארם, עוץ וחול וגתר ומש" (בראשית י, כג); בני נחור: "את עוץ בכֹרו, ואת בוז אחיו... ואת קֶשֶׂד..." (בראשית כב, כ-כב); ובשמות בני "עשו אבי אדום בהר שעיר... בני אליפז, תימן, אוֹמָר, צְפוֹ..." (בראשית לו, ט-יא).

העדות המוחלטת על זיקת איוב לבראשית היא תכשיט בשם "קְשִׂיטה" כאמצעי תשלום, שנזכר רק פעמיים בכל התנך, אצל יעקב בשכם כשקנה את "חלקת השדה... במאה קְשִׂיטה" (בראשית לג, יט), ובשְׁבוּת איוב מ"כל הרעה אשר הביא ה' עליו... ויתנו לו איש קְשִׂיטה אחת..." (מב, יא) .גם תיאורי איוב עם "מקנהו" וגדולתו, ותיאורי צדקתו, מגלים זיקה ברורה לספר בראשית – "עבדי איוב" מתואר בדומה לנֹח[2] – "איש תם וישר, יְרֵא א-להים וסָר מֵרע" (א, ח; ב, ג).

והנה, בסיפור המסגרת יש חיזיון מדהים של דיון שמימי בנוכחות "בני הא-להים" המתיַצבים (=בעמידה) "על ה'" (=היושב על כסא הדין), והדיון מתנהל בין ה' לבין "השטן" על "איש תם וישר" כאיוב (ומתוך זה, על שאלות הצדק והגמול בעולם).

בפרקי המענות מתחנן איוב (י, יט-כד; יג, יח-כז; כג, ג-ח) להשתתף בדיון כזה ולטעון בעצמו את דבריו, ונענה לבסוף בחזיון התגלות ה' "מן הסערה", אבל גם אז לא ניתנה לו הזכות לעמוד מול כסא המשפט, ולהגן על צדקתו מול כל טענות רודפיו נגדו.

המחיצה בין המענות לבין הסיפור נותרה בעינה, ואיוב (לבסוף) קיבל עליו את הדין כי הוא רק "עפר ואפר" (מב, ו).
אבל בסיפור המסגרת, יש תשובה שונה לסבלו של איוב,[3] וגם לזה יש זיקה ברורה לספר בראשית, ולהבדל בין איוב לאברהם.

---

[1]פעמיים בספר בראשית (כ"ה, ו; כ"ט, א) נזכרת "ארץ [בני] קדם", בשילוח בני אברהם מקטורה, ובדרכו של יעקב לחרן.
[2]הנביא יחזקאל (י"ד, יד-כ) מזכיר את נֹח יחד עם איוב, כצדיקים, שלא יצילו מגזֵרת פורענות אלא את עצמם.
[3]כפי שהיטיב לפרש הרב י"ד סולובייצ'יק במאמרו 'קול דודי דופק', וראו מאמרי 'נבואת התפילה של אברהם', באתר שלי.

איוב ב - השטן כמשל

הייתכן שה' מושפע מהסתה של שטן, ומפעיל על אדם ניסיון לא בצדק ולא במשפט, רק כדי לחשוף מי צודק בוויכוח? הייתכן שסיפור כזה כתוב בתנך?

בעקבות חכמי התלמוד, נחלקו הרמב"ם והרמב"ן עמוקות בהבנת החיזיון של 'בית הדין השמימי' ופרטיו, והציגו שתי תפיסות עולם ושתי פרשנויות לספר .הוויכוח נעוץ בפסוק הנשמע בלתי אפשרי "וַתְּסִיתֵנִי בוֹ לְבַלְעוֹ חִנָּם" (ב, ג) - הייתכן שה' מושפע מהסתה של שטן, ומפעיל על אדם ניסיון לא בצדק ולא במשפט, רק כדי לחשוף מי צודק בוויכוח (בין ה' לבין "השטן")? הייתכן שסיפור כזה כתוב בתנך?

גם בתלמוד (בבא-בתרא טז עמ' א) תהו על כך: "אמר ר' יוחנן, אִלמלא מקרא כתוב, אי אפשר לאומרו – [ה'] כאדם שמסיתין אותו וניסַת"?! התשובה בתלמוד היא: "אמר ר' שמעון בן לקיש, הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המות... תנא, יורד ומַתעֶה, עולה ומשטין, נוטל רשות ונוטל נשמה."

כתב הרמב"ם (מורה-הנבוכים, חלק ג כב עד כד), ש"השטן" במשל של ספר איוב מייצג את הפגמים והחסרונות ההכרחיים בעולם החומר, שלא תיתכן בו שלמות, ולכן "השטן" רק משוטט "בארץ" ומתהלך בה (א, ז; ב, ב), ואין לו חלק ב"בני הא-להים" המייצגים את "צבא השמים", כלומר, את השלמויות שבאידיאלים הרוחניים. לכן, התיאור באיוב מציג את "השטן" כדמות שונה ונחותה מ"בני הא-להים."

הרמב"ן (בהקדמת פירושו לאיוב) חלק בתוקף גם על הפירוש, וגם על המסקנות – "השטן" מייצג את הפגמים וחוסר השלמות בכל העולמות, גם בחומר וגם ברוח, ולכן נאמר – "ויבוא גם השטן בתוכם להתיצב על ה'" (ב, א).

לפי הרמב"ם, היצר הרע, השגיאות, הקטרוגים והאסונות, באים כולם מעולם החומר, שלא תיתכן בו שלמות מעצם טבעו – רק השגחה פרטית מיוחדת של ה' מצילה מכל אלה, והיא בכל אדם לפי מעלתו וקרבתו לה', וגם הצדיק התמים, כשהוא מאבד, ולו לזמן קצר, את ההשגחה המיוחדת לו, והוא נתון לחוקיות הרגילה, הוא צפוי לאסונות כבדים, עד שישוב ה' ויתגלה אליו מתוך "הסערה."

לפי הרמב"ן, כל זה נכון בכל העולמות, ואין שלמויות ברוח, בלי 'קטרוגי שטן'. הרמב"ן מסכים עם הרמב"ם לחלוטין (בפירושו לאיוב לו, ז – "לא יגרע מצדיק עיניו"), שהשגחת ה' עם כל אדם היא אישית ו'פרטית' בהחלט, לפי מעלתו וקרבתו לה', וזה משתנה גם בזמן, מרגע לרגע, ואף מדור לדור.

לפי הרמב"ם, המוות הוא קריסת הגוף החומרי, והנפש הרוחנית נשארת, כי ה' לא נתן לשטן שליטה עליה .לפי הרמב"ן, המוות הוא סילוק הנשמה, ואז קורס הגוף החומרי – "נוטל רשות ונוטל נשמה", ואם אין לשטן רשות, איוב ימשיך להתייסר, אך לא ימות – "אך את נפשו שְׁמֹר" (ב, ו).

הרמב"ם האמין, שאין בעולם צדיק מושלם, ותמיד יימצאו פגמים ושגיאות שיכולים לגרום אסונות, גם לגדולי הצדיקים .הרמב"ן האמין, שיש מצבים יוצאי דופן, בהם באים ייסורים על צדיק תמים, או על עם נבחר, כדי לצרוף אותו ולהעלות אותו למעלה עליונה, או לשליחות מיוחדת.

שניהם מסכימים, שספר איוב בא ללמד לעולם את דרכי ההשגחה והגמול בעולם, ולא ה' זקוק באמת לניסיון באיוב (ובכלל) אלא בני האדם; ואולם הרמב"ם קיבל מהתלמוד את הדעה, ש"איוב לא היה ולא נברא, אלא משל היה" (בבא-בתרא טו עמ' א), אלא שבכל דור יש 'איוב'ים, ואילו הרמב"ן אחז בדעה (שם), שאיוב היה ונברא, ו"משה כתב ספרו", בשֵׁם ה.'

איוב ג - ענן שחור

לא רק איוב, גם ירמיהו הנביא הנרדף הגיע למצב נואש, אבל הוא קילל בעיקר אנשים, שכנים מענתות, אלה שלא יכלו לשאת את נבואות החורבן שלו

לעולם אל תשתקו בניחום אבלים.

שלושת הרֵעים של איוב - אליפז, בלדד וצופר ישבו אִתו על הארץ 7 ימים ולילות, ושתקו "כי ראו כי גדל הכאב מאד" (ב, יג), כי נאלמו המילים, והכאב רק הלך והתעצם.
"אחרי כן פתח איוב את פיהו, ויקלל את יומו" (ג, א), ואז חזר הדיבור לרֵעים, שלא יכלו לשאת

את מה ששמעו, ודיברו והגיבו, הרבה יותר מדי .במצבים קשים, חברים חייבים לחבק, לפתוח את הפה, להבין גם דברים קשים, ואם אי אפשר להסכים עם 'קללת איוב', זה הזמן הנכון לשתוק.

איוב עדיין לא מעלה בדעתו לדבר אל הא-לוה, ורק מעלה על דעתו מחשבה הזויה, שאפשר למחוק את הפרק שלנו מ'ספר החיים' על ידי מחיקת היום שבו נולדנו, או הלילה שבו נכנסנו להריון, ולצעוק בלב רותח, למה לא הייתה הפלה.

ירמיהו הנביא הנרדף, גם הוא הגיע למצב נואש, אבל הוא קילל בעיקר אנשים, שכנים מענתות, אלה שלא יכלו לשאת את נבואות החורבן שלו - "ארור היום אשר ילדתי בו, יום אשר ילדתני אמי אל יהי ברוך ; ארור האיש אשר בשר את אבי לאמר : ילד לך בן זכר... אשר לא מותתני מרחם, ותהי לי אמי קברי, ורחמה הרת עולם - למה זה מרחם יצאתי לראות עמל ויגון, ויכלו בבשת ימי" (ירמיהו כ, יד-יח) - ירמיהו ויחזקאל (יד, יד, כ) ידעו על איוב כסיפור קדום, אבל הם היו בעימות עם אנשים מתנגדים, ואיוב נכנס לעימות אחרי הקללה ההזויה.

וַיַּעַן אִיּוֹב, וַיֹּאמַר :

יֹאבַד יוֹם אִוָּלֶד =)נולדתי (**בּוֹ**–

וְהַלַּיְלָה אָמַר =)בו נוצַר (הֹרָה =)הריון של (גֶּבֶר.

הַיּוֹם הַהוּא יְהִי חֹשֶׁךְ,
אַל יִדְרְשֵׁהוּ אֱ-לוֹהַּ מִמַּעַל,
וְאַל תּוֹפַע עָלָיו נְהָרָה.
יִגְאָלֻהוּ]מהאור שלו [**חֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת,**
תִּשְׁכָּן עָלָיו עֲנָנָה,
יְבַעֲתֻהוּ כְּמְרִירֵי=) [1]עננים שחורים (**יוֹם.**

הַלַּיְלָה הַהוּא יִקָּחֵהוּ אֹפֶל,
אַל יִחַדְּ =)אל יִסָּפֵר (בִּימֵי שָׁנָה,
בְּמִסְפַּר יְרָחִים אַל יָבֹא.

הִנֵּה הַלַּיְלָה הַהוּא יְהִי גַלְמוּד =)מנוּדָה,(
אַל תָּבוֹא רְנָנָה בוֹ.

]חזרה ליום :[
יִקְּבֻהוּ =)יקללוהו (**אֹרְרֵי יוֹם,**
הָעֲתִידִים עֹרֵר =)להִלָּחֵם עם מפלצת (**לִוְיָתָן.**

]חזרה ללילה :[
יֶחְשְׁכוּ כּוֹכְבֵי נִשְׁפּוֹ =)לֵילוֹ,(
יְקַו לְאוֹר]בוקר [וָאַיִן,
וְאַל יִרְאֶה בְּעַפְעַפֵּי שָׁחַר.

כִּי לֹא סָגַר דַּלְתֵי בִטְנִי, וַיַּסְתֵּר =)ולא הסתיר (**עָמָל מֵעֵינָי.**

]משאלה :[
לָמָּה לֹּא מֵרֶחֶם אָמוּת] ?למה לא [מִבֶּטֶן יָצָאתִי וְאֶגְוָע?

]ושאלה קשה :[
מַדּוּעַ קִדְּמוּנִי בִרְכָּיִם ? וּמַה (=ולמה) [נתנו לי] **שָׁדַיִם כִּי אִינָק ?**

]המשך המשאלה, אילו גועתי מרחם :[
כִּי עַתָּה שָׁכַבְתִּי וְאֶשְׁקוֹט, יָשַׁנְתִּי, אָז יָנוּחַ לִי–
עִם מְלָכִים וְיֹעֲצֵי אָרֶץ, הַבֹּנִים חֳרָבוֹת =)ארמונות (לָמוֹ–
אוֹ עִם שָׂרִים]אשר [זָהָב לָהֶם, הַמְמַלְאִים בָּתֵּיהֶם כָּסֶף.

אוֹ כְּנֵפֶל טָמוּן (=קָבוּר) [למה] לֹא אֶהְיֶה? כְּעֹלְלִים, לֹא רָאוּ אוֹר?
שָׁם =)בקֶבֶר (רְשָׁעִים חָדְלוּ רֹגֶז, וְשָׁם יָנוּחוּ יְגִיעֵי כֹחַ–
יַחַד אֲסִירִים שַׁאֲנָנוּ, לֹא שָׁמְעוּ, קוֹל נֹגֵשׂ–
קָטֹן וְגָדוֹל שָׁם הוּא =)שָׁוים בקֶבֶר ,(וְעֶבֶד חָפְשִׁי מֵאֲדֹנָיו.

]חזרה לשאלה הקשה:[
לָמָּה יִתֵּן לְעָמֵל אוֹר? וְחַיִּים]למה יִתֵּן [**לְמָרֵי נָפֶשׁ– ?**
הַמְחַכִּים לַמָּוֶת וְאֵינֶנּוּ, וַיַּחְפְּרֵהוּ =)ומחפשים אותו (**מִמַּטְמוֹנִים** =)במחבואים– (
הַשְּׂמֵחִים אֶלֵּי גִיל, יָשִׂישׂוּ כִּי =)אם (**יִמְצְאוּ קָבֶר.**

]למה יִתֵּן חיים [**לְגֶבֶר אֲשֶׁר דַּרְכּוֹ נִסְתָּרָה**]מֵאור,[
וַיָּסֶךְ =)וּשָׂם מָסָך (**אֱ-לוֹהַּ בַּעֲדוֹ?**

]סיכום מצבו:[
כִּי לִפְנֵי לַחְמִי, אַנְחָתִי תָּבֹא, וַיִּתְּכוּ =)נשפכו (**כַּמַּיִם שַׁאֲגֹתָי–**
כִּי פַחַד פָּחַדְתִּי]מֵאסון ,[**וַיֶּאֱתָיֵנִי** =)והוא בא ,(**וַאֲשֶׁר יָגֹרְתִּי, יָבֹא לִי.**
לֹא שָׁלַוְתִּי, וְלֹא שָׁקַטְתִּי, וְלֹא נָחְתִּי–
וַיָּבֹא רֹגֶז.

איוב ד - החיזיון של אליפז

התיאור המדויק הזה, שנזהר כל כך ולא התיימר לנבואה מפורשת, הציב את אליפז בין בעלי רוח הקודש שבתנך, והכריח את איוב, ואותנו, להתמודד עם השאלות הנוקבות

אליפז פותח במאמץ להרגיע את איוב, ולהזכיר לו דברים שהוא עצמו היה אומר לאנשים במצבים קשים; מאידך, הוא גם נוקט לשון של אזהרה חדה, כי הלוא איוב בוודאי יודע וזוכר את משלי החכמה על האנשים הקוצרים את מה שזרעו, והוא חייב לזכור שאין אדם "נקי" אשר "אבד", וכל הסובלים – בוודאי הם עצמם אשמים.

אבל העיקר טמון בהמשך מענה אליפז (ד, מפסוק יב), הוא מפתח חשוב ביותר להבנת הספר כולו, מפני שאליפז מבסס את דבריו על חיזיון שהגיע אליו בסתר, וקול מסתורי ששמע מתוך דממה, וממנו הבין שכל אדם חוטא – וגם איוב חטא(!). זו איננה טענה פילוסופית, אלא טענה מיסטית, והיא מבטאת לא מה שהאדם (=אליפז) חושב, אלא את מה שנתגלה לו מעולם הסוד.

אפשר לראות מעין מקבילה בגילויי הסוד של ספר הזוהר ושל קבלת האר"י, שאינם טוענים לנבואה מפורשת, אבל יש בהם גילוי נסתרות במדרגות רוח הקודש.[1]

כאן חיוני לשים לב לכל פרט בתיאורו של אליפז – אילו טען אליפז שמלאך דיבר עמו וגילה לו סוד הגמול, בעוד הוא רק שמע קול מתוך דממה, הייתה זו נבואת שקר,[2] אבל אליפז ידע והקפיד לתאר את החיזיון שבא אליו 'בגנֵבה', ורק "שֵׁמֶץ" ממנו קלטה אוזנו. וכל זה במחשבות לילה, כשאנשים ישנים, בפחד גדול, ומבלי שיכול היה לזהות את הרוח שחלפה על פניו, וגם לא ידע ממי בא הקול המסתורי. האם שמע אליפז משהו מהדיון בין ה' לבין השטן?

דווקא התיאור המדויק הזה, שנזהר כל כך ולא התיימר בנבואה מפורשת, הציב את אליפז בין בעלי רוח הקודש שבתנך, והכריח את איוב, ואותנו, להתמודד עם השאלות הנוקבות:

האם שמע אליפז את קולו של הא-לוהים, או של שליחו הנאמן?

מה הפירוש הנכון של דבר הקול מן הדממה – "האנוש מא-לוה יצדק"? – האם פירושו: 'אין אדם צדיק' בשלמות? או: אין אדם 'צודק' בשלמות? וביחס לאיוב: האם איוב חוטא או טועה?

רבים מפרקי המענות בהמשך עוסקים בשאלות אלה, שניצבות הרחק מעבר לכל עיון פילוסופי.
"וַיַּעַן אֱלִיפַז הַתֵּימָנִי וַיֹּאמַר: הֲנִסָּה דָבָר אֵלֶיךָ (=אם העמיד אותך בניסיון) [האם] תִּלְאֶה?
וַעְצֹר בְּמִלִּין מִי יוּכָל (=לשתוק על דבריך)!?
הִנֵּה [אתה בעצמך] יִסַּרְתָּ רַבִּים, וְיָדַיִם רָפוֹת תְּחַזֵּק (=חִזַּקת)–
כּוֹשֵׁל יְקִימוּן (=הקימו) מִלֶּיךָ, וּבְרֶכַיִם כֹּרְעוֹת תְּאַמֵּץ (אִמַּצת)–
כִּי עַתָּה תָּבוֹא אֵלֶיךָ [הצרה] וַתֵּלֶא (=ותחלש)?? תִּגַּע עָדֶיךָ וַתִּבָּהֵל?

הֲלֹא יִרְאָתְךָ [היא] כִּסְלָתֶךָ (=מבטחך), [היא] תִּקְוָתְךָ וְתֹם דְּרָכֶיךָ!
זְכָר נָא מִי הוּא נָקִי אָבָד?! וְאֵיפֹה יְשָׁרִים נִכְחָדוּ!?
כַּאֲשֶׁר רָאִיתִי חֹרְשֵׁי אָוֶן, וְזֹרְעֵי עָמָל [הם] יִקְצְרֻהוּ!
מִנִּשְׁמַת אֱ-לוֹהַּ יֹאבֵדוּ, וּמֵרוּחַ אַפּוֹ יִכְלוּ–

[כמו] שַׁאֲגַת אַרְיֵה וְקוֹל שָׁחַל–
[אך גם] וְשִׁנֵּי כְּפִירִים נִתָּעוּ (=נִתְּצוּ, נשברו)–
[גם] לַיִשׁ אֹבֵד מִבְּלִי טָרֶף, וּבְנֵי לָבִיא יִתְפָּרְדוּ (=יֵעָלְמוּ).

]החיזיון :[
וְאֵלַי דָּבָר יְגֻנָּב [בסוד], וַתִּקַּח אָזְנִי שֵׁמֶץ מֶנְהוּ (=מעט מאד ממנו)–
בְּשִׂעִפִּים (=במחשבות) מֵחֶזְיֹנוֹת לָיְלָה, בִּנְפֹל תַּרְדֵּמָה עַל אֲנָשִׁים–
פַּחַד קָרָאַנִי וּרְעָדָה, וְרֹב (=וחוזק) עַצְמוֹתַי הִפְחִיד (=טִלטֵל)–
וְרוּחַ עַל פָּנַי יַחֲלֹף, תְּסַמֵּר (=תעמיד כמַסמֵר) שַׂעֲרַת בְּשָׂרִי–
יַעֲמֹד, וְלֹא אַכִּיר מַרְאֵהוּ, תְּמוּנָה לְנֶגֶד עֵינָי–
דְּמָמָה – וָקוֹל אֶשְׁמָע :

הַאֱנוֹשׁ, מֵאֵל-לוֹהַּ יִצְדָּק?
אִם מֵעֹשֵׂהוּ (=מִיוצרו) יִטְהַר גָּבֶר?
הֵן בַּעֲבָדָיו (=משרתיו) לֹא יַאֲמִין!

וּבְמַלְאָכָיו [לא] יָשִׂים תְּהִלָּה (=אורה)–
אַף שֹׁכְנֵי בָתֵּי חֹמֶר (=בני אנוש) אֲשֶׁר בֶּעָפָר יְסוֹדָם ,
יְדַכְּאוּם לִפְנֵי עָשׁ (=ימותו מיצור זעיר)–
מִבֹּקֶר לָעֶרֶב יֻכַּתּוּ (=יִשָּׁברוּ), מִבְּלִי מֵשִׂים (=ברגע קל) לָנֶצַח יֹאבֵדוּ–
הֲלֹא נִסַּע (=ניתק) יִתְרָם (=המֵיתר, פתיל החיים) בָּם, יָמוּתוּ וְלֹא בְחָכְמָה.

---

[1]ראו בספרי, המקור הכפול – השראה וסמכות במשנת הרב קוק, פרק ב' (הארה נבואית או רוח הקודש?), ופרק ג' (רוח ה' במקרא).
[2]ירמיהו (כ"ג, כה-כט) קובע, שחולם חלום יגיד "חלמתי", ואם יגיד, שה' דיבר אליו, יהפוך לנביא שקר.

איוב ה - אליפז חוקר את הבריאה

נקודת המבט של אליפז על המים כפלא הגדול שבטבע הבריאה מתחברת אצלי לסיפור ששמעתי בצעירותי על גאון המתמטיקה, קרל פרידריך גאוס

בהמשך מענה אליפז הוא חוזר לביקורת החריפה שלו (ד, ז-ח) – "זְכָר נָא מִי הוּא נָקִי אָבָד"?!, על מה שרק השתמע מקללת איוב "את יומו", כאילו איוב זועק כלפי שמים, ודורש מענה והסבר על מה שקרה לו. מעניין, שאיוב עוד לא אמר דברים כאלה, שיישמעו מפיו בקול ובצעקה גדולה בהמשך, אבל אליפז כבר שמע, וכבר הגיב בחריפות, והפנה את איוב לחפש את הסיבות בעולמו שלו – "כַּאֲשֶׁר רָאִיתִי חֹרְשֵׁי אָוֶן, וְזֹרְעֵי עָמָל [הם] יִקְצְרֻהוּ!"

קְרָא נָא הֲיֵשׁ עוֹנֶךָּ (=מי יענה לך)? וְאֶל מִי מִקְּדֹשִׁים תִּפְנֶה?
כִּי לֶאֱוִיל (=שוטה ורשע) יַהֲרֹג כָּעַשׂ (=הכעס שלו) ,
וּפֹתֶה, תָּמִית קִנְאָה [שלו];
אֲנִי רָאִיתִי אֱוִיל מַשְׁרִישׁ (=מצליח)
וָאֶקּוֹב (=וקיללתי) נָוֵהוּ [שיחרב] פִּתְאֹם
יִרְחֲקוּ בָנָיו מִיֵּשַׁע, וְיִדַּכְּאוּ בַשַּׁעַר וְאֵין מַצִּיל
אֲשֶׁר קְצִירוֹ (=יבולו המופקר של האויל), רָעֵב יֹאכֵל,
וְאֶל מִצְּנִים (=סלים) יִקָּחֵהוּ,
וְשָׁאֵף (=ובָלעוּ) צַמִּים (=צמאים) חֵילָם [של עשירים-רשעים].
כִּי לֹא יֵצֵא מֵעָפָר אָוֶן, וּמֵאֲדָמָה לֹא יִצְמַח עָמָל [אם לא אדם שזרע אותם]
כִּי אָדָם לְעָמָל יוּלָּד [והוא מחולל גם את הרוע]
וּבְנֵי רֶשֶׁף (חיצים ואש)[1] יַגְבִּיהוּ עוּף [ויחזרו לפגוע בַּיורים].

אולם העיקר בפרק הזה הוא חקר הבריאה והשגחת הא-לוהים בעולם, כשם שהעיקר בפרק הקודם הוא החיזיון המסתורי והקול מן הדממה; אליפז מתבונן בגדולות ובנפלאות שבטבע, ולנגד עיניו המטר היורד ומשקה עולם ומלואו. מה כל כך מיוחד בירידת המטר?

על הנהרות, על הבארות, על המעיינות ועל הנחלים משתלטים בדרך כלל החזקים, השליטים, ומנהיגי צבאות כמו גם מנהיגי כנופיות, אבל הגשם יורד על עשירים ועל עניים כאחד, ואיננו מבדיל בין רשעים לבין אביונים. כולם שווים לפני הא-לוהים. בזה רואה אליפז את ההשגחה העליונה בטבע, וממנה הוא מסיק על ההשגחה ביחס לחברה האנושית בכלל, על הגמול הצפוי לרשעים ועל הישועה שתצמח לדלים ולאביונים.

נקודת המבט של אליפז על המים כפלא הגדול שבטבע הבריאה מתחברת אצלי לסיפור ששמעתי בצעירותי על גאון המתמטיקה, קרל פרידריך גאוס (1777-1855), שנתבקש כתלמיד לכתוב חיבור על השאלה 'בזכות מה קיים העולם'? גאוס כתב משפט אחד : 'בזכות זווית בת כ-108 מעלות'! הלוא היא הזווית בין אטום החמצן ושני אטומי המימן במולקולת המים ; לולי זווית זו לא היו המים נוזלים, ולא היו מתקיימים חיים מהסוג שאנו מכירים.

אכן, באנומליה של המים יש גדולות ונפלאות בבריאה, אבל אינני רואה דרך להסיק משם מסקנה כלשהי על ההשגחה, כפי שהציע אליפז ללמוד מן הגשם.

את הצעתו של אליפז ללמוד את דרכי ההשגחה מן המטר, ידחה איוב בחריפות רבה, תוך ציטוט הפסוק של אליפז על הגדולות והנפלאות (אבל לא נקדים את המאוחר).

אוּלָם אֲנִי אֶדְרֹשׁ אֶל אֵ-ל, וְאֶל אֱ-לֹהִים אָשִׂים דִּבְרָתִי
[הוא] עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר, נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר
הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ, וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת
לָשׂוּם שְׁפָלִים לְמָרוֹם, וְקֹדְרִים שָׂגְבוּ יֶשַׁע

[הוא] מֵפֵר מַחְשְׁבוֹת עֲרוּמִּים (=רשעים),
וְלֹא תַעֲשֶׂנָה יְדֵיהֶם תֻּשִׁיָּה (=תכניות רֶשַׁע)–
לֹכֵד חֲכָמִים בְּעָרְמָם (=במזימתם),
וַעֲצַת נִפְתָּלִים נִמְהָרָה (=פזיזה וכושלת)–
יוֹמָם יְפַגְּשׁוּ חֹשֶׁךְ, וְכַלַּיְלָה יְמַשְּׁשׁוּ בַצָּהֳרָיִם ;

וַיּוֹשַׁע [דל] מֵחֶרֶב, מִפִּיהֶם, וּמִיַּד חָזָק [יושיע] אֶבְיוֹן–
וַתְּהִי לַדַּל תִּקְוָה, וְעֹלָתָה (=ורשעה) קָפְצָה פִּיהָ.

לבסוף, חוזר אליפז לטון הרך יותר כלפי איוב, הטון שבו פתח, במאמץ להרגיע את איוב ולפייס אותו, אם רק יחזור בו מקללתו הקשה, ויקבל את הייסורים הנוראים באהבה, כי "אשרי אנוש", שהא-לוהים מעניק לו 'טיפול אישי' בייסורים, שסופם להתהפך לטובה, דווקא מתוך הנכונות לקבלם באהבה.

הִנֵּה אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ יוֹכִחֶנּוּ (=יְיַסְּרֶנּוּ) אֱ-לוֹהַּ, וּמוּסַר שַׁ-דַּי אַל תִּמְאָס–
כִּי הוּא יַכְאִיב וְיֶחְבָּשׁ, יִמְחַץ, וְיָדָו תִּרְפֶּינָה–
בְּשֵׁשׁ צָרוֹת יַצִּילֶךָּ, וּבְשֶׁבַע, לֹא יִגַּע בְּךָ רָע–
בְּרָעָב פָּדְךָ מִמָּוֶת, וּבְמִלְחָמָה מִידֵי חָרֶב–

בְּשׁוֹט (=בהלשנות) לָשׁוֹן, תֵּחָבֵא, וְלֹא תִירָא מִשֹּׁד כִּי יָבוֹא
לְשֹׁד וּלְכָפָן (=לרָעָב) תִּשְׂחָק, וּמֵחַיַּת הָאָרֶץ (=הטורֶפֶת) אַל תִּירָא
כִּי עִם אַבְנֵי הַשָּׂדֶה בְּרִיתֶךָ, וְחַיַּת הַשָּׂדֶה הָשְׁלְמָה לָךְ

וְיָדַעְתָּ כִּי שָׁלוֹם אָהֳלֶךָ (=משפחתך), וּפָקַדְתָּ נָוְךָ וְלֹא תֶחֱטָא
וְיָדַעְתָּ כִּי רַב זַרְעֶךָ, וְצֶאֱצָאֶיךָ כְּעֵשֶׂב הָאָרֶץ
תָּבוֹא בְכֶלַח (בזמן, בשיבה טובה) אֶלֵי קָבֶר,
[ויתרומם גל האבן על הקבר] כַּעֲלוֹת גָּדִישׁ בְּעִתּוֹ.

הִנֵּה זֹאת חָקַרְנוּהָ, כֵּן הִיא
שְׁמָעֶנָּה, וְאַתָּה דַּע לָךְ.

---

[1]או "בני רשף" כמטאפורה, מזימות ומחשבות רֶשַׁע, שמגביהות לעוף, וחוזרות לפגוע בזוממים עצמם.

איוב ו - ואז הגיעה ההתפרצות

תגובה אליפז הביאה את איוב להתפרצות הקשה שלו, והפעם גם כלפי הא-לוהים, כי 'לא החיצים שלי פוגעים בי, אלא החיצים שלו'

שבעה ימים ולילות שתקו הרֵעים מגודל הכאב, אבל כאשר איוב התפרץ בקללה נוראה על עצם קיומו, יצא אליפז התימני בכיר הרֵעים בביקורת ישירה וחריפה, שהעיקר בה מכוון למות הבנים של איוב. "זְכָר נָא מִי הוּא נָקִי אָבָד"?! (ד', ז) ; "לַיִשׁ אֹבֵד מִבְּלִי טָרֶף, וּבְנֵי לָבִיא יִתְּפָרֵדוּ" (ד, יא) ; "יִרְחָקוּ בָנָיו מִיֶּשַׁע, וְיִדַּכְּאוּ בַשַּׁעַר וְאֵין מַצִּיל" (ה', ד) ;

החלק הרך בתגובת אליפז הציע לאיוב לקבל את ייסוריו באהבה, ולזכות בגמול הראוי (כפי שהוא עצמו היה מטיף לסובלים אחרים), ועל זה יאמר איוב – "מַה כֹּחִי כִּי אֲיַחֵל?... [הֲ]אִם כֹּחַ אֲבָנִים כֹּחִי? [הֲ]אִם בְּשָׂרִי נָחוּשׁ (=נחושת)."?

תגובה אליפז הביאה את איוב להתפרצות הקשה שלו, והפעם גם כלפי הא-לוהים, כי 'לא החיצים שלי פוגעים בי, אלא החיצים שלו'. וגם כלפי בגידת חבריו, בריאים ושְׁבֵעים כמו "שׁוֹר עַל-בְּלִילוֹ" (ו', ה), שחברותם נעלמה כמו מים שוטפים "אַחַי בָּגְדוּ כְּמוֹ נָחַל, כַּאֲפִיק נְחָלִים יַעֲבֹרוּ" (ו', טו), וכמו שלג נמס.

וַיַּעַן אִיּוֹב, וַיֹּאמַר :
לוּ שָׁקוֹל יִשָּׁקֵל כַּעְשִׂי וְהַוָּתִי (=ואסוני), בְּמֹאזְנַיִם יִשְׂאוּ יָחַד–
כִּי עַתָּה מֵחוֹל יַמִּים יִכְבָּד – עַל כֵּן דְּבָרַי לָעוּ (=קשים).
כִּי חִצֵּי שַׁ-דַּי עִמָּדִי (=פוגעים בי),
אֲשֶׁר חֲמָתָם [שהיא חרון אפו] שֹׁתָה רוּחִי–
בִּעוּתֵי אֱ-לוֹהַּ יַעַרְכוּנִי (=נלחמים בי).

הַיִנְהַק פֶּרֶא (=חמור בר) עֲלֵי דֶשֶׁא? אִם יִגְעֶה שׁוֹר עַל בְּלִילוֹ?
הֲיֵאָכֵל תָּפֵל מִבְּלִי מֶלַח? אִם יֶשׁ טַעַם בְּרִיר חַלָּמוּת?[1]
מֵאֲנָה לִגְּעוֹעַ נַפְשִׁי [באוכל], הֵמָּה כְּדְוַי (=כטמאים) לַחְמִי!
מִי יִתֵּן תָּבוֹא שֶׁאֱלָתִי,
וְתִקְוָתִי יִתֵּן אֱ-לוֹהַּ–
וְיֹאֵל (=ויתרצה) אֱ-לוֹהַּ וִידַכְּאֵנִי (=וימית אותי)–
יַתֵּר (=ישחרר) יָדוֹ וִיבַצְּעֵנִי (=ויחתוך את חיי)–
וּתְהִי עוֹד נֶחָמָתִי [באמירת האמת תמיד],
וַאֲסַלְּדָה בְּחִילָה (וארעד בחלחלה) [מפני א-לוה] לֹא יַחְמוֹל,
כִּי לֹא כִחַדְתִּי אִמְרֵי קָדוֹשׁ (=נשארתי ירא א-לוהים).

מַה כֹּחִי כִּי אֲיַחֵל? וּמַה קִּצִּי (=כמה נותר לי) כִּי אַאֲרִיךְ נַפְשִׁי?
[הֲ]אִם כֹּחַ אֲבָנִים כֹּחִי? [הֲ]אִם בְּשָׂרִי נָחוּשׁ (=נחושת)?
הַאִם אֵין עֶזְרָתִי בִּי (=מי שיעזור לי)? וְתֻשִׁיָּה (=עצה טובה) נִדְּחָה מִמֶּנִּי.
]פניה חדה אל הרֵעים, שבאו מרחוק, בלי חסד[
לַמָּס (=למואס ומונע) מֵרֵעֵהוּ חָסֶד, וְיִרְאַת שַׁ-דַּי יַעֲזוֹב–

אַחַי בָּגְדוּ כְּמוֹ נָחַל, כַּאֲפִיק נְחָלִים יַעֲבֹרוּ!
הַקֹּדְרִים מִנִּי קָרַח, עָלֵימוֹ יִתְעַלֶּם (=יתכסה בערמות) שָׁלֶג–
בְּעֵת יִזְרְבוּ (=יתחממו) נִצְמָתוּ (=יִמַּסוּ ויֵעָלמוּ), בְּחֻמּוֹ נִדְעֲכוּ מִמְּקוֹמָם.
יִלְּפְתוּ אָרְחוֹת דַּרְכָּם [של הבאים לבַקֵר אותי], יַעֲלוּ בַתֹּהוּ וְיֹאבֵדוּ–
הִבִּיטוּ אָרְחוֹת תֵּמָא (=באו מתימן), הֲלִיכֹת שְׁבָא [שהרגו את בָּנַי] קִוּוּ לָמוֹ–
בֹּשׁוּ כִּי בָטָח (=בטחו בדרכם), בָּאוּ עָדָיהָ (=הגיעו אֵלַי) וַיֶּחְפָּרוּ (=והתנהגו בבושה).

כִּי עַתָּה הֱיִיתֶם לֹא (=לֵאים, חלשים) ? תִּרְאוּ חֲתַת (=שֶׁבֶר) וַתִּירָאוּ?
הֲכִי אָמַרְתִּי הָבוּ (=תְּנוּ) לִי ? וּמִכֹּחֲכֶם שִׁחֲדוּ (=שַׁלמוּ) בַּעֲדִי?
וּמַלְּטוּנִי מִיַּד צָר ? וּמִיַּד עָרִיצִים תִּפְדּוּנִי?
הוֹרוּנִי וַאֲנִי אַחֲרִישׁ, וּמַה שָׁגִיתִי הָבִינוּ לִי!?
מַה נִּמְרְצוּ אִמְרֵי יֹשֶׁר [שלי], וּמַה יּוֹכִיחַ (=יְלַמֵּד מוסר) הוֹכֵחַ מִכֶּם [נגדי]–

הֲלְהוֹכַח (=האם למוסר) מִלִּים [שלכם] תַּחְשֹׁבוּ ? לְרוּחַ, אִמְרֵי נוֹאָשׁ [שלי]?
אַף עַל יָתוֹם תַּפִּילוּ [גורל] ? וְתִכְרוּ (=ותמכרו) עַל רֵיעֲכֶם (=עָלַי)?
ככל הנראה, הרֵעים לא יכלו עוד לסבול את התקפות איוב הקשות, והם קמו ללכת!

איוב הזדעק, שהעזיבה שלהם תהיה עוול חמור יותר מהשתיקה בהתחלה, והמוסר שאמר אליפז – אתם חייבים לשבת ולשמוע אותי עד תום! הפה שלי אומר רק דברי יושר וצדק ואמת.

וְעַתָּה הוֹאִילוּ פְנוּ בִי (=הקשיבו לי), וְעַל פְּנֵיכֶם [יתברר] אִם אֲכַזֵּב
שׁוּבוּ נָא אַל תְּהִי עַוְלָה ! וְשֻׁבוּ [ושמעו] עוֹד צִדְקִי בָהּ
הֲיֵשׁ בִּלְשׁוֹנִי עַוְלָה ? אִם חִכִּי (=פי) לֹא יָבִין הַוּוֹת (=שקרים)?

---

[1]צמח בר מלא ריר, שנאכל בימי מצור, כנראה חוטמית רפואית; ראו בדעת מקרא.

איוב ז - איוב פונה ישירות לאלוהים

כך הופך פרק ז למוקד הוויכוח העמוק ביותר בין איוב לאליפז על הקול מן הדממה, ועל השאלה המכרעת – מה באמת דברו של א-לוהים על הפגיעות הקשות באיוב?

אחרי כמה פסוקים על חיי אדם הקצובים ומוגבלים כל כך, ועל חוסר התוחלת של איוב בחייו ובמצבו הנואש, פונה איוב לראשונה ישירות לא-לוהים, והבקשה העיקרית היא לחדול ממנו, ולסיים את מסכת ייסוריו, כדי לתת לו למות במנוחה .

בין כך וכך, חיי אדם חולפים ונעלמים כמו "הבל", ולמה לו לא-לוהים להתמקד ולהטיל עונשים כבדים וייסורים נוראים כאלה על יצור חסר ערך? למה לא לשחרר אותו, ולסלוח לו – לא כדי שיחיה – אלא כדי שימות בשקט?

אי אפשר לנתק דברים מדהימים אלה מהאתגר שחולל החיזיון של אליפז עם הקול מן הדממה (ד, יב-כא). "האנוש מא-לוה יצדק"? – 'כל אדם חוטא', ולכן 'גם איוב חטא'. אליפז לא אמר זאת בשם עצמו, אלא בשם הקול המסתורי מן הדממה, בשם הסוד הנסתר שהתגלה אליו 'בגניבה', ולכן אין שום טעם להתווכח על כך עם אליפז, ורק דבר אחד אפשר לעשות – לפנות אל הא-לוהים ולשאול אותו ישירות (ז, יז) "מה אנוש כי תגדלנו, וכי תשית אליו לבך?"

'האמנם הקול הזה ששמע אליפז הוא דברך'?
'האמנם כל אדם חוטא באשר הוא אדם? האם באמת מגיעים לו ייסורי איוב שכאלה על עצם היותו אדם? אם כן "נצר האדם" (ז, כ), מה הערך לחיי אדם'?
'האם א-לוהים מוכן לסלוח על החטא הזה, על המטרד הזה, שעצם קיומו של אדם כאיוב גורם, ולכפר על העוון הזה במוות שקט, שבו יחדל איוב לחלוטין מלשמש כתובת לייסורים'?

איוב מעולם לא הודה בחטא, והיה נאמן לצדקתו, ולייסורים על לא עוון וחטא מצידו, וגם ריבון העולמים הסכים עמו בזה במפורש (ב, ג); לכן, הרעיון של 'כפרת עוונות' כדי למות בשקט הוא מדהים כל כך, והנכונות של איוב להודות בסוג של חטא רק כדי לבקש כפרה במותו המיוחל, חובה לחשוף את מקורו בחיזיון של אליפז, כי רק מהקול המסתורי אפשר להוציא רעיון כזה.

כך הופך פרק ז למוקד הוויכוח העמוק ביותר בין איוב לאליפז על הקול מן הדממה, ועל השאלה המכרעת – מה באמת דברו של א-לוהים על הפגיעות הקשות באיוב?

אמנם איוב הבין היטב, שבוויכוח הזה אין לאליפז שום משמעות, והוא איוב חייב להתווכח ישירות עם הא-לוהים בכבודו ובעצמו; התעקשות זו אכן תוביל בסופו של דבר למענה ה' לאיוב "מן הסערה", ולתשובה ברורה לשאלה, האם 'כל אדם חוטא' באשר הוא אדם? (אבל לא נקדים את המאוחר) .

הֲלֹא צָבָא לֶאֱנוֹשׁ עֲלֵי אָרֶץ [והמוות משחרר], וְכִימֵי שָׂכִיר יָמָיו
כְּעֶבֶד יִשְׁאַף צֵל [לנוח], וּכְשָׂכִיר יְקַוֶּה פָּעֳלוֹ [כך אדם מחכה למותו].
כֵּן הָנְחַלְתִּי לִי יַרְחֵי שָׁוְא [של סבל], וְלֵילוֹת עָמָל מִנּוּ (=הקציבו) לִי

אִם שָׁכַבְתִּי, וְאָמַרְתִּי: מָתַי אָקוּם? וּמִדַּד (=וכאשר נמדד) עָרֶב,
וְשָׂבַעְתִּי נְדֻדִים עֲדֵי נָשֶׁף (=חושך מוחלט)
לָבַשׁ בְּשָׂרִי רִמָּה [בפצעים] וְגוּשׁ עָפָר, עוֹרִי רָגַע (=התקמט) וַיִּמְאָס
יָמַי קַלּוּ מִנִּי אָרֶג (=כמו חוט רץ באריגה), וַיִּכְלוּ בְּאֶפֶס תִּקְוָה.

]פנייה ראשונה לא-לוהים:[
זְכֹר כִּי רוּחַ חַיָּי, [כבר] לֹא תָשׁוּב עֵינִי לִרְאוֹת טוֹב
לֹא תְשׁוּרֵנִי עֵין רֹאִי (=) עֵינֶיךָ בִּי, וְאֵינֶנִּי.
[כמו ש]כָּלָה עָנָן וַיֵּלַךְ, כֵּן יוֹרֵד שְׁאוֹל לֹא יַעֲלֶה
לֹא יָשׁוּב עוֹד לְבֵיתוֹ, וְלֹא יַכִּירֶנּוּ עוֹד מְקֹמוֹ.
גַּם אֲנִי לֹא אֶחֱשָׂךְ פִּי [לפניך]

אֲדַבְּרָה בְּצַר רוּחִי, אָשִׂיחָה בְּמַר נַפְשִׁי:
הַיָּם אָנִי אִם תַּנִּין (=דינוזאור)?! כִּי תָשִׂים עָלַי מִשְׁמָר [לעצור אותי]!?
[גם] כִּי אָמַרְתִּי תְּנַחֲמֵנִי עַרְשִׂי (=מנוחת לילה), יִשָּׂא בְשִׂיחִי (=יָקֵל כאבי) מִשְׁכָּבִי
וְחִתַּתַּנִי (=שברת אותי) בַּחֲלֹמוֹת, וּמֵחֶזְיֹנוֹת [כמו של אליפז] תְּבַעֲתַנִּי
וַתִּבְחַר מַחֲנָק נַפְשִׁי, [אבחר] מָוֶת מֵעַצְמוֹתָי [הסובלות].
מָאַסְתִּי, [ממילא] לֹא לְעֹלָם אֶחְיֶה! חֲדַל מִמֶּנִּי כִּי הֶבֶל (=חולפים) יָמָי!

מָה אֱנוֹשׁ כִּי תְגַדְּלֶנּוּ? וְכִי תָשִׁית אֵלָיו לִבֶּךָ?
וַתִּפְקְדֶנּוּ לְבָקָרִים [על כל מחשבה ומעשה]? לְרְגָעִים תִּבְחָנֶנּוּ?
[עד] כַּמָּה לֹא תִשְׁעֶה (=תתרחק) מִמֶּנִּי? לֹא תַרְפֵּנִי [אף לרגע] עַד בִּלְעִי רֻקִי?
[אם] חָטָאתִי [בעצם קיומי] מָה אֶפְעַל (=אועיל) לָךְ, נֹצֵר הָאָדָם?
לָמָּה שַׂמְתַּנִי לְמִפְגָּע (=למטרד) לָךְ? וָאֱהְיֶה עָלַי (=עליך) לְמַשָּׂא?
וּמָה (=ועד מתי) לֹא תִשָּׂא פִּשְׁעִי (=עצם קיומי)? וְתַעֲבִיר אֶת עֲוֹנִי?

כִּי עַתָּה (=אז) לֶעָפָר אֶשְׁכָּב–
וְשִׁחַרְתַּנִי (=ותְחַפֵּשׂ אותי) – וְאֵינֶנִּי.

איוב ח - יש שופט ויש משפט

את מענות הרֵעים צריך לבחון לא לפי ההקבלות המרובות בין דברי שלושתם, אלא לפי ההבדלים המעטים, ולפי תגובות איוב, על פי מילות מפתח

את מענות הרֵעים צריך לבחון לא לפי ההקבלות המרובות בין דברי שלושתם, אלא לפי ההבדלים המעטים, ולפי תגובות איוב, על פי מילות מפתח.

המילה 'משפט' לא נזכרה כלל בדברי אליפז (פרקי ד'-ה'), וגם לא בתגובת איוב (פרקי ו'-ז'), והנה היא בולטת בדברי בלדד,[1] וגם בתגובה הקשה והנוקבת של איוב (ולא נקדים את המאוחר).
העולם מתנהל במשפט ובצדק! מה שרמז אליפז על בניו של איוב (ד', ז) – "זכר נא מי הוא נקי אבד"? אמר בלדד כמו 'מַכֶּה בפטיש' (ח', ד) – "אם בניך חטאו לו, וַיְשַׁלֵּחֵם ביד פִּשְׁעָם."

גם ההצעה של אליפז לאיוב, שיקבל עליו 'יִסּוּרים של אהבה', מקבלת אצל בלדד עטיפה 'משפטית' (ח', ו), "אִם זַךְ וְיָשָׁר אָתָּה – כִּי עַתָּה יָעִיר עָלֶיךָ, וְשִׁלַּם נְוַת צִדְקֶךָ". (רק) אם תצא זך וישר במשפט, תזכה בגמול הראוי לך.

בלדד הוא מייצג מובהק של המחשבה הדתית, הוא איננו מתיימר בחיזיון סודי שגוּנַב לאוזנו ולא בקול מן הדממה, גם לא דרש וחקר בעולם שנברא. בלדד אומר מה שהוא יודע ממסורת זקנים, מסורת מדור ראשון, כי אנחנו יודעים רק מעט (ח', ח-י). "כִּי שְׁאַל נָא לְדֹר (=לחכמת דור) רִישׁוֹן, וְכוֹנֵן [לִבְּךָ] לְחֵקֶר אֲבוֹתָם – הֲלֹא הֵם (=חכמי האבות] יוֹרוּךָ, יֹאמְרוּ לָךְ...", והוא מצטט מגדולי הדורות את משלי החכמה (שגם אליפז הזכיר), ולפיהם יש סיבתיות ברורה בטבע ובאדם.

בלי מים, צמחי מים נובלים ומתים – ומי שנשען על קורי עכביש, נופל.

וַיַּעַן בִּלְדַּד הַשּׁוּחִי וַיֹּאמַר:
עַד אָן (=מתי) תְּמַלֵּל (=תדבר) [שטויות] אֵלֶּה, וְרוּחַ כַּבִּיר אִמְרֵי פִיךָ–

הַאֵ-ל יְעַוֵּת מִשְׁפָּט? וְאִם שַׁ-דַּי יְעַוֵּת צֶדֶק?!
אִם בָּנֶיךָ חָטְאוּ לוֹ – וַיְשַׁלְּחֵם בְּיַד פִּשְׁעָם!

אִם אַתָּה תְּשַׁחֵר (=תתפלל) אֶל אֵ-ל, וְאֶל שַׁ-דַּי תִּתְחַנָּן–
אִם זַךְ וְיָשָׁר אָתָּה – כִּי עַתָּה יָעִיר (=ישמור) עָלֶיךָ, וְשִׁלַּם נְוַת צִדְקֶךָ–
וְהָיָה רֵאשִׁיתְךָ מִצְעָר (=קטנה), וְאַחֲרִיתְךָ יִשְׁגֶּה (=תפרח) מְאֹד!

כִּי שְׁאַל נָא לְדֹר (=לחכמת דור) רִישׁוֹן, וְכוֹנֵן [לִבְּךָ] לְחֵקֶר אֲבוֹתָם–
כִּי תְּמוֹל אֲנַחְנוּ וְלֹא נֵדָע [הכֹל], כִּי [כמו] צֵל יָמֵינוּ עֲלֵי אָרֶץ–
הֲלֹא הֵם (=חכמי האבות) יוֹרוּךָ, יֹאמְרוּ לָךָ, וּמִלִּבָּם יוֹצִאוּ מִלִּים:

]על גורל הרשע:[
הֲיִגְאֶה (=האם יתרומם) גֹּמֶא בְּלֹא בִצָּה?! [האם] יִשְׁגֶּה אָחוּ (=דשא) בְּלִי מָיִם?!
עֹדֶנּוּ בְאִבּוֹ (=באביב צמיחתו) לֹא יִקָּטֵף [כי התייבש], וְלִפְנֵי כָל חָצִיר יִיבָשׁ–
כֵּן אָרְחוֹת כָּל שֹׁכְחֵי אֵ-ל, וְתִקְוַת חָנֵף (=רָשָׁע) תֹּאבֵד;
אֲשֶׁר יָקוֹט (=כָּזָב) כִּסְלוֹ (=מִשעַנתו), וּבֵית (=וקוּרֵי) עַכָּבִישׁ מִבְטַחוֹ–
יִשָּׁעֵן [הרשע] עַל בֵּיתוֹ וְלֹא יַעֲמֹד, יַחֲזִיק בּוֹ וְלֹא יָקוּם.

]עובר אל הצדיק,[2] שבניגוד לצמחי מים בלי מים– [
רָטֹב (=רענן) הוּא לִפְנֵי שָׁמֶשׁ, וְעַל גַּנָּתוֹ יִנַקְתּוֹ (=צמיחתו) תֵּצֵא–
עַל גַּל [אבנים ומַעיָן], שָׁרָשָׁיו יְסֻבָּכוּ (=ייצרו סבך), בֵּית אֲבָנִים יֶחֱזֶה (=יֶחֱצָה– (
אִם יְבַלְּעֶנּוּ (=יעקרנו) מִמְּקוֹמוֹ, וְכִחֶשׁ בּוֹ [כאילו] לֹא רְאִיתִיךָ–
הֵן הוּא מְשׂוֹשׂ דַּרְכּוֹ [של צדיק], וּמֵעָפָר אַחֵר יִצְמָחוּ [מחדש, שורשיו וענפיו].

הֵן אֵ-ל לֹא יִמְאַס תָּם!
וְלֹא יַחֲזִיק (=לא יתן חוזק) בְּיַד מְרֵעִים (=רשעים)!

עַד יְמַלֵּה שְׂחוֹק פִּיךָ [אם אתה צדיק באמת], וּשְׂפָתֶיךָ תְּרוּעָה [של ניצחון];
שֹׂנְאֶיךָ יִלְבְּשׁוּ בֹשֶׁת, וְאֹהֶל רְשָׁעִים [ייעלם ו]אֵינֶנּוּ.

---

[1]וכך פירש רמב"ן בהקדמת פירושו לפרק ח.'
[2]פירוש כל התיאור על הרשע (שיֵעָקֵר, ויצמח אחר במקומו), לא מסתבר, כי בלדד מדבר בכל הפרק על רשע מול צדיק.

איוב י - משפט ישיר – איוב מול אלוהים

ריבון העולמים – אם הקול מן הדממה נשלח ממך, אם אליפז ובלדד הם שליחים שלך, אם בדבריהם יש כמו 'שליחות נבואית' – אז אין שום טעם בעימות

כל עוד מדובר בעימות דתי-פילוסופי, יכול איוב הכואב והמיוסר בגופו אך צלול וחד בראשו ובפיו, לנפץ את אמונות חבריו, שהפכו בבת אחת ליריבים בהשקפת העולם הדתית, להביא אותן עד לקצה שהופך אותן לאבסורד.

אם 'אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה [רק] טוב, ולא יחטא' – אז אין טעם ומשמעות לחיי אדם, והסובל כאיוב יבקש לכפר על 'עוונו' במותו.
אם אפשר להתבונן בנפלאות הבורא הגורמות טובה להמוני אדם – אי אפשר שלא לראות את נפלאותיו גם באסונות הטבע הנוראים ביותר, כרעידות אדמה.

אם הא-לוהים שופט בצדק – למה אין אפשרות לאדם להגן על עצמו במשפט, לפני שיקבל עונש? ולפחות לדעת על מה הוא נאשם? האם הוא צפוי לעונש על עצם החוצפה להתווכח מול הא-לוהים, ואם כן, אז איך ייתכן צדק במשפט? הרי האדם יורשע בכל מקרה, ושוב עדיף למות...

אבל מה יעשה איוב אם דברי הרֵעים יתגלו כדבר הא-לוהים?

מול "זְכֹר נא מי הוא נקי אבד"! – "האנוש מא-לוה יצדק... אף שֹׂכני בתי חֹמר..." (שאמר אליפז, ד, ז – יז-יט), זעק איוב לא-לוהים: "זְכֹר נא כי כחֹמר עשיתני... חיים וחסד עשית עמדי... ולמה מרחם הֹצאתני..." לסבל הנורא הזה?

ריבון העולמים – אם הקול מן הדממה נשלח ממך, אם אליפז ובלדד הם שליחים שלך, אם בדבריהם יש כמו 'שליחות נבואית' – אז אין שום טעם בעימות מול אליפז ובלדד, והדרך היחידה היא לזעוק ישירות אליך: תן לי צדק או מיתת כפרה !

נָקְטָה (=מאסה) נַפְשִׁי בְּחַיָּי – אֶעֱזְבָה עָלַי שִׂיחִי – אָדַבְּרָה בְּמַר נַפְשִׁי:
אֹמַר אֶל אֱ-לוֹהַּ – אַל תַּרְשִׁיעֵנִי! הוֹדִיעֵנִי עַל מַה תְּרִיבֵנִי!

הֲטוֹב לְךָ כִּי תַעֲשֹׁק [אותי]? כִּי תִמְאַס יְגִיעַ כַּפֶּיךָ? וְעַל עֲצַת רְשָׁעִים (=שטן) הוֹפָעְתָּ?
הַעֵינֵי בָשָׂר לָךְ? אִם כִּרְאוֹת אֱנוֹשׁ תִּרְאֶה?
הֲכִימֵי אֱנוֹשׁ יָמֶיךָ? אִם שְׁנוֹתֶיךָ כִּימֵי גָבֶר?
כִּי תְבַקֵּשׁ לַעֲוֹנִי [שאיננו]?! וּלְחַטָּאתִי תִדְרוֹשׁ!?
עַל דַּעְתְּךָ (=הלוא אתה יודע) כִּי לֹא אֶרְשָׁע – [ובכל זאת] וְאֵין מִיָּדְךָ מַצִּיל.

יָדֶיךָ עִצְּבוּנִי וַיַּעֲשׂוּנִי – יַחַד סָבִיב [הִכִּיתָ אותי] וַתְּבַלְּעֵנִי–
זְכָר נָא כִּי כַחֹמֶר עֲשִׂיתָנִי, וְאֶל עָפָר תְּשִׁיבֵנִי [בכל מקרה]–
הֲלֹא כֶחָלָב תַּתִּיכֵנִי (=הנוזלים שבגוף), וְכַגְּבִנָּה תַּקְפִּיאֵנִי (=המוצקים שבגוף)–
עוֹר וּבָשָׂר תַּלְבִּישֵׁנִי, וּבַעֲצָמוֹת וְגִידִים תְּשֹׂכְּכֵנִי (=השלד כמו סוכה)–

חַיִּים וָחֶסֶד עָשִׂיתָ עִמָּדִי, וּפְקֻדָּתְךָ (=מִצוָתך) שָׁמְרָה רוּחִי–
וְאֵלֶּה (=מעשי הטובים) צָפַנְתָּ בִּלְבָבֶךָ – יָדַעְתִּי כִּי [צדקתי] זֹאת [שמורה] עִמָּךְ.

]ועתה– [
אִם חָטָאתִי וּשְׁמַרְתָּנִי, וּמֵעֲוֹנִי לֹא תְנַקֵּנִי–
אִם רָשַׁעְתִּי, אַלְלַי לִי! – וְצָדַקְתִּי (=וגם אם צדקתי) לֹא אֶשָּׂא רֹאשִׁי–
[ראשי] שְׂבַע קָלוֹן, וּרְאֵה עָנְיִי–
וְיִגְאֶה (=ואם ארים ראש – מיד) כַּשַּׁחַל תְּצוּדֵנִי, וְתָשֹׁב תִּתְפַּלָּא (=תפליא מכותיך) בִּי–
תְּחַדֵּשׁ עֵדֶיךָ [במשפט] נֶגְדִּי, וְתֶרֶב (=ותרבֶּה) כַּעַשְׂךָ עִמָּדִי–
חֲלִיפוֹת (=בעוד חיי חולפים) וְצָבָא (=והכל קָצוּב כמו צבא) עִמִּי–
וְלָמָּה מֵרֶחֶם הֹצֵאתָנִי? – [למה לא] אֶגְוַע וְעַיִן לֹא תִרְאֵנִי?
כַּאֲשֶׁר (=כאילו) לֹא הָיִיתִי אֶהְיֶה, מִבֶּטֶן לַקֶּבֶר אוּבָל–

]וכעת, רק מנוחה אבקש– [
הֲלֹא מְעַט יָמַי וַחֲדָל (=עד שאחדל), וְשִׁית (=והַרפֶּה) מִמֶּנִּי, וְאַבְלִיגָה (=ואָנוּחַ) מְּעָט–
בְּטֶרֶם אֵלֵךְ וְלֹא אָשׁוּב אֶל אֶרֶץ חֹשֶׁךְ וְצַלְמָוֶת–
אֶרֶץ עֲפָתָה (=חֲשׁוּכה) כְּמוֹ אֹפֶל; צַלְמָוֶת, וְלֹא סְדָרִים (=אורות כוכבים); וַתּוֹפַע כְּמוֹ אֹפֶל.

איוב יא - צופר והחוכמה הנעלמת

כמה פעמים גבר מכה או מטריד אישה עד שהיא מעזה להתלונן? כמה פעמים גבר או אישה נענשים מן השמים על בגידות וניאופים? וכאשר קורה אסון – האם הם יודעים על מה ולמה?

איוב שופך מילים לַשָּׁוְא, דורש תשובות על משמעות חייו מפי א-לוהים, ומבקש לשחרר אותו מהם. "מי יתן תבוא שאלתי, ותקותי יתן א-לוה – ויֹאֵל (=ויתרצה) א-לוה וידַכְּאֵני (=יָמית אותי), יַתֵּר (=ישחרר) ידו ויבַצעֵני (=ויחתוך חיי)" (ו, ח-ט), אך אילו באמת היה הא-לוה מקבל את הבקשה ומדבר עם איוב, אולי היה איוב מבין כמה לעג ובושה יש בדבריו. "ואולם מי יתן א-לוה דַבֵּר, ויפתח שפתיו עמך – ויַגֵּד לך תַּעֲלֻמוֹת חכמה..." (י"א, ה-ו).

תרומתו של צופר לוויכוח ברורה – יש לא-לוה חוכמה נעלמת, 'תורת סוד', שאילו ידענו אותה, אילו גילה לנו הא-לוה טפח ממנה, היינו מבינים למה קורים לנו מקרים קשים ואסונות, ובעיקר היינו מבינים שכל רע שקורה לנו הוא רק מעט מאד ממה שמגיע לנו, כי הוא ברוב חסדו לא פוקד עלינו את כל חטאינו, ולא נוהג עמנו במידת 'הדין', אלא עוזב את כובד עניינו ומתעלם מרוב

פשעינו, ורק כאשר אנחנו 'גודשים את הסאה' הוא פוקד עלינו – "וְדַע – כִּי יַשֶּׁה (=יעזוב ויתעלם) לְךָ אֱ-לוֹהַּ, מֵעֲוֹנֶךָ" (=מרוב חטאיך)!

למשל, כמה פעמים עושים נהגים שטויות בכבישים, ולא קורה להם כלום? ולמה, בפעם המאה או המאתיים, כשקורה דבר, ועדיין רק פציעות, ממשיכים אחר כך לעשות אותן השטויות? ועל מה בדיוק בוכים כשקורה אסון?

למשל, כמה פעמים גבר מכה או מטריד אישה עד שהיא מעזה להתלונן? כמה פעמים גבר או אישה נענשים מן השמים על בגידות וניאופים? וכאשר קורה אסון – האם הם יודעים על מה ולמה?

כמובן, איוב יפריך גם את סוד החוכמה הנעלמת מפי צופר (אבל לא נקדים את המאוחר).

ואז חוזר צופר אל המסלול הדתי הידוע, כי ידיעת הסוד של החוכמה הנעלמת היא רק משאלת לב, ומי באמת יודע ומבין פלאי הבריאה וסודותיה?

מה נותר לצופר להציע לאיוב?

אליפז ששמע קול מן הדממה הציע לאיוב לקבל עליו את הייסורים באהבה, ואז יחזור ויחון אותו א-לוה בשלום ובברכה גדולה (ה, יז-כו) – בלדד, שדיבר בשם המסורת מדור ראשון והציב את משפט הצדק במוקד, הוסיף תנאי: "אם זך וישר אתה" (ח, ו), ואילו צופר עם סוד החכמה הנעלמת דרש מאיוב לחזור בתשובה (יא, יג-יט), להכין את הלב, להרחיק את הרוע ולפנות לא-ל בהכנעה, ולא בחוצפה. ואז יוכל איוב לרבוץ במנוחה, בחיים ולא בקבר, וכולם יראו שהא-ל חלילה לא רודף את איוב, ולא מתנכל אליו .

וַיַּעַן צֹפַר הַנַּעֲמָתִי וַיֹּאמַר:
הֲרֹב דְּבָרִים (=האם אומר דברים קשים) לֹא יֵעָנֶה? וְאִם אִישׁ שְׂפָתַיִם יִצְדָּק?
[לשֵׁמַע] בַּדֶּיךָ (=שקריך) מְתִים (=אנשים) יַחֲרִישוּ; וַתִּלְעַג, וְאֵין מַכְלִם (=מגלה כלימתך)!
וַתֹּאמֶר: זַךְ לִקְחִי (=דְּבָרִי), וּבַר (=וטהור) הָיִיתִי, בְּעֵינֶיךָ.

וְאוּלָם, מִי יִתֵּן אֱ-לוֹהַּ דַּבֵּר, וְיִפְתַּח שְׂפָתָיו עִמָּךְ–
וְיַגֶּד לְךָ תַּעֲלֻמוֹת חָכְמָה, כִּי כִפְלַיִם לְתוּשִׁיָּה (=לעומק החכמה)–
וְדַע – כִּי יַשֶּׁה (=יעזוב ויתעלם) לְךָ אֱ-לוֹהַּ, מֵעֲוֹנֶךָ (=מרוב חטאיך)!

הַחֵקֶר אֱ-לוֹהַּ תִּמְצָא? אִם עַד-תַּכְלִית (=תכלית-עד)[1] [של מַעֲשֵׂי] שַׁ-דַּי תִּמְצָא?
גָּבְהֵי שָׁמַיִם (=במרחבי היקום) מַה תִּפְעָל? עֲמֻקָּה מִשְּׁאוֹל (=בעומק אדמה ומים) מַה תֵּדָע?
אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּהּ (=המידה שלה) [של הבריאה], וּרְחָבָה מִנִּי יָם.

אִם יַחֲלֹף [א-לוה] וְיַסְגִּיר [במחלה חוטֵא], וְיַקְהִיל (=ויחזיר לקהל), וּמִי יְשִׁיבֶנּוּ?
כִּי הוּא יָדַע מְתֵי שָׁוְא (=עוונות אנשים), וַיַּרְא אָוֶן [במבט אחד] וְלֹא יִתְבּוֹנָן!

וְאִישׁ נָבוּב (=חָלוּל וריק) יִלָּבֵב (=יתמלא מחשבות לב),
וְעַיִר פֶּרֶא (=כמו חמור בר) אָדָם יִוָּלֵד!

אִם אַתָּה הֲכִינוֹתָ (=תָכין) לִבֶּךָ, וּפָרַשְׂתָּ אֵלָיו כַּפֶּיךָ–
אִם אָוֶן (=פֶּשַׁע) בְּיָדְךָ, הַרְחִיקֵהוּ, וְאַל תַּשְׁכֵּן בְּאֹהָלֶיךָ עַוְלָה–

כִּי אָז תִּשָּׂא (=תָרים) פָנֶיךָ מִמּוּם (=ממחלה), וְהָיִיתָ מֻצָק (=חזק) וְלֹא תִירָא–
כִּי אַתָּה עָמָל (=ייסורים) תִּשְׁכָּח, כְּמַיִם עָבְרוּ תִזְכֹּר [במעומעם]–
וּמִצָּהֳרַיִם יָקוּם חֶלֶד (=עולם של אור), תָּעֵפָה (=חושך ואפלה) כַּבֹּקֶר תִּהְיֶה–
וּבָטַחְתָּ כִּי [תראה ש]יֵשׁ תִּקְוָה, וְחָפַרְתָּ [לך מנוחה בחיים], לָבֶטַח תִּשְׁכָּב–
וְרָבַצְתָּ וְאֵין מַחֲרִיד, וְחִלּוּ (=ויבקשו) פָנֶיךָ רַבִּים [לשמוע את סיפורך].

וְעֵינֵי רְשָׁעִים תִּכְלֶינָה, וּמָנוֹס אָבַד מִנְּהֶם (=מהם), וְתִקְוָתָם מַפַּח נָפֶשׁ.

---

[1]כך פירש אבי מורי ז"ל, כמו "עד-עקרה" =עקרת-עד, בספרו ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, עמ' 154-162.

איוב יב - מי יודע סוד החוכמה?

במילים שלנו, כמה פעמים אדם משלם באמת את מחיר חטאיו? וכמה פעמים האשה המוכה או הנאנסת משלמת לבדה את מלוא המחיר?

את דברי אליפז ובלדד שמע איוב כמכוונים אישית אליו, גם כאשר דיברו על חקר הבריאה ועל משפט הא-ל הצודק תמיד, והגיב בהתפרצויות קשות, שתחילתן כלפי הרֵעים, וסופן כלפי הא-לוה בפנייה ישירה. במיוחד הקול מן הדממה ששמע אליפז גרם לאיוב לפנות ישירות ולשאול האם באמת זה דברו ביחס לאיוב בפרט–

"האנוש מא-לוה יצדק"? (ד, יז). אם כל אדם חוטא, ואם עצם קיומי הוא חטא בעיניך, אנא הרפה, סלח נא ותמית אותי במנוחה.

רק צופר שלף את איוב מעולמו האישי אל החוכמה הכללית, במבט ישר אל הגלוי ואל הנעלם בעולם הטבע, ובעולם האדם – וכמובן בקביעה, שהחוכמה לא נולדה עם צופר, ולא תמות עמו. צופר וחבריו אינם יודעים סודות נעלמים יותר מאיוב – מה שיודע צופר יודעים כולם, ומה שנעלם, יישאר נעלם.

מי שמתבונן ביושר, רואה שיש בעולם אסונות רבים ללא פשר, ואי אפשר להסביר כל מה שקורה לפי חקר הבריאה של אליפז וצופר. כמובן, כל אדם יודע שנפלאות הטבע באים מיד ה' (יב, ט) – וזאת הפעם היחידה שנזכר שם ההוי-ה מפי אדם בכל פרקי המענות.

אבל, טוען איוב – כשם שרואים "חכמה וגבורה" (יב, יג) בכל מעשיו, כך רואים אי צדק. אליפז ראה במטר ברכה ושפע, ואיוב רואה בצורת מחד ושיטפונות הרסניים מאידך ; בלדד וצופר ראו צדיקים מלאים שפע, ורשעים מוכים, מושפלים ונענשים, ואילו איוב רואה שודדים שלווים וחוגגים.

צדיק תמים נופל לבור וחבריו בזים ולועגים לו, ומנהיגים חשובים, טובים ונאמנים, סופגים מהלומות קשות ללא סיבה נראית לעין, כי ה' בעצמו מעלה ומוריד, מרומם ומשפיל, ו"שופך בוז על נדיבים...[1] וַיַּתעֵם בתהו לא דרך" י"ב, כא-כד ;(

במילים שלנו, כמה פעמים אדם משלם באמת את מחיר חטאיו? וכמה פעמים האשה המוכה או הנאנסת משלמת לבדה את מלוא המחיר? כמה פעמים נהרגים בכבישים הנהגים החוצים צומת באור אדום, או השיכורים והנרדמים? וכמה פעמים נהרגים דווקא התמימים, שנהגו בזהירות גמורה, ונהג פושע נכנס בהם, ויצא חי?

אליפז, בלדד וצופר בוחרים לתאר מתוך עולם הטבע, ומתוך עולם האדם, מה שנוח ומתאים להשקפתם, ואילו היו סובלים כמו איוב אולי היו רואים עד כמה חכמת ה' וגבורתו הורסת ומפילה ושוברת, עד כדי אי צדק בולט ונורא ביחס לבני אדם, שאולי אין טעם וערך לחייהם הפרטיים בתוך עולם סוער ואכזר !?

וַיַּעַן אִיּוֹב וַיֹּאמַר׃
אָמְנָם כִּי אַתֶּם עָם (=חשובים) [בעיניכם], וְעִמָּכֶם תָּמוּת חָכְמָה–
גַּם לִי לֵבָב [חושב ומבין] כְּמוֹכֶם, לֹא נֹפֵל אָנֹכִי מִכֶּם, וְאֶת מִי אֵין כָּמוֹ אֵלֶּה?
שְׂחֹק לְרֵעֵהוּ (=בעיניכם) אֶהְיֶה, קֹרֵא לֶאֱ-לוֹהַּ וַיַּעֲנֵהוּ, שְׂחוֹק צַדִּיק תָּמִים.

לַפִּיד בּוּז, לְעַשְׁתּוּת (=לפי מחשבות) שַׁאֲנָן, נָכוֹן לְמוֹעֲדֵי רָגֶל (=לתמימים שנפלו) ;
יִשְׁלָיו (=יחיו בשַלְוָה) אֹהָלִים לְשֹׁדְדִים, וּבַטֻּחוֹת (=וביטחון) לְמַרְגִּיזֵי אֵ-ל (=לרשעים)–
לַאֲשֶׁר (=לכל אלה) הֵבִיא אֱ-לוֹהַּ בְּיָדוֹ [שלוה לרשעים ובוז לתמימים].

וְאוּלָם [על חכמת הבריאה], שְׁאַל נָא בְהֵמוֹת וְתֹרֶךְ [חכמתן], וְעוֹף הַשָּׁמַיִם וְיַגֶּד לָךְ–
אוֹ שִׂיחַ לָאָרֶץ וְתֹרֶךְ [חכמתה], וִיסַפְּרוּ לְךָ דְּגֵי הַיָּם–
מִי לֹא יָדַע בְּכָל אֵלֶּה, כִּי יַד יְ-ה-וָ-ה עָשְׂתָה זֹּאת–
אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל חָי, וְרוּחַ כָּל בְּשַׂר אִישׁ.

הֲלֹא אֹזֶן מִלִּין [שלכם ושלי] תִּבְחָן, וְחֵךְ (=כמו חֵך) [אשר] אֹכֶל יִטְעַם לוֹ–
בִּישִׁישִׁים חָכְמָה? וְאֹרֶךְ יָמִים תְּבוּנָה?

[רק] עִמּוֹ חָכְמָה וּגְבוּרָה! [רק] לוֹ עֵצָה וּתְבוּנָה!
הֵן יַהֲרוֹס [בתים, עמים וארצות] וְלֹא יִבָּנֶה, יִסְגֹּר (=חולי או כלא) עַל אִישׁ, וְלֹא יִפָּתֵחַ–
הֵן יַעְצֹר בַּמַּיִם וְיִבָּשׁוּ (=בצורת), וִישַׁלְּחֵם [בשיטפון] וְיַהַפְכוּ אָרֶץ.

עִמּוֹ [וממנו] עֹז וְתוּשִׁיָּה – לוֹ [וממנו גם] שֹׁגֵג וּמַשְׁגֶּה–
מוֹלִיךְ יוֹעֲצִים שׁוֹלָל, וְשֹׁפְטִים יְהוֹלֵל (=יַתְעֶה)–
מוּסַר (=חֲגוֹר של) מְלָכִים פִּתֵּחַ, וַיֶּאְסֹר אֵזוֹר [של עבדים] בְּמָתְנֵיהֶם–
מוֹלִיךְ כֹּהֲנִים שׁוֹלָל, וְאֵתָנִים (=מנהיגים חזקים) יְסַלֵּף [את דרכם]–
מֵסִיר שָׂפָה (=כושר נאום) לְנֶאֱמָנִים, וְטַעַם (=וכושר הסבר של) זְקֵנִים יִקָּח [מהם]–
שׁוֹפֵךְ בּוּז עַל נְדִיבִים (=מנהיגים טובים), וּמְזִיחַ (=וחֲגוֹר)[2] אֲפִיקִים (=שליטים) רִפָּה–
מְגַלֶּה [מזימות] עֲמֻקוֹת מִנִּי חֹשֶׁךְ, וַיֹּצֵא לָאוֹר [שַׁליטֵי] צַלְמָוֶת–
מַשְׁגִּיא לַגּוֹיִם (=ממלכות ומעצמות) וַיְאַבְּדֵם, שֹׁטֵחַ לַגּוֹיִם [מרחב שליטה] וַיַּנְחֵם [ליפול בו]–
מֵסִיר לֵב רָאשֵׁי עַם הָאָרֶץ (=החשובים, בעלי נחלות בארץ), וַיַּתְעֵם בְּתֹהוּ לֹא דָרֶךְ–
יְמַשְּׁשׁוּ חֹשֶׁךְ וְלֹא אוֹר, וַיַּתְעֵם כַּשִּׁכּוֹר.

---

[1]בתהילים (קז, מ) מופיע הקיצור הזה בפסוק אחד, עם סימון מסורה (יני הפוכה), כמו תמצית של כל הקטע באיוב.

[2]למלכים ולשליטים היו חגורות פאר, שמסמלות כוח להכות; ויש מפרשים "מזיח אפיקים" =סכרים בנהרות, שנפרצים ומחוללים שיטפון עצום.

איוב יג - אלוהי המשפט

על הקרבה המשמעותית והמפתיעה בין איוב לאברהם

מענות איוב)בעיקר במחזור הראשון של הוויכוח (מתארכים מאד, כי אינם מכוונים רק נגד הדובר האחרון, אלא נגד כולם - לו היה המענה מכוון רק נגד צופר היה אפשר לסיימו בסוף פרק יב - צופר העמיד במוקד את החכמה הנעלמת שהייתה מתגלה לו אילו הסכים הא-לוה לדבר עמו, ואיוב השיב בחכמת הבריאה הגלויה, כבירת הכוח אך נטולת הצדק, כפי שכל מתבונן יכול לראות, והכל מיד ה' - בשם ההוי-ה.

בתחילת פרק יג עוד מצליף איוב בצופר על החכמה שגילה, ועל השאיפה הרטורית שלו, כביכול לטובת איוב-
"ואולם מי יתן א-לוה דַבֵּר, ויפתח שפתיו עמך; ויגד לך תַּעֲלֻמוֹת חכמה) "...יא, ה-ו (ואיוב עונה לו)יג, ה" - (מי יתן החרש תחרישון ,ותהי לכם לחכמה!"

בהמשך הפרק חוזר איוב אל שלושת הרֵעים יחד, ובמיוחד אל רעיון המשפט של בלדד, והוא מבקש לערוך בעצמו את משפט הצדק-
"הנה נא ערכתי משפט - ידעתי כי אני אצדק; מי הוא יריב עמדי) "...יג, יח-יט - (
ואולם" ,מי "זה "הוא "ש"יריב "עם איוב? האם שוב חש איוב ב'שטן' החוצץ בינו לבין הא-לוהים, ולבין הצדק שלו?[1]

בתוך החזרה הזאת לוויכוח מול בלדד ואליפז, מתרחש - בפעם השלישית - המעבר של איוב מדיבור אל הרֵעים ועליהם, לדיבור על הא-לוה, ובשיא ההעזה "הן יִקְטְלֵנִי לא [2](לו) אֲיַחֵל - אך דרכי אל פניו אוכיח) "יג, טו ,(פונה איוב ישירות אליו, כי רק הוא מנהל משפט בעולם, ואין טעם לתבוע צדק מהרכב כמו-משפטי של בני אדם - אליפז)כ'אב בית דין', בתור הבכיר שבהם ,(ושני רֵעיו המצטרפים אליו, גם בהשקפת העולם, וגם בהכרעת הדין - איוב יתייצב בכל כוחו למשפט רק לפני שופט "כל הארץ) "בראשית יח ,כה ,(שרק הוא שופט עליון באמת, בביטחון מלא, ש"הוא "אכן יכיר בצדקתו "גם הוא לי לישועה) "...יג, טז.(

כאן אנו מוצאים)גם בתוך פרקי המענות (קרבה משמעותית ומפתיעה בין איוב לאברהם- אברהם עמד והתווכח לפני ה' כאשר הלך להשקיף "על פני סדֹם) "בראשית יח, טז (עם שלושת 'האנשים' שבאו אליו-

אברהם תבע משפט וצדקה ישירות מלפני ה' אשר בחר בו "למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט) "בראשית יח, יט- (
ה' ענה לאברהם, אך)בשלב זה (לא ענה לאיוב - בסוף סיפור המסגרת באיוב)מב (תתברר התשובה על ההבדל הקריטי בין איוב לאברהם)אבל לא נקדים את המאוחר.(

הֵן כֹּל רָאֲתָה עֵינִי, שָׁמְעָה אָזְנִי וַתָּבֶן לָהּ–
כְּדַעְתְּכֶם יָדַעְתִּי גַּם אָנִי, לֹא נֹפֵל אָנֹכִי מִכֶּם–
אוּלָם אֲנִי אֶל שַׁ-דַּי אֲדַבֵּר, וְהוֹכֵחַ]צדקתי [**אֶל אֵ-ל, אֶחְפָּץ.**

וְאוּלָם אַתֶּם טֹפְלֵי שָׁקֶר]עָלַי ,[**רֹפְאֵי אֱלֶל**]לנוכח מחלתי [**כֻּלְּכֶם–**
מִי יִתֵּן הַחֲרֵשׁ תַּחֲרִישׁוּן, וּתְהִי לָכֶם לְחָכְמָה.

שִׁמְעוּ נָא תוֹכַחְתִּי, וְרִבוֹת =)דברי ריב ותוכחה מ(**שְׂפָתַי הַקְשִׁיבוּ–**
הַלְאֵ-ל תְּדַבְּרוּ עַוְלָה? וְלוֹ תְּדַבְּרוּ רְמִיָּה]על הנהגתו בעולם, ועָלַי?[
הֲפָנָיו תִּשָּׂאוּן]לַשָּׁוְא ?[**אִם לָאֵ-ל תְּרִיבוּן**]בטענות שקר?[
הֲטוֹב]לכם [**כִּי יַחְקֹר אֶתְכֶם? אִם כְּהָתֵל בֶּאֱנוֹשׁ** =)בי (**תְּהָתֵלוּ בוֹ?**
הוֹכֵחַ יוֹכִיחַ אֶתְכֶם]על דבריכם ,(**אִם בַּסֵּתֶר פָּנִים תִּשָּׂאוּן**]כאילו לא פגעתם בי– [
הֲלֹא שְׂאֵתוֹ =)רוממותו (**תְּבַעֵת אֶתְכֶם, וּפַחְדּוֹ יִפֹּל עֲלֵיכֶם!**
זִכְרֹנֵיכֶם] [3]יהיו ל[**מִשְׁלֵי אֵפֶר, לְגַבֵּי** =)לערמות (**חֹמֶר גַּבֵּיכֶם** =)גיבובי דבריכם.(

הַחֲרִישׁוּ מִמֶּנִּי וַאֲדַבְּרָה אָנִי, וְיַעֲבֹר עָלַי מָה]מיסורי הא-ל– [
עַל מָה אֶשָּׂא בְשָׂרִי בְשִׁנָּי, וְנַפְשִׁי אָשִׂים בְּכַפִּי]לטעון צדקתי לפניו– [
הֵן =)גם אם (**יִקְטְלֵנִי לֹא** =)לוא ((**לוֹ) אֲיַחֵל, אַךְ דְּרָכַי**]הצודקות [**אֶל פָּנָיו אוֹכִיחַ–**
גַּם הוּא לִי לִישׁוּעָה =)יקבל דברי אמת ,(**כִּי לֹא לְפָנָיו חָנֵף יָבוֹא.**

שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ מִלָּתִי, וְאַחֲוָתִי =)דְּבָרַי (בְּאָזְנֵיכֶם–
הִנֵּה נָא עָרַכְתִּי מִשְׁפָּט – יָדַעְתִּי כִּי אֲנִי אֶצְדָּק–
מִי הוּא]הקַטֵגור אשר [**יָרִיב עִמָּדִי, כִּי עַתָּה** =)בשמיעת דבריו (**אַחֲרִישׁ וְאֶגְוָע?**

]ובפנייה נועזת, ישירות לא-ל:[
אַךְ שְׁתַּיִם אַל תַּעַשׂ עִמָּדִי – אָז מִפָּנֶיךָ לֹא אֶסָּתֵר–
כַּפְּךָ]המְיַסֶרֶת אותי [**מֵעָלַי הַרְחַק, וְאֵמָתְךָ אַל תְּבַעֲתַנִּי–**
וּקְרָא]אֵלַי [**וְאָנֹכִי אֶעֱנֶה – [4]אוֹ אֲדַבֵּר**]לפניך [**וְהָשִׁיבֵנִי–**
כַּמָּה לִי עֲוֹנוֹת וְחַטָּאוֹת? פְּשָׁעִי וְחַטָּאתִי הֹדִיעֵנִי!

לָמָּה פָנֶיךָ תַסְתִּיר? וְתַחְשְׁבֵנִי לְאוֹיֵב לָךְ?
הֶעָלֶה נִדָּף תַּעֲרוֹץ =)תַכֶּה בכוח ?(**וְאֶת קַשׁ יָבֵשׁ תִּרְדֹּף?**

כִּי תִכְתֹּב עָלַי מְרֹרוֹת =)מחלה ,(**וְתוֹרִישֵׁנִי עֲוֹנוֹת נְעוּרָי?!**
וְתָשֵׂם בַּסַּד רַגְלַי =)בתוך האֵפֶר ,(**וְתִשְׁמֹר כָּל אָרְחוֹתָי** =)צְעָדַי,(
עַל שָׁרְשֵׁי רַגְלַי =)על כל צעד (**תִּתְחַקֶּה** =)תעקוב?!(

[1]כדעתו של רבי יהושע בגמרא, בבא בתרא טז ע"א.
[2]רגילים לפרש את הכתיב בשלילה "לא איחל", כי אין באמת תקוה, ורק הקרי "לו איחל" פותח פתח לאמונה גם במצבים הקשים ביותר - כדברי הרב עמיטל לנוכח השואה, עולם בנוי, וחרב ובנוי, עמ' 122-124 ; ואולם אבי מורי ז"ל פירש במקומות אחדים "לא" במובן של 'לוא', 'הלוואי איחל', וכך הכתיב והקרי נפגשים באמונה.
[3]כנגד דברי אליפז : "זכר נא מי הוא נקי אבד" (ד, ז)!
[4]וכך יקרה בסוף הספר!

איוב יד - האם יש תקווה לאדם?

נתאר לעצמנו אדם הסובל ממחלה ממארת וקיצו ידוע – בשלב זה אין תרופה למחלתו אבל אולי בעוד דור או שניים תהיה?

כאן חוזר איוב בפעם השלישית אל אפסות האדם "אדם יָלוּד אשה, קְצַר ימים וּשְׂבַע רֹגֶז" (יד, א), מול החיזיון שתיאר אליפז עם הקול מן הדממה, לפיו אפילו מלאכי מרום נחשבים פגומים וחוטאים לפניו, "אף שֹׁכְנֵי בתי חֹמֶר אשר בעפר יסודם..." (ד, יח-יט) – קל וחומר לשוכני בתי חומר – אך איוב חוזר וטוען, שבזה נשמט הבסיס מעצם חיי האדם ומשמעות קיומו – כל מי שיקרא את פרק ז, ואחריו את פרק י, ויחתום בפרק יד, יראה הקבלה חזקה בין שלושת הפרקים החותמים את מענות איוב, במחזור הראשון.

כל הפרקים האלה, המתארים את אפסות האדם הפגום והחוטא תמיד מול הא-ל, כתובים בלשון של פנייה ושאלה ישירה של איוב – האומנם אפסות האדם היא דברך לעולם? – ובאמצעות הקול מן הדממה – האומנם זהו דברך אליי? ואם זה כך – מדוע ולמה יעקוב הא-ל אחרי כל צעד של "עלה נִדָּף", ו"קש יבש"? (יג, כה)? מדוע לא לתת לו למות בשקט, ולמצוא מנוחה?

ואולם, יש חידוש מסעיר בפרק החותם הזה, והוא מקופל לא בבקשה הידועה של איוב למות בשקט, ולחדול מלהוות 'מִטֹּרָד' בעצם קיומו כחוטא בעולם כֹּה מושלם ויפה – פתאום צצה לרגע תקווה אחרת, ובאותו ביטוי (שכבר פגשנו גם בפי איוב, וגם בפי צופר).

"מי יתן טהור מטמא (=זכאי מֵאשמה) – לא [א-ל] אחד?... מי יתן בְּשאוֹל תַּצפְּנֵני, תַּסתִּירֵני עד שוּב אַפֶּךָ, תָּשית לי חֹק ותזכרני – אם ימות גבר – הֲיִחְיֶה..." [שוב]? (יד, ד... יג-יד) – האם בעומק הייאוש של איוב חבויה תקווה לחיות מחדש?

לפתע, מגדיר איוב את מצבו במות בניו ובמחלתו כ'הסתר פנים', שאולי יכול להיות זמני(?) אולי צריך רק מקום מסתור צָפוּן בעולם המתים, שם יוכל להיות חָנוּט או מורדם, ולקום ולחיות מחדש בזמן אחר, כש'הסתר הפנים' יחלוף, כשישוב האור לעולמו, ואז אולי יזכה לחיות שוב ב'הארת פנים?'

נתאר לעצמנו אדם הסובל ממחלה ממארת וקיצו ידוע – בשלב זה אין תרופה למחלתו אבל אולי בעוד דור או שניים תהיה? האם מופרך לחלום על הקפאת אדם חולה לחמישים או למאה שנה, ולהפשיר אותו לחיים אחרי שתוכח תרופה יעילה?

החלופה הטבעית להמשך חיי האדם בעולם הזה היא צאצאיו, וזו בדיוק הסיבה, שרוב מוחלט מבני האדם עוסקים רוב ימי חייהם במאמץ עצום בגידול ובטיפוח צאצאיהם, אבל הבנים של איוב מתו, ואין הוא רואה סיכוי לצאצאים אחרים–

"כל ימי צְבָאי (=חיי הקצובים כצבא) אֲיַחֵל עד בוא חליפתי" ("יד, יד) כלומר, זה שיחליף אותי, יירש אותי, וימשיך כאן את חיי, ואת פועלי .כאן בא עוד משל מדהים, משל העץ – "כי יש לעץ תקוה, אם יִכָּרֵת ועוד יחליף..." ("יד, ז-ט).

העץ נושא עליו את 'קברות אבותיו', כי הגזע הקשה בנוי מן התאים המתים של 'הדורות' הקודמים, אשר מחזיקים אותו זקוף, ושומרים על צינורות החיים הרכים, שבתוכו – "כימי העץ ימי עמי" (ישעיהו ס"ה, כב) – אבל גם אם יִכָּרֵת העץ, הוא ישוב ויצמח – "וְיָצָא חֹטֶר מִגֶּזַע יִשָׁי, וְנֵצֶר מִשרשיו יִפְרֶה" (ישעיהו י"א, א), ואילו אדם – בפרט זה שבניו מתו – ימות ואיננו, ושום ענף צעיר וחי לא יצמח עוד ממנו, ולכן מסתיים המענה הזה באבדן התקוה האחרונה, החבויה (עדיין) בלב איוב, לחיים חדשים שיצמחו ממנו ("יד, יט).

"ותִקוַת אנוש הֶאֱבַדתָּ!"
[1]וְהוּא (=האדם) כְּרָקָב יִבְלֶה, כְּבֶגֶד אֲכָלוֹ עָשׁ–
אָדָם יְלוּד אִשָּׁה, קְצַר יָמִים וּשְׂבַע רֹגֶז–
כְּצִיץ יָצָא וַיִּמָּל, וַיִּבְרַח כַּצֵּל וְלֹא יַעֲמוֹד.

אַף עַל [יצור עלוב] זֶה פָּקַחְתָּ עֵינֶךָ? וְאֹתִי תָּבִיא בְמִשְׁפָּט עִמָּךְ?

מִי יִתֵּן טָהוֹר מִטָּמֵא (=זכאי מֵאשמה) – לֹא [א-ל] אֶחָד?
אִם חֲרוּצִים (=קצובים) יָמָיו [של אדם], מִסְפַּר חֳדָשָׁיו אִתָּךְ,
חֻקָּו עָשִׂיתָ (=קָבַעתָ) וְלֹא יַעֲבֹר–
שְׁעֵה מֵעָלָיו וְיֶחְדָּל, עַד יִרְצֶה כְּשָׂכִיר יוֹמוֹ!

כִּי יֵשׁ לָעֵץ תִּקְוָה–
אִם יִכָּרֵת, וְעוֹד יַחֲלִיף [ויצמח], וְינַקְתּוֹ לֹא תֶחְדָּל–

אִם יַזְקִין בָּאָרֶץ שָׁרְשׁוֹ, וּבֶעָפָר יָמוּת גִּזְעוֹ–
מֵרֵיחַ מַיִם יַפְרִחַ [מחדש], וְעָשָׂה קָצִיר (=ענף) כְּמוֹ נָטַע (=נָטַע צעיר).

וְגֶבֶר יָמוּת וַיֶּחֱלָשׁ, וַיִּגְוַע אָדָם וְאַיּוֹ–
[כמו] אָזְלוּ מַיִם מִנִּי יָם, וְנָהָר יֶחֱרַב וְיָבֵשׁ–
וְאִישׁ שָׁכַב וְלֹא יָקוּם–
עַד בִּלְתִּי שָׁמַיִם לֹא יָקִיצוּ [בשבילו], וְלֹא יֵעֹרוּ מִשְּׁנָתָם (=בַּשֵּׁנה שלו).

מִי יִתֵּן בִּשְׁאוֹל תַּצְפִּנֵנִי (=) תַּסְתִּירֵנִי עַד שׁוּב [חֲרוֹן] אַפֶּךָ,
תָּשִׁית לִי חֹק וְתִזְכְּרֵנִי (=תִפקדֵני לטובה)–
אִם יָמוּת גֶּבֶר, הֲיִחְיֶה [שוב]?
כָּל יְמֵי צְבָאִי (=חיי) אֲיַחֵל עַד בּוֹא חֲלִיפָתִי (=צָאֶצָאִי).

[ואז] תִּקְרָא וְאָנֹכִי אֶעֱנֶךָּ – לְמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ תִּכְסֹף–
כִּי עַתָּה צְעָדַי תִּסְפּוֹר? – לֹא תִשְׁמֹר עַל חַטָּאתִי!
[2][לא] חָתֵם בִּצְרוֹר פִּשְׁעִי, וַתִּטְפֹּל (=ולא תדביק טיט) עַל עֲוֹנִי.

וְאוּלָם [כמו] הַר נוֹפֵל יִבּוֹל (=יִתבַּלֶה), וְצוּר יֶעְתַּק מִמְּקֹמוֹ [ברעש אדמה]–
אֲבָנִים, שָׁחֲקוּ מַיִם [בתהליך ממושך], תִּשְׁטֹף סְפִיחֶיהָ (=שטפונות) עֲפַר אָרֶץ,
וְתִקְוַת אֱנוֹשׁ הֶאֱבַדְתָּ–

תִּתְקְפֵהוּ (=תִגבַּר עליו) לָנֶצַח וַיַּהֲלֹךְ [לאבדון], מְשַׁנֶּה פָנָיו [במותו] וַתְּשַׁלְּחֵהוּ;
[אם] יִכְבְּדוּ (=יתחזקו) בָּנָיו וְלֹא יֵדָע – וְיִצְעָרוּ (=ואם יֵחָלשוּ), וְלֹא יָבִין לָמוֹ;
אַךְ בְּשָׂרוֹ עָלָיו יִכְאָב [גם במותו], וְנַפְשׁוֹ עָלָיו תֶּאֱבָל.

---

[1]הפסוק האחרון בפרק י״ג (כח) שייך באמת להמשך, שבפרק י״ד.
[2]יש כאן השלמה בתקבולת – ׳לא׳ נמשך מהפסוק הקודם – ״לא תשמר על חטאתי.״

איוב טו - רשע וטוב לו?

איך ייתכן, שאיוב חי חיים טובים כל כך, עד שהחל לרצות את עונשו על חטאיו וחטאי בניו?

במחזור השני של הוויכוח, הכל הופך להיות פשוט יותר - ועצוב יותר - שיאים של רגש, והיגיון חד כסכין. כבר לא דנים בצדיק הסובל, ולמה הוא סובל, ואיך עליו להתמודד עם סבלו. כל זה נגמר – אליפז כבר הכריע – שום צדיק לא מדבר כמו איוב! זו לא שפה של צדיקים (טו, ו) - ״יַרְשִׁיעֲךָ פִיךָ וְלֹא אָנִי, וּשְׂפָתֶיךָ יַעֲנוּ בָךְ.״

מעתה לא נשאלת עוד השאלה של ׳צדיק ורע לו׳ אלא השאלה של ׳רשע וטוב לו׳, האם באמת טוב לו? איך אפשר לדעת? ובמילים אחרות: איך ייתכן, שאיוב חי חיים טובים כל כך, עד שהחל לרצות את עונשו על חטאיו וחטאי בניו?

אליפז מוביל כעת כיוון אחר – כנראה, כל מה שחשבו על איוב היה בטעות. כנראה שטעו בו לחשוב שהוא צדיק בזכות כל הטוב והשפע שהא-ל העניק לו, כפי שנראה לעין: משפחה יפה עם 7 בנים ו-3 בנות; עושר בלתי רגיל גם במקנה, גם בשיירות הגמלים למסחר, גם בשדות תבואה ש-500 צמדי בקר (=טרקטורים) חורשים בהם, ו-500 פועלים רוכבי אתונות (=רכבי שטח) מפעילים אותם, והאיש איוב גדול, וידוע ומפורסם בחכמתו ובתפקידו המכובד (שטרם נחשפנו אליו).

הייתכן, שכל זה הטעה את רעיו הטובים עד שלא שמו לב, ולא הבינו מה קורה באמת, מתחת לפני השטח? איך איוב לחוץ ודואג בגלל אורח החיים של ילדיו, איך הם אוכלים ושותים כל יום (כל היום?) בלי שום דאגה, בלי שום עבודה ומאמץ? נכון, הם דואגים יפה אחד לשני, אבל האם הם שומרים על גבולות של מוסר וערכים? הלוא איוב עצמו הציב את השאלה ״אוּלַי חָטְאוּ בָנַי וּבֵרְכוּ אֱ-לֹהִים בִּלְבָבָם״? (א, ה).

אם רשע נראה מצליח וחוגג, ובתוכו דואג וחרד, חושש וירא מן העונש שיבוא, אז לא באמת טוב לו, כי הוא נענש ומתייסר כל הזמן, חי בפחד תמידי מפני המכות שיגיעו בסוף הדרך; לכן, אין

באמת שאלה על הצדק בעולם, כי לא באמת טוב להם, לרשעים (טו, כ-כג). "כָּל יְמֵי רָשָׁע הוּא מִתְחוֹלֵל... קוֹל פְּחָדִים בְּאָזְנָיו... יָדַע כִּי נָכוֹן בְּיָדוֹ יוֹם חֹשֶׁךְ ."...

במצב הזה חוזר אליפז ושומע את הקול מן הדממה, שכמו מאשר לו כל מה שגילה על האדם בכלל, ועל איוב בפרט: אדם הוא לא רק 'בית חומר', הוא גם "נתעב ונאלח" (טו, יד-יז) - "מָה אֱנוֹשׁ כִּי יִזְכֶּה...? הֵן בִּקְדֹשָׁו לֹא יַאֲמִין... אַף כִּי נִתְעָב וְנֶאֱלָח אִישׁ שֹׁתֶה כַמַּיִם עַוְלָה!... וְזֶה חָזִיתִי וַאֲסַפְּרָה ."

וַיַּעַן אֱלִיפַז הַתֵּימָנִי וַיֹּאמַר:

הֶחָכָם יַעֲנֶה דַעַת (=דִּבְרֵי) רוּחַ, וִימַלֵּא [רוח] קָדִים בִּטְנוֹ;
הוֹכֵחַ (=תוֹכֵחָה) בְּדָבָר לֹא יִסְכּוֹן (חסר ערך), וּמִלִּים לֹא יוֹעִיל בָּם.

אַף אַתָּה תָּפֵר יִרְאָה, וְתִגְרַע שִׂיחָה (=תפילה גרועה) לִפְנֵי אֵ-ל!
כִּי יְאַלֵּף (=יַרְגִּיל) עֲוֹנְךָ [את] פִּיךָ, וְתִבְחַר לְשׁוֹן עֲרוּמִים (=רַמָּאִים)–
יַרְשִׁיעֲךָ פִיךָ וְלֹא אָנִי, וּשְׂפָתֶיךָ יַעֲנוּ בָךְ.
הֲרִאישׁוֹן אָדָם תִּוָּלֵד? וְלִפְנֵי גְבָעוֹת חוֹלָלְתָּ (=נוצרתָ)?[1]

הַבְּסוֹד אֱלוֹהַּ תִּשְׁמָע [כמוני]? וְתִגְרַע (=ותתרוקן רק) אֵלֶיךָ חָכְמָה?
מַה יָּדַעְתָּ וְלֹא נֵדָע? תָּבִין וְלֹא עִמָּנוּ הוּא?
גַּם שָׂב גַּם יָשִׁישׁ בָּנוּ, כַּבִּיר מֵאָבִיךָ יָמִים.

הַמְעַט מִמְּךָ תַּנְחוּמוֹת אֵ-ל [שאמרנו לך]? וְדָבָר לָאַט (=בנחת) עִמָּךְ?
מַה (=לאן) יִקָּחֲךָ לִבֶּךָ? וּמַה יִּרְזְמוּן (=ירמזון) עֵינֶיךָ?
כִּי תָשִׁיב אֶל אֵ-ל רוּחֶךָ, וְהוֹצֵאתָ מִפִּיךָ מִלִּין [חצופות]!?

]וחוזר אל החיזיון עם הקול מן הדממה:[
מָה אֱנוֹשׁ כִּי יִזְכֶּה?! וְכִי יִצְדַּק יְלוּד אִשָּׁה!?
הֵן בִּקְדֹשָׁו לֹא יַאֲמִין, וְשָׁמַיִם לֹא זַכּוּ בְּעֵינָיו–
אַף כִּי נִתְעָב וְנֶאֱלָח אִישׁ שֹׁתֶה כַמַּיִם עַוְלָה!

אֲחַוְךָ (=אומר לך) שְׁמַע לִי, וְזֶה חָזִיתִי וַאֲסַפְּרָה.
אֲשֶׁר חֲכָמִים יַגִּידוּ, וְלֹא כִחֲדוּ (=הסתירו) [מה שקיבלו] מֵאֲבוֹתָם–
לָהֶם לְבַדָּם נִתְּנָה [חכמת] הָאָרֶץ, וְלֹא עָבַר זָר בְּתוֹכָם–
כָּל יְמֵי רָשָׁע הוּא מִתְחוֹלֵל (=רועד), וּמִסְפַּר שָׁנִים (=קץ ידוע צפוי) נִצְפְּנוּ לֶעָרִיץ!

קוֹל פְּחָדִים בְּאָזְנָיו, בַּשָּׁלוֹם, שׁוֹדֵד יְבוֹאֶנּוּ!
לֹא יַאֲמִין שׁוּב (שאפשר לחזור) מִנִּי חֹשֶׁךְ, וְצָפוּי הוּא אֶלֵי חָרֶב!
[בסופו] נֹדֵד הוּא לַלֶּחֶם אַיֵּה (=לבקש אוכל), יָדַע כִּי נָכוֹן בְּיָדוֹ יוֹם חֹשֶׁךְ!
יְבַעֲתֵהוּ צַר וּמְצוּקָה [אשר] תִּתְקְפֵהוּ כְּמֶלֶךְ עָתִיד לַכִּידוֹר (=מוכן לקרב)–
כִּי נָטָה אֶל אֵ-ל יָדוֹ [להילחם בו], וְאֶל שַׁ-דַּי יִתְגַּבָּר–

יָרוּץ אֵלָיו בְּצַוָּאר [מְכוּסֶה], בַּעֲבִי גַּבֵּי (=לָבוּשׁ שִׁרְיוֹן) מָגִנָּיו;
כִּי כִסָּה פָנָיו בְּחֶלְבּוֹ (=בשומן הצלחתו), וַיַּעַשׂ פִּימָה עֲלֵי כָסֶל (=כרס);
וַיִּשְׁכּוֹן עָרִים נִכְחָדוֹת (=טירות מבודדות), בָּתִּים לֹא יֵשְׁבוּ לָמוֹ,
אֲשֶׁר הִתְעַתְּדוּ לְגַלִּים (=לחורבות)–

]וסופו, כדברי החכמים:[
לֹא יֶעְשַׁר וְלֹא יָקוּם (=יחזיק מעמד) חֵילוֹ, וְלֹא יִטֶּה לָאָרֶץ מִנְלָם (=ענף עם פרי);
[עץ החיים שלו] לֹא יָסוּר מִנִּי חֹשֶׁךְ, יֹנַקְתּוֹ תְּיַבֵּשׁ שַׁלְהֶבֶת,
וְיָסוּר (=וְיֵעָקֵר) בְּרוּחַ פִּיו [של א-ל]!

אַל יַאֲמֵן בַּשָּׁוְא נִתְעֶה (=בתקוות שָׁוְא), כִּי שָׁוְא תִּהְיֶה תְמוּרָתוֹ;
בְּלֹא יוֹמוֹ (=לפני זמנו) תִּמָּלֵא (=תתיַבֵּש צמיחתו), וְכִפָּתוֹ לֹא רַעֲנָנָה;
יַחְמֹס (=יַפִּיל) כַּגֶּפֶן בִּסְרוֹ, וְיַשֵּׁלֵךְ כַּזַּיִת נִצָּתוֹ [לפני חנטת פרי];
כִּי עֲדַת (=חבורת) חָנֵף גַּלְמוּד (=שממה), וְאֵשׁ אָכְלָה אָהֳלֵי שֹׁחַד (=עושר בלי יושר);
הָרֹה עָמָל (=שֶׁקֶר) וְיָלֹד אָוֶן (=רֶשַׁע), וּבִטְנָם [של רשעים] תָּכִין מִרְמָה.

---

[1]נאמר בנאום החכמה: "...לפני גבעות חוללתי" (משלי ח', כה) – האם חכמת איוב כחכמת הבריאה, כאדם הראשון?

איוב טז - שנאה ותפילה זַכָּה

במקום פנייה ישירה, ואל מול קירות הזעם המשדרים לאיוב שנאה, כאילו הסגיר אותו הא-ל לידי השטן, אנו שומעים זעקת תפילה מדהימה. ויש עוד הפתעה

מענות איוב במחזור השני מזעזעים מאוד, כל אחד בנקודה אחרת. במחזור הראשון הסתיימו שלושת מענות איוב בפנייה ישירה אל א-לוה, בעוצמה של ביטחון עצמי בצדקתו, מתוך אמת ויושר מוחלטים; אולם בסוף המענה השלישי חזר איוב אל הייאוש העמוק (יד, יט) – "וְתִקְוָת אֱנוֹשׁ הֶאֱבַדְתָּ."

אחרי הייאוש, ואחרי שאליפז העביר את מוקד הדיון מ'צדיק ורע לו' אל 'רשע וטוב לו', איוב מתקשה מאוד לפנות שוב לא-לוה בפנייה ישירה. הוא אמנם מנסה לרגע (פנייה ישירה בחצאי פסוקים; טז, ז-ח; יז, ג-ד) – "הֲשִׁמּוֹתָ כָּל עֲדָתִי (=מה שהיה לי) – וַתִּקְמְטֵנִי, לְעֵד הָיָה", אך מיד נופל, וחוזר ללשון נסתר; עצם הניסיון הכושל מ-ז-ע-ז-ע – אילולא ניסה היינו אולי מבינים את אובדן התקווה, אבל כשאנו רואים את איוב מנסה להתרומם לשיאים שבמחזור הראשון ונופל, אי אפשר להכיל – איוב מאבד את היכולת של דיבור ישיר.

במקום פנייה ישירה, ואל מול קירות הזעם המשדרים לאיוב שנאה, כאילו הסגיר אותו הא-ל לידי השטן (טז, ט-יא) – "אַפּוֹ טָרַף וַיִּשְׂטְמֵנִי... יַסְגִּירֵנִי אֵ-ל אֶל עָוִיל", אנו שומעים זעקת תפילה מדהימה (טז, יז-יט) – "עַל לֹא חָמָס בְּכַפָּי, וּתְפִלָּתִי זַכָּה... אֶרֶץ אַל תְּכַסִּי דָמִי... גַּם עַתָּה הִנֵּה בַשָּׁמַיִם עֵדִי, וְשָׂהֲדִי בַּמְּרֹמִים" – כי באמת הוא בטוח שהא-ל בשמים יודע את צדקתו, ואם רק יסיר את החיץ השטני, תתגלה האמת – ותוך כדי תפילה נואשת, גם כופר איוב לחלוטין בפרשנות אליפז לחרדותיו בימי שלוותו והצלחתו, כאילו "שָׁלֵו הָיִיתִי וַיְפַרְפְּרֵנִי, וְאָחַז בְּעָרְפִּי וַיְפַצְפְּצֵנִי, וַיְקִימֵנִי לוֹ לְמַטָּרָה" (טז, יב).

ועוד הפתעה – איוב מתחנן שהצדק יתגלה מהר, בטרם ימות, שהרֵעים יעידו לטובתו במקום להצטרף לשלוחי האויב (השטן?!) המכים בו, ובשמים יעידו עליו והא-לוה בעצמו יגאל אותו גם מייסורי הגוף שהביא עליו, וגם מהאשמות הרֵעים, שפוצעות את נפשו.

וַיַּעַן אִיּוֹב וַיֹּאמַר:

שָׁמַעְתִּי כְאֵלֶּה רַבּוֹת, מְנַחֲמֵי עָמָל (=שקר) כֻּלְּכֶם!
הֲקֵץ לְדִבְרֵי רוּחַ, אוֹ מַה יַּמְרִיצְךָ [אליפז] כִּי תַעֲנֶה [דברי הבל]?
גַּם אָנֹכִי כָּכֶם אֲדַבֵּרָה, לוּ (היתם במצבי=) יֵשׁ נַפְשְׁכֶם תַּחַת נַפְשִׁי;
אַחְבִּירָה (=אֶשתַּבֵּךְ) עֲלֵיכֶם בְּמִלִּים, וְאָנִיעָה עֲלֵיכֶם בְּמוֹ רֹאשִׁי;
אֲאַמֵּצְכֶם [דברי חיזוק] בְּמוֹ פִי, וְנִיד שְׂפָתַי יַחְשֹׂךְ (=יציל) [כביכול]–
[אבל אני] אִם אֲדַבֵּרָה לֹא יֵחָשֵׂךְ (=יִמָּנַע) כְּאֵבִי,
וְאִם אֶחְדָּלָה (=ואם אשתוק), מַה [מסבלי] מִנִּי (=ממני) יַהֲלֹךְ!?

אַךְ עַתָּה הֶלְאָנִי [א-לוה]–
הֲשִׁמּוֹתָ כָּל עֲדָתִי!
וַתִּקְמְטֵנִי! – לְעֵד הָיָה (=כולם רואים),
וַיָּקָם בִּי כַּחֲשִׁי (=גופי הכָּחוּש), בְּפָנַי יַעֲנֶה–
]חוזר אל האויב המכה בו =השטן[!?
[ב]אַפּוֹ טָרַף וַיִּשְׂטְמֵנִי, חָרַק עָלַי בְּשִׁנָּיו,
צָרִי (=אויבי) יִלְטֹשׁ עֵינָיו לִי [בשנאה]–
[ואז] פָּעֲרוּ עָלַי בְּפִיהֶם [הרֵעים], בְּחֶרְפָּה הִכּוּ לְחָיָי,
יַחַד עָלַי יִתְמַלָּאוּן (=יתנפלו בהאשמות);
יַסְגִּירֵנִי אֵ-ל אֶל עָוִיל (=רשע, שטן?!), וְעַל יְדֵי רְשָׁעִים יִרְטֵנִי (=יפילני).

שָׁלֵו הָיִיתִי [לפני כן] – וַיְפָרְפְּרֵנִי (=פּוֹרֵר אותי),
וְאָחַז בְּעָרְפִּי וַיְפַצְּפְּצֵנִי (=שבר אותי), וַיְקִימֵנִי לוֹ לְמַטָּרָה [להתעללות]–
יָסֹבּוּ עָלַי רַבָּיו (=שליחיו הרבים),

יְפַלַּח (=יְבַקַּע) כִּלְיוֹתַי וְלֹא יַחְמֹל, יִשְׁפֹּךְ לָאָרֶץ מְרֵרָתִי (=מיצֵי קיבתי)–
יִפְרָצֵנִי(=יַחתוך בי (פֶּרֶץ עַל פְּנֵי פָרֶץ, יָרֶץ עָלַי כְּגִבּוֹר.

שַׂק תָּפַרְתִּי עֲלֵי גִלְדִּי (=עורי הפצוע), וְעֹלַלְתִּי (=וכיסיתי) בֶּעָפָר קַרְנִי (=כבודי) ;
פָּנַי חָמַרְמְרוּ (=התאדמו) מִנִּי בֶכִי, וְעַל עַפְעַפַּי צַלְמָוֶת (=צל שחור) ;
[וכל זה] עַל לֹא חָמָס בְּכַפָּי, וּתְפִלָּתִי זַכָּה–
אֶרֶץ אַל תְּכַסִּי דָמִי, וְאַל יְהִי מָקוֹם לְזַעֲקָתִי [שתפרוץ ותישמע]–
גַּם עַתָּה הִנֵּה בַשָּׁמַיִם עֵדִי (=) וְשָׂהֲדִי בַּמְּרֹמִים.

מְלִיצַי רֵעָי (=העידו לטובתי) – אֶל אֱ-לוֹהַּ דָּלְפָה עֵינִי [בבכי של תחנון]–
וְיוֹכַח [א-לוה צדקתי] לְגֶבֶר [בריבי] עִם אֱ-לוֹהַּ, וּבֶן אָדָם לְרֵעֵהוּ (=מול הרֵעים)–
כִּי שְׁנוֹת מִסְפָּר יֶאֱתָיוּ (=הזמן אוזל), וְאֹרַח לֹא אָשׁוּב (=ודרך מוות) אֵהֵלֵךְ.

איוב יז - רגע לפני שאמות

זה צריך לקרות מהר כי הזמן אוזל, המוות קרוב והקבר כבר מוכן, ואם לא יתגלה הצדק בחייו, יישאר כתם חמור על מידת הצדק בעולם

רוּחִי חֻבָּלָה – יָמַי נִזְעָכוּ (=דועכים) – קְבָרִים [מוכנים] לִי!
אִם לֹא הַתֻּלִים (=רֵעים לועגים) עִמָּדִי, וּבְהַמְּרוֹתָם [נגדי] תָּלַן עֵינִי [בלילה]–
[א-לוה] שִׂימָה נָא (=תן לי יד) עָרְבֵנִי (=שחררני בערבות) עִמָּךְ,
מִי הוּא לְיָדִי יִתְקַעֵ (=כי אין לי חבר שיתן לידי ערבות)–
כִּי לִבָּם [של הרֵעים] צָפַנְתָּ מִשָּׂכֶל, עַל כֵּן לֹא תְרוֹמֵם (=יתרומם שמך).

לְחֵלֶק (=לדברי חֲלָקוֹת) יַגִּיד (=יקרא) רֵעִים, וְעֵינֵי בָנָיו תִּכְלֶנָה [מלסמוך עליו]–
וְהִצִּיגַנִי [אליפז] לִמְשֹׁל (=כמָשָׁל ל)עַמִּים, וְתֹפֶת לְפָנִים אֶהְיֶה [בפי אנשים]–
וַתֵּכַהּ (=ותִכְהֶה) מִכַּעַשׂ עֵינִי, וְיִצֲרֵי (=ויצורים) [אראה] כַּצֵּל כֻּלָּם.

יָשֹׁמּוּ (=ישתוממו) יְשָׁרִים עַל זֹאת, וְנָקִי עַל (=נגד) חָנֵף יִתְעֹרָר–
וְיֹאחֵז צַדִּיק דַּרְכּוֹ [להגן על צדקת איוב], וּטְהָר יָדַיִם יֹסִיף אֹמֶץ!

וְאוּלָם כֻּלָּם [שֶׁקמים ללכת] – תָּשֻׁבוּ וּבֹאוּ נָא!
וְלֹא (=ולמה לא) אֶמְצָא בָכֶם חָכָם [שיבין אותי]?

יָמַי עָבְרוּ, זִמֹּתַי (=מחשבותי) נִתְּקוּ (=התנתקו), מוֹרָשֵׁי (=ירושות) לְבָבִי–
לַיְלָה לְיוֹם יָשִׂימוּ? אוֹר קָרוֹב מִפְּנֵי חֹשֶׁךְ? [הכל אשליות]–
אִם אֲקַוֶּה שְׁאוֹל בֵּיתִי (=קברי), בַּחֹשֶׁךְ רִפַּדְתִּי יְצוּעָי–
לַשַּׁחַת קָרָאתִי אָבִי אָתָּה, אִמִּי וַאֲחוֹתִי לָרִמָּה–

וְאַיֵּה אֵפוֹ תִקְוָתִי, וְתִקְוָתִי מִי יְשׁוּרֶנָּה (=יִרְאֶנה)?
בַּדֵּי (=תקוות השקר) שְׁאֹל תֵּרַדְנָה, אִם [כולנו] יַחַד עַל עָפָר נָחַת (=נשכב).

הנה מתבררת הציפיה הגדולה של איוב מחבריו, שכבר הפכה לאכזבה ולייסורי נפש נוספים לכאבי הגוף (כאילו היו גם הרֵעים שליחי השטן?!) ; אבל הציפיה מכוונת גם לכל אדם צדיק וישר, שיקום להגן עליו ועל צדקתו לפני א-לוהים, ויהיה מוכן לתת עבורו 'ערבות', כלומר, להיות ערב בעדו, כדי לשחרר אותו לפני שימות ; זה צריך לקרות מהר כי הזמן אוזל, המוות קרוב והקבר כבר מוכן, ואם לא יתגלה הצדק בחייו, יישאר כתם חמור על מידת הצדק בעולם.

הצדיקים באמת יוסיפו אומץ אם יעמדו בתפילה "זַכָּה", לימינם של אנשים הסובלים נוראות "על לא חמס" בכפם!

דווקא כאשר הרֵעים התייאשו ממנו והוא התייאש מהם, ודווקא אחרי שנפל איוב גם מעצם יכולתו לדבר ישירות "אל א-לוה", צפה ועולה התקווה האמיתית שלו לישועתו מצרותיו, לפני שימות, כדי שהצדק העליון ישוב ויתגלה.

[1]נא לקרוא ברצף עם הפרק הקודם.

איוב יח - המשך לא יבוא

בניגוד לאליפז, החופר בסודות האדם והבריאה, בלדד, איש המחשבה הדתית הקלסית, לא מתעמק בפחדים ובחרדות של הרשע בזמן שטוב לו

את שיא הפגיעה באיוב משמיע בלדד - הרשע לא יהיה לו המשך בעולם, כי בניו ימותו, אשתו תבגוד, משפחתו תתפרק, חבריו יתרחקו, ולא יהיו לו צאצאים-
והרי זה בדיוק מה שקרה לאיוב !הפגיעה באיוב - נוראה!

ככל שיצליח הרשע ויחגוג בשלוותו - הנר שלו ידעך, ולא יישאר ממנו כלום.

בניגוד לאליפז, החופר בסודות האדם והבריאה, בלדד, איש המחשבה הדתית הקלסית, לא מתעמק בפחדים ובחרדות של הרשע בזמן שטוב לו ; כמובן, אם הוא מודע למלכודות שהוא טומן לאחרים, אז גם הוא אחוז חרדה מהסתבכות במלכודות של עצמו, או של אחרים ; אבל בלדד מוכן לקבל שיש 'רשע וטוב לו' באופן זמני, אלא שזכרו יאבַד כי לא יישארו צאצאים אחריו" ,זכרו אבד מני ארץ... לא נין לו ולא נכד בעמו) "יח, יז-יט - (ומה ערך יש לטוב הזמני גם אם יחיה בו כמה שנים?

תגובת איוב תגיע גם היא לשיא של זעזוע)אבל לא נקדים את המאוחר.(

וַיַּעַן בִּלְדַּד הַשֻּׁחִי וַיֹּאמַר:

עַד אָנָה תְּשִׂימוּן קִנְצֵי =)שטויות קצוצות (**לְמִלִּין, תָּבִינוּ וְאַחַר נְדַבֵּר–**
מַדּוּעַ נֶחְשַׁבְנוּ כַּבְּהֵמָה, נִטְמֵינוּ =)נראים כמטומטמים (**בְּעֵינֵיכֶם?**

טֹרֵף נַפְשׁוֹ בְּאַפּוֹ =)מבקש למות– (
הַלְמַעַנְךָ תֵּעָזֵב אָרֶץ? וְיֶעְתַּק צוּר מִמְּקֹמוֹ[1]?

גַּם אוֹר רְשָׁעִים יִדְעָךְ [2],וְלֹא יִגַּהּ =)יתלקח (**שְׁבִיב אִשּׁוֹ**]לאש גדולה– [
אוֹר חָשַׁךְ בְּאָהֳלוֹ =)בביתו ,(**וְנֵרוֹ עָלָיו יִדְעָךְ;**
יֵצְרוּ =)בשביל צר (**צַעֲדֵי אוֹנוֹ** =)בניו ,(**וְתַשְׁלִיכֵהוּ** =)ותַכשילֵהו (**עֲצָתוֹ;**
כִּי שֻׁלַּח =)נתפס (**בְּרֶשֶׁת בְּרַגְלָיו, וְעַל שְׂבָכָה** =)מלכודת (**יִתְהַלָּךְ;**
יֹאחֵז בְּעָקֵב]הרשע ,[**פַּח**]שטמן לאחרים ,(**יַחֲזֵק**)יִקשֵר (**עָלָיו צַמִּים** =)חבל/ים;(
טָמוּן]בדרך [**בָּאָרֶץ חַבְלוֹ, וּמַלְכֶּדְתּוֹ עָלֵי נָתִיב;**
סָבִיב בִּעֲתֻהוּ בַּלָּהוֹת (=חרדות) [ממלכודות] ,**וְהֶפִיצֻהוּ**]בדרכים [**לְרַגְלָיו.**

יְהִי רָעֵב אֹנוֹ =)בניו ,(**וְאֵיד** =)ואסון (**נָכוֹן לְצַלְעוֹ** =)למשפחתו;(
יֹאכַל]האסון [**בַּדֵּי** =)ענפי (**עוֹרוֹ, יֹאכַל בַּדָּיו** =)צאצאיו ,(**בְּכוֹר מָוֶת** =)ימות;(
יִנָּתֵק מֵאָהֳלוֹ =)מאשתו (**מִבְטַחוֹ, וְתַצְעִדֵהוּ לְמֶלֶךְ בַּלָּהוֹת** =)למלאך המָוֶת[3];(
תִּשְׁכֹּן]אשתו תעזוב ותשכון [**בְּאָהֳלוֹ מִבְּלִילוֹ** =)באוהל זר, שאינו שלו,(
יִזְרֶה =)יִפוּזַר (**עַל נָוֵהוּ גָּפְרִית**]ואֵש.[

מִתַּחַת שָׁרָשָׁיו יִבָּשׁוּ, וּמִמַּעַל יִמַּל =)יתיבשו (**קְצִירוֹ** =)ענפיו;(
זִכְרוֹ אָבַד מִנִּי אָרֶץ, וְלֹא]יִשָאֵר [**שֵׁם לוֹ עַל פְּנֵי חוּץ;**
יֶהְדְּפֻהוּ =)יִדחָפוּהו (**מֵאוֹר אֶל חֹשֶׁךְ, וּמִתֵּבֵל**]למדבר [**יְנִדֻּהוּ** =)יַרחיקוּהו;(
לֹא נִין לוֹ וְלֹא נֶכֶד בְּעַמּוֹ =)במשפחתו ,(**וְאֵין שָׂרִיד בִּמְגוּרָיו** =)בנדודיו;(
עַל יוֹמוֹ =)גורלו (**נָשַׁמּוּ** =)ישתוממו (**אַחֲרֹנִים,**
וְקַדְמֹנִים אָחֲזוּ שָׂעַר =)סמרו שערותיהם.(

אַךְ =)אכן (**אֵלֶּה מִשְׁכְּנוֹת [4]עָוֶל** =)רשע,(
וְזֶה מְקוֹם]כּוֹפֵר, אשר [**לֹא יָדַע אֵ-ל!**

[1]פסוק זה מכוון מול דברי איוב (יד, יח-יט)" - **ואולם הר נופֵל יִבּוֹל, וצוּר יֶעְתַּק מִמְּקֹמוֹ, אבנים שָׁחֲקוּ מים, תִּשְׁטֹף סְפִיחֶיהָ עֲפַר ארץ - ותִקְוַת אֱנוֹשׁ הֶאֱבַדְתָּ !**"ובלדד תוקף את איוב על היומרה שלו, כאילו הוא מרכז העולם.
[2]המקבילה במשלי (יג, ט)" - **אור צדיקים ישמח, ונֵר רשעים יִדְעָךְ."**
[3]אשתו של איוב הציעה לו (ב, ט)" - **בָּרֵךְ א-להים וָמֵת."**
[4]שלא יהיה לו שום מקום לשכון.

איוב יט - ספר הזיכרון של איוב

מול המצב הנורא שלו, המציא איוב את החזון של ספר איוב כזיכרון לדורות, כמצבה חיה שתגאל את זכרו ואת צדקתו עד דור אחרון

במענה העשירי מאז פתח איוב את פיו, הצליח בלדד לפגוע באיוב בנקודה הרגישה ביותר, באבדן ילדיו ומשפחתו. הפעם לא יוכל איוב לחמוק ממודל 'הרשע' שהולבש עליו בדיוק כפי שקרה לו, ולא יוכל להמציא רעיונות, שיהפכו את התמונה.

לכן, איוב יגיב במלוא העוצמה דווקא בתוך המודל של בלדד – הוא יתאר את מצבו הנורא בנקודה הקריטית של אובדן משפחתו עוד ביתר שאת, וכמו קינה נוראה תתפרץ מפיו ; מתוך דבריו נלמד, למשל, שכל קרוביו ובני ביתו התרחקו ממנו, ואולי אפילו אשתו עזבה. "אַחַי מֵעָלַי הִרְחִיק... חָדְלוּ קְרוֹבַי... רוּחִי זָרָה לְאִשְׁתִּי..." (יט, יג-יז).

גם עבדיו מתעלמים ממנו, ואף אחד איננו מתקרב לאיש מוכה שחין. אחרי שבאו הרֵעים לבקרו ושמעו את דבריו, הפכו גם הם למאשימיו ורודפיו, ויחסם הולך ומתנכר יותר ויותר במהלך העימות.

מול המצב הנורא הזה המציא איוב (דווקא בתגובה הזאת) את החזון של ספר איוב כזיכרון לדורות, כמצבה חיה שתגאל את זכרו ואת צדקתו עד דור אחרון.

מאז הפעם הראשונה שקראתי את מענה איוב זה (פרק יט) אני חש בו צמרמורת ממש – הלוא אני קורא ולומד ומלמד על איוב מתוך הספר שאיוב חזה, שראה בו מענה יחיד באין כל ברירה אחרת ; זה תמיד מזכיר לי את נבואת ישעיהו (נו, ה) על "יָד וָשֵׁם טוֹב מִבָּנִים וּמִבָּנוֹת – שֵׁם עוֹלָם אֶתֵּן לוֹ אֲשֶׁר לֹא יִכָּרֵת!"

"מִי יִתֵּן אֵפוֹ וְיִכָּתְבוּן מִלָּי – מִי יִתֵּן בַּסֵּפֶר וְיֵחָקוּ – בְּעֵט בַּרְזֶל וְעֹפֶרֶת – לָעַד בַּצּוּר יֵחָצְבוּן – וַאֲנִי יָדַעְתִּי גֹּאֲלִי חָי – וְאַחֲרוֹן עַל עָפָר יָקוּם... וּמִבְּשָׂרִי אֶחֱזֶה אֱ-לוֹהַּ" (יט, כג-כו).

אחרי שביקש למות ב"מִי יִתֵּן..." (ד', ח-ט), אחרי שביקש "מִי יִתֵּן בִּשְׁאוֹל תַּצְפִּנֵנִי, תַּסְתִּירֵנִי עַד שוּב אַפֶּךָ, תָּשִׁית לִי חֹק וְתִזְכְּרֵנִי" (יד, יג). אחרי שביקש צדק לפני שימות (יג, יח ; טז, כ-כב) – כעת הוא מבקש "מִי יִתֵּן" 'ספר זיכרון', וזה הספר שאנו קוראים בו!

מה עוד אפשר לומר!?
וַיַּעַן אִיּוֹב וַיֹּאמַר :

עַד אָנָה תּוֹגִיוּן (=תְּצַעֲרוּ) נַפְשִׁי? וּתְדַכְּאוּנַנִי בְּמִלִּים?
זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים תַּכְלִימוּנִי, לֹא תֵבֹשׁוּ, תַּהְכִּרוּ (=תִּתְנַכְּרוּ) לִי!
וְאַף [אם] אָמְנָם שָׁגִיתִי, אִתִּי תָּלִין (=שמורה) מְשׁוּגָתִי [ולא כהאשמותיכם]–
אִם אָמְנָם עָלַי תַּגְדִּילוּ, וְתוֹכִיחוּ (=תוכחות) עָלַי חֶרְפָּתִי (=אשמות שקר)–

דְּעוּ אֵפוֹ כִּי אֱ-לוֹהַּ עִוְּתָנִי [במחלה האיומה], וּמְצוּדוֹ (=וחומת בדידות) עָלַי הִקִּיף ;
הֵן אֶצְעַק [על] חָמָס, וְלֹא אֵעָנֶה ; אֲשַׁוֵּעַ [לצדק], וְאֵין מִשְׁפָּט!
אָרְחִי (=דַּרְכִּי) גָדַר וְלֹא אֶעֱבוֹר, וְעַל נְתִיבוֹתַי חֹשֶׁךְ יָשִׂים ;
כְּבוֹדִי מֵעָלַי הִפְשִׁיט, וַיָּסַר עֲטֶרֶת רֹאשִׁי ;
יִתְּצֵנִי (=יִשְׁבְּרֵנִי מִ)סָּבִיב וָאֵלֵךְ [לאבדון], וַיַּסַּע (=ויעקור) כָּעֵץ תִּקְוָתִי ;
וַיַּחַר (=הבעיר) עָלַי אַפּוֹ (=כַּעֲסוֹ), וַיַּחְשְׁבֵנִי לוֹ כְּצָרָיו (=כאויב לו ;[
יַחַד יָבֹאוּ גְדוּדָיו [מִשְׁבָּא וכשדים], וַיָּסֹלּוּ עָלַי דַּרְכָּם (=דרסו אותי),
וַיַּחֲנוּ סָבִיב לְאָהֳלִי (=לפגוע במשפחתי).

אַחַי מֵעָלַי הִרְחִיק, וְיֹדְעַי אַךְ זָרוּ (=התרחקו) מִמֶּנִּי ;
חָדְלוּ קְרוֹבָי [מִלָּבוֹא], וּמְיֻדָּעַי שְׁכֵחוּנִי ;
גָּרֵי בֵיתִי וְאַמְהֹתַי לְזָר תַּחְשְׁבֵנִי, נָכְרִי הָיִיתִי בְעֵינֵיהֶם ;
לְעַבְדִּי קָרָאתִי וְלֹא יַעֲנֶה, בְּמוֹ פִי אֶתְחַנֶּן לוֹ [והוא יתעלם] ;
רוּחִי זָרָה לְאִשְׁתִּי, וְחַנֹּתִי=) ותחנוני זרים) לִבְנֵי בִטְנִי ;
גַּם עֲוִילִים (=תינוקות) מָאֲסוּ בִי, אָקוּמָה (=אם אָקוּם), וַיְדַבְּרוּ בִי (=נגדי).
תִּעֲבוּנִי כָּל מְתֵי (=אנשי) סוֹדִי, וְזֶה (=ואשר) אָהַבְתִּי נֶהְפְּכוּ בִי [לשונאים] ;
בְּעוֹרִי וּבְבְשָׂרִי דָּבְקָה עַצְמִי (=שלד עצמותַי), וָאֶתְמַלְּטָה (=ונוֹתַרתי) בְּעוֹר [בלי] שִׁנָּי.

חָנֵּנִי חָנֵּנִי אַתֶּם רֵעָי, כִּי יַד אֱ-לוֹהַּ נָגְעָה בִּי!
לָמָּה תִּרְדְּפֻנִי כְמוֹ אֵ-ל? [ללא תועלת], וּמִבְּשָׂרִי לֹא תִשְׂבָּעוּ!?

מִי יִתֵּן אֵפוֹ וְיִכָּתְבוּן מִלָּי, מִי יִתֵּן בַּסֵּפֶר וְיֻחָקוּ (=יֵחָקְקוּ)–
בְּעֵט בַּרְזֶל וְעֹפֶרֶת, לָעַד בַּצּוּר יֵחָצְבוּן–
וַאֲנִי יָדַעְתִּי גֹּאֲלִי חָי, וְאַחֲרוֹן עַל עָפָר יָקוּם [לְסַפֵּר צדקתי] – [כי כעת] –
וְאַחַר (=תחת) עוֹרִי נִקְּפוּ (=נֶחְתְּכוּ) זֹאת (=המילים), וּמִבְּשָׂרִי אֶחֱזֶה [דְּבָרַי] אֱ-לוֹהַּ.
אֲשֶׁר [רק] אֲנִי אֶחֱזֶה לִּי (=קורא אותם), וְעֵינַי רָאוּ וְלֹא זָר,
[כי] כָּלוּ כִלְיֹתַי (=כל מה שגופי הכיל) בְּחֵקִי.

כִּי תֹאמְרוּ מַה (=לא סתם) נִּרְדָּף לוֹ, וְשֹׁרֶשׁ דָּבָר (=חטא ופשע) נִמְצָא בִּי!?
גּוּרוּ לָכֶם מִפְּנֵי חֶרֶב [נוקמת], כִּי חֵמָה [מעוררים] עֲוֹנוֹת חָרֶב (=שנאה וחורבן),
לְמַעַן תֵּדְעוּן שַׁדּוּן (=שיש [בסוף הדרך] דין צדק)!

איוב כ - ארס נחשים מצופה שוקולד

פרעה קרס לבסוף וכך גם האימפריה הרומית, המשטר הנאצי והצוררים של ימינו - אולם כמה זמן התהליך יימשך, וכמה ישלמו את המחיר - איננו יודעים

אליפז ובלדד ניסחו מודל 'רשע שלא טוב לו', שיתאים מאד לאיוב באופן אישי – כי הוא חרד ודואג מנפילות הצפויה גם בעת הצלחתו (אליפז), או כי לא יישאר ממנו שום זכר בעולם (בלדד). ובלדד 'הצליח' בכך יותר מאליפז, וסחט מאיוב הצהרה מרגשת ומפתיעה על חזון הספר, שישמור את זכרו ויעיד על צדקתו עד דור אחרון.

צופר מנסח (ברוח החוכמה) את התפיסה הכוללת, לפיה – הרשעים אמנם מצליחים וחוגגים, אך מפלתם צפויה ומובטחת, ולא עוד, אלא שהיא תוצאה ישירה של פשעיהם, וכל חגיגות הצלחתם אינם אלא כמו גלולת רעל או ארס נחשים מצופה שוקולד. "לַחְמוֹ בְּמֵעָיו נֶהְפָּךְ, מְרוֹרַת פְּתָנִים בְּקִרְבּוֹ" (כ', יד) – אין מה לקנא בהם וגם אין שום סיבה לפקפק בגללם במידת הצדק בה מנהל בורא עולם את עולמו.

היומרה הזאת של צופר תחלץ גם מאיוב מבט לא אישי, מבט כללי על אי הצדק בעולם, בהמשך למה שכבר אמר (בקיצור) בתגובתו לצופר במחזור הראשון .אילו הייתי שם, הייתי אומר לצופר (על פי דברי הנביאים) שאני דווקא מסכים לרעיון של גילוי הצדק בנפילת ממלכות הרשע, אבל זה קורה רק בסופו של תהליך קשה וממושך, והמחירים של הצלחות הרשעים בזמנם הקצוב הם כבדים ונוראים ביותר עבור המוני אנשים.

אכן משטרי הרשע של 'פרעה', כמו של האימפריות האשורית, הבבלית או הרומית, קרסו לבסוף, אבל רק אחרי שגרמו סבל בל יתואר בכל מקום שבו דָרכו ; כך היה גם בקיסרויות של אירופה, במשטר הנאצי ובמשטר הסובייטי .כך צפוי גם לצוררי ימינו, אני מאמין, אולם כמה זמן התהליך יימשך, וכמה ישלמו את המחיר - איננו יודעים (איוב הגיב אחרת – נמתין לדבריו בפרק הבא).

וַיַּעַן צֹפַר הַנַּעֲמָתִי וַיֹּאמַר :
לָכֵן שְׂעִפַּי (=מחשבותַי) יְשִׁיבוּנִי [לדברי איוב], וּבַעֲבוּר חוּשִׁי (=תחושתי) בִּי–
מוּסַר כִּלְמָתִי אֶשְׁמָע [מאיוב] – וְרוּחַ (=אבל רוח) מִבִּינָתִי יַעֲנֵנִי.

הֲזֹאת יָדַעְתָּ (=היית צריך לדעת) מִנִּי עַד (=מאז ומעולם), מִנִּי שִׂים אָדָם עָלֵי אָרֶץ–
כִּי רִנְנַת רְשָׁעִים מִקָּרוֹב (=מזמן קצר), וְשִׂמְחַת חָנֵף עֲדֵי רָגַע!
אִם יַעֲלֶה לַשָּׁמַיִם שְׁיאוֹ, וְרֹאשׁוֹ לָעָב (=לענן) יַגִּיעַ–
כְּגֶלְלוֹ (=כמו צואָתוֹ) לָנֶצַח יֹאבֵד, רֹאָיו יֹאמְרוּ: אַיּוֹ!?
כַּחֲלוֹם יָעוּף וְלֹא יִמְצָאֵהוּ, וְיֵדַּד (=וַיֵּעָלֵם) כְּחֶזְיוֹן לָיְלָה;
עַיִן שְׁזָפַתּוּ (=זרחה עליו) וְלֹא תוֹסִיף, וְלֹא עוֹד תְּשׁוּרֶנּוּ (=תִּרְאֶה אותו בִּ)מְקוֹמוֹ.

בָּנָיו יְרַצּוּ (=יְפַצּוּ) דַּלִּים [שנָעֲשָׁקוּ], וְיָדָיו תָּשֵׁבְנָה אוֹנוֹ (=פִּשעֵי עושרו);
עַצְמוֹתָיו מָלְאוּ עֲלוּמָו (=ימות צעיר), וְעִמּוֹ עַל עָפָר תִּשְׁכָּב [הצלחתו].

אִם תַּמְתִּיק בְּפִיו רָעָה [ויהנה ממנה], יַכְחִידֶנָּה (=יסתירנה) תַּחַת לְשׁוֹנוֹ;
יַחְמֹל עָלֶיהָ וְלֹא יַעַזְבֶנָּה, וְיִמְנָעֶנָּה (=וַיַּצַּרֶנה) בְּתוֹךְ חִכּוֹ–
]אך לא יוכל לעצור את הרעל מלרדת לבטן, ואז– [
לַחְמוֹ [המורעל] בְּמֵעָיו נֶהְפָּךְ, מְרוֹרַת (=ארס) פְּתָנִים בְּקִרְבּוֹ;
חַיִל (=עושר גָּזוּל) בָּלַע וַיְקִאֶנּוּ, מִבִּטְנוֹ יֹרִשֶׁנּוּ אֵ-ל;
רֹאשׁ (=ארס) פְּתָנִים יִינָק, תַּהַרְגֵהוּ לְשׁוֹן אֶפְעֶה–

אַל יֶרֶא (=יִרְאֶה) [ברכה] בִּפְלַגּוֹת (=) נַהֲרֵי (=) נַחֲלֵי דְּבַשׁ וְחֶמְאָה;
מֵשִׁיב יָגָע (=יגיעו), וְלֹא יִבְלָע (=יֶהֱנֶה);
כְּחֵיל [שֶׁצָּבַר, יָשִׁיב] תְּמוּרָתוֹ, וְלֹא יַעֲלֹס (=ישמח)–
כִּי רִצַּץ (=שִׁבֵּר) עָזַב (=תקרה, מעזיבת) דַּלִּים, בַּיִת גָּזַל וְלֹא יִבְנֵהוּ.
כִּי (=אכן) לֹא יָדַע שָׁלֵו בְּבִטְנוֹ, בַּחֲמוּדוֹ (=בגופו היָפֶה) לֹא יְמַלֵּט [מעונש]–

אֵין שָׂרִיד לְאָכְלוֹ (=להצלחתו), עַל כֵּן לֹא יָחִיל (=יעשה חיל מִ)טוּבוֹ (=מעושרו);
בִּמְלֹאוֹת שְׂפָקוֹ (=תאוותו) יֵצֶר לוֹ, כָּל יַד עָמֵל (=מר נפש) תְּבֹאֶנּוּ [בנקמה];
[כאשר] יְהִי (=יקום) לְמַלֵּא בִטְנוֹ, יְשַׁלַּח בּוֹ [הא-ל] חֲרוֹן אַפּוֹ[1],
וַיַּמְטֵר עָלֵימוֹ בְּלֶחוּמוֹ (=בכלי מלחמתו) [גפרית ואש].

יִבְרַח מִנֶּשֶׁק (=מחרב) בַּרְזֶל, תַּחְלְפֵהוּ (=תִּרְדְּפֵהוּ מֵרחוק) קֶשֶׁת נְחוּשָׁה;
שָׁלַף [אויב חרב, דקר] וַיֵּצֵא מִגֵּוָה (=מהגב שלו),
וּבָרָק מִמְּרֹרָתוֹ [מכעס הא-ל] יַהֲלֹךְ עָלָיו אֵמִים;
כָּל חֹשֶׁךְ טָמוּן [כמלכודת] לִצְפוּנָיו (=ליקיריו),
תְּאָכְלֵהוּ אֵשׁ [קטנה, אשר] לֹא נֻפָּח [בָּהּ רוח],
יֵרַע (=ישבר) [כל] שָׂרִיד בְּאָהֳלוֹ (=במשפחתו)–

יְגַלּוּ שָׁמַיִם עֲוֹנוֹ, וְאֶרֶץ מִתְקוֹמָמָה לוֹ (תתקומם נגדו)–
יִגֶּל (=יִשְׁטֵף) יְבוּל בֵּיתוֹ, נִגְרוֹת (=זרמי מים) בְּיוֹם אַפּוֹ–
זֶה חֵלֶק אָדָם רָשָׁע מֵאֵ-לֹהִים,
וְנַחֲלַת אִמְרוֹ (=וגִזֵרַת גורלו) מֵאֵ-ל.

---

[1]כמו שקרה לבני איוב, בזמן סעודתם.

איוב כא - רשעים מצליחים וחוגגים

לרוב אנו רואים את ההפך הגמור, אבל הוויכוח הוא לא על הסטטיסטיקה, אלא על השאלה הקריטית האם יש צדק אלוהי שאנו מסוגלים להבין אותו, בהנהגת העולם והאדם?

אפשר לומר שהוויכוח מתנהל על סטטיסטיקה – "כַּמָּה נֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ"? (כא, יז), שואל איוב בלעג מר. גם הוא מודה, שצופר יכול (כמו בלדד ואליפז) להביא דוגמאות מובהקות לתיאוריות האלה על 'רשע שלא באמת טוב לו', או על 'רשע שטוב לא יהיה לו' – אבל כמה פעמים זה קורה?

לרוב אנו רואים את ההפך הגמור, אם אנחנו לא חיים בהכחשת המציאות הברורה לעין. אבל באמת, הוויכוח הוא לא על הסטטיסטיקה, אלא על השאלה הקריטית – האם יש צדק א-לוהי, שאנו מסוגלים להבין אותו, בהנהגת העולם והאדם?

גם איוב מצטרף לסדרת הקללות שתחול על ראש רשעים, כשאיפה, כתפילה, כרצון עמוק, וכסוג של 'איחולים' (שנאמרים לרוב בלחש, בגלל פחד מנקמת הרשע). אבל לרוב זה לא קורה, ואם זה יקרה לצאצאיו של רשע אחרי מותו, אולי באמת לא אכפת לו – "כִּי מַה חֶפְצוֹ בְּבֵיתוֹ אַחֲרָיו"? (כא, כא).

אולם, הדבר הנורא ביותר הוא מה שקורה בדרכים – (ושימו לב, שהדבר נאמר אלפי שנים לפני תאונות הדרכים במכוניות מודרניות) – "הֲלֹא שְׁאֵלֻתָם עוֹבְרֵי דָרֶךְ... כִּי לְיוֹם אֵיד (=אסון), יֵחָשֵׂךְ (=יִנָּצֵל) [דווקא האיש ה]רָע..." (כא, כט-ל). כמה פעמים מתרחש אסון בדרך, ודווקא זה שגרם לו ניצל, ותמימים וחפים מפשע נהרגו, או נרצחו? הלוא אי אפשר להכחיש את העדויות המזעזעות על המתחולל בדרכים יום יום!

בוודאי, יש מקרים לא מעטים בהם נראית לעין 'השגחה פרטית' מופלאה (ואותם מספרים תמיד המאמינים בכל מקום), אבל אנו פוגשים בכל יום מקרי אסון, שלא ניתן להסביר אותם בהבנה אנושית בשום אופן ופנים.

לכן איוב זועק כל כך, ובו בזמן גם נשמע מיואש כל כך מלראות צדק בעולמו, במיוחד לפי דרכם של רֵעיו .

אכן, רבים מאד גם התייאשו כליל מן האמונה בעקבות אסונות שעברו עליהם, או על יקיריהם, או על דור שלם לנגד עיניהם. אולם ההפתעה הגדולה באיוב היא, שהוא מעולם לא התייאש מהאמונה בא-לוהים, ומן הרצון העמוק להסיר את המסך, ולהגיע אליו באמת לדיון נוקב וישיר (גם זאת נראה בהמשך, אך שוב לא נקדים את המאוחר).

וַיַּעַן אִיּוֹב וַיֹּאמַר :

שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ מִלָּתִי, וּתְהִי זֹאת תַּנְחוּמֹתֵיכֶם [עבורי] ;
שָׂאוּנִי (=קַבְּלוּ אותי) וְאָנֹכִי אֲדַבֵּר, וְאַחַר דַּבְּרִי תַּלְעִיג (=צופר) ;
הֲאֱנוֹשׁ לְאָדָם שִׂיחִי? וְאִם [לא-ל אדבר] מַדּוּעַ לֹא תִקְצַר רוּחִי?
פְּנוּ (=הַבִּיטוּ) אֵלַי וְהָשֵׁמּוּ (=וּתְבָהֲלוּ), וְשִׂימוּ יָד עַל פֶּה–
וְאִם זָכַרְתִּי [מה קורה בעולם] וְנִבְהַלְתִּי, וְאָחַז בְּשָׂרִי פַּלָּצוּת (=רְעָדָה)–

מַדּוּעַ רְשָׁעִים יִחְיוּ? עָתְקוּ (=עָלוּ וְעָלוּ) גַּם גָּבְרוּ חָיִל!?
זַרְעָם נָכוֹן (=קיים) לִפְנֵיהֶם עִמָּם, וְצֶאֱצָאֵיהֶם לְעֵינֵיהֶם!
בָּתֵּיהֶם שָׁלוֹם מִפָּחַד, וְלֹא שֵׁבֶט אֱ-לוֹהַּ עֲלֵיהֶם!

שׁוֹרוֹ עִבֵּר וְלֹא יַגְעִל (=יַפִּיל), תְּפַלֵּט (=תַּמליט) פָּרָתוֹ וְלֹא תְשַׁכֵּל ;
יְשַׁלְּחוּ כַצֹּאן עֲוִילֵיהֶם (=תינוקותיהם), וְיַלְדֵיהֶם יְרַקֵּדוּן ;
יִשְׂאוּ ירימו קול שיר) כְּתֹף וְכִנּוֹר, וְיִשְׂמְחוּ לְקוֹל עוּגָב ;
יְכַלּוּ בַטּוֹב יְמֵיהֶם, וּבְרֶגַע [בלי כאבים] ,שְׁאוֹל יֵחָתּוּ (=יֵרדו לקבר)–

וַיֹּאמְרוּ לָאֵ-ל סוּר מִמֶּנּוּ, וְדַעַת דְּרָכֶיךָ לֹא חָפָצְנוּ–
מַה שַּׁ-דַּי [עושה לנו], כִּי נַעַבְדֶנּוּ? וּמַה נּוֹעִיל כִּי נִפְגַּע בּוֹ (=נתפלל אליו)!?
]איוב מסתייג : חלילה לי מדעות כפירה אלו– [
הֵן לֹא בְיָדָם טוּבָם [אלא ביד הא-ל]!
עֲצַת רְשָׁעִים רָחֲקָה מֶנִּי!
]אבל,[
כַּמָּה [פעמים] נֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ?
וְיָבֹא עָלֵימוֹ אֵידָם (=אסונם), חֲבָלִים (=יִסּוּרים) יְחַלֵּק בְּאַפּוֹ!?
יִהְיוּ כְּתֶבֶן לִפְנֵי רוּחַ, וּכְמֹץ [מתעופף כי] גְּנָבַתּוּ סוּפָה!

אֱ-לוֹהַּ יִצְפֹּן לְבָנָיו אוֹנוֹ (=גמול רשעו), יְשַׁלֵּם אֵלָיו וְיֵדָע!?
יִרְאוּ עֵינָו כִּידוֹ (=גורל בנו), וּמֵחֲמַת (=ומכוס חֲמַת) שַׁ-דַּי יִשְׁתֶּה!?
]אבל לרשע לא באמת אכפת– [
כִּי מַה חֶפְצוֹ בְּבֵיתוֹ אַחֲרָיו? ! וּמִסְפַּר חֳדָשָׁיו חֻצָּצוּ (=קצובים)!

הַלְאֵ-ל יְלַמֵּד דָּעַת [האומר, גמול לבנים]?
וְהוּא רָמִים (=רשעים עצמם) יִשְׁפּוֹט [אם ירצה]!
]ומה באמת קורה– [?
זֶה יָמוּת בְּעֶצֶם תֻּמּוֹ (=שָׁלֵם), כֻּלּוֹ שַׁלְאֲנַן (=שאנן) וְשָׁלֵיו–
עֲטִינָיו מָלְאוּ חָלָב, וּמֹחַ עַצְמוֹתָיו יְשֻׁקֶּה (=רענן וצעיר)–
וְזֶה יָמוּת בְּנֶפֶשׁ מָרָה, וְלֹא אָכַל בַּטּוּבָה–
יַחַד עַל עָפָר יִשְׁכָּבוּ (=באותם הקברות), וְרִמָּה תְּכַסֶּה עֲלֵיהֶם!

הֵן יָדַעְתִּי מַחְשְׁבוֹתֵיכֶם, וּמְזִמּוֹת עָלַי תַּחְמֹסוּ (=תַּרשיעו אותי)–
כִּי תֹאמְרוּ אַיֵּה בֵית נָדִיב (=איוב שהיה)?
וְאַיֵּה אֹהֶל מִשְׁכְּנוֹת רְשָׁעִים (=איוב שלפנינו)!?

הֲלֹא שְׁאֶלְתֶּם עוֹבְרֵי דָרֶךְ, וְאֹתֹתָם (=וסיפוריהם) לֹא תְנַכֵּרוּ (=תַּכחישו)–
כִּי לְיוֹם אֵיד (=אסון) יֵחָשֵׂךְ רָע (=יִנָּצֵל דווקא רָשָׁע)!
לְיוֹם עֲבָרוֹת (=זעם וצרה) יוּבָלוּ (=יחולצו דווקא רשעים)!
[ואז] מִי יַגִּיד (=יוכיח) [רשע] עַל פָּנָיו דַּרְכּוֹ? וְהוּא עָשָׂה מִי יְשַׁלֶּם לוֹ?
וְהוּא לִקְבָרוֹת יוּבָל, וְעַל גָּדִישׁ (=מצבה גדולה) יִשְׁקוֹד!
מָתְקוּ לוֹ [לרשע] רִגְבֵי נָחַל [בקבורתו],
וְאַחֲרָיו כָּל אָדָם יִמְשׁוֹךְ, וּלְפָנָיו אֵין מִסְפָּר [בלְוָיה מפוארת].

וְאֵיךְ תְּנַחֲמוּנִי [בדברי] הָבֶל?
וּתְשׁוּבֹתֵיכֶם נִשְׁאַר (=נשארו) מָעַל (=שקר)!

איוב כב -

אליפז נגד איוב

מניין לקח אליפז האשמות אלה, שלא שמענו על שכמותן עד כה? בהיעדר תשובה אין לי ברירה אלא לגלות טפח מנאום ההגנה של איוב, ובבת אחת יתבהר הסיפור כולו

במענהו השלישי והאחרון, שבר אליפז את כל הכלים בכתב אישום מקיף ומפורט על פשעי איוב החמורים אשר הביאו עליו בהכרח את עונשו מיד א-לוה.

לא עוד רמזים של חיזיון עם הקול מן הדממה (פרק ד) על כך שכל אדם חוטא, וגם איוב כאדם לא יכול לטעון לחפות גמורה, גם לא רק הטיעון שדברי איוב החצופים מוכיחים את חטאיו לא-ל – "יַרְשִׁיעֲךָ פִיךָ וְלֹא אָנִי, וּשְׂפָתֶיךָ יַעֲנוּ בָךְ" (טו, ו).

הפעם מגיש אליפז כתב אישום כולל, ברור וחד – "הֲלֹא רָעָתְךָ רַבָּה, וְאֵין קֵץ לַעֲוֹנֹתֶיךָ" (כב, ה), והוא כולל פגיעות חמורות ביתומים ואלמנות, באנשים צמאים ורעבים, ובאחים ערומים וחסרי כל. כאילו המשפט של א-להים מתנהל 'כאן', וכאילו אליפז הוא שליחו ועורך דינו של 'השטן' נגד איוב, במשפט הארצי החמור מן המשפט 'השמימי'. כי 'השטן' טען רק שאיוב איננו ירא א-להים באמת, ואילו אליפז מאשים אותו בפשעים מוסריים חמורים.

השאלות הגדולות הן שתיים : מניין לקח אליפז האשמות אלה, שלא שמענו על שכמותן עד כה? האם אליפז חשב כך מתחילת הדרך?[1] האם רק ניסה לומר זאת ברמיזות עדינות, כדי להביא את איוב להכיר בכך מעצמו, או שאליפז השתכנע ברשעת איוב החמורה מתוך דבריו הקשים והבוטים לא רק נגד חבריו, אלא בעיקר נגד הא-ל בכבודו ובעצמו[2]?

אבל לא מצאתי הסבר מתקבל על הדעת לשאלה הראשונה – האשמת איוב בכפירה חצופה היא תגובה לדבריו, אבל פגיעות חמורות ביתומים ואלמנות אינן יכולות לבוא רק מתוך ההשקפה שכל אדם נכשל בחטאים.

כאן אין לי ברירה אלא לגלות טפח מנאום ההגנה של איוב, הוא המענה החותם את הוויכוח. המחזור השלישי הוא הדרמטי ביותר, גם כי הוא פותח בנאום הקטגוריה של אליפז, וחותם במענה הסנגוריה של איוב, ושם מספר איוב על עצמו דברים שאי אפשר לדעת אותם בשום אופן מסיפור המסגרת (שהוא יצירה עצמאית, כפי שהסברנו בפרקי א-ב).

איוב מעיד על עצמו, שהיה שופט מכובד עד מאד, וכל מי שראה אותו היה ירא מפניו – "צֶדֶק לָבַשְׁתִּי וַיַּלְבֵּשֵׁנִי – כִּמְעִיל וְצָנִיף מִשְׁפָּטִי" (כט, יד), ובבת אחת מתבהר הסיפור כולו. איוב במעמדו כשופט מורם מעם היה קפדן מאד, 'כחוט השערה' ממש, בשאלות של צדק – "ואשברה מתלעות עול, ומשניו אשליך טרף "(כט, יז), והוא מתאר את עצמו כ"אָב... לָאֶבְיוֹנִים", כ"עֵינַיִם... לַעִוֵּר", וכמשענת ליתום ואלמנה.

מי שחשב אחרת – שתק מתוך כבוד, או מתוך יראה, כפי שאיוב עצמו יאמר שם (כט, ט) ; אך מרגע שאיוב נפל, בניו ובנותיו מתו מידו החזקה של "שֹׁפֵט כל הארץ" (בראשית יח, כה), והוא עצמו הוכה ארצה בשחין הנורא, פתאום התעוררו הספקות, וצצו הקולות המושתקים, שחשבו את הכרעות הדין של איוב השופט לשגויות, ואף לאכזריות.

שלושת הרֵעים נטלו על עצמם משימה 'חבֵרית' קשה וכואבת, שנראתה להם הכרחית – לפקוח את עיני איוב! לערער את ביטחונו המוחלט בשיטת המשפט שלו ובכל הכרעותיו, להביא אותו לכלל כניעה מול משפט הא-להים, שרק הוא באמת 'שופט עליון', לשכנעו לקבל עליו את הדין, ואז יוכלו להתפלל עליו שיבריא וישוב למעמדו ;

ואכן, אליפז חוזר בסוף 'כתב האישום' אל מה שניסה להציע לו בסוף מענהו הראשון (בפרק ה) – לקבל עליו את הייסורים באהבה, "כִּי אָז עַל שַׁ-דַּי תִּתְעַנָּג, וְתִשָּׂא אֶל אֱ-לוֹהַּ פָּנֶיךָ" (כב, כו) .

וַיַּעַן אֱלִיפַז הַתֵּמָנִי וַיֹּאמַר :

הַלְאֵ-ל יִסְכָּן (=יועיל) גֶּבֶר? – כִּי יִסְכֹּן עָלֵימוֹ (=לעצמו) מַשְׂכִּיל!
הַחֵפֶץ לְשַׁ-דַּי כִּי תִצְדָּק? וְאִם בֶּצַע כִּי תַתֵּם (=תשלים) דְּרָכֶיךָ?
הֲמִיִּרְאָתְךָ יֹכִיחֶךָ? (האם הא-ל צריך להתירא ממך)?
[האם] יָבוֹא עִמְּךָ בַּמִּשְׁפָּט [כדרישתך]?

הֲלֹא רָעָתְךָ רַבָּה, וְאֵין קֵץ לַעֲוֹנֹתֶיךָ–
כִּי תַחְבֹּל (=תיקח בגדי) אַחֶיךָ חִנָּם, וּבִגְדֵי עֲרוּמִּים תַּפְשִׁיט ;
לֹא מַיִם עָיֵף תַּשְׁקֶה, וּמֵרָעֵב תִּמְנַע לָחֶם ;
וְאִישׁ זְרוֹעַ לוֹ הָאָרֶץ,[3] וּנְשׂוּא פָנִים יֵשֶׁב בָּהּ ;
אַלְמָנוֹת שִׁלַּחְתָּ רֵיקָם [במשפט], וּזְרֹעוֹת יְתֹמִים יְדֻכָּא (=יִשָּׁברוּ)–

עַל כֵּן סְבִיבוֹתֶיךָ פַחִים (=מלכודות), וִיבַהֲלְךָ פַּחַד פִּתְאֹם–
אוֹ חֹשֶׁךְ [סביבך ו]לֹא תִרְאֶה, וְשִׁפְעַת מַיִם תְּכַסֶּךָּ!

הֲלֹא אֱ-לוֹהַּ גֹּבַהּ שָׁמָיִם, וּרְאֵה רֹאשׁ כּוֹכָבִים כִּי רָמוּ–
וְאָמַרְתָּ : מַה יָּדַע אֵ-ל? הַבְּעַד עֲרָפֶל יִשְׁפּוֹט [מבלי לראות]?
עָבִים סֵתֶר לוֹ וְלֹא יִרְאֶה? וְחוּג (=ועיגול) שָׁמַיִם יִתְהַלָּךְ?
]למה איוב, תְּאַמֵּץ השקפות של כפירה ורשע?[
הַאֹרַח (=האם דרך) עוֹלָם תִּשְׁמוֹר, אֲשֶׁר דָּרְכוּ מְתֵי (=אנשי) אָוֶן?
אֲשֶׁר קֻמְּטוּ וְלֹא עֵת (=הושמדו ברגע), נָהָר יוּצַק (=שָׁטַף) יְסוֹדָם–
הָאֹמְרִים לָאֵ-ל סוּר מִמֶּנּוּ – וּמַה יִּפְעַל (=יעזור) שַׁ-דַּי לָמוֹ!?

וְהוּא [הא-ל] מִלֵּא בָתֵּיהֶם טוֹב–
וַעֲצַת רְשָׁעִים רָחֲקָה מֶנִּי[4]!
יִרְאוּ צַדִּיקִים וְיִשְׂמָחוּ, וְנָקִי יִלְעַג לָמוֹ (=לרשעים)–
אִם (=אמנם) לֹא נִכְחַד קִימָנוּ (=קִיוּמֵנוּ, הצדיקים),
וְיִתְרָם [של הרשעים] אָכְלָה אֵשׁ!

הַסְכֶּן (=הַשלֵם) נָא עִמּוֹ וּשְׁלָם – בָּהֶם [בהכנעה] תְּבוֹאַתְךָ טוֹבָה–
קַח נָא מִפִּיו תּוֹרָה, וְשִׂים אֲמָרָיו בִּלְבָבֶךָ!
אִם תָּשׁוּב עַד שַׁ-דַּי, תִּבָּנֶה, תַּרְחִיק עַוְלָה מֵאָהֳלֶךָ–

וְשִׁית (=יָשִׂים) עַל עָפָר בָּצֶר (=אוצר), וּכְצוּר נְחָלִים אוֹפִיר ;
וְהָיָה שַׁ-דַּי בְּצָרֶיךָ (=אוצרותיך), וְכֶסֶף תּוֹעָפוֹת לָךְ–

כִּי אָז עַל שַׁ-דַּי תִּתְעַנָּג, וְתִשָּׂא אֶל אֱ-לוֹהַּ פָּנֶיךָ–
תַּעְתִּיר (=תתפלל) אֵלָיו וְיִשְׁמָעֶךָ, וּנְדָרֶיךָ תְשַׁלֵּם!

וְתִגְזַר אֹמֶר (=תבקש מאד) וְיָקֻם לָךְ, וְעַל דְּרָכֶיךָ נָגַהּ אוֹר.

כִּי הִשְׁפִּילוּ וַתֹּאמֶר גֵּוֶה (=תרימו ראש), וְשַׁח עֵינַיִם, [הא-ל] יוֹשִׁעַ;
יְמַלֵּט [גם] אִי נָקִי, וְנִמְלַט בְּבֹר כַּפֶּיךָ (=בזכותך).

---

[1]כדעת הרמב"ם במורה הנבוכים (חלק ג' פרק כ"ג) בהשקפת אליפז, שמביא תחילה את הפסוק מפרק כ"ד (ה), ואחר כך דברי הקול מן הדממה, מפרק ד', יז-יט.
[2]כדעת הרמב"ן בפירושו לאיוב (כתבי רמב"ן, מוסד הרב קוק, כרך א'), בתחילת פרק ט"ו, ובתחילת פרק כ"ב.
[3]במשפטי קרקעות, איוב הכריע לצד החזקים, טען אליפז.
[4]אליפז (כאיוב) מסתייג מדברי הרשעים שהוא מצטט.

איוב כג - למצוא דרך לאלוהים

אף שצופר התכוון להוכיח את איוב וללמדו מעט מן החוכמה הנעלמת, איוב לקח את דבר צופר והפך את כיוונו

איוב לא יודע איך מגיעים - הוא מבקש ומתחנן למצוא את הדרך, ולנהל משפט הוגן!

יש כאן שלב נוסף בהתפתחות המדהימה של שאיפת איוב העמוקה ביותר, ושוב, הביטוי המוביל הוא "מי יתן" - תחילה השאיפה להיגאל מן הייסורים במוות מהיר וקל, ולבסוף, השאיפה למצוא דרך לא-לוהים כדי להיגאל מן הייסורים ולחיות.

מעניין מאד לגלות, שצופר הנעמתי השתתף בתהליך, ואף שהתכוון להוכיח את איוב וללמדו מעט מן החכמה הנעלמת - איוב לקח את דבר צופר והפך את כיוונו - ולבסוף זה גם יקרה!

"מִי יִתֵּן תָּבוֹא שֶׁאֱלָתִי, וְתִקְוָתִי יִתֵּן אֱ-לוֹהַּ - וְיֹאֵל (=ויתרצה) אֱ-לוֹהַּ וִידַכְּאֵנִי (=וימית אותי) - יַתֵּר (=ישחרר) יָדוֹ וִיבַצְּעֵנִי (=ויחתוך את חיי) - ...מַה כֹּחִי כִּי אֲיַחֵל? וּמַה קִּצִּי כִּי אַאֲרִיךְ נַפְשִׁי"? (ו, ח-יא);

דברי צופר: "וְאוּלָם, מִי יִתֵּן אֱ-לוֹהַּ דַּבֵּר, וְיִפְתַּח שְׂפָתָיו עִמָּךְ - וְיַגֶּד לְךָ תַּעֲלֻמוֹת חָכְמָה... וְדַע - כִּי יַשֶּׁה (=יעזוב ויתעלם) לְךָ אֱ-לוֹהַּ מֵעֲוֹנֶךָ"! (יא, ה-ו);

תגובת איוב: "מִי יִתֵּן בִּשְׁאוֹל תַּצְפִּנֵנִי, תַּסְתִּירֵנִי עַד שׁוּב [חֲרוֹן] אַפֶּךָ, תָּשִׁית לִי חֹק וְתִזְכְּרֵנִי (=תִּפקדֵני לטובה)... [ואז] תִּקְרָא וְאָנֹכִי אֶעֱנֶךָּ - לְמַעֲשֵׂה יָדֶיךָ תִּכְסֹף" (יד, יג-טו);
"מִי יִתֵּן אֵפוֹ וְיִכָּתְבוּן מִלָּי, מִי יִתֵּן בַּסֵּפֶר וְיֻחָקוּ (=יֻחָקקוּ) - בְּעֵט בַּרְזֶל וְעוֹפֶרֶת, לָעַד בַּצּוּר יֻחָצְבוּן - וַאֲנִי יָדַעְתִּי גֹּאֲלִי חָי, וְאַחֲרוֹן עַל עָפָר יָקוּם" [לְסַפֵּר צדקתי] (יט, כג-כה);
"מִי יִתֵּן יָדַעְתִּי וְאֶמְצָאֵהוּ, אָבוֹא עַד תְּכוּנָתוֹ; אֶעֱרְכָה לְפָנָיו מִשְׁפָּט, וּפִי אֲמַלֵּא תוֹכָחוֹת; אֵדְעָה מִלִּים יַעֲנֵנִי, וְאָבִינָה מַה יֹּאמַר לִי... שָׁם יָשָׁר נוֹכָח עִמּוֹ, וַאֲפַלְּטָה לָנֶצַח מִשֹּׁפְטִי"! (כג, ג-ז);

איוב גם מבין, שמישהו חוצץ בינו לבין הא-ל, ואם רק יצליח להבקיע את המחיצה, הא-ל יבין אותו, והוא יבין "מַה יֹּאמַר לִי", ולא רק שלא יריב עמו בכוח, אלא אף ייתן לו כוח להיפטר "לָנֶצַח מִשֹּׁפְטִי", זה ('השטן?!) שמתעלל בו, ואי אפשר לדעת למה.

ועם כל זה, הייאוש עדיין מכסה את רצפת התודעה של איוב, כי הוא לא מוצא שום דרך להבקיע, ו'לעלות בחומה' - "הֵן קֶדֶם (=מזרח) אֵלֵךְ, וְאֵינֶנּוּ - וְאָחוֹר (=מערב), וְלֹא אָבִין לוֹ - שְׂמֹאול (=צפון) בַּעֲשֹׂתוֹ [את דַרכּוֹ] וְלֹא אָחַז (=אֶחֱזֶה), יַעְטֹף (=יִפְנֶה) יָמִין (=דרום) וְלֹא אֶרְאֶה" (כג, ח-ט), ולכן, החושך מכסה את איוב, "וּמִפָּנַי כִּסָּה אֹפֶל" (כג, יז).

וַיַּעַן אִיּוֹב וַיֹּאמַר:

גַּם הַיּוֹם [1]אשפוך [**מְרִי שִׂחִי,**
יָדִי כָּבְדָה עַל]גבי [**אַנְחָתִי.**

מִי יִתֵּן יָדַעְתִּי]מקום א-לוה [**וְאֶמְצָאֵהוּ, אָבוֹא עַד תְּכוּנָתוֹ**)מכון כסאו– (
אֶעֱרְכָה לְפָנָיו מִשְׁפָּט, וּפִי אֲמַלֵּא תוֹכָחוֹת–

אֵדְעָה מִלִּים יַעֲנֵנִי, וְאָבִינָה מַה יֹּאמַר לִי!
הַבְּרָב כֹּחַ יָרִיב עִמָּדִי?
לֹא, אַךְ הוּא יָשֵׂם בִּי =)כֹּח– (
שָׁם יָשָׁר נוֹכָח עִמּוֹ, וַאֲפַלְּטָה =)ואֶנָצֵל (**לָנֶצַח מִשֹּׁפְטִי** =)המתעלל בי.(

הֵן קֶדֶם =)מזרח (**אֶהֱלֹךְ, וְאֵינֶנּוּ – וְאָחוֹר** =)מערב ,(**וְלֹא אָבִין לוֹ–**
שְׂמֹאול בַּעֲשֹׂתוֹ]את דַּרכּוֹ [**וְלֹא אָחֲז** =)אֶחֱזֶה,(
יַעְטֹף =)יִפְנֶה (**יָמִין** =)דרום (**וְלֹא אֶרְאֶה!**

כִּי]הוא [**יָדַע דֶּרֶךְ עִמָּדִי, בְּחָנַנִי** =)ואם יבחן אותי ,(**כַּזָּהָב אֵצֵא–**
]כי [**בַּאֲשֶׁרוֹ** =)בעקבותיו (**אָחֲזָה רַגְלִי, דַּרְכּוֹ שָׁמַרְתִּי וְלֹא אָט** =)לא נָטיתי ממנה;(
]שמרתי [**מִצְוַת שְׂפָתָיו וְלֹא אָמִישׁ** =)לא סַרתי ממנה,(
מֵחֻקִּי =)ממנהגי (**צָפַנְתִּי אִמְרֵי פִיו.**

וְהוּא בְּאֶחָד =)בגְזֵרָתו המוחלטת ,(**וּמִי יְשִׁיבֶנּוּ–**
וְנַפְשׁוֹ אִוָּתָה]כרצונו ,[**וַיָּעַשׂ!**
כִּי יַשְׁלִים חֻקִּי =)מכסת יִסוּרַי ,(**וְכָהֵנָּה**]מכות [**רַבּוֹת עִמּוֹ–**
עַל כֵּן מִפָּנָיו אֶבָּהֵל, אֶתְבּוֹנֵן וְאֶפְחַד מִמֶּנּוּ!
וְאֵ-ל הֵרַךְ לִבִּי =)הפחיד אותי ,(**וְשַׁ-דַּי הִבְהִילָנִי;**
כִּי לֹא נִצְמַתִּי =)נפרדתי (**מִפְּנֵי חֹשֶׁךְ, וּמִפָּנַי**]את הכל [**כִּסָּה אֹפֶל.**

[1]מכאן מסתבר, שהוויכוח נמשך ימים רבים, כפי שכתב עמוס חכם ב"דעת מקרא."

איוב כד - הרשעים האמיתיים

תיאור האביונים וחסרי הכל בפסוקים מתאים מאד להמוני העבדים בשדות הכותנה, התבואה והמטעים במדינות הדרום באמריקה

איוב לא משיב במענה הזה לכתב האישום המזעזע שהגיש אליפז - זה שמור לסוף!

כהמשך רצוף לחושך המכסה אותו (כג, יז) ואת העולם כולו, חוזר איוב למבט הכללי על רשעים מצליחים, אלה הדורכים באמת על יתומים ואלמנות, אביונים ועבדים, אלה שאליפז וצופר כאילו לא רואים, ושגם הא-ל הרואה הכל גם "בעד ערפל" (כטענת אליפז; כב, יג), לא מתערב "בפעלם" - והשאלה הגדולה היא: למה?

מַדּוּעַ מִשַּׁ-דַּי לֹא נִצְפְּנוּ =)נגזרו (**עִתִּים**]לעשות דין ברשעים?[
וְיֹדְעָו=) **[1]**נביאים וחוזים (**לֹא חָזוּ יָמָיו** =)מתי יום הדין הגדול– ?(
]והרשעים בינתיים– [
גְּבֻלּוֹת יַשִּׂיגוּ, עֵדֶר גָּזְלוּ וַיִּרְעוּ–
חֲמוֹר יְתוֹמִים יִנְהָגוּ, יַחְבְּלוּ שׁוֹר אַלְמָנָה–
]שודדים [**יַטּוּ אֶבְיוֹנִים מִדָّרֶךְ, יַחַד חֻבְּאוּ** =)התחבאו (**עֲנִיֵּי אָרֶץ;**
הֵן =)כמו (**פְּרָאִים בַּמִּדְבָּר יָצְאוּ**]רשעים [**בְּפָעֳלָם,**
מְשַׁחֲרֵי לַטָּרֶף] ,אל ה[**עֲרָבָה לוֹ** (=לַטָּרֶף), [לשדוד] **לֶחֶם לַנְּעָרִים.**

]אבל אפשר שפסוק זה כבר עובר לתיאור הסבל – [2][
הֵן =)כמו (**פְּרָאִים בַּמִּדְבָּר יָצְאוּ**]אביונים [**בְּפָעֳלָם,**
מְשַׁחֲרֵי לַטָּרֶף] ,אל ה[**עֲרָבָה לוֹ** (=לַטָּרֶף) [למצוא] **לֶחֶם לַנְּעָרִים;**
בַּשָּׂדֶה בְּלִילוֹ =)בשדה זרים (**יִקְצֹרוּ, וְכֶרֶם רָשָׁע יְלַקֵּשׁוּ** =)יאספו לֶקֶש– (
]עניים ועבדים [**עָרוֹם יָלִינוּ מִבְּלִי לְבוּשׁ, וְאֵין כְּסוּת בַּקָּרָה;**
מִזֶּרֶם הָרִים יִרְטָבוּ, וּמִבְּלִי מַחְסֶה חִבְּקוּ צוּר!

תיאור זה של אביונים וחסרי כל בשדות של אחרים מתאים מאד להמוני העבדים בשדות הכותנה, התבואה והמטעים במדינות הדרום באמריקה, לפני מלחמת האזרחים, ערומים בגשם ובקור,

חשופים לזרמי המים, בעודם מחבקים רק את הסלעים כדי שלא יישטפו בזרם; בהמשך (אחרי פסוק אחד שחוזר לרשעים), מופיע ההמשך של סבל העבדים בקיץ, כשהם ערומים, רעבים וצמאים, בעודם קוצרים ונושאים על גבם עומרים של תבואה, ודורכים יין ושמן.

בניגוד לעבדי בית ומשפחה,[3] העבדות האכזרית ביותר בכל ההיסטוריה תמיד התרחשה בשעבוד המוני - אלפים ורבבות של עבדי מכרות או שדות, והיא הייתה הרקע למאורעות ששינו את ההיסטוריה, כמו יציאת מצרים, מרידות גדולות של עבדים (ברומא ובעירק), ומלחמת האזרחים בין הצפון לדרום באמריקה .

]חוזר לרשעים– [
יִגְזְלוּ מִשֹּׁד (=מיניקת שַׁד) [תינוק] **יָתוֹם, וְעַל** =)ועוֹלָל (**עָנִי יַחְבֹּלוּ!**

]חוזר לסבל עניים ועבדים, הפעם בקיץ– [
עָרוֹם הִלְכוּ בְּלִי לְבוּשׁ, וּרְעֵבִים נָשְׂאוּ עֹמֶר;
בֵּין שׁוּרֹתָם]של זיתים [**יַצְהִירוּ** =)יפיקו שמן, יצהר,(
יִקְבִים דָּרְכוּ וַיִּצְמָאוּ =)בעודם צמאים;(
מֵעִיר]כבושה [**מְתִים**)אנשים (**יִנְאָקוּ, וְנֶפֶשׁ חֲלָלִים** =)פצועי דקירה (**תְּשַׁוֵּעַ–**
וֶאֱ-לוֹהַּ – ?
לֹא יָשִׂים (=לא יתערב) [לעצור] **תִּפְלָה** =)תועבה!(

הֵמָּה =)הרשעים (**הָיוּ בְּמֹרְדֵי אוֹר** =)אנשי חושך,(
לֹא הִכִּירוּ דְּרָכָיו]של הא-ל ,[**וְלֹא יָשְׁבוּ בִּנְתִיבֹתָיו–**
לָאוֹר יָקוּם רוֹצֵחַ, יִקְטֹל עָנִי וְאֶבְיוֹן,
וּבַלַּיְלָה יְהִי כַּגַּנָּב]במחתרת;[
וְעֵין נֹאֵף שָׁמְרָה נָשֶׁף =)לילה ,(**לֵאמֹר:**
לֹא תְשׁוּרֵנִי =)לא תְזָהֶה אותי (**עָיִן, וְסֵתֶר** =)מַסֵּכַת (**פָּנִים יָשִׂים;**
חָתַר בַּחֹשֶׁךְ בָּתִּים]לגזול ולהרוג,[
יוֹמָם, חָתְמוּ =)בבתים חתומים (**לָמוֹ** =)יסתתרו להם ,(**לֹא יָדְעוּ אוֹר–**
כִּי]פושעים [**יַחְדָּו, בֹּקֶר לָמוֹ צַלְמָוֶת** =)פוחדים מאור בוקר,(
כִּי יַכִּיר (=יִראֶה) [בבוקר] **בַּלְהוֹת צַלְמָוֶת**]אם מְזָהים אותו.[

אחרי שתיאר איוב חוסר התערבות ברור של הא-ל במה שקורה בעולם בו רשעים מצליחים, וכנופיות פושעים פועלות ביום ובלילה, בגלוי ובסתר, מתחיל איוב לקלל את הרשעים ואת הפושעים, כפי שהא-ל היה צריך לקלל אותם, וכפי שאיוב מצפה ומאחל, שיקרה להם-

קַל =)נשטף (**הוּא** =)הרשע (**עַל פְּנֵי מַיִם, תְּקֻלַּל חֶלְקָתָם בָּאָרֶץ,**
]יחיה בשממה – [**לֹא יִפְנֶה**]לחיי ברכה [**דֶּרֶךְ כְּרָמִים;**
צִיָּה גַם חֹם יִגְזְלוּ מֵימֵי שֶׁלֶג] ,וכך יקרה לאלה אשר [**שְׁאוֹל חָטָאוּ;**
יִשְׁכָּחֵהוּ רָחֶם =)משפחה בה נולד ,(**מְתָקוֹ רִמָּה**]בקבר,[
עוֹד לֹא יִזָּכֵר, וַתִּשָּׁבֵר כָּעֵץ]יבש [**עַוְלָה** =)רשעה;(
רֹעֶה =)חי עם אשה (**עֲקָרָה לֹא תֵלֵד**] ,וכשימות ,[**וְאַלְמָנָה לֹא יֵיטִיב**]לה.[

]ואם רשע יתאושש ויתחזק– [
וּמָשַׁךְ אַבִּירִים בְּכֹחוֹ, יָקוּם וְלֹא]גם כשלא [**יַאֲמִין בַּחַיִּין;**
יִתֶּן לוֹ]הא-ל, לקום [**לָבֶטַח וְיִשָּׁעֵן, וְעֵינֵיהוּ**]בעודו צופֶה [**עַל דַּרְכֵיהֶם–**

]ראוי לא-ל להתערב, כדי שיראו כולם איך הרשעים– [
רוֹמוּ מְעַט וְאֵינֶנּוּ =)ואינם ,(**וְהֻמְּכוּ** =)והושפלו (**כַּכֹּל יִקָּפְצוּן** =)יֵעָקְרוּ,(
וּכְרֹאשׁ שִׁבֹּלֶת]שנקטף ,[**יִמָּלוּ** =)יִבּוֹלוּ.(

וְאִם]הא-ל [**לֹא**]מתערב [**אֵפוֹ–**
מִי יַכְזִיבֵנִי =)יוכל לומר שכיזבתי!?(
וְיָשֵׂם =)ומי ישים (**מִלָּתִי!?**

[1]אבי-מורי ז״ל (ארץ המוריה - פרקי מקרא ולשון, עמ׳ 278-281) פירש: ׳ויודעו הצדיק לא ראה את ימיו הטובים.׳
[2]כך פירש אבי-מורי ז״ל, ארץ המוריה, עמ׳ 274-275.
[3]ראו בפרק על העבדות בהיסטוריה, בתוך: ׳מקראות׳ לפרשת משפטים.

איוב כה - אליפז, הגזמת

בלדד חש כנראה, שאליפז הרחיק לכת יותר מדי, ואולי אף הפריז בפירוש החיזיון והקול מן הדממה מעבר למה ששמע באמת

אחרי נאום הסיכום במענה אליפז עם כתב האישום החמור נגד איוב על מעשיו ו'מחדליו' כשופט, ועם הקריאה האחרונה לחרטה ותשובה, ולקבלת הייסורים באהבה, לא נותר עוד מה לומר - אבל בלדד חש כנראה, שאליפז הרחיק לכת יותר מדי, ואולי אף הפריז בפירוש החיזיון והקול מן הדממה מעבר למה ששמע באמת–

לכן, בלדד חותם)בשפתו הדתית (בדברים קצרים על גדולת הא-לוה" - הַמְשֵׁל =)השלטון (וָפַחַד עִמּוֹ, עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו) "כה, ב ,(וב'תיקון' קל לניסוח הקול מן הדממה, בדומה ללשון הראשונה של אליפז)בפרק ד ,(ובשונה מהניסוח הקשה של אליפז)בפרק טו- (
"דְּמָמָה - וָקוֹל אֶשְׁמָע ׃הַאֱנוֹשׁ, מֵאֵ-לוֹהַּ יִצְדָּק?! אִם מֵעֹשֵׂהוּ =)מִיוצרו (יִטְהַר גָּבֶר!?
הֵן בַּעֲבָדָיו =)משרתיו (לֹא יַאֲמִין!! וּבְמַלְאָכָיו]לא [יָשִׂים תְּהִלָּה =)אורה – (
אַף שֹׁכְנֵי בָתֵּי חֹמֶר =)בני אנוש (אֲשֶׁר בֶּעָפָר יְסוֹדָם) "...ד, טז-יט ;(

"מָה אֱנוֹשׁ כִּי יִזְכֶּה?! וְכִי יִצְדַּק יְלוּד אִשָּׁה!?
הֵן בִּקְדֹשָׁו לֹא יַאֲמִין, וְשָׁמַיִם לֹא זַכּוּ בְּעֵינָיו–
אַף כִּי נִתְעָב וְנֶאֱלָח אִישׁ שֹׁתֶה כַמַּיִם עַוְלָה!
אֲחַוְךָ =)אומַר לך (שְׁמַע לִי, וְזֶה חָזִיתִי וַאֲסַפֶּרָה) "טו, יד-יז ;(

כעת בא בלדד וחותם בלשון הקול המסתורי מן הדממה, אבל נזהר מן הניסוח החמור של אליפז 'הקטגור" ,'נִתְעָב וְנֶאֱלָח אִישׁ שֹׁתֶה כַמַּיִם עַוְלָה) !"טו, טז ;(בלדד חוזר ללשון הראשונה" ,שֹׁכְנֵי בָתֵּי חֹמֶר, אֲשֶׁר בֶּעָפָר יְסוֹדָם) "ד, יט ,(ומוסיף, שגם אחריתם 'בעפר' עם "רִמָּה ...ו-תּוֹלֵעָה) "כה, ו (
–בזה גם מוכח עד כמה נחשב הקול ההוא בעיני הרֵעים כקביעה מוחלטת, כמו 'בת קול ממרומים', שהוכיחה את צדקת הרֵעים ואת אשמת איוב, או על כל פנים את אפסות דבריו-
וַיַּעַן בִּלְדַּד הַשֻּׁחִי וַיֹּאמַר ׃

הַמְשֵׁל =)השלטון (וָפַחַד עִמּוֹ! עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו–
הֲיֵשׁ מִסְפָּר לִגְדוּדָיו?! וְעַל מִי לֹא יָקוּם אוֹרֵהוּ!?

וּמַה יִּצְדַּק אֱנוֹשׁ עִם אֵ-ל?! וּמַה יִּזְכֶּה יְלוּד אִשָּׁה!?
הֵן עַד-יָרֵחַ =)ירח-עד ,(וְלֹא יַאֲהִיל)ואין לו אור משלו ,(וְכוֹכָבִים לֹא זַכּוּ בְּעֵינָיו-
אַף כִּי אֱנוֹשׁ =)שסופו (רִמָּה, וּבֶן אָדָם =)שאחריתו (תּוֹלֵעָה.

איוב כו - בלי שֵׁמֶץ של טוב

איוב רואה בכל מקום בעולם רק את כוחו וגבורתו של הא-ל, לכן, בתיאור הבריאה הייחודי כאן כלל לא נזכרים צומח וחי, ולא ארץ ואדם

בפתח תגובתו, איוב לעג לניסיון של בלדד 'לשפץ' את דברי אליפז בשם הקול מן הדממה – כמו נזיפה של מורה בתלמיד אשר נתפס בהעתקה מֵחָבֵר או מסֵפֶר, איוב שאל את בלדד – "וְנִשְׁמַת מִי יָצְאָה מִמֶּךָּ"? (כו, ד) ;

איוב מסכים בהחלט ששלטון הפחד – "הַמְשֵׁל וָפַחַד עִמּוֹ" – נתון ביד יוצר העולם, אולם איננו רואה אותו "עֹשֶׂה שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו" (כה, ב), וגם לא "מִתַּחַת מַיִם וְשֹׁכְנֵיהֶם" (כו, ב) – הוא רואה בכל מקום בעולם רק את כוחו וגבורתו של הא-ל, בלי שום חסד והארת פנים. לכן, בתיאור הבריאה הייחודי לאיוב כלל לא נזכרים צומח וחי, ולא ארץ ואדם – רק שמים ומים, "אוֹר עִם חֹשֶׁךְ", 'כיסא הכבוד' בתוך "עֲנָנוֹ", וכמובן "הַיָּם" עם יצורי קדם שמתו, הלוא הם מפלצות תהום ומים הנקראות בלשון המקרא ׃ "הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים" (בראשית א, כא), וכן, "רָהַב... נָחָשׁ בָּרִחַ" (כו, יב-יג), (ובלשון ימינו ׃ 'דינוזאורים[1]'), שבורא עולם גם יצר אותם, וגם חיסל אותם, במעמקי התהומות.

כל מי שמכיר (ואולי גם אוהב) את שירת הבריאה בתהלים (קד) – "בָּרְכִי נַפְשִׁי אֶת ה'..." – מוזמן להשוות את שני התיאורים, ולגלות שכל מה שמודגש ומורחב בשירת תהלים, נעלם ואיננו במענה איוב, על אף הרקע של שניהם בפרק הבריאה הראשון בתנך, ואפילו בסדר הבסיסי שלו, שפותח ב"תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹם" (בראשית א, ב), ולקראת סופו מופיעות חיות הים והיבשה.

בשירת תהלים מודגשת הארץ בהרחקת המים, והעולם המיושב שבו צומחים ארזים וברושים ו"חַיּוֹת קְטַנּוֹת עִם גְּדֹלוֹת" (קד, כה), עם ציפורים וחסידות, ואדם יוצא לעבודתו, עם "יָרֵחַ לְמוֹעֲדִים" (קד, יט), ואף שנזכר שם גם "לִוְיָתָן זֶה יָצַרְתָּ לְשַׂחֶק בּוֹ" (קד, כו), וגם רעידות אדמה והשמדת רשעים (קד, לב-לה) – המראה הכללי של העולם הוא יפה מאוד, ומקור השראה לשירת אור וחסד.

לעומת זה, באיוב יש רק 'מידת הדין', פחד וגבורה, בלי "שֵׁמֶץ" (כו, יד) של טוב וחסד –

וַיַּעַן אִיּוֹב וַיֹּאמַר :

מֶה עָזַרְתָּ לְלֹא כֹחַ? (=לאליפז), הוֹשַׁעְתָּ זְרוֹעַ לֹא עֹז?
מַה יָּעַצְתָּ לְלֹא (=לחֲסַר) חָכְמָה? וְתֻשִׁיָּה לָרֹב (=לאיש חזק) הוֹדָעְתָּ?
אֶת מִי הִגַּדְתָּ מִלִּין? [שציטטת מאליפז], וְנִשְׁמַת מִי יָצְאָה מִמֶּךָּ?

הָרְפָאִים יְחוֹלָלוּ (=יצורי ענק חֲלָלִים), מִתַּחַת מַיִם וְשֹׁכְנֵיהֶם ;
עָרוֹם שְׁאוֹל נֶגְדּוֹ [של הא-ל הצוֹפֶה בַּכֹּל], וְאֵין כְּסוּת לָאֲבַדּוֹן ;
נֹטֶה צָפוֹן[2] (=שמים) עַל תֹּהוּ (=אנרגיה),[3] תֹּלֶה אֶרֶץ [בחָלָל] עַל בְּלִי מָה!

צֹרֵר (=קושר) מַיִם בְּעָבָיו (=בענניו), וְלֹא נִבְקַע עָנָן תַּחְתָּם [מכובד המים] ;
מְאַחֵז (=מסתיר) פְּנֵי כִסֵּה (=כסא הכבוד), פַּרְשֵׂז (=פּוֹרֵס) עָלָיו עֲנָנוֹ!

חֹק חָג (= קו האופק) עַל פְּנֵי מָיִם, עַד-תַּכְלִית (=תכלית-עד)[4] אוֹר עִם חֹשֶׁךְ ;
עַמּוּדֵי שָׁמַיִם (=עמודי אור מתוך עננים) יְרוֹפָפוּ (=יתפתלו ברוח), וְיִתְמְהוּ מִגַּעֲרָתוֹ–

בְּכֹחוֹ רָגַע הַיָּם [מסערתו], וּבִתְבוּנָתוֹ מָחַץ רָהַב (=דינוזאור ימי) ;
בְּרוּחוֹ שָׁמַיִם שִׁפְרָה (=התבהרו בתכלת יפה),
חוֹלְלָה (=הָרגה) יָדוֹ נָחָשׁ בָּרִחַ (=דינוזאור יבשתי).

הֵן אֵלֶּה [רק] קְצוֹת דַּרְכָּו [בעולם], וּמַה (=) שֵּׁמֶץ דָּבָר נִשְׁמַע בּוֹ–
וְרַעַם גְּבוּרֹתָו [בכל עוצמתו], מִי יִתְבּוֹנָן (=יוכל להבין)!?

[1]סיפורי האגדות במיתולוגיות הקדומות, נשענו על שלדי דינוזאורים, שנמצאו בימי קדם, כמו בימינו.
[2]במרחב 'צפון' השמש צפונה ונסתרת, ורואים רק שמים.
[3]הלשון האנושית תוהה ומתקשה להגדיר אנרגיה, לפני שלבשה צורה של חומר – 'בֹּהוּ' ; ראו רמב"ן בתחילת פירושו לבראשית.
[4]האופק הוא הגבול הנצחי בין אור לחושך, בזריחה, ובשקיעה.

איוב כז - איוב בלשון צופר

כך סוגר איוב חשבון מר ונוקב עם שלושת הרֵעים כאחד. פרק עצוב

הרֵעים השתתקו – בלדד חתם בקיצור, וצופר שתק – אין עוד מילים!

אבל לאיוב דווקא יש עוד הרבה מילים, וכך מעידה הכותרת – "וַיֹּסֶף אִיּוֹב שְׂאֵת מְשָׁלוֹ". אלא, שאיוב לא ידבר כאן בלשונו הרגילה, אלא ישתמש בלשונו של צופר, כדי לדבר במקום צופר ולהכות אותו בסגנונו וברעיונותיו. כך סגר איוב חשבון מר ונוקב עם שלושת הרֵעים כאחד – "הֵן אַתֶּם כֻּלְּכֶם חֲזִיתֶם... זֶה חֵלֶק אָדָם רָשָׁע עִם אֵ-ל" (כ"ז, יב-יג) – הביטוי "חֲזִיתֶם" מכוון בלי ספק נגד החיזיון שאליפז נשען עליו, ואילו המילים "זֶה חֵלֶק אָדָם רָשָׁע" הן ציטוט מדויק מסוף דברי צופר (כ', כט ; ובמילים דומות חתם גם בלדד, י"ח, כא). הציטוט הברור מדברי צופר מוכיח – איוב מדבר במקום צופר, בלשון צופר, נגד צופר.[1]

כמו חבריו, צופר תיאר (במחזור השני) את גורל הרשע, שלא יהיה טוב לו, ואיוב הפך את הדברים האלה נגדו. אתם בטוחים שאני רשע, ואני רואה בבגידה שלכם בי מעשה של רשעים, ולכן מה שאמרתם עלי יתהפך עליכם.

עצוב לקרוא פרק זה!

וַיֹּסֶף אִיּוֹב שְׂאֵת מְשָׁלוֹ וַיֹּאמַר׃

חַי (אני נשבע!), אֵ-ל הֵסִיר מִשְׁפָּטִי, וְשַׁ-דַּי הֵמַר נַפְשִׁי–
כִּי (=אכן) כָּל עוֹד נִשְׁמָתִי בִּי, וְרוּחַ אֱ-לוֹהַּ בְּאַפִּי;
אִם תְּדַבֵּרְנָה שְׂפָתַי עַוְלָה (=שקר), וּלְשׁוֹנִי אִם יֶהְגֶּה רְמִיָּה.

חָלִילָה לִּי אִם אַצְדִּיק אֶתְכֶם–
עַד אֶגְוָע לֹא אָסִיר תֻּמָּתִי מִמֶּנִּי!
בְּצִדְקָתִי הֶחֱזַקְתִּי וְלֹא אַרְפֶּהָ!
לֹא יֶחֱרַף (=לא יחשוב חֶרפָּה) לְבָבִי מִיָּמָי.

יְהִי כְרָשָׁע אֹיְבִי, וּמִתְקוֹמְמִי (=והקם נגדי) כְּעַוָּל!
כִּי (=אכן) מַה תִּקְוַת חָנֵף כִּי יִבְצָע (=יקח לעצמו בֶּצַע)?
[גם] כִּי יִשֶּׁל (=יַשלֶה) אֱ-לוֹהַּ נַפְשׁוֹ [בשַלוָה זמנית]–
הֲצַעֲקָתוֹ יִשְׁמַע אֵ-ל כִּי (-כאשר) תָּבוֹא עָלָיו צָרָה?
אִם עַל שַׁ-דַּי יִתְעַנָּג, יִקְרָא אֱ-לוֹהַּ בְּכָל עֵת?

אוֹרֶה אֶתְכֶם [מוּסָר] בְּיַד אֵ-ל, אֲשֶׁר עִם שַׁ-דַּי לֹא אֲכַחֵד [מִכֶּם];
הֵן אַתֶּם כֻּלְּכֶם חֲזִיתֶם! וְלָמָּה זֶּה הֶבֶל תֶּהְבָּלוּ!?
זֶה חֵלֶק אָדָם רָשָׁע עִם אֵ-ל! וְנַחֲלַת עָרִיצִים מִשַּׁ-דַּי יִקָּחוּ [כִּגמוּלָם]–

אִם יִרְבּוּ בָנָיו, [יוּפקְרוּ] לְמוֹ חָרֶב! וְצֶאֱצָאָיו לֹא יִשְׂבְּעוּ לָחֶם;
שְׂרִידָו בַּמָּוֶת (=במגֵפה) יִקָּבֵרוּ! וְאַלְמְנֹתָיו [החטופות] לֹא תִבְכֶּינָה [באֲבֵלוּת];

אִם יִצְבֹּר כֶּעָפָר כָּסֶף, וְכַחֹמֶר (=בעֲרֵמוֹת) יָכִין מַלְבּוּשׁ (=בגדי כבוד);
יָכִין, וְצַדִּיק יִלְבָּשׁ! וְכֶסֶף, נָקִי יַחֲלֹק (=יקבל חֶלקוֹ)!

בָּנָה כָעָשׁ בֵּיתוֹ [החָלוּש], וּכְסֻכָּה [לזמן קצר] עָשָׂה נֹצֵר (=שומר);
עָשִׁיר יִשְׁכַּב, וְלֹא יֵאָסֵף (=לא ימות בכבוד), עֵינָיו פָּקַח, וְאֵינֶנּוּ (=העושר).

תַּשִּׂיגֵהוּ כַמַּיִם בַּלָּהוֹת (=סְעָרה), לַיְלָה גְּנָבַתּוּ סוּפָה;
יִשָּׂאֵהוּ [רוח] קָדִים וְיֵלַךְ, וְיִשְׂעָרֵהוּ (=ויַעַקרֵהוּ) מִמְּקֹמוֹ!
וְיַשְׁלֵךְ עָלָיו [כל מה שעף ברוח] וְלֹא יַחְמֹל,
מִיָּדוֹ (=מי שלידו) בָּרוֹחַ יִבְרָח–
יִשְׂפֹּק (=יִמחֶה כף) עָלֵימוֹ כַּפֵּימוֹ [בתדהמה],
וְיִשְׂרֹק עָלָיו מִמְּקֹמוֹ [בתימהון]!

---

[1]יום אחד קראתי אחד ממבקרי המקרא, שטען כי פרקי כ״ז-כ״ח יש בהם נאומו השלישי ׳האבוד׳ של צופר, כי המילים והרעיונות מתאימים לצופר – בזכות זה הבנתי את התחכום הדרמתי של ספר איוב, ששומר על 6 מענות גם במחזור השלישי, ומשקף השתתקות הרעים, ודיבור איוב במקום צופר, תוך ציטוט מצופר, נגדו.

איוב כח - החכם הוא עירום

תארו לכם שמישהו יאמר לכל מי שמדבר בשם ׳חוכמת הסוד׳, שהם רק משלים את עצמם שבידם המפתח לאוצר ׳החוכמה הנעלמת׳

אחרי הפרק העצוב (כז), מתרומם איוב לאחד משיאי הספר בשיר 'החוכמה הנעלמת' - הוא פותח בתיאורים ציוריים של מכרות זהב וכסף, ברזל ונחושת, עם 'הבהלה לזהב', ליהלומים ולשאר אוצרות יקרים, ושל המאמצים להשיגם בכל דרך, אפילו אם היא נראית בלתי אפשרית - ואחר כך, הוא עובר אל 'החוכמה הנעלמת', שאי אפשר להשיג אותה בכסף ובזהב, וגם לא בכל אותם אוצרות של אבנים יקרות מכל הסוגים והמינים.

רק א-להים יודע את 'החוכמה הנעלמת', כי רק הוא יצר אותה, סימן את גבולותיה, ובה ברא ויצר את עולמו, וקבע חוקים - במיוחד במים, שבלעדיהם אין חיים !לאדם השאיר א-להים רק חוכמה אחת - "יִרְאַת ה'... וְסוּר מֵרָע..." (כח, כח)!

תארו לכם מישהו שיאמר לחכמים ולמדענים, למנהיגים ולמנהלים, לעשירים ולבעלי הכוח, ואף לשופטים ולכוהני כל הדתות, לרבנים ואנשי קודש, ואפילו למקובלים, שמדברים בשם 'חוכמת הסוד':

כל מי שאומר או חושב, שיש בראשו או בידיו מפתח לאוצר 'החוכמה הנעלמת', באמת רק מַשלֶה את עצמו ואת הסובבים אותו, וגם את 'המאמינים' בו, כי אף אחד לא באמת יודע את 'החכמה הנעלמת', והיא נמצאת בידיו של א-להים לבדו !ותארו לכם, שאומר כך איש מוכה שחין כמו איוב!

אנשים, שאמרו דברים הרבה פחות מרעישים נתפסו ועונו בעינויים מזעזעים על ידי האינקוויזיציות ומשטרות המחשבה למיניהן, אבל לאיוב יש יתרון מכריע - אי אפשר לענות אותו יותר ממה שכבר ספג ועונה מיד הא-להים - לכן, דווקא איוב יכול לומר את האמת שבראשו ובליבו בלי שום מעצור!

אך מדוע דווקא כאן?

אחרי שהשתמש איוב במענה צופר השני על גורל הרשע, והפך אותו נגדו, חזר איוב למענה צופר הראשון, וליומרה שלו להודיע לאיוב משהו מן 'החוכמה הנעלמת- '
דברי צופר: "וְאוּלָם, מִי יִתֵּן אֱ-לוֹהַּ דַּבֵּר, וְיִפְתַּח שְׂפָתָיו עִמָּךְ - וְיַגֶּד לְךָ תַּעֲלֻמוֹת חָכְמָה... וְדַע - כִּי יַשֶּׁה (=יעזוב ויתעלם) לְךָ אֱ-לוֹהַּ, מֵעֲוֹנֶךָ"! (יא, ה-ו);
איוב ענה לו, בשפת החוכמה עצמה - "וְהַחָכְמָה מֵאַיִן תִּמָּצֵא? וְאֵי זֶה מְקוֹם בִּינָה? לֹא יָדַע אֱנוֹשׁ עֶרְכָּהּ, וְלֹא תִמָּצֵא בְּאֶרֶץ הַחַיִּים"! (כח, יב-יג)-

כִּי יֵשׁ לַכֶּסֶף מוֹצָא =)מִכְרֶה ,(**וּמָקוֹם לַזָּהָב יָזֹקּוּ**)בו יזוקק;(
בַּרְזֶל מֵעָפָר יֻקָּח, וְאֶבֶן יָצוּק נְחוּשָׁה =)נחושת;(
קֵץ שָׂם]**הָאָדָם** [**לַחֹשֶׁךְ**]במכרות הזהב,[
וּלְכָל תַּכְלִית הוּא חוֹקֵר] ,להפיק אוצר מ[**אֶבֶן אֹפֶל וְצַלְמָוֶת;**
פָּרַץ =)התמלא (**נַחַל מֵעִם גָּר** =)המוני גָרים, מחפשי זהב,(
]במקומות [**הַנִּשְׁכָּחִים מִנִּי רָגֶל, דַּלּוּ** =)רחוקים (**מֵאֱנוֹשׁ נָעוּ** =)מתנועת אדם.(
]או– [
אֶרֶץ מִמֶּנָּה יֵצֵא לָחֶם =)אדמה חקלאית ,(**וְתַחְתֶּיהָ נֶהְפַּךְ כְּמוֹ אֵשׁ;**
מְקוֹם סַפִּיר אֲבָנֶיהָ]היקרות ,[**וְעַפְרֹת זָהָב לוֹ;**
נָתִיב]תחת האדמה אשר [**לֹא יְדָעוֹ עָיִט, וְלֹא שְׁזָפָתּוּ עֵין אַיָּה;**
לֹא הִדְרִיכוּהוּ (=דרכו בו) [חַיּוֹת] **בְּנֵי שָׁחַץ, לֹא עָדָה** =)עבר (**עָלָיו שָׁחַל** =)אריה.(

בַּחַלָּמִישׁ =)בסלע קשה (**שָׁלַח**]מחפש הזהב [**יָדוֹ, הָפַךְ מִשֹּׁרֶשׁ הָרִים;**
בַּצּוּרוֹת =)בַּצורים (**יְאֹרִים** =)מי תהום (**בִּקֵּעַ, וְכָל יְקָר רָאָתָה עֵינוֹ;**
מִבְּכִי =)זרמי (**נְהָרוֹת חִבֵּשׁ** =)חסם ,(**וְתַעֲלֻמָה** =)זהב נסתר (**יוֹצֵא אוֹר–**
]ואולם– [
וְהַחָכְמָה מֵאַיִן תִּמָּצֵא? וְאֵי זֶה מְקוֹם בִּינָה?
לֹא יָדַע אֱנוֹשׁ עֶרְכָּהּ, וְלֹא תִמָּצֵא בְּאֶרֶץ הַחַיִּים!
תְּהוֹם =)מאגר מי תהום (**אָמַר לֹא בִי הִיא! וְיָם אָמַר אֵין עִמָּדִי!**

לֹא יִתֵּן סְגוֹר =)זהב (**תַּחְתֶּיהָ, וְלֹא יִשָּׁקֵל כֶּסֶף מְחִירָהּ;**
לֹא תֻסַּל =)תִשָּׁקֵל (**בְּכֶתֶם** =)בזהב (**אוֹפִיר, בְּשֹׁהַם יָקָר וְסַפִּיר;**
לֹא יַעַרְכֶנָּה]בערך של [**זָהָב וּזְכוֹכִית, וּתְמוּרָתָהּ** =)ואין לה תמורה ב(**כְּלִי פָז;**
רָאמוֹת =)מרגליות מִצְדָפות (**וְגָבִישׁ** =)קריסטל (**לֹא יִזָּכֵר**]כתמורה,[

וּמֶשֶׁךְ =)ורכישת (**חָכְמָה**]יקרה [**מִפְּנִינִים;**
לֹא יַעַרְכֶנָּה]בערך של [**פִּטְדַת כּוּשׁ, בְּכֶתֶם** =)בזהב (**טָהוֹר לֹא תִסֻּלֶה** =)תישקל!(

וְהַחָכְמָה מֵאַיִן תִּבּוֹא? וְאֵי זֶה מְקוֹם בִּינָה?
וְנֶעְלְמָה מֵעֵינֵי כָל חָי, וּמֵעוֹף הַשָּׁמַיִם נִסְתָּרָה!
אֲבַדּוֹן וָמָוֶת אָמְרוּ: בְּאָזְנֵינוּ שָׁמַעְנוּ שִׁמְעָהּ–

]רק [**אֱ-לֹהִים הֵבִין דַּרְכָּהּ, וְהוּא יָדַע אֶת מְקוֹמָהּ!**
כִּי הוּא לִקְצוֹת הָאָרֶץ יַבִּיט! תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם יִרְאֶה–
לַעֲשׂוֹת לָרוּחַ מִשְׁקָל, וּמַיִם תִּכֵּן בְּמִדָּה =)בחוק;(
בַּעֲשׂתוֹ לַמָּטָר חֹק, וְדֶרֶךְ לַחֲזִיז קֹלוֹת =)רעם;(
אָז רָאָהּ וַיְסַפְּרָהּ =)קבע את גבולותיה ,(**הֱכִינָהּ וְגַם חֲקָרָהּ–**

וַיֹּאמֶר לָאָדָם:
הֵן יִרְאַת אֲ-דֹ-נָ-י, הִיא חָכְמָה!
וְסוּר מֵרָע, בִּינָה!

איוב כט - נאום הסיכום של איוב

בשארית כוחותיו נלחם איוב נגד ההיפוך הזה של כל מהלך חייו מִצדק לרֶשע, וכך צריך לקרוא מפיו את סקירת חייו בימים הטובים בהם א-לוה שמר עליו והאיר לו את פניו

הגאונות הדרמתית במחזור השלישי משתקפת בהשתתקות הרֵעים, ובמענה איוב במקום צופר (בלשון צופר, נגד צופר). וכך התפנה המענה האחרון לסיכום האחרון, נאום ההגנה האישי, כמענה אחרון ב'משפט' מול כתב האישום של אליפז, וכך, אליפז כקטֵגור פותח את המחזור השלישי, ואיוב חותם כסנֵגור.

דווקא כאן, בנאום הסיכום, איוב מתאר בפעם הראשונה בשפתו שלו את הארת הפנים בימיו הטובים. "מִי יִתְּנֵנִי כְיַרְחֵי קֶדֶם, כִּימֵי אֱ-לוֹהַּ יִשְׁמְרֵנִי" (כט, ב), את מעמדו וכבודו – "שָׂרִים עָצְרוּ בְמִלִּים, וְכַף יָשִׂימוּ לְפִיהֶם" (כט, ט), והתיאור הזה משלים לנו מבט אישי על איוב, שלא היינו מעלים אותו על דעתנו מקריאת המסגרת הסיפורית – במיוחד איוב כשופט!

כבר הזכרנו (בפרק כב, עם כתב האישום של אליפז), שתפקידו של איוב כשופט מורם מעם ובעל ביטחון עצמי מוחלט בדרכו, הוא שמסביר גם את עמדת הרֵעים (שהתגבשה אחרי מה שקרה), ולפיה איוב טעה טעויות חמורות בקו השיפוטי שלו, והביטחון העצמי שלו הוא הבעיה שלו; לכן ראו הם את שליחותם כחברים לפקוח את עיניו להבין, כדי שיקבל את הייסורים באהבה, וישנה את דרכו, ואת יחסו לשפוטים שעברו תחת ידיו.

איוב נלחם בשארית כוחותיו נגד ההיפוך הזה של כל מהלך חייו מִצדק לרֶשע, וכך צריך לקרוא מפיו את סקירת חייו בימים הטובים בהם א-לוה שמר עליו, והאיר לו את פניו, ובמרכזם, מעמדו כשופט מורם מעם .

וַיֹּסֶף אִיּוֹב שְׂאֵת מְשָׁלוֹ וַיֹּאמַר:

מִי יִתְּנֵנִי כְיַרְחֵי קֶדֶם, כִּימֵי אֱ-לוֹהַּ יִשְׁמְרֵנִי;
בְּהִלּוֹ (=בהאיר) נֵרוֹ עֲלֵי רֹאשִׁי, לְאוֹרוֹ אֵלֶךְ [גם ב]חֹשֶׁךְ;
כַּאֲשֶׁר הָיִיתִי בִּימֵי חָרְפִּי (=בצעירותי), בְּסוֹד אֱ-לוֹהַּ עֲלֵי אָהֳלִי;
בְּעוֹד שַׁ-דַּי עִמָּדִי, סְבִיבוֹתַי נְעָרָי;
בִּרְחֹץ הֲלִיכַי (=רַגלַי) בְּחֵמָה (=בחמאה), וְצוּר יָצוּק (=נוטף) עִמָּדִי פַּלְגֵי שָׁמֶן–

בְּצֵאתִי שַׁעַר עָלֵי קָרֶת (=קריה), בָּרְחוֹב (=ברחבת השער) אָכִין מוֹשָׁבִי;
רָאוּנִי נְעָרִים וְנֶחְבָּאוּ, וִישִׁישִׁים קָמוּ עָמָדוּ;
שָׂרִים עָצְרוּ בְמִלִּים, וְכַף יָשִׂימוּ לְפִיהֶם;
קוֹל נְגִידִים (=מנהלים) נֶחְבָּאוּ (=נשתתקו), וּלְשׁוֹנָם לְחִכָּם דָּבֵקָה–

כִּי (=אכן) אֹזֶן שָׁמְעָה וַתְּאַשְּׁרֵנִי, וְעַיִן רָאֲתָה וַתְּעִידֵנִי–
כִּי (=אכן) אֲמַלֵּט עָנִי מְשַׁוֵּעַ, וְיָתוֹם וְלֹא (=שאין) עֹזֵר לוֹ;

בִּרְכַּת אֹבֵד עָלַי תָּבֹא, וְלֵב אַלְמָנָה אַרְנִן ;
צֶדֶק לָבַשְׁתִּי [כשופט], וַיִּלְבָּשֵׁנִי, כִּמְעִיל וְצָנִיף (=שומר ומגן) מִשְׁפָּטִי–
עֵינַיִם הָיִיתִי לַעִוֵּר, וְרַגְלַיִם לַפִּסֵּחַ אָנִי ;
אָב אָנֹכִי לָאֶבְיוֹנִים, וְרִב (=סכסוך) לֹא יָדַעְתִּי אֶחְקְרֵהוּ ;
וָאֲשַׁבְּרָה מְתַלְּעוֹת עַוָּל (=שיני רשע), וּמִשִּׁנָּיו אַשְׁלִיךְ טָרֶף!

וָאֹמַר : עִם קִנִּי (=משפחתי) אֶגְוָע, וְכַחוֹל אַרְבֶּה יָמִים ;
[בעוד] שָׁרְשִׁי פָתוּחַ אֶלֵי מָיִם, וְטַל יָלִין בִּקְצִירִי (=ענף) ;
כְּבוֹדִי חָדָשׁ (=מתחדש) עִמָּדִי, וְקַשְׁתִּי (=וכוחי) בְּיָדִי תַחֲלִיף (=מתחזק).

לִי שָׁמְעוּ [כולם] וְיִחֲלוּ, וְיִדְּמוּ (=וישתתקו לשמוע=) לְמוֹ עֲצָתִי ;
אַחֲרֵי דְבָרִי לֹא יִשְׁנוּ (=לא יתווכחו), וְעָלֵימוֹ תִּטֹּף מִלָּתִי [בנחת] ;
וְיִחֲלוּ כַּמָּטָר לִי (=לדברי), וּפִיהֶם פָּעֲרוּ [כמו] לְמַלְקוֹשׁ–
[אם] אֶשְׂחַק אֲלֵהֶם לֹא יַאֲמִינוּ,[1] וְאוֹר פָּנַי לֹא יַפִּילוּן (=יאפילו) ;
אֶבְחַר (=אוֹרֶה להם) דַּרְכָּם וְאֵשֵׁב רֹאשׁ [באסֵפות עם], וְאֶשְׁכּוֹן כְּמֶלֶךְ בַּגְּדוּד,
[וגם בשעת צרה] כַּאֲשֶׁר אֲבֵלִים יְנַחֵם.

---

[1]כי איוב מנהיג רציני, ואינו שׂוחֵק.

איוב ל - המפולת והמשטמה

אי אפשר לקרוא פרק זה בנאום הסיכום והסנגוריה של איוב על עצמו, בלשונו שלו, מבלי לשאול שאלה קשה זאת

בסיכום האישי של איוב את נפילתו הגדולה, האסונות והשחין שפקדו אותו, עם כל ייסורי הנפש וכאבי הגוף, כבר נדחקים הצידה יחד עם השבר והאכזבה מבגידת הרֵעים – העיקר כאן ממוקד בשתיים :

האחת היא ההשפלה, שאיוב חש מאותם נוודים, גנבים, שוכני נחלים ומערות, שכולם חוששים מפניהם, ושהוא עצמו לא נתן להם עבודה בשמירת הצאן מפני שאי אפשר לסמוך עליהם, והוא בז להם אפילו כעת, כאשר הם בזים לו ולועגים לו ומספרים זה לזה ב'נגינה.'

'שמעת מה קרה לאיוב'? 'איך נפל לעפר האיש העשיר ו'השחצן' הזה, שלא הסכים לתת לנו עבודה בצאנו'? 'תראו את השופט הזה המורם מעם, שהצדיק נושים וגבה חובות ממסכנים, וכולם השתחוו לפניו, זה שהסתכל על כולם מלמעלה למטה, ואיך א-להים הפיל אותו לאֵפר, מוכה שחין!?'
איוב חש ומבין איך מדברים עליו בכל מקום, אפילו בנחלים ובמערות, והשפלה נוראה זו הוא מתאר כשיא הסבל שעובר עליו.

והשנייה (שכבר שמענו ממנו עליה) היא המשטמה שהוא חש ביחסו של א-להים אליו, שמסר אותו ביד זה שמתעלל בו ('השטן'?!), והוא מתבונן בו במבט אכזרי. ושוב חוזר איוב במאמץ עליון ואחרון ללשון של פנייה ישירה :

"אֲשַׁוַּע אֵלֶיךָ וְלֹא תַעֲנֵנִי! עָמַדְתִּי וַתִּתְבֹּנֶן בִּי! תֵּהָפֵךְ לְאַכְזָר לִי! בְּעֹצֶם יָדְךָ תִּשְׂטְמֵנִי"! (ל', כ-כא), רק כדי למקד את כל כוח האמונה בא-להים בתוך הייאוש הנורא מכל.

כך חש איוב את עצמו במבט מלמעלה, מא-להים, כמו במבט מלמטה, מהשוכנים בתחתיות ארץ, נתון בעומק ההשפלה, עם גודל המשטמה, בעולמו שחרב.

נקדים משהו מן המאוחר ונציין, שעל דבריו אלו יתחרט איוב בפירוש אחרי מענות ה' אליו "מִן הַסְּעָרָה" (ל"ח, א), וְיֹאמַר : "לְשֵׁמַע אֹזֶן שְׁמַעְתִּיךָ, וְעַתָּה עֵינִי רָאָתְךָ – עַל כֵּן אֶמְאַס וְנִחַמְתִּי עַל עָפָר וָאֵפֶר" (מ"ב, ו). כלומר, ניחָם על טענת המשטמה האכזרית הפותחת במילים :

"הֹרָנִי לַחֹמֶר – וָאֶתְמַשֵּׁל כֶּעָפָר וָאֵפֶר" (ל, יט) !
וְעַתָּה שָׂחֲקוּ עָלַי צְעִירִים מִמֶּנִּי לְיָמִים,
אֲשֶׁר מָאַסְתִּי אֲבוֹתָם לָשִׁית (=לשים כשומרים) עִם כַּלְבֵי צֹאנִי–
גַּם כֹּחַ יְדֵיהֶם [הָרָפוֹת] לָמָּה לִּי, עָלֵימוֹ אָבַד כָּלַח (=זמנם כפועלים)–

בְּחֶסֶר וּבְכָפָן (=בעוני וברעב) גַּלְמוּד במקום מבודד,(
הַעֹרְקִים צִיָּה (הבורחים למדבר), אֶמֶשׁ (=חושך ושממה=) שׁוֹאָה וּמְשֹׁאָה ;
הַקֹּטְפִים [עֲלֵי] מַלּוּחַ[1], עֲלֵי שִׂיחַ (=לַעֲנה),
וְשֹׁרֶשׁ רְתָמִים[2] לַחְמָם (=לְחַמֵּם ולאפות את לַחְמָם) ;
מִן גֵּו (=מתוך יישוב) יְגֹרָשׁוּ, יָרִיעוּ עָלֵימוֹ כַּגַּנָּב (=כחשודים) ;
בַּעֲרוּץ נְחָלִים [רגילים] לִשְׁכֹּן, [בְּ]חֹרֵי עָפָר וְכֵפִים (=ומערות סלע) ;
בֵּין שִׂיחִים יִנְהָקוּ [כמו חמורי-בר], תַּחַת חָרוּל[3] יְסֻפָּחוּ (=יתקבצו) ;
בְּנֵי נָבָל (=שונאי משפט) גַּם בְּנֵי בְלִי שֵׁם [חשוב],
נִכְּאוּ (=אשר ברחו) מִן הָאָרֶץ– [4]

וְעַתָּה נְגִינָתָם הָיִיתִי, וָאֱהִי לָהֶם לְמִלָּה (=לסיפור) ;
תִּעֲבוּנִי רָחֲקוּ מֶנִּי, וּמִפָּנַי לֹא חָשְׂכוּ רֹק (=יָרקוּ עלי) ;
כִּי יִתְרִי (=חגורת הכבוד) פִּתַּח וַיְעַנֵּנִי, וְרֶסֶן[5] מִפָּנַי שִׁלֵּחוּ ;
עַל יָמִין פִּרְחַח (=נוער מתפרע) יָקוּמוּ, רַגְלַי שִׁלֵּחוּ [מהדרך],
וַיָּסֹלּוּ (=דָּרכוּ) עָלַי אָרְחוֹת אֵידָם (=בדרכי פשעיהם) ;
נָתְסוּ (=נָתצוּ, הָרסוּ) נְתִיבָתִי, לְהַוָּתִי (=לצָרָתי) יֹעִילוּ,
[אפילו אם זה] לֹא עֹזֵר לָמוֹ (=להם) ;

כְּפֶרֶץ (=כזרם מים) רָחָב יֶאֱתָיוּ (=באו עלי הצרות), תַּחַת שֹׁאָה הִתְגַּלְגָּלוּ ;
הָהְפַּךְ (=נהפכו) עָלַי [חַיַּי ל]בַּלָּהוֹת, תִּרְדֹּף כָּרוּחַ נְדִבָתִי (=את מעמדי כנדיב),
וּכְעָב (=וכענן) עָבְרָה (=נֶעֱלְמה) יְשֻׁעָתִי ;
וְעַתָּה עָלַי תִּשְׁתַּפֵּךְ נַפְשִׁי [בבכי], יֹאחֲזוּנִי יְמֵי עֹנִי (=עינויים) ;
לַיְלָה עֲצָמַי נִקַּר (=נֶחתָכוֹת) מֵעָלָי, וְעֹרְקַי (=והגידים) לֹא יִשְׁכָּבוּן [במנוחה] ;
בְּרָב כֹּחַ יִתְחַפֵּשׂ (=יתהדק עָלַי) לְבוּשִׁי, כְּפִי (=כמידת) כֻּתָּנְתִּי יַאַזְּרֵנִי (=יקשרני)–

הֹרָנִי (=יָצַר אותי) [א-להים] לַחֹמֶר – וָאֶתְמַשֵּׁל (=ונעשיתי) כֶּעָפָר וָאֵפֶר–
אֲשַׁוַּע (=אזעק) אֵלֶיךָ וְלֹא תַעֲנֵנִי – עָמַדְתִּי וַתִּתְבֹּנֶן בִּי–
תֵּהָפֵךְ לְאַכְזָר לִי – בְּעֹצֶם יָדְךָ תִּשְׂטְמֵנִי–
תִּשָּׂאֵנִי אֶל (=על) רוּחַ תַּרְכִּיבֵנִי, וּתְמֹגְגֵנִי (=ותשבְּרֵני) תֻּשִּׁיָּה (=בערמה) !

כִּי (=אמנם כן) יָדַעְתִּי מָוֶת תְּשִׁיבֵנִי [בכל מקרה], וּבֵית מוֹעֵד לְכָל חָי–
אַךְ [למה] לֹא בְעִי (=בבקשת תפילה) יִשְׁלַח יָד [לגאול מייסורים],
אִם בְּפִידוֹ (=בצרתו) לָהֶן שׁוּעַ (=יזעק וְיִשַׁוֵּעַ).
אי אפשר לקרוא פרק זה בנאום הסיכום והסנגוריה של איוב על עצמו, בלשונו שלו, מבלי לשאול את השאלה
הקשה – האם ייתכן, שהמעמד המכובד של איוב כשופט, והיחס המחפיר שלו (אפילו במצבו הנורא) לאנשים
"בְּנֵי בְלִי שֵׁם" (ל', ח), עלובי חיים וחסרי כל, שחיים על גנבות ושוש כדי לשרוד, הוא הוא 'השטן' המקטרג עליו?
ואיוב, אילו שמע שאלה כזאת, איך היה מתנפל עלינו?

---

[1]שיח מדברי, ששומר נוזלים בעליו הבשרניים, והוא מזון חשוב לשוכני מדברות ומערות ; במצב קשה אוכלים גם עלים של 'לענת המדבר..'
" [2]גחלי רתמים" (תהילים ק"כ, ד) שומרים על הגחלת גם מתחת לכיסוי חול, ולזמן רב ;
ב"לַחְמָם" יש דו-משמעות מכוונת – גם חימום, וגם לחם.
[3]פרופ' יהודה פליקס הציע לזהות כאן "חָרוּל" בעצי שיטה, שתחתם מתאספים במדבר.
[4]כמו "אנשים ריקים" של יפתח (שופטים י"א, ג) ואנשים שברחו מנושים וממצוקה אל דוד (שמואל-א כ"ב, ב).
[5]ה'רֶסֶן' מחזיק את הבהמה בנתיב שלה ; שילוח רסן מאפשר התפרצות של חיות פרא.

איוב לא - איוב נשבע על צדקתו

מכיוון שאין עדים שיעידו לטובת איוב, כי רעיו התייצבו על צד הקטֵגוריה, לא נותרה לאיוב שום דרך להוכחת צדקתו, אלא לעמוד לפני הא-להים ולהישבע

מיד אחרי הפנייה הישירה לא-להים, פורס איוב את מסכת מעשיו כדי להוכיח את צדקתו, וזהו עיקרו של 'נאום הסנֵגור'. מכיוון שאין עדים שיעידו לטובת איוב, כי רעיו התייצבו על צד הקטֵגוריה, לא נותרה לאיוב שום דרך להוכחת צדקתו, אלא לעמוד לפני הא-להים ולהישבע, וסגנון השבועה המקראי פותח ב'אם.[1]'

'אם עשיתי' פשעים, ו'אם לא עשיתי' מעשים טובים, הריני מקבל על עצמי את העונש החמור ביותר. כמובן, העונשים המתוארים (בחלקם הגדול) הם אלה שבאו עליו, למרות שלא עשה כלום מהפשעים המפורטים, ואכן עשה את הטוב.

מה עשיתי?! מה לא עשיתי?! "וּמֶה חֵלֶק אֱ-לוֹהַּ מִמָּעַל" (לא, ב) אם לא כל אלה!?
השתתפתי בכאבם ובצרתם של דַלים, "בָּכִיתִי לִקְשֵׁה יוֹם, עָגְמָה נַפְשִׁי לָאֶבְיוֹן"! (ל', כה).
"בְּרִית כָּרַתִּי לְעֵינָי" ולא התבוננתי במראה של "בְּתוּלָה"![2] (ל"א, א).
לא "הָלַכְתִּי עִם [אנשי] שָׁוְא..." ולא דרכה "עַל מִרְמָה רַגְלִי"! (ל"א, ה).
לא נטתה רגלי מן "הַדֶּרֶךְ, וְאַחַר עֵינַי" לא "הָלַךְ לִבִּי, וּבְכַפַּי" לא "דָּבַק מאוּם"! (ל"א, ז).
לא "נִפְתָּה לִבִּי עַל אִשָּׁה [נשואה], וְעַל פֶּתַח [בית] רֵעַי" לא "אָרָבְתִּי" !"(ל"א, ט.(
לא מאסתי "מִשְׁפַּט עַבְדִּי וַאֲמָתִי בְּרִבָם עִמָּדִי"! (ל"א, יג).
לא מנעתי "מֵחֵפֶץ (=משאיפת) דַּלִּים, וְעֵינֵי (=ציפיות) אַלְמָנָה", נתתי, לא כיליתי! (ל"א, טז).
לא אכלתי "פִּתִּי לְבַדִּי", ואכן נתתי ל"יָתוֹם מִמֶּנָּה"! (ל"א, יז).
אם ראיתי "אוֹבֵד מִבְּלִי לְבוּשׁ", הלבשתי אותו מִשֶּׁלִי, "וּמִגֵּז כְּבָשַׂי יִתְחַמָּם"! (ל"א, יט-כ).
לא "הֲנִיפוֹתִי עַל יָתוֹם יָדִי"! (ל"א, כא).
לא "שַׂמְתִּי זָהָב" מבטחי, ולא שמחתי בעושר "כִּי רַב חֵילִי, וְכִי כַבִּיר מָצְאָה יָדִי"! (ל"א, כד-כה).
אם ראיתי "אוֹר כִּי יָהֵל, וְיָרֵחַ יָקָר הֹלֵךְ", לא נפתה "וּבַסֵּתֶר לִבִּי" לנַשֵּׁק את ידי! (ל"א, כו-כז).
לא שמחתי "בְּפִיד (=באסון) מְשַׂנְאִי", ולא "הִתְעֹרַרְתִּי [בקול תרועה] כִּי מְצָאוֹ רָע"! (ל"א, כט).

לא ביקשתי קללה לשונא, וגם אנשי "אָהֳלִי" אמרו "מִבְּשָׂרוֹ לֹא נִשְׂבָּע"! (ל"א, ל-לא).
אורחי "אהלי" אמרו: יש בשר! "בַּחוּץ לֹא יָלִין גֵּר, דְּלָתַי לָאֹרַח (=לעוברי אוֹרַח) אֶפְתָּח"! (ל"א, לב).
לא "כִּסִּיתִי כְאָדָם פְּשָׁעָי, לִטְמוֹן בְּחֵבִי עֲוֹנִי", אם היה לי![3] (ל"א, לג).
לא החרמתי מתנגדים לדעותַי, "וְסֵפֶר כָּתַב אִישׁ רִיבִי, אֶעֱנְדֶנּוּ עֲטָרוֹת לִי"![4] (ל"א, לה-לו).
מעולם לא נהניתי מאדמה גזולה מ"נֶפֶשׁ בְּעָלֶיהָ", ואדמתי שקניתי, לא "אָכַלְתִּי בְלִי כָסֶף"! (ל"א, לח-לט).

18(ח"י) שבועות נשבע איוב – ותנו דעתכם אנשי 'עולם התורה' – כל זה בלי מעמד הר סיני, ובלי 'תורה לישראל' – ממש "נִשְׁבַּעְתִּי וַאֲקַיֵּמָה, לִשְׁמֹר מִשְׁפְּטֵי צִדְקֶךָ" (תהילים קיט, קו), 'צדיק יסוד עולם' מבני נח, מחכמי "בְּנֵי קֶדֶם" (א', ג).

אִם לֹא בָכִיתִי לִקְשֵׁה יוֹם, עָגְמָה נַפְשִׁי לָאֶבְיוֹן–
כִּי טוֹב קִוִּיתִי וַיָּבֹא רָע, וַאֲיַחֶלָה לְאוֹר וַיָּבֹא אֹפֶל ;
מֵעַי רֻתְּחוּ (='נשרפו') וְלֹא דָמּוּ (=נרגעו), קִדְּמֻנִי יְמֵי עֹנִי (=עינוי) ;
קֹדֵר הִלַּכְתִּי בְּלֹא [אור] חַמָּה, קַמְתִּי, [אפילו] בַּקָּהָל אֲשַׁוֵּעַ (=אֶזעַק) ;
אָח הָיִיתִי לְתַנִּים [מְיַלְלִים], וְרֵעַ לִבְנוֹת יַעֲנָה [בוכיות] ;
עוֹרִי שָׁחַר (=השחיר) מֵעָלַי, וְעַצְמִי חָרָה (=התיַבֵּש) מִנִּי חֹרֶב ;
וַיְהִי לְאֵבֶל כִּנֹּרִי, וְעֻגָבִי לְקוֹל בֹּכִים [במות הילדים].

בְּרִית [טהרה וצניעות] כָּרַתִּי לְעֵינָי, וּמָה אֶתְבּוֹנֵן עַל בְּתוּלָה!
וּמָה חֵלֶק (=גְמוּל מֵאֵת) אֱ-לוֹהַּ מִמָּעַל?! וְנַחֲלַת שַׁ-דַּי מִמְּרֹמִים – !?
הֲלֹא אֵיד (=אסון) לְעָוֶל (=לרשע), וְנֵכָר (=וכישלון) לְפֹעֲלֵי אָוֶן!
[ומצד שני] הֲלֹא הוּא יִרְאֶה דְרָכָי, וְכָל צְעָדַי יִסְפּוֹר!

אִם הָלַכְתִּי עִם [אנשי] שָׁוְא, וַתַּחַשׁ (=וַתְּמַהֵר) עַל מִרְמָה רַגְלִי–
יִשְׁקְלֵנִי בְּמֹאזְנֵי צֶדֶק, וְיֵדַע אֱ-לוֹהַּ תֻּמָּתִי!

אִם תִּטֶּה אֲשֻׁרִי (=רגלי) מִנִּי הַדָּרֶךְ,
וְאַחַר [פיתוי] עֵינַי הָלַךְ לִבִּי, וּבְכַפַּי דָּבַק מאום [משוחד או גזל]–
אֶזְרְעָה [בשדה וגם במשפחה] וְאַחֵר יֹאכֵל, וְצֶאֱצָאַי יְשֹׁרָשׁוּ (=יֵעָקרוּ)!

אִם נִפְתָּה לִבִּי עַל אִשָּׁה [נשואה], וְעַל פֶּתַח [בית] רֵעִי אָרָבְתִּי–
תִּטְחַן לְאַחֵר אִשְׁתִּי[5] [בבגידה], וְעָלֶיהָ יִכְרְעוּן אֲחֵרִין [באונס]!
כִּי הִיא זִמָּה, וְהוּא עָוֹן פְּלִילִים–
כִּי אֵשׁ הִיא עַד אֲבַדּוֹן תֹּאכֵל, וּבְכָל תְּבוּאָתִי (=משפחתי תֵּעָקֵר=) תְּשָׁרֵשׁ.

אִם אֶמְאַס מִשְׁפַּט עַבְדִּי וַאֲמָתִי בְּרִבָם עִמָּדִי [לקבל את המגיע להם]–
וּמָה אֶעֱשֶׂה כִּי יָקוּם אֵ-ל? וְכִי יִפְקֹד מָה אֲשִׁיבֶנּוּ!?
הֲלֹא בַבֶּטֶן עֹשֵׂנִי עָשָׂהוּ, וַיְכֻנֵנוּ בָּרֶחֶם אֶחָד[6]!

אִם אֶמְנַע מֵחֵפֶץ (=משאיפת) דַּלִּים, וְעֵינֵי (=וציפיות) אַלְמָנָה אֲכַלֶּה–
וְאֹכַל פִּתִּי לְבַדִּי, וְלֹא אָכַל יָתוֹם מִמֶּנָּה – [חלילה]–
כִּי [היתום]: מִנְּעוּרַי גִּדְּלַנִי [איוב] כְּאָב, וּמִבֶּטֶן אִמִּי אַנְחֶנָּה [את האלמנה].

אִם אֶרְאֶה אוֹבֵד מִבְּלִי לְבוּשׁ, וְאֵין כְּסוּת לָאֶבְיוֹן–
אִם לֹא בֵרְכוּנִי חֲלָצָו (=מתניו), וּמִגֵּז כְּבָשַׂי (=מהצמר שלי) יִתְחַמָּם.

אִם הֲנִיפוֹתִי עַל יָתוֹם יָדִי [חלילה]–
כִּי אֶרְאֶה בַשַּׁעַר עֶזְרָתִי (=חבר-עוזר) [יתקוף אותי] –
[ואז] כְּתֵפִי מִשִּׁכְמָה תִּפּוֹל, וְאֶזְרֹעִי מִקָּנָה (=מאַמַת היד) תִּשָּׁבֵר!

כִּי פַחַד אֵלַי אֵיד (=העונש מאת) אֵ-ל, וּמִשְּׂאֵתוֹ (=מיראתו) לֹא אוּכָל.

אִם (=לא) שַׂמְתִּי זָהָב כִּסְלִי (=משענתי), וְלַכֶּתֶם (=לזהב) אָמַרְתִּי מִבְטַחִי–
אִם (=לא) אֶשְׂמַח כִּי רַב חֵילִי (=עושרי), וְכִי כַבִּיר מָצְאָה יָדִי–
אִם אֶרְאֶה אוֹר כִּי יָהֵל, וְיָרֵחַ יָקָר (=באורו) הֹלֵךְ [וּגָדֵל]–
וַיִּפְתְּ בַּסֵּתֶר לִבִּי, וַתִּשַּׁק יָדִי לְפִי [מרוב גאוה]–
גַּם הוּא עָוֹן פְּלִילִי, כִּי כִחַשְׁתִּי לָאֵ-ל מִמָּעַל!

אִם (=לא) אֶשְׂמַח בְּפִיד (=באסון) מְשַׂנְאִי,
וְהִתְעֹרַרְתִּי (=לא ארים קול תרועה) כִּי מְצָאוֹ רָע–
וְלֹא נָתַתִּי לַחֲטֹא חִכִּי, לִשְׁאֹל בְּאָלָה (=לבקש בקללה) נַפְשׁוֹ–

אִם לֹא (=אכן) אָמְרוּ מְתֵי (=אנשי) אָהֳלִי:
מִי יִתֵּן [ויבואו אורחים] – מִבְּשָׂרוֹ [הטוב] לֹא נִשְׂבָּע–
[כי] בַּחוּץ לֹא יָלִין גֵּר, דְּלָתַי לָאֹרַח (=לעוברי אורח) אֶפְתָּח.

אִם כִּסִּיתִי כְאָדָם פְּשָׁעָי, לִטְמוֹן (=להסתיר) בְּחֵבִּי עֲוֹנִי–
כִּי אֶעֱרוֹץ (=אפחד מ)הָמוֹן [עיר] רַבָּה, וּבוּז מִשְּׁפָחוֹת יְחִתֵּנִי (=יפחידני),
וָאֶדֹּם (=ואשתוק) [מבושה], לֹא אֵצֵא פָתַח.

מִי יִתֶּן לִי[7] שֹׁמֵעַ לִי, הֵן תָּוִי (=תאותי, שאיפתי): שַׁ-דַּי יַעֲנֵנִי,
וְסֵפֶר כָּתַב אִישׁ רִיבִי [יהפוך לי לזיכוי במשפט הא-ל]–
אִם לֹא עַל שִׁכְמִי אֶשָּׂאֶנּוּ, אֶעֱנְדֶנּוּ עֲטָרוֹת לִי–

מִסְפַּר צְעָדַי [לא-ל] אַגִּידֶנּוּ, [ואיש ריבי] כְּמוֹ נָגִיד (=שַׂר) אֶקָּרְבֶנּוּ.

אִם עָלַי אַדְמָתִי תִּזְעָק [שגזלתי], וְיַחַד תְּלָמֶיהָ יִבְכָּיוּן–
אִם כֹּחָהּ (=יבולה) אָכַלְתִּי בְּלִי כָסֶף, וְנֶפֶשׁ בְּעָלֶיהָ [ברמיה] הִפָּחְתִּי (=מפח נפש)–

תַּחַת (=במקום) חִטָּה יֵצֵא חוֹחַ (=קוץ), וְתַחַת שְׂעֹרָה בָּאְשָׁה[8] (=עשב)!

תַּמּוּ דִּבְרֵי אִיּוֹב!

" [1]אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ" (שמות כ"א, ז,י).
[2]מכאן, שנעיצת מבט בפני בתולה, וכל שכן דיבור על 'כמה יפה היא', נחשבה 'הטרדה מינית!!'
[3]אמנם, מול האשמות הרֵעים, הוא הכחיש כל פשע.
[4]אמנם ביחס לרֵעים הוא ינהג כך רק אחרי שיבקשו מחילה ממנו (מ"ב, ח-יא).
[5]כעונש על חטאי הבעל, לפי תפיסת איוב!
[6]כמו שאמר לי דרוזי מהכרמל: 'כולם אנשים של 9 חודשים!'
" [7]מִי יִתֵּן" האחרון של איוב מתקשר לבקשה (בפרק י"ט), שיכתבו דבריו בספר – והנה הספר בידינו!
[8]כפי שהסביר פרופ' יהודה פליקס, 'חוח עקוד' אופייני לשדות חיטה, 'נירית הקמה', לשדות שעורה.

איוב לב - האם יש דרך שלישית?

האם אפשר לא להסכים עם איוב, ואף לכעוס על דבריו, מבלי להרשיע אותו?

מסביב לאיוב ורֵעיו ישבו עוד אנשים, שרק הקשיבו לוויכוח הנוקב, אולם השתתקות הרֵעים והתחזקות דברי איוב דחקו באחד מהם לדבר, כי 'בטנו מלאה מילים', וקשה היה לו לשמוע מה שאומרים שני הצדדים. אליהוא כעס גם על איוב וגם על הרֵעים, וכאן עולה השאלה – האומנם יש דרך שלישית? האם אפשר לא להסכים עם איוב, ואף לכעוס על דבריו, מבלי להרשיע אותו?

פרשנים חלוקים מקצה לקצה על פרקי אליהוא – הרמב"ם[1] למשל סבר, שאליהוא כמעט שלא חידש שום דבר, וחזר על דברי הרעים במילים אחרות, ורק חידוש אחד מצא בדבריו – לעומת זה, הרמב"ן[2] סבר, שרק בדברי אליהוא נמצאת התשובה לשאלת 'צדיק ורע לו' אם באמת לא חטא; לדעתו, הסוד טמון ברעיון הייבום (בראשית ל"ח), שיש בו אחריות למעשיהם של דורות קודמים, כי יש נשמות שבאו לעולם רק כדי לחזור ולתקן מה שעשו בגלגול קודם; את הסוד הזה רמז רמב"ן ברמזי אליהוא (עם הבנה אחרת באותם פסוקי החידוש היחיד שמצא הרמב"ם, והם יוסברו בפרק הבא).

לדעת הרמב"ם, איוב לא ענה לאליהוא כי הוא לא חידש דבר שצריך היה להגיב עליו, ולדעת הרמב"ן, איוב הבין וקיבל את דברי אליהוא, ולכן שתק.

לדעתי,[3] אליהוא הוא הנביא של ספר איוב, והוא שהביא את איוב אל התגלות ה' "מִן הַסְּעָרָה" – דבר זה יוכח בבירור במענה אליהוא 'הנוסף' (לו-לז), שבו מתוארת 'סערת ההתגלות' (שנרמזה כבר במדרש חז"ל, אלא שלא נקדים את המאוחר). איוב לא ענה כי אליהוא הוא שהוביל אותו להתבונן 'בסערה', ולשמוע את מענה ה' אליו, שהוא כל כך רצה - ושאף - וקיווה - וזעק - והתחנן - ודרש - וביקש לשמוע.

אבל לפני כן, עוד אמר אליהוא 3 מענות סדורים, לפני המענה 'הנוסף', ומה הוא חידש בהם? כדי לענות על כך, נתבונן תחילה במבנה המשולש של ספר איוב כולו.

3רעים לאיוב - 3 מחזורי ויכוח - 3 מענות אליהוא:

תחילה ענה אליהוא (לג) לדברי אליפז במחזור הראשון (ד-ה), אחר כך (לד) ענה לדברי בלדד במחזור הראשון (ח), וגם לדברי אליפז במחזור השני (טו), ובמענה השלישי (לה) ענה בעיקר לדברי אליפז במחזור השלישי (כב). רק השוואה מדוקדקת תבהיר לנו את ההבדלים הקריטיים במיוחד בין אליהוא לאליפז, במיוחד בהבנת הקול מן הדממה, שאצל אליהוא איננו מסתורי כלל, אלא גלוי לו, וגלוי לאיוב (ונמתין לפרק הבא).

וַיִּשְׁבְּתוּ שְׁלֹשֶׁת הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה מֵעֲנוֹת אֶת אִיּוֹב,

כִּי הוּא צַדִּיק בְּעֵינָיו.

וַיִּחַר אַף אֱלִיהוּא בֶן בַּרַכְאֵל הַבּוּזִי, מִמִּשְׁפַּחַת רָם– [4]
בְּאִיּוֹב חָרָה אַפּוֹ, עַל צַדְּקוֹ נַפְשׁוֹ מֵאֱ-לֹהִים!

וּבִשְׁלֹשֶׁת רֵעָיו חָרָה אַפּוֹ עַל אֲשֶׁר לֹא מָצְאוּ מַעֲנֶה,
וַיַּרְשִׁיעוּ אֶת אִיּוֹב!

וֶאֱלִיהוּ חִכָּה אֶת אִיּוֹב בִּדְבָרִים, כִּי זְקֵנִים הֵמָּה מִמֶּנּוּ לְיָמִים ;
וַיַּרְא אֱלִיהוּא כִּי אֵין מַעֲנֶה בְּפִי שְׁלֹשֶׁת הָאֲנָשִׁים,
וַיִּחַר אַפּוֹ ;
וַיַּעַן אֱלִיהוּא בֶן בַּרַכְאֵל הַבּוּזִי, וַיֹּאמַר :

צָעִיר אֲנִי לְיָמִים, וְאַתֶּם יְשִׁישִׁים,
עַל כֵּן זָחַלְתִּי וָאִירָא, מֵחַוֹּת דֵּעִי אֶתְכֶם ;
אָמַרְתִּי יָמִים (=שנים של זקנים) יְדַבֵּרוּ, וְרֹב שָׁנִים יֹדִיעוּ חָכְמָה ;
אָכֵן רוּחַ הִיא בֶאֱנוֹשׁ [בכל גיל], וְנִשְׁמַת שַׁ-דַּי תְּבִינֵם ;
לֹא [רק] רַבִּים (=נכבדים) יֶחְכָּמוּ, וּזְקֵנִים (=ולא רק זקנים) יָבִינוּ מִשְׁפָּט –

לָכֵן אָמַרְתִּי [לאיוב] שִׁמְעָה לִּי, אֲחַוֶּה דֵעִי אַף אָנִי –

הֵן הוֹחַלְתִּי (=הקשבתי בתקוה) לְדִבְרֵיכֶם, אָזִין (=אאזין) עַד תְּבוּנֹתֵיכֶם,
עַד תַּחְקְרוּן (=דברי אמת ב)מִלִּין ; וְעָדֵיכֶם אֶתְבּוֹנָן–
וְהִנֵּה אֵין לְאִיּוֹב מוֹכִיחַ, עוֹנֶה אֲמָרָיו מִכֶּם–
פֶּן תֹּאמְרוּ מָצָאנוּ חָכְמָה–
[רק] אֵ-ל יִדְּפֶנּוּ (=יוכל להדוף) [את איוב], לֹא אִישׁ!
]לא כך הדבר– [
וְלֹא עָרַךְ [איוב] אֵלַי מִלִּין, וּבְאִמְרֵיכֶם לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ ;
חַתּוּ (=נבהלו) [הרֵעים] לֹא עָנוּ עוֹד, הֶעְתִּיקוּ (=נעתקו) מֵהֶם מִלִּים ;
וְהוֹחַלְתִּי (=וציפיתי) כִּי לֹא יְדַבֵּרוּ, כִּי (=אכן) עָמְדוּ לֹא עָנוּ עוֹד –

אַעֲנֶה אַף אָנִי חֶלְקִי, אֲחַוֶּה דֵעִי אַף אָנִי –
כִּי מָלֵתִי מִלִּים, הֶצִיקַתְנִי רוּחַ בִּטְנִי ;
הִנֵּה בִטְנִי כְּיַיִן [תוסס] לֹא יִפָּתֵחַ, כְּאֹבוֹת (=בכלי עור) חֲדָשִׁים יִבָּקֵעַ [היין =הדיבור] ;
אֲדַבְּרָה וְיִרְוַח לִי, אֶפְתַּח שְׂפָתַי וְאֶעֱנֶה ;
אַל נָא אֶשָּׂא [בכבוד מזויף] פְּנֵי אִישׁ, וְאֶל אָדָם לֹא אֲכַנֶּה (=אֶתחַנֵף) ;
כִּי לֹא יָדַעְתִּי אֲכַנֶּה (=להתחנף), כִּמְעַט (=בגילי הצעיר) יִשָּׂאֵנִי (=יְכַבְּדֵני רק) עֹשֵׂנִי.

---

[1]מורה הנבוכים, חלק ג׳, פרק כ״ג.
[2]בפירושו לפרק ל״ב ול״ג, בכתבי רמב״ן כרך א׳, עמ׳ צו-קא.
[3]כל הראיות (שמביאים חוקרים), לפיהן פרקי אליהוא הם ׳תוספת׳ על ׳גרעין הספר׳, מתפרשות בצורה טובה יותר לפי הסברה, שאליהוא היה ׳נביא הספר.׳
״ [4]בּוּז״ הוא אחיו של ״עוּץ״ מבני נחור (בראשית כ״ב, כ-כא) – אליפז בא מתימן של אדום, ואליהוא מארם ; משפחת ״רם״ נזכרת גם ב״אברם״, וגם ב״עמרם.״

איוב לג - שפת הייסורים

איך א-להים מתגלה?

אחרי ההקדמה וההתנצלות (על הגיל, ועל ההעזה, בפרק הקודם), פנה אליהוא ישירות אל איוב, ׳בגובה העיניים׳, או (בלשון אליהוא) - ״הֵן אֲנִי כְּפִיךָ לָאֵ-ל, מֵחֹמֶר קֹרַצְתִּי גַּם אָנִי״ (לג, ו) - ומיד ציטט מאיוב את הטענה, שהוא זך ונקי, ולכן, הא-ל הפך לו לאויב - ״יַחְשְׁבֵנִי לְאוֹיֵב לוֹ״ (לג, י) - על זה אמר אליהוא לאיוב : ׳אתה טועה- ׳

״הֵן זֹאת לֹא צָדַקְתָּ אֶעֱנְךָ, כִּי יִרְבֶּה אֱ-לוֹהַּ מֵאֱנוֹשׁ״! (לג, יב).

שימו לב היטב : לא ׳אתה חוטא׳, אלא, ׳אתה טועה!׳

זאת באמת תפנית דרמטית, וזה רק הפתח להסתערות חזיתית על פירוש החיזיון שתיאר אליפז עם הקול מן הדממה (ד, יז) - "הַאֱנוֹשׁ מֵאֱ-לוֹהַּ יִצְדָּק?"

מה פירוש "יִצְדָּק" - 'צדיק' - או 'צודק?'

אליפז פירש 'צדיק', והבין זאת כעין 'בת-קול' שגונבה לאוזניו, המעידה על איוב, שחטא!

אליהוא פירש 'צודק', ולכן אמר לאיוב, שהוא טועה!

לא זו בלבד, אלא, שאליהוא מצטט במפורש את תיאורו של אליפז, אבל מתאר זאת כהתגלות ברורה, בלי 'גניבת דבר', בלי "שֵׁמֶץ מֶנְהוּ", ובהחלט לדעת בבהירות גמורה, מי מדבר אל האדם - (הבה נעמיד זה מול זה את שני התיאורים):

אליפז (ד, יב-יט): "וְאֵלַי דָּבָר יֻגְנַב, וַתִּקַּח אָזְנִי שֵׁמֶץ מֶנְהוּ; בְּשִׁעְפִּים מֵחֶזְיֹנוֹת לָיְלָה, בִּנְפֹל תַּרְדֵּמָה עַל אֲנָשִׁים; פַּחַד קְרָאַנִי וּרְעָדָה, וְרֹב עַצְמוֹתַי הִפְחִיד; וְרוּחַ עַל פָּנַי יַחֲלֹף, תְּסַמֵּר שַׂעֲרַת בְּשָׂרִי; יַעֲמֹד וְלֹא אַכִּיר מַרְאֵהוּ, תְּמוּנָה לְנֶגֶד עֵינָי - דְּמָמָה, וָקוֹל אֶשְׁמָע: הַאֱנוֹשׁ מֵאֱ-לוֹהַּ יִצְדָּק?? אִם מֵעֹשֵׂהוּ יִטְהַר גֶּבֶר... אַף שֹׁכְנֵי בָתֵּי חֹמֶר אֲשֶׁר בֶּעָפָר יְסוֹדָם;"...

אליהוא (לג, יב-יח): "הֶן זֹאת לֹא צָדַקְתָּ אֶעֱנֶךָּ - כִּי יִרְבֶּה אֱ-לוֹהַּ מֵאֱנוֹשׁ! מַדּוּעַ אֵלָיו רִיבוֹתָ, כִּי כָל דְּבָרָיו לֹא יַעֲנֶה? כִּי בְאַחַת יְדַבֵּר אֵ-ל, וּבִשְׁתַּיִם לֹא יְשׁוֹרֶנָּה - בַּחֲלוֹם חֶזְיוֹן לַיְלָה בִּנְפֹל תַּרְדֵּמָה עַל אֲנָשִׁים, בִּתְנוּמוֹת עֲלֵי מִשְׁכָּב! אָז יִגְלֶה אֹזֶן אֲנָשִׁים, וּבְמוֹסָרָם יַחְתֹּם - לְהָסִיר (=למנוע) אָדָם [מִ]מַּעֲשֶׂה [רע], וְגֵוָה (=וגאוה) מִגֶּבֶר יְכַסֶּה; יַחְשֹׂךְ (=יציל) נַפְשׁוֹ מִנִּי [מנפילה לבור] שָׁחַת"...

ההשוואה ממש זועקת-

איוב טעה מתוך ייסורים נוראים, ואילו אליפז טעה בפירוש החיזיון 'הנבואי', והסיק מסקנה מוטעית וקשה ביחס לאיוב, בגלל טעותו בהבנת הקול מן הדממה! - זו ממש 'רעידת אדמה' מקראית, כמו הנביא ירמיהו (כח) מול חנניה בן עזור, כי יש כאן טעות קריטית בהבנה של חיזיון 'נבואי' - ירמיהו וחנניה בן עזור אמרו שניהם, שבבל תיפול, אבל חנניה נקב זמן של שנתיים, ועודד את רוחות המרד, שהביא לחורבן; ירמיהו אמר 70 שנה, וזה היה הפער בין חורבן בית ראשון, לבניין בית שני.

להתגלות הא-להים "בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה", יש גם מטרה, והיא מפורשת בספר בראשית כ, ג; לא, כד) אצל אבימלך, ואצל לבן - למנוע אותם מליפול לחטא חמור, ואכן זו המטרה בפי אליהוא!

אבל יש גם דרך שנייה, בה הא-ל מתגלה לאדם - "וּבִשְׁתַּיִם לֹא יְשׁוֹרֶנָּה" (לג, יד), ובה לא רואים ולא שומעים כלום, והיא הייסורים הקשים והנוראים (כמו אלה שאיוב סבל) - "וְהוּכַח בְּמַכְאוֹב עַל מִשְׁכָּבוֹ... וַתִּקְרַב לַשַּׁחַת נַפְשׁוֹ" (לג, יט-ל) - הפרשנים[1] ברובם ראו את העיקר בלימוד זכות של "מַלְאָךְ מֵלִיץ", שיכול להציל מבור שחת, גם במצבים החמורים ביותר, אבל קודמת לזכות זו האמירה של אליהוא לאיוב, שהייסורים אינם 'מחיצת ברזל מפסקת' בין האדם לבין א-להים, אלא דווקא שפה מיוחדת, בה הא-ל מדבר עם האדם-

'איוב שים לב - א-להים מדבר אליך בשפת הייסורים!'
זו איננה התנכרות - זו 'שפה' של התגלות!
אליהוא - נביא הספר!

וְאוּלָם שְׁמַע נָא אִיּוֹב מִלָּי!
וְכָל דְּבָרַי הַאֲזִינָה!
הִנֵּה נָא פָּתַחְתִּי פִי, דִּבְּרָה לְשׁוֹנִי בְחִכִּי;
יֹשֶׁר לִבִּי אֲמָרָי, וְדַעַת שְׂפָתַי בָּרוּר =)ביושר (**מִלֵּלוּ.**

רוּחַ אֵ-ל עָשָׂתְנִי]כמוך ,[**וְנִשְׁמַת שַׁ-דַּי תְּחַיֵּנִי;**
אִם תּוּכַל הֲשִׁיבֵנִי, עֲרָכָה]דבריך ,[**לְפָנַי הִתְיַצָּבָה;**
הֵן אֲנִי כְּפִיךָ לָאֵ-ל, מֵחֹמֶר קֹרַצְתִּי גַּם אָנִי;
הִנֵּה אֵמָתִי לֹא תְבַעֶתְךָ, וְאַכְפִּי =)ולחץ כְּפִיָּה שלי (**עָלֶיךָ לֹא יִכְבָּד!**

אַךְ אָמַרְתָּ בְאָזְנָי, וְקוֹל מִלִּין אֶשְׁמָע:
זַךְ אֲנִי בְּלִי פָשַׁע, חַף אָנֹכִי וְלֹא עָוֹן לִי –
הֵן תְּנוּאוֹת =)עלילות (**עָלַי יִמְצָא, יַחְשְׁבֵנִי לְאוֹיֵב לוֹ[2]!**
יָשֵׂם בַּסַּד =)במנעול העץ (**רַגְלִי, יִשְׁמֹר כָּל אָרְחֹתָי–**

הֵן זֹאת לֹא צָדַקְתָּ אֶעֱנֶךָּ – כִּי יִרְבֶּה אֱ-לוֹהַּ מֵאֱנוֹשׁ!
מַדּוּעַ אֵלָיו רִיבוֹתָ: כִּי]על [**כָּל דְּבָרָיו**]של אדם [**לֹא יַעֲנֶה?**

כִּי בְאַחַת יְדַבֵּר אֵ-ל]עם האדם – [**וּבִשְׁתַּיִם לֹא יְשׁוֹרֶנָּהּ** =)בלי לראות– (
בַּחֲלוֹם חֶזְיוֹן לַיְלָה, בִּנְפֹל תַּרְדֵּמָה עַל אֲנָשִׁים, בִּתְנוּמוֹת עֲלֵי מִשְׁכָּב–
אָז יִגְלֶה אֹזֶן אֲנָשִׁים, וּבְמוֹסָרָם =)ובאזהרות מוסר (**יַחְתֹּם–**
לְהָסִיר =)למנוע (**אָדָם**]מ[**מַעֲשֶׂה**]רע ,[**וְגֵוָה** =)וגאוה (**מִגֶּבֶר יְכַסֶּה;**
יַחְשֹׂךְ =)יציל (**נַפְשׁוֹ מִנִּי** =)מנפילה לבור (**שָׁחַת,**
וְחַיָּתוֹ =)חיותו (**מֵעֲבֹר בַּשָּׁלַח** =)ממכת חרב .(
]וההתגלות השניה– [
וְהוּכַח =)התייסר (**בְּמַכְאוֹב עַל מִשְׁכָּבוֹ, וְרוֹב עֲצָמָיו אֵתָן** =)בכאב חזק;(
וְזַהֲמַתּוֹ]המחלה ,[**חַיָּתוֹ לָחֶם** =)חיותו נאכלת ,(**וְנַפְשׁוֹ מַאֲכַל תַּאֲוָה**]לחולי;[
יִכְל =)יכלה (**בְּשָׂרוֹ מֵרֹאִי** =)ולא יֵרָאֶה ,(**וְשֵׁפוּ** =)ונשברו (**עַצְמֹתָיו לֹא רֵאוּ** =)היבשות;(
וַתִּקְרַב לַשַּׁחַת נַפְשׁוֹ, וְחַיָּתוֹ לַמְמִתִּים–

אִם יֵשׁ עָלָיו מַלְאָךְ מֵלִיץ אֶחָד מִנִּי אָלֶף, לְהַגִּיד לְאָדָם יָשְׁרוֹ– [3]
וַיְחֻנֶּנּוּ – וַיֹּאמֶר פְּדֵעֵהוּ =)פְּדֵהוּ ודָעֵהוּ (**מֵרֶדֶת שָׁחַת – מָצָאתִי כֹפֶר!**

רֻטַּפַשׂ =)רוּטַב וטָפַשׂ, התרענן והשמין (**בְּשָׂרוֹ מִנֹּעַר, יָשׁוּב לִימֵי עֲלוּמָיו;**
יֶעְתַּר אֶל אֱ-לוֹהַּ וַיִּרְצֵהוּ, וַיַּרְא פָּנָיו בִּתְרוּעָה =)בשיר,(
וַיָּשֶׁב]א-לוה [**לֶאֱנוֹשׁ צִדְקָתוֹ**]שהופקעה במחלתו![
]ואז, המתרפא מעצמו [**יָשֹׁר**)יַישיר מבט (**עַל אֲנָשִׁים וַיֹּאמֶר:**
]וידוי :[**חָטָאתִי, וְיָשָׁר הֶעֱוֵיתִי, וְלֹא שָׁוָה לִי!**
פָּדָה נפשי [4](נַפְשׁוֹ) מֵעֲבֹר בַּשָּׁחַת, וחיתי (וְחַיָּתוֹ) בָּאוֹר תִּרְאֶה.

הֵן כָּל אֵלֶּה יִפְעַל אֵ-ל – פַּעֲמַיִם שָׁלוֹשׁ עִם גָּבֶר– [5]
לְהָשִׁיב נַפְשׁוֹ מִנִּי שָׁחַת! לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים!

הַקְשֵׁב אִיּוֹב שְׁמַע לִי, הַחֲרֵשׁ וְאָנֹכִי אֲדַבֵּר–
אִם יֵשׁ מִלִּין הֲשִׁיבֵנִי, דַּבֵּר כִּי חָפַצְתִּי צַדְּקֶךָּ!
אִם אַיִן, אַתָּה שְׁמַע לִי – הַחֲרֵשׁ וַאֲאַלֶּפְךָ =)ואלמדך (**חָכְמָה.**

[1]כמו הרמב״ם והרמב״ן, שנזכרו בפרק הקודם, ובהערות שם.
[2]אליהוא ציטט מדברי איוב (יג, כד,כז)״ – **לָמָּה פָנֶיךָ תַּסְתִּיר? וְתַחְשְׁבֵנִי לְאוֹיֵב לָךְ... וְתָשֵׂם בַּסַּד רַגְלַי, וְתִשְׁמוֹר כָּל אָרְחוֹתָי.״**
[3]לפי חז״ל (שבת לב ע״א)׳ – **מלאך אחד מאלף מלאכים, מלמד זכות להגיד על האדם יושרו, לפני א-להים** ,׳וזה יציל אותו – לפי מסורת הטעמים׳ – **מלאך אחד, מספר לאדם, אחד מאלף מיושרו של א-להים!**׳
[4]לפי הכתיב, זה המשך התודה של המתרפא; לפי הקרי, אלו דבריו של אליהוא.
[5]חז״ל (יומא פו ע״ב) קשרו פסוק זה עם נבואת הפתיחה החוזרת בעמוס (א-ב) - ״על שלשה פשעי... ועל ארבעה לא אשיבנו״, ואמרו, שליחיד יש 2-3 פתחי זכות והצלה, ולציבור ולעם יש 3-4 פתחי הצלה.

איוב לד - במה שונה אליהוא מבלדד?

מי שמצפה מאליהוא רק לאמפתיה כלפי איוב הסובל, יתאכזב מאד מפרקים אלה

אחרי, שאליהוא ׳שחרר׳ את איוב מהאשמות אליפז, במיוחד בפירוש החיזיון עם הקול מן הדממה, ואחרי שאמר לאיוב שהא-ל מתגלה גם ״בַּחֲלוֹם חֶזְיוֹן לַיְלָה״, אך גם בייסורים, ולכן הוא לא מתנכר אליו – הגיע הזמן של אליהוא גם לכעוס על איוב.

מי שמצפה מאליהוא רק לאמפתיה כלפי איוב הסובל, יתאכזב מאד מפרקים אלה (לד-לה). במענה הראשון בלטו הציטוטים מאליפז הקרוב לנבואה, וכאן אליהוא מצטט בעיקר את בלדד, איש

המחשבה הדתית הקלסית, שהעמיד בראש עיונו את 'משפט הא-להים', ולכאורה נראה שאליהוא סבור בדיוק כמוהו - איוב מדבר 'שטויות', והא-ל שופט צדק.

בלדד (ח, ב-ד): "עַד אָן תְּמַלֵּל אֵלֶּה, וְרוּחַ כַּבִּיר אִמְרֵי פִיךָ; הַאֵ-ל יְעַוֵּת מִשְׁפָּט? וְאִם שַׁ-דַּי יְעַוֵּת צֶדֶק? אִם בָּנֶיךָ חָטְאוּ לוֹ, וַיְשַׁלְּחֵם בְּיַד פִּשְׁעָם!"...

אליהוא (לד, ד-יב): "מִשְׁפָּט נִבְחֲרָה לָּנוּ... ; כִּי אָמַר אִיּוֹב צָדַקְתִּי, וְאֵ-ל הֵסִיר מִשְׁפָּטִי... מִי גֶבֶר כְּאִיּוֹב יִשְׁתֶּה לַעַג כַּמָּיִם?! ...אַף אָמְנָם אֵ-ל לֹא יַרְשִׁיעַ! וְשַׁ-דַּי לֹא יְעַוֵּת מִשְׁפָּט!"

אולם בלדד הסיק מסקנה, ואמר לאיוב, שבניו מתו בחטאם ובפשעם, ובדיוק זה מה שלא נמצא בדברי אליהוא!

גם בהשוואה למענה אליפז השני נמצא הבדל דק ביחס להרשעה מפורשת של איוב על דבריו, לעומת הטענה של אליהוא שאיוב מדבר בלי דעת (!), ודבריו מתחברים לדברי רשעים, ומחזקים אותם.

אליפז (טו, ד-ו): "אַף אַתָּה תָּפֵר יִרְאָה, וְתִגְרַע שִׂיחָה לִפְנֵי אֵ-ל; כִּי יְאַלֵּף עֲוֹנְךָ פִיךָ, וְתִבְחַר לְשׁוֹן עֲרוּמִים – יַרְשִׁיעֲךָ פִיךָ וְלֹא אָנִי! וּשְׂפָתֶיךָ יַעֲנוּ בָךְ!"

אליהוא (לד, לה-לז)" :אִיּוֹב לֹא בְדַעַת יְדַבֵּר, וּדְבָרָיו לֹא בְהַשְׂכֵּיל! אָבִי [שבשמים], יִבָּחֵן אִיּוֹב עַד נֶצַח (=עד תום), עַל תְּשֻׁבַּת [הנשמעות] בְּאַנְשֵׁי אָוֶן – כִּי יֹסִיף עַל חַטָּאתוֹ פָּשַׁע (=לחזק פושעים), בֵּינֵינוּ יִשְׂפּוֹק [כַּפָּיִם], וְיֶרֶב (=ובריב, יַרְבֶּה) אֲמָרָיו לָאֵ-ל!"

אליפז ובלדד מרשיעים את איוב ואת בניו ללא היסוס, ומסבירים בחטאים אלה את מה שקרה – אליהוא נזהר מזה, ונשאר צמוד לקביעה, ש"אִיּוֹב לֹא בְדַעַת יְדַבֵּר!"

וַיַּעַן אֱלִיהוּא וַיֹּאמַר:
שִׁמְעוּ חֲכָמִים מִלָּי! וְיֹדְעִים הַאֲזִינוּ לִי!
כִּי אֹזֶן מִלִּין תִּבְחָן, וְחֵךְ יִטְעַם לָאֱכֹל –

מִשְׁפָּט נִבְחֲרָה לָּנוּ, נֵדְעָה בֵּינֵינוּ מַה טּוֹב!
כִּי אָמַר אִיּוֹב: צָדַקְתִּי, וְאֵ-ל הֵסִיר מִשְׁפָּטִי–
עַל מִשְׁפָּטִי אֲכַזֵּב (=אומַר שהוא כוזב), אָנוּשׁ חִצִּי (=מַכָּתִי), בְּלִי פָשַׁע–
מִי גֶבֶר כְּאִיּוֹב יִשְׁתֶּה לַעַג כַּמָּיִם!?
וְאָרַח (=מתחבר) לְחֶבְרָה עִם פֹּעֲלֵי אָוֶן, וְלָלֶכֶת עִם אַנְשֵׁי רֶשַׁע–
כִּי אָמַר לֹא יִסְכָּן (=יועיל לעצמו) גָּבֶר, בִּרְצֹתוֹ עִם אֱ-לֹהִים!!

לָכֵן אַנְשֵׁי לֵבָב שִׁמְעוּ לִי–
חָלִלָה לָאֵ-ל מֵרֶשַׁע, וְשַׁ-דַּי מֵעָוֶל!
כִּי פֹעַל אָדָם יְשַׁלֶּם לוֹ, וּכְאֹרַח אִישׁ יַמְצִאֶנּוּ–
אַף אָמְנָם אֵ-ל לֹא יַרְשִׁיעַ, וְשַׁ-דַּי לֹא יְעַוֵּת מִשְׁפָּט!

מִי פָקַד עָלָיו אָרְצָה (=לברוא ארץ)?! וּמִי שָׂם (=התקין) תֵּבֵל כֻּלָּהּ!?
אִם יָשִׂים אֵלָיו (=אל האדם) לִבּוֹ, [ברגע אחד] רוּחוֹ וְנִשְׁמָתוֹ אֵלָיו יֶאֱסֹף–
יִגְוַע כָּל בָּשָׂר יָחַד, וְאָדָם עַל עָפָר יָשׁוּב.

וְאִם בִּינָה (=תתבונן) שִׁמְעָה זֹאת, הַאֲזִינָה לְקוֹל מִלָּי:
הַאַף (=האומנם רשע=) שׂוֹנֵא מִשְׁפָּט, יַחֲבוֹשׁ (ימשול)?
וְאִם צַדִּיק כַּבִּיר תַּרְשִׁיעַ?
הַאֲמֹר לְמֶלֶךְ [טוב], בְּלִיָּעַל? רָשָׁע, אֶל נְדִיבִים?
]וכל שכן ביחס לא-להים – [
אֲשֶׁר לֹא נָשָׂא פְּנֵי שָׂרִים, וְלֹא נִכַּר שׁוֹעַ לִפְנֵי דָל,
כִּי מַעֲשֵׂה יָדָיו כֻּלָּם (=כולם נולדים באותו אופן) –
[וכך גם ב]רֶגַע [אחד] יָמֻתוּ,
וַחֲצוֹת לָיְלָה [כמו במכת בכורות], יִגְעָשׁוּ עָם וְיַעֲבֹרוּ [מן העולם],
וְיָסִירוּ אַבִּיר (=ויסלקו שליט רע) לֹא בְיָד [אדם].

כִּי (=אכן) עֵינָיו [של א-ל] עַל דַּרְכֵי אִישׁ, וְכָל צְעָדָיו יִרְאֶה –
אֵין חֹשֶׁךְ וְאֵין צַלְמָוֶת, לְהִסָּתֶר שָׁם פֹּעֲלֵי אָוֶן!
כִּי לֹא עַל אִישׁ יָשִׂים עוֹד (=מועד וזימון) לַהֲלֹךְ אֶל אֵ-ל בַּמִּשְׁפָּט – [1]

יָרֹעַ (=יַפִּיל שליטים=) כַּבִּירִים לֹא חֵקֶר, וַיַּעֲמֵד אֲחֵרִים תַּחְתָּם!
לָכֵן (=אכן) יַכִּיר מַעְבָּדֵיהֶם (=מעלליהם), וְהָפַךְ [אותם בְּן] לַיְלָה וְיִדַּכָּאוּ;
תַּחַת רְשָׁעִים (=רשעתם) סְפָקָם (=הִכָּה אותם) בְּמְקוֹם רֹאִים (=לעיני כל);
אֲשֶׁר עַל כֵּן סָרוּ מֵאַחֲרָיו, וְכָל דְּרָכָיו לֹא הִשְׂכִּילוּ.

לְהָבִיא עָלָיו צַעֲקַת דָּל, וְצַעֲקַת עֲנִיִּים יִשְׁמָע –
וְהוּא יַשְׁקִט, וּמִי יַרְשִׁעַ? וְיַסְתֵּר פָּנִים, וּמִי יְשׁוּרֶנּוּ?
וְעַל גּוֹי וְעַל אָדָם יָחַד (=ברגע אחד)–
]ולהצילם– [
מִמְּלֹךְ אָדָם חָנֵף (=רשע), מִמֹּקְשֵׁי (=משליטים שהם מוקש ל)עָם.

]וכאן פונה לאיוב – איך צריך לדבר לפני א-ל– [
כִּי (=אכן) אֶל אֵ-ל הֶאָמַר (=ראוי להֵאָמֵר) נָשָׂאתִי [יִסּוּרֶיךָ],
לֹא אֶחְבֹּל (=לא אשבור עול) –
[גם] בִּלְעָדַי אֶחֱזֶה [פניך] אַתָּה הֹרֵנִי: אִם עָוֶל פָּעַלְתִּי לֹא אֹסִיף!
הֲמֵעִמְּךָ יְשַׁלְּמֶנָּה (=יַכֶּה אותי) כִּי מָאַסְתָּ [בי]?
כִּי (=אכן) אַתָּה תִּבְחַר וְלֹא אָנִי!
וּמַה יָּדַעְתָּ, דַּבֵּר [לפניו כראוי]!

אַנְשֵׁי לֵבָב יֹאמְרוּ לִי, וְגֶבֶר חָכָם שֹׁמֵעַ לִי –
אִיּוֹב לֹא בְדַעַת יְדַבֵּר, וּדְבָרָיו לֹא בְהַשְׂכֵּיל!
אָבִי [שבשמים],
יִבָּחֵן אִיּוֹב עַד נֶצַח (=עד תום), עַל תְּשֻׁבֹת [הנשמעות] בְּאַנְשֵׁי אָוֶן –
כִּי יֹסִיף עַל חַטָּאתוֹ פֶּשַׁע (=לחזק פושעים),
בֵּינֵינוּ יִשְׂפּוֹק [כַּפָּיִם], וְיֶרֶב (=ובריב, יַרְבֶּה) אֲמָרָיו לָאֵ-ל.

---

[1]בזה דוחה אליהוא את טענת איוב (ט׳, יט; י״ג, יח-כב), שלא קיבל זימון למשפט, ולא יכול לטעון לזכותו – הרי ברור שהא-ל רואה ושומע הכל בבת אחת, ואין שום צורך בקביעת מועד, ובעריכת דין לפניו.

איוב לה - הַבט שמַיִם וראֵה

אליפז מול אליהוא - מבט השוואתי על מעניהם לאיוב

מענה אליהוא השלישי מכוון (שוב) בעיקר נגד אליפז במענהו השלישי, וההקבלה תוכיח:

אליפז (ב, ב-ה): ״הַלְאֵ-ל יִסְכָּן גָּבֶר? כִּי יִסְכֹּן עָלֵימוֹ מַשְׂכִּיל – הַחֵפֶץ לְשַׁ-דַּי כִּי תִצְדָּק? וְאִם בֶּצַע כִּי תַתֵּם דְּרָכֶיךָ? הֲמִיּרְאָתְךָ יֹכִיחֶךָּ? יָבוֹא עִמְּךָ בַּמִּשְׁפָּט? הֲלֹא רָעָתְךָ רַבָּה! וְאֵין קֵץ לַעֲוֹנֹתֶיךָ!״...

אליהוא (לה, ב-ו): ״הֲזֹאת חָשַׁבְתָּ לְמִשְׁפָּט? אָמַרְתָּ צִדְקִי מֵאֵ-ל? כִּי תֹאמַר: מַה יִּסְכָּן לָךְ?! מָה אֹעִיל מֵחַטָּאתִי?! אֲנִי אָשִׁיבְךָ מִלִּין – וְאֶת רֵעֶיךָ עִמָּךְ, הַבֵּט שָׁמַיִם וּרְאֵה! וְשׁוּר שְׁחָקִים גָּבְהוּ מִמֶּךָּ! אִם חָטָאתָ מַה תִּפְעָל בּוֹ?! וְרַבּוּ פְשָׁעֶיךָ מַה תַּעֲשֶׂה לּוֹ?!״...

שניהם אומרים, שהא-ל בשמים ואינו זקוק למעשי האדם. הוא לא ייפגע מן החטאים, ודבר לא יוסיפו לו המעשים הטובים. צדקת האדם מועילה לו, כמו רשעתו שפוגעת בו; לכן חייב האדם בכלל, ואיוב בפרט, לעשות את חשבון נפשו בעצמו.

אבל אליפז עובר מיד לכתב האישום המפורט והמזעזע, ואילו אליהוא דבק בביקורתו על שני הצדדים; הוא נמנע מייחוס חטאים לאיוב, ומשאיר לו באמת לבדוק את עצמו בעצמו ״לְאִישׁ כָּמוֹךָ רִשְׁעֶךָ, וּלְבֶן אָדָם צִדְקָתֶךָ.״

לפיכך, אליפז חטא בהגשת כתב האישום נגד איוב, וזה המשך העימות ביניהם על פירוש החיזיון עם הקול מן הדממה, טעות 'נבואית' חמורה.
אם הקול בא מעם א-לוה, הוא אמר שאיוב לא צודק, ולא קבע שאיוב חטא!
לכן, דרכו של איוב לפנות לא-ל, פתוחה לפניו – "דִּין לְפָנָיו וּתְחוֹלֵל לוֹ!"

נגיעה קלה של הקבלה אפשר לראות גם בין אליהוא לצופר בקריאה לאיוב להתבונן בשמים ובמרחבי הבריאה, אבל גם כאן קיים אותו הבדל עקרוני – צופר מגיע מן 'החכמה הנעלמת' אל העוונות של איוב, שהא-ל גובה עונש רק על חלק מהם, ואילו אליהוא משאיר לאיוב את חשבון העוונות שלו.

צופר (יא, ו-ט): "... וְדַע! כִּי יַשֶּׁה (=יעזוב) לְךָ אֱ-לוֹהַּ מֵעֲוֹנֶךָ! – הַחֵקֶר אֱ-לוֹהַּ תִּמְצָא? אִם עַד-תַּכְלִית (=תכלית עד; מרחבי שליטת) שַׁ-דַּי תִּמְצָא? גָּבְהֵי שָׁמַיִם מַה תִּפְעָל? עֲמֻקָּה מִשְּׁאוֹל מַה תֵּדָע?
אֲרֻכָּה מֵאֶרֶץ מִדָּהּ! וּרְחָבָה מִנִּי יָם!"
אליהוא (לה, ה-ח): "הַבֵּט שָׁמַיִם וּרְאֵה! וְשׁוּר שְׁחָקִים גָּבְהוּ מִמֶּךָּ! אִם חָטָאתָ מַה תִּפְעָל בּוֹ? וְרַבּוּ פְשָׁעֶיךָ מַה
תַּעֲשֶׂה לּוֹ? אִם צָדַקְתָּ מַה תִּתֶּן לוֹ? אוֹ מַה מִּיָּדְךָ יִקָּח? לְאִישׁ כָּמוֹךָ רִשְׁעֶךָ! וּלְבֶן אָדָם צִדְקָתֶךָ!"
וַיַּעַן אֱלִיהוּ וַיֹּאמַר:
הֲזֹאת חָשַׁבְתָּ לְמִשְׁפָּט? אָמַרְתָּ, צִדְקִי מֵאֵ-ל!?
כִּי תֹאמַר: מַה יִּסְכָּן (=יועיל) לָךְ [להיות צדיק!?]
מָה אֹעִיל [להִשָּׁמֵר] מֵחַטָּאתִי!?
אֲנִי אֲשִׁיבְךָ מִלִּין, וְאֶת רֵעֶיךָ עִמָּךְ–

הַבֵּט שָׁמַיִם וּרְאֵה! וְשׁוּר שְׁחָקִים גָּבְהוּ מִמֶּךָּ!
אִם חָטָאתָ מַה תִּפְעָל בּוֹ? וְרַבּוּ פְשָׁעֶיךָ מַה תַּעֲשֶׂה לּוֹ?
אִם צָדַקְתָּ מַה תִּתֶּן לוֹ? אוֹ מַה מִּיָּדְךָ יִקָּח?
לְאִישׁ כָּמוֹךָ רִשְׁעֶךָ! וּלְבֶן אָדָם צִדְקָתֶךָ!
[והעונש לרשעים יגיע–]
מֵרֹב (=מעוצמת רשעים), עֲשׁוּקִים יַזְעִיקוּ [עזרה],
יְשַׁוְּעוּ, מִזְּרוֹעַ רַבִּים (=שליטים חזקים)!
וְלֹא אָמַר [שליט רשע לעצמו]: אַיֵּה אֱ-לוֹהַּ עֹשָׂי?
נֹתֵן (=קוצץ) זְמִרוֹת (=זמורות, ענפי עריצים) בַּלָּיְלָה (=בבת אחת)!
[כי הא-לוה–]
מַלְּפֵנוּ (=מְאַלְּפֵנוּ בינה) מִבַּהֲמוֹת אָרֶץ! וּמֵעוֹף הַשָּׁמַיִם יְחַכְּמֵנוּ!
שָׁם (=במחוזות הָרֵשַׁע) יִצְעָקוּ [ביום הדין] וְלֹא יַעֲנֶה! מִפְּנֵי גְּאוֹן רָעִים –
אַךְ (=אכן, תפילת) שָׁוְא לֹא יִשְׁמַע אֵ-ל! וְשַׁ-דַּי לֹא יְשׁוּרֶנָּה!
[וחוזר ופונה לאיוב–]
אַף כִּי תֹאמַר [איוב]: לֹא תְשׁוּרֶנּוּ [את מקום המשפט של א-ל]–

[אל תִּתְיָאֵשׁ] – דִּין לְפָנָיו וּתְחוֹלֵל (=ותיַחֵל ותמתין) לוֹ!

וְעַתָּה כִּי אַיִן (=אין מענה מא-ל) פָּקַד אַפּוֹ (=איוב כועס),
וְלֹא יָדַע בַּפֶּשׁ (=נופש ומנוחה) מְאֹד [בגלל דברי היֵאוּש]–
וְאִיּוֹב הֶבֶל יִפְצֶה פִּיהוּ, בִּבְלִי דַעַת מִלִּין יַכְבִּר.

איוב לו - מהי השגחה פרטית?

באמת אינני יודע מה מפליא יותר, זה שאיוב שתק לאליהוא והגיע בזכותו אל הסערה, ואל מענה ה' מן הסערה, או שהרמב"ן הסכים עם הרמב"ם באחד מעיקרי השכל והאמונה

"לֹא יִגְרַע מִצַּדִּיק עֵינָיו" (לו, ז).

על פסוק זה כתב רמב"ן בפירושו לאיוב: "זה הכתוב מפרש ענין גדול... כי אנשי התורה והאמונה התמימה יאמינו בהשגחה, כי הא-ל ישגיח וישמור אנשי מין האדם (=כל פרט), כמו שכתוב (בתפילת ירמיהו לב, יט):

'גְּדֹל הָעֵצָה וְרַב הָעֲלִילִיָּה אֲשֶׁר עֵינֶיךָ פְקֻחוֹת עַל כָּל דַּרְכֵי בְּנֵי אָדָם לָתֵת לְאִישׁ כִּדְרָכָיו וְכִפְרִי מַעֲלָלָיו'... כי האדם, מפני שהוא מכיר את א-לוהיו, ישגיח עליו וישמור אותו... ומן הטעם הזה ישמור את הצדיקים, כי כאשר לִבם ועיניהם תמיד עמו, כן עיני ה' עליהם 'מראשית השנה עד אחרית שנה', עד כי החסיד הגמור... יהיה נשמר תמיד מכל מקרי הזמן... וכפי קרבתו להִדָּבֵק בא-לוהיו ישתמר שמירה מעולה, והרחוק מן הא-ל במחשבתו ובמעשיו... יהיה משולח ונעזב למקרים, ובאו בזה פסוקים רבים..., והענין הזה בֵּאֲרוֹ הרב (=הרמב"ם) ביאור יפה בספר מורה הנבוכים."...

באמת אינני יודע מה מפליא יותר – זה שאיוב שתק לאליהוא, והגיע בזכותו אל הסערה, ואל מענה ה' 'מן הסערה' – או, שהרמב"ן הסכים עם הרמב"ם באחד מעיקרי השכל והאמונה, ושניהם קבעו ש'השגחה פרטית' היא לגמרי 'פרטית', לכל פרט כפי מעלתו וקרבתו לה' באותה שעה, ומי שרחוק מקרבה זו הוא חלק מהטבע הכללי עם המקריות ששוררת בו; לפיכך, אין 'חוקיות' ב'השגחה פרטית', כי כל אדם בכל שעה נמצא במעלה אחרת, ואי אפשר לדעת דרכי ההשגחה בשום ידיעה שכלית – הסוד הזה צפון בין כל אדם לבין א-לוהיו, בכל עת ובכל שעה.

וכך כתב הרמב"ם (מורה הנבוכים ג, יח; נא; בתרגומו של מ' שורץ) – "אין ההשגחה הא-לוהית שווה על כל פרטי מין האדם, אלא השוני בדרגת ההשגחה עליהם הוא כשוני בדרגת שלמותם האנושית"; "לכן נראה לי שכל מי מבין הנביאים או המעולים השלמים שפגעה בו רעה מרעות העולם הזה ... כאשר הוא סר ממנו יתעלה (ולו גם לרגע של הסתר פנים), ואז יש חציצה בינו ובינו (=ובין ה') – אזי הוא חשוף לכל רעה המזדמנת לפגוע בו... ואין ספק, שדין היחיד כדין הציבור."

פרשנות משותפת זו (לרמב"ם ולרמב"ן) פותחת שער גם לחידוש הנוסף בדברי אליהוא על גורל הרשעים והצלחתם, מעיקרי קריאת התגר של איוב (בפרט במענותיו לצופר; יב, ו; כא; כד) – "אַל תִּשְׁאַף הַלָּיְלָה לַעֲלוֹת עַמִּים [וליפול] תַּחְתָּם"! (לו, כ).

פקידת הגמול לרשעי עולם לא תתרחש 'הלילה', כמו ביציאת מצרים, כי גם זה קרה רק אחרי השעבוד הארוך, ואחרי הנבואה למשה, שגם היא התגלתה למשה בהדרגה (ותוך כדי ויכוח; שמות ג; ד; ועוד), ואחרי תהליך המכות לפרעה. ברוב הזמנים מתנהל העולם לפי החוקיות הכללית השוררת בו, ורק ברגעים מיוחדים, ואחרי תהליכים ארוכים, נחשף משפטו המובטח של "אֵ-ל כַּבִּיר וְלֹא יִמְאָס", אשר "לֹא יְחַיֶּה רָשָׁע, וּמִשְׁפַּט עֲנִיִּים יִתֵּן"! אשר מושיב "מְלָכִים לַכִּסֵּא" כאילו "לָנֶצַח וַיִּגְבָּהוּ" (לו, ה-ו), ויפקוד עליהם כאשר ישלם עוונם, ותתמלא סאת רשעתם, ואז "יְחַלֵּץ עָנִי בְעָנְיוֹ" (לו, טו).

וַיֹּסֶף אֱלִיהוּא וַיֹּאמַר:
]אף, שכבר אין לך כוח לשמוע[
כַּתֵּר (=הַמתֵּן) לִי זְעֵיר (=מעט) וַאֲחַוֶּךָ, כִּי עוֹד לֶאֱ-לוֹהַּ מִלִּים
אֶשָּׂא דֵעִי לְמֵרָחוֹק, וְלְפֹעֲלִי (=ליוֹצרי) אֶתֵּן צֶדֶק!
כִּי אָמְנָם לֹא שֶׁקֶר מִלָּי, תְּמִים דֵּעוֹת עִמָּךְ (=שאינני מאשימך בחטא).

הֵן אֵ-ל כַּבִּיר וְלֹא יִמְאָס, כַּבִּיר כֹּחַ לֵב (=כוח של חכמה)
לֹא יְחַיֶּה רָשָׁע, וּמִשְׁפַּט עֲנִיִּים יִתֵּן!
לֹא יִגְרַע מִצַּדִּיק עֵינָיו
וְאֶת מְלָכִים [יושיב] לַכִּסֵּא, וַיֹּשִׁיבֵם לָנֶצַח [??] וַיִּגְבָּהוּ (=הִתגָּאוּ)
וְאִם [יִפָּלוּ, ויוּבלוּ] אֲסוּרִים בַּזִּקִּים (=באזיקים), יִלָּכְדוּן בְּחַבְלֵי עֹנִי (=עינוי);
וַיַּגֵּד לָהֶם [בדרך זו] פָּעָלָם, וּפִשְׁעֵיהֶם כִּי יִתְגַּבָּרוּ;
וַיְגַל אָזְנָם לַמּוּסָר, וַיֹּאמֶר כִּי יְשׁוּבוּן מֵאָוֶן
]כסיכוי אחרון[
אִם יִשְׁמְעוּ וְיַעֲבֹדוּ [ביושר]
יְכַלּוּ יְמֵיהֶם בַּטּוֹב וּשְׁנֵיהֶם בַּנְּעִימִים!
וְאִם לֹא יִשְׁמְעוּ
בְּשֶׁלַח יַעֲבֹרוּ (=בחרב ימותו), וְיִגְוְעוּ בִּבְלִי-דָעַת!

וְחַנְפֵי לֵב יָשִׂימוּ אָף (=יחציפו פנים), לֹא יְשַׁוְּעוּ [לא-ל, אף] כִּי אֱסָרָם
[ולכן] תָּמוֹת בַּנֹּעַר (=בריקנות) נַפְשָׁם, וְחַיָּתָם בַּקְּדֵשִׁים (=בזנות);
יְחַלֵּץ [הא-ל מהם] עָנִי בְעָנְיוֹ, וְיִגֶל בַּלַּחַץ אָזְנָם [לשמוע בקולו].

וְאַף הֲסִיתְךָ מִפִּי צָר? [כאילו אתה נופל לתהום]!?
[תגיע למקום] רַחַב, לֹא מוּצָק תַּחְתֶּיהָ [ולא תתרסק],

וְנַחַת [תהיה סביב] שֶׁלְּחָנְךָ [שיהיה] מָלֵא דָשֶׁן!
וְדִין רָשָׁע מָלֵאתָ? [כעת!] –
דִּין וּמִשְׁפָּט [צדק] יִתְמֹכוּ [בעתיד]!
כִּי [איש] חֵמָה[1] פֶּן יְסִיתְךָ בְסָפֶק (=ברוב כעס),
וְרֹב כֹּפֶר (=דיבור מְכַסֶּה ומְחַפֶּה) אַל יַטֶּךָ [מִתִּקְוָה]!
הֲיַעֲרֹךְ שׁוּעֲךָ (=תפילת ישועתך) לֹא בְצָר (=מתוך צרה)?
וְכֹל מַאֲמַצֵּי כֹחַ [להחזיק מעמד]?

אַל תִּשְׁאַף הַלָּיְלָה לַעֲלוֹת עַמִּים [וליפול] תַּחְתָּם!
הִשָּׁמֶר, אַל תֵּפֶן אֶל [מחשבות] אָוֶן,
כִּי עַל זֶה (=צדקת הא-ל) בָּחַרְתָּ מֵעֹנִי (=מתוך העינוי)
הֵן אֵ-ל יַשְׂגִּיב (=עצום) בְּכֹחוֹ, מִי כָמֹהוּ מוֹרֶה [יראתו]!
מִי פָקַד עָלָיו דַּרְכּוֹ?! וּמִי אָמַר (=יכול לומר) פָּעַלְתָּ עַוְלָה!?

---

[1]אליפז התמלא "חֵמה" על איוב שחטא, וסירב להודות בכך, ואף הרבה דברי "כֹּפֶר", לכסות על טעותו; 'כֹּפֶר' הוא כיסוי, כמו הציפוי של תיבת נח.

איוב לז - הסערה וההתגלות

התייצבותו הברורה של אליהוא נגד אליפז כנראה סייעה לאיוב להשתחרר מעט מכעסו המתפרץ, ומתחושת הבגידה של רֵעיו כלפיו, ואפילו להציץ אל ההתבהרות שאחרי

למה סערה?

אליפז בעמדתו הקרובה לנבואה, התבונן בבריאה וקבע (ה, ח-יא): "אוּלָם אֲנִי אֶדְרֹשׁ אֶל אֵ-ל, וְאֶל אֱ-לֹהִים אָשִׂים דִּבְרָתִי – עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְאֵין חֵקֶר! נִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר!
הַנֹּתֵן מָטָר עַל פְּנֵי אָרֶץ, וְשֹׁלֵחַ מַיִם עַל פְּנֵי חוּצוֹת – לָשׂוּם שְׁפָלִים לְמָרוֹם! וְקֹדְרִים שָׂגְבוּ יֶשַׁע!"...

איוב הסתער בחמת רוחו נגד אליפז, שתיאר עולם מלא 'אור וטוב', בעוד הגדולות והנפלאות של א-לוהים מתגלות דווקא במרחבי היקום, ובאסונות נוראים, ואף המטר, יש שהוא שוטף ארצות שלמות, ויש שהכל מתייבש בבצורת קשה.

"חֲכַם לֵבָב [הא-ל] וְאַמִּיץ כֹּחַ! מִי הִקְשָׁה אֵלָיו וַיִּשְׁלָם?! הַמַּעְתִּיק הָרִים וְלֹא יָדְעוּ אֲשֶׁר הֲפָכָם בְּאַפּוֹ; הַמַּרְגִּיז אֶרֶץ מִמְּקוֹמָהּ, וְעַמּוּדֶיהָ יִתְפַּלָּצוּן; הָאֹמֵר לַחֶרֶס (=לשמש) וְלֹא יִזְרָח, וּבְעַד כּוֹכָבִים יַחְתֹּם; נֹטֶה שָׁמַיִם לְבַדּוֹ, וְדוֹרֵךְ עַל בָּמֳתֵי יָם; עֹשֶׂה עָשׁ כְּסִיל וְכִימָה וְחַדְרֵי תֵמָן – עֹשֶׂה גְדֹלוֹת עַד אֵין חֵקֶר! וְנִפְלָאוֹת עַד אֵין מִסְפָּר"! (ט', ד-י); "עִמּוֹ חָכְמָה וּגְבוּרָה! לוֹ עֵצָה וּתְבוּנָה! – הֵן יַהֲרוֹס וְלֹא יִבָּנֶה! יִסְגֹּר עַל אִישׁ וְלֹא יִפָּתֵחַ! הֵן יַעְצֹר בַּמַּיִם וְיִבָּשׁוּ! וִישַׁלְּחֵם וְיַהַפְכוּ אָרֶץ"! (י"ב, יג-טו).

והנה אליהוא משתמש באותם הביטויים של 'גדולות ונפלאות', ומתייצב שוב בעמדה שונה מאליפז, עמדה שמכילה גם את דברי איוב, ואין בה כדי להרגיזו. הגדולות והנפלאות שהא-ל מחולל בעולם, יש בהן גם טובות וגם מכות, גם "חֶסֶד" וגם "שֵׁבֶט"[1]. הסערה עצמה, נראית כ'מלחמה', אך מביאה ברכה ושפע לכל הניזונים ממה שיצמח אחריה. כל זה, הרבה יותר גדול ומופלא מן המושגים המצומצמים שלנו כבני האדם, על טוב ועל רע.

"הֵן אֵ-ל שַׂגִּיא וְלֹא נֵדָע! מִסְפַּר שָׁנָיו וְלֹא חֵקֶר! – כִּי יְגָרַע נִטְפֵי מָיִם, יָזֹקוּ מָטָר לְאֵדוֹ; אֲשֶׁר יִזְּלוּ שְׁחָקִים, יִרְעֲפוּ עֲלֵי אָדָם רָב... יַרְעֵם אֵ-ל בְּקוֹלוֹ נִפְלָאוֹת! עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְלֹא נֵדָע! כִּי לַשֶּׁלֶג יֹאמַר הֱוֵא אָרֶץ! וְגֶשֶׁם מָטָר, וְגֶשֶׁם מִטְרוֹת עֻזּוֹ... אִם לְשֵׁבֶט - אִם לְאַרְצוֹ – אִם לְחֶסֶד יַמְצִאֵהוּ!

הַאֲזִינָה זֹּאת אִיּוֹב! עֲמֹד וְהִתְבּוֹנֵן נִפְלְאוֹת אֵ-ל!"

התייצבותו הברורה של אליהוא נגד אליפז כנראה סייעה לאיוב להשתחרר מעט מכעסו המתפרץ, ומתחושת הבגידה של רֵעיו כלפיו, ואפילו להציץ אל ההתבהרות שאחרי 'הסערה'. "וְעַתָּה לֹא רָאוּ אוֹר? בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים! וְרוּחַ עָבְרָה וַתְּטַהֲרֵם! מִצָּפוֹן זָהָב יֶאֱתֶה (=אור כמו זהב יופיע) - עַל-אֱ-לוֹהַּ (=א-ל עליון) נוֹרָא הוֹד !"

ראו כמה זה דומה למראה המרכבה בחזון יחזקאל[2] (א, ד...כח).

"וָאֵרָא וְהִנֵּה רוּחַ סְעָרָה בָּאָה מִן הַצָּפוֹן – עָנָן גָּדוֹל וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת, וְנֹגַהּ לוֹ סָבִיב, וּמִתּוֹכָהּ כְּעֵין הַחַשְׁמַל מִתּוֹךְ הָאֵשׁ... כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת אֲשֶׁר יִהְיֶה בֶּעָנָן בְּיוֹם הַגֶּשֶׁם, כֵּן מַרְאֵה הַנֹּגַהּ סָבִיב, הוּא מַרְאֵה דְּמוּת כְּבוֹד ה' – וָאֶרְאֶה וָאֶפֹּל עַל פָּנַי וָאֶשְׁמַע קוֹל מְדַבֵּר!"

מי שיודע, שה'צפון' נסתר-צָפוּן מִשמש, שאינה זורחת בו כלל,[3] חייב להבין, שאור גדול כמו "זהב" הבוקע מתוך סערה מן הצפון, איננו זריחת שמש, אלא התגלות על של א-ל עליון, בורא שמים וארץ!

זְכֹר כִּי תַשְׁגִּיא (=מְמָרוֹם) פָּעֳלוֹ, אֲשֶׁר שֹׁרְרוּ אֲנָשִׁים
כָּל אָדָם חָזוּ בוֹ – אֱנוֹשׁ יַבִּיט מֵרָחוֹק
הֵן אֵ-ל שַׁגִּיא וְלֹא יֵדָע! מִסְפַּר שָׁנָיו וְלֹא חֵקֶר (=לא יֵחָקֵר)!

כִּי יִגְרַע (=יטפטף) נִטְפֵי מָיִם, יָזֹקוּ (=יְזַקְּקוּ) מָטָר לְאֵדוֹ (=לערפל);
אֲשֶׁר יִזְּלוּ [מִ]שְׁחָקִים, יִרְעֲפוּ (=יֵרדוּ כגשם) עֲלֵי אָדָם רָב;
אַף אִם יָבִין[4] (=יִבְקַע) מִפְרְשֵׂי עָב (=ענן פָּרוּס),
תְּשֻׁאוֹת סֻכָּתוֹ (=שבר ענן, מטר סוחף);
הֵן פָּרַשׂ עָלָיו [ברק] אוֹרוֹ, וְשָׁרְשֵׁי הַיָּם [העליון] כִּסָּה [באור הברק];
כִּי בָם יָדִין עַמִּים [לרעה ולטובה] – יִתֵּן אֹכֶל לְמַכְבִּיר (=להמונים)!

עַל כַּפַּיִם (=בסתר) כִּסָּה אוֹר [הברק],
וַיְצַו עָלֶיהָ בְּמַפְגִּיעַ (=פתאום לפגוע);
יַגִּיד עָלָיו רֵעוֹ (=תרועת הרעם),

מִקְנֶה (=קנאה, חרון) אַף [מֵ]עַל-עוֹלָה (=מא-ל עליון);
אַף לְזֹאת (=ברק ורעם) יֶחֱרַד לִבִּי, וְיִתַּר מִמְּקוֹמוֹ;
שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ בְּרֹגֶז קֹלוֹ, וְהֶגֶה מִפִּיו יֵצֵא;
תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם יִשְׁרֵהוּ (=מַראֵהוּ), וְאוֹרוֹ עַל כַּנְפוֹת הָאָרֶץ;
אַחֲרָיו יִשְׁאַג קוֹל, יַרְעֵם בְּקוֹל גְּאוֹנוֹ,
וְלֹא יְעַקְּבֵם (=ולא יוכל איש לעקוב אחריהם) כִּי יִשָּׁמַע קוֹלוֹ–
יַרְעֵם אֵ-ל בְּקוֹלוֹ נִפְלָאוֹת, עֹשֶׂה גְדֹלוֹת וְלֹא יָדָע [אם לטוב או לרע]!
כִּי לַשֶּׁלֶג יֹאמַר: הֱוֵא[5] (=הופיע על) אָרֶץ,
וְגֶשֶׁם מָטָר, וְגֶשֶׁם מִטְרוֹת עֻזּוֹ –

בְּיַד כָּל אָדָם יַחְתּוֹם (=יסתגר חָתוּם בביתו),
לָדַעַת [גבורתו] כָּל אַנְשֵׁי מַעֲשֵׂהוּ (=בְּרוּאָיו);
וַתָּבוֹא חַיָּה בְמוֹ אָרֶב (=במסתור), וּבִמְעוֹנֹתֶיהָ תִּשְׁכֹּן;
מִן הַחֶדֶר (=מהקוטב הצפוני) תָּבוֹא סוּפָה, וּמִמְּזָרִים (=מזרמי רוח) קָרָה;
מִנִּשְׁמַת (=מֵרוּחַ) אֵ-ל יִתֵּן קָרַח, וְרֹחַב מַיִם בְּמוּצָק [קָפוּא];
אַף בְּרִי (=בְּרִוְיַת מים) יַטְרִיחַ (=יַטעין) עָב, יָפִיץ עֲנַן אוֹרוֹ;
וְהוּא (=הענן) מְסִבּוֹת (=בסִבּוּב) מִתְהַפֵּךְ בְּתַחְבּוּלֹתָו, לְפָעֳלָם (=לתכלית פָּעָלָם)–
כֹּל אֲשֶׁר יְצַוֵּם [לרדת] עַל פְּנֵי תֵבֵל אָרְצָה!
אִם לְשֵׁבֶט (=מַכָּה) – אִם לְאַרְצוֹ [של מי?]–
אִם לְחֶסֶד (=לברכת שמים) יַמְצִאֵהוּ [את ענן הסערה]!

הַאֲזִינָה זֹאת אִיּוֹב! עֲמֹד וְהִתְבּוֹנֵן נִפְלְאוֹת אֵ-ל!
הֲתֵדַע בְּשׂוּם אֱ-לוֹהַּ (=בצוותו) עֲלֵיהֶם? וְהֹפִיעַ אוֹר עֲנָנוֹ?
הֲתֵדַע עַל מִפְלְשֵׂי עָב (=מרחבי ענן)? מִפְלְאוֹת תְּמִים דֵּעִים!

אֲשֶׁר בְּגָדֶיךָ חַמִּים [אחרי הסערה], בְּהַשְׁקִט אֶרֶץ [ושמש] מִדָּרוֹם–
תַּרְקִיעַ עִמּוֹ לִשְׁחָקִים?? [הנראים] חֲזָקִים כִּרְאִי מוּצָק!

הוֹדִיעֵנוּ מַה נֹּאמַר לוֹ [בסערה]?! לֹא נַעֲרֹךְ [דברינו] מִפְּנֵי חֹשֶׁךְ!
הֲיְסֻפַּר לוֹ (=לרקיע) כִּי אֲדַבֵּר? אִם אָמַר אִישׁ [בסערה] כִּי יְבֻלָּע [לו]?

וְעַתָּה לֹא רָאוּ אוֹר? בָּהִיר הוּא בַּשְּׁחָקִים!
וְרוּחַ עָבְרָה וַתְּטַהֲרֵם–

[ואז] מִצָּפוֹן [אור כמו] זָהָב יֶאֱתֶה (=יופיע)–
[6]עַל-אֱ-לוֹהַּ (=א-ל עליון) נוֹרָא הוֹד!

שַׁ-דַּי לֹא מְצָאנֻהוּ?
[והוא] שַׂגִּיא כֹחַ!
וּמִשְׁפָּט וְרֹב צְדָקָה [יְגַלֶּה] – לֹא יְעַנֶּה!
לָכֵן יִרְאוּהוּ אֲנָשִׁים!

[והוא] לֹא יִרְאֶה כָּל [החושבים עצמם] חַכְמֵי לֵב.

" [1]חֶסֶד... שֶׁבֶט" (= 'גבורה'), בלשון אליהוא, כמו בלשון המקובלים.
" [2]יחזקאל בן בּוּזִי" – "אליהוא בן ברכאל הַבּוּזִי"! אכן, ר' ברכיה (שיר-השירים רבה, פרשה א'-כט) השווה אותם כמגלי סודות מ"חֲדָרָיו" של "הַמֶּלֶךְ", וייחס את גילוי מענות ה', לאליהוא!
[3]כמובן, בחצי הכדור הצפוני!
" [4]יבין" פירושו: 'יבדיל בין לבין', כלומר, 'יבקע את הענן', ובהפשטה: 'יפרק' נושא בצורה אנליטית; כך פירש
אבי מורי ז"ל, ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, עמ' 322-324, והערה 153.
[5]פעלי ההויה בלשון המקרא הם פעילים ודינמיים, וגם קיומיים, כמו גם שם ההוי-ה; ראו מאמרי 'הוויה
פעילה וקיומית במקרא', באתר שלי.
" [6]עַל" כאן (וגם בל"ו, לג) הוא קיצור של 'עליון', בסמיכות הפוכה, כפי שפירש אבי מורי ז"ל; ראו ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, עמ' 325.

איוב לח - המים כפלא חריג

תיאורי הבריאה במענה ה' ממשיכים גם הם את הכיוון שפתח בו אליהוא - הגודל המופלא של מעשי הבורא חורג הרבה מעבר למושגי הטוב והרע שלנו כבני אדם

מענה ה' ממשיך ביתר שאת את הכיוון שפתח אליהוא-
אליהוא (לד, לה): "אִיּוֹב, לֹא בְדַעַת יְדַבֵּר!"...
מענה ה' (לח, ב): "מִי זֶה מַחְשִׁיךְ עֵצָה בְּמִלִּין בְּלִי דָעַת!?"

אולם, במענות אליהוא עדיין מדובר על דיבורי איוב בסגנון של "פֹּעֲלֵי אָוֶן", וגם בחשבון חטאים שכל אדם צריך לחשב בעצמו, ולהתוודות ביושר בינו לבין בוראו - ואילו במענות ה' "מן הסערה" אין שום סימן וזכר לחטא של איוב, בהתאמה מלאה עם סיפור המסגרת בו ה' מעיד על כך ש"עַבְדִּי אִיּוֹב... אֵין כָּמֹהוּ בָּאָרֶץ, אִישׁ תָּם וְיָשָׁר יְרֵא אֱ-לֹהִים וְסָר מֵרָע, וְעֹדֶנּוּ מַחֲזִיק בְּתֻמָּתוֹ, וַתְּסִיתֵנִי בוֹ לְבַלְּעוֹ חִנָּם"! (ב, ג);

הרשעים הם רק 'אנשי החושך', שאור בוקר מבריח אותם, ובכל השאלות הרטוריות במענות ה', יש רק קוצר דעת ומגבלות שליטה של אדם באשר הוא, ושל איוב כאדם!

אכן, גם באליהוא כנביא הספר (כפי שהוכחנו לעיל), יש פערים בין דעותיו, לבין מענה ה' בדיוקו הטהור, וגם זה שיעור חשוב בדרכי הנבואה המקראית[1].

תיאורי הבריאה במענה ה' ממשיכים גם הם את הכיוון שפתח בו אליהוא - הגודל המופלא של מעשי הבורא חורג הרבה מעבר למושגי הטוב והרע שלנו כבני אדם, למשל המים כפלא חריג ומיוחד המאפשר חיים בעולם, אבל המטר גם יורד "עַל אֶרֶץ לֹא אִישׁ! מִדְבָּר לֹא אָדָם בּוֹ"! (לח, כו), מה שנראה כחסר פשר במונחים של דעת אנושית.

תיאורי הבריאה מסודרים בדומה לסדר בבראשית (פרק א), מאור ומים, דרך הגבול הקבוע בין ים ליבשה, וחותם בפירוט רב בעולם החי למינהו; גם כאן, יש כעין הכרעה בין תיאורי הבריאה בהם הכל מואר וטוב בפי הרֵעים (בדומה ל"בָּרְכִי נַפְשִׁי" בתהלים קד), לבין תיאורי איוב (כו) של גודל ועוצמה בלי "שֵׁמֶץ" (כו, יד) של חיים טובים ובריות טובות; כהמשך לדברי אליהוא, הבריאה יש

בה אור וחושך כמו גם טוב ורע, והיא גם הרבה מעבר למושגים אלו ; איוב ניצב מול השאלה העיקרית (לח, ד)-
"אֵיפֹה הָיִיתָ בְּיָסְדִי אָרֶץ?? הַגֵּד אִם יָדַעְתָּ בִינָה!"

כסיכום לסיפור ולוויכוח, וכפתח לעיון במענה ה' הראשון (איתני הטבע) - מוזמן הקורא לצפות בסרט שהפקתי [2] - "מִן הַסְּעָרָה - "מענה ה' לאיוב.

וַיַּעַן ה' אֶת אִיּוֹב [מנהסערה] מִן הַסְּעָרָה, וַיֹּאמַר:
מִי זֶה מַחְשִׁיךְ עֵצָה בְּמִלִּין בְּלִי דָעַת?
אֱזָר =)חגור (**נָא כְגֶבֶר חֲלָצֶיךָ** =)מתניך, והֵחָלֵץ מִיסוּרֶיךָ– (
וְאֶשְׁאָלְךָ וְהוֹדִיעֵנִי–
אֵיפֹה הָיִיתָ בְּיָסְדִי אָרֶץ?? הַגֵּד אִם יָדַעְתָּ בִינָה!

מִי שָׂם =)קָבַע (**מְמַדֶּיהָ כִּי תֵדָע?**
אוֹ מִי נָטָה עָלֶיהָ קָו =)קנה מידה המאפשר חיים?(
עַל מָה אֲדָנֶיהָ =)יסודותיה (**הָטְבָּעוּ** =)נקבעו בטבע?(
אוֹ מִי יָרָה =)הציב (**אֶבֶן פִּנָּתָהּ[3]?**
בְּרָן =)מול רננת האור (**יַחַד כּוֹכְבֵי בֹקֶר,**
וַיָּרִיעוּ כָּל בְּנֵי אֱ-לֹהִים =)צבא השמים!(

וַיָּסֶךְ בְּדָלָתַיִם =)סגר בחופים (**יָם, בְּגִיחוֹ מֵרֶחֶם** =)מבטן האדמה (**יֵצֵא;**
בְּשׂוּמִי]עליו [**עָנָן**]כמו [**לְבֻשׁוֹ, וַעֲרָפֶל חֲתֻלָּתוֹ;**
וָאֶשְׁבֹּר עָלָיו חֻקִּי =)די להצפת היבשה ,(**וָאָשִׂים בְּרִיחַ וּדְלָתָיִם–**
וָאֹמַר עַד פֹּה תָבוֹא וְלֹא תֹסִיף! וּפֹא =)קו החוף (**יָשִׁית בִּגְאוֹן גַּלֶּיךָ!**

הֲמִיָּמֶיךָ צִוִּיתָ בֹּקֶר? יִדַּעְתָּ הַשַּׁחַר מְקֹמוֹ?
לֶאֱחֹז =)להאיר (**בְּכַנְפוֹת הָאָרֶץ, וְיִנָּעֲרוּ רְשָׁעִים מִמֶּנָּה!**
תִּתְהַפֵּךְ]הארץ המוארת [**כְּחֹמֶר חוֹתָם**]כָּתוּב וקָרִיא,[
וְיִתְיַצְּבוּ]פני האדמה [**כְּמוֹ לְבוּשׁ!**
וְיִמָּנַע מֵרְשָׁעִים אוֹרָם, וּזְרוֹעַ רָמָה תִּשָּׁבֵר[4]!

הֲבָאתָ עַד נִבְכֵי =)מערבולות וזרמי (**יָם? וּבְחֵקֶר תְּהוֹם הִתְהַלָּכְתָּ?**
הֲנִגְלוּ לְךָ שַׁעֲרֵי מָוֶת? וְשַׁעֲרֵי צַלְמָוֶת תִּרְאֶה[5]?
הִתְבֹּנַנְתָּ עַד רַחֲבֵי אָרֶץ? הַגֵּד אִם יָדַעְתָּ כֻּלָּהּ!

אֵי זֶה הַדֶּרֶךְ יִשְׁכָּן אוֹר? וְחֹשֶׁךְ אֵי זֶה מְקֹמוֹ?
כִּי תִקָּחֶנּוּ אֶל גְּבוּלוֹ? וְכִי תָבִין נְתִיבוֹת בֵּיתוֹ[6]?
יָדַעְתָּ כִּי אָז תִּוָּלֵד??! וּמִסְפַּר יָמֶיךָ רַבִּים!?

הֲבָאתָ אֶל אֹצְרוֹת שָׁלֶג]בראשי ההרים ובקטבים,[!
וְאוֹצְרוֹת בָּרָד]בסערות קטלניות [**תִּרְאֶה?**
אֲשֶׁר חָשַׂכְתִּי לְעֵת צָר, לְיוֹם קְרָב וּמִלְחָמָה!

אֵי זֶה הַדֶּרֶךְ יֵחָלֵק]טל ומטר מנצנצים ב[**אוֹר?**
יָפֵץ]רוח [**קָדִים עָלֵי אָרֶץ?**
מִי פִלַּג לַשֶּׁטֶף =)לשיטפון (**תְּעָלָה? וְדֶרֶךְ לַחֲזִיז קֹלוֹת** =)לסופות רעמים?(
לְהַמְטִיר]גם [**עַל אֶרֶץ לֹא אִישׁ! מִדְבָּר לֹא אָדָם בּוֹ!**
לְהַשְׂבִּיעַ שֹׁאָה וּמְשֹׁאָה =)שממה מוחלטת !(**וּלְהַצְמִיחַ**]גם שם [**מֹצָא דֶשֶׁא!?**
]ואיך המים לובשים צורות כה רבות ושונות– [?
הֲיֵשׁ לַמָּטָר אָב]משלו ?[**אוֹ מִי הוֹלִיד אֲגֻלֵּי טָל?**
מִבֶּטֶן מִי יָצָא הַקָּרַח? וּכְפֹר שָׁמַיִם מִי יְלָדוֹ?
כָּאֶבֶן =)במעמקי סלע (**מַיִם יִתְחַבָּאוּ! וּפְנֵי**]מי [**תְּהוֹם יִתְלַכָּדוּ**]למאגר![

הַתְקַשֵּׁר מַעֲדַנּוֹת כִּימָה ?[7]אוֹ מֹשְׁכוֹת כְּסִיל [8]תְּפַתֵּחַ?
הֲתֹצִיא מַזָּרוֹת =)כוכב זוהר (**בְּעִתּוֹ? וְעַיִשׁ [9]עַל בָּנֶיהָ תַנְחֵם?**
הֲיָדַעְתָּ חֻקּוֹת שָׁמָיִם? אִם תָּשִׂים מִשְׂטָרוֹ =)זמן הופעתו (**בָּאָרֶץ?**

הֲתָרִים לָעָב קוֹלֶךָ]כמו רעם ?[**וְשִׁפְעַת מַיִם תְּכַסֶּךָּ!?**
הַתְשַׁלַּח בְּרָקִים וְיֵלְכוּ? וְיֹאמְרוּ לְךָ הִנֵּנוּ!?

מִי שָׁת בַּטֻּחוֹת [10]חָכְמָה?! אוֹ מִי נָתַן לַשֶּׂכְוִי [11]בִּינָה!?
מִי יְסַפֵּר =)יגביל ויגדיר (**שְׁחָקִים בְּחָכְמָה!?**
וְנִבְלֵי שָׁמַיִם =)עננים כבדים (**מִי יַשְׁכִּיב**]לשפיכת גשם – [
בְּצֶקֶת עָפָר לַמּוּצָק =)ביציקת מים ,[**וּרְגָבִים יִדֶּבָּקוּ!?**

[1]ראו ספרי **המקור הכפול - השראה וסמכות במשנת הרב קוק** ,עמ' 99-144.
[2]באולפנת עפרה, עם רן ברנר מאפיקים-הפקות, בסיוע משרד החינוך וקרן דורון.
[3]בלשוננו - איך 'ארץ' שומרת על יציבותה בלי יסודות!?
[4]רוב הרשעים אוהבים חושך ופועלים בחושך! אור בוקר)בטבע הבריאה (מאפשר ללכוד אותם, ולשבור את כוחם!
[5]בסדקים בתחתית האוקיינוס נבלעים חומרי הקרקעית בתוך קרום כדור-הארץ, והם "**שַׁעֲרֵי צַלְמָוֶת.**"
[6]מדוע האור מתפשט בתוך גבולו של החושך, ואילו החושך הוא רק העדר אור?
[7]צביר צעיר של כוכבים מקושרים בתנועתם, בעלי אור בהיר-מעודן)'כימה'=כמאה בגמרא, ברכות נח ע"ב; כאלף בתצפיות אסטרונומיות ,(קרובים יחסית לשמש שלנו, כ-444 שנות אור.
[8]מקובל לזהות את "**כְּסִיל**=) "אור מוסתר (בקבוצת כוכבים ידועה, בהירה ובולטת בשמי 'קו המַשוָה השמימי', נראית אצלנו בחודשי החורף; אולם בגמרא)ברכות נח ע"ב (מזוהה "**כְּסִיל** "דווקא עם 'חמה', ולכן יש המזהים אותו עם 'העגלה הקטנה.'
[9]כנראה, כוכב בהיר מאד בשמי הצפון, ענק כתום, שרוב המימן שבו כבר הותך להליום; איוב עצמו הזכיר את שלושתם כנפלאות הבורא" - **עֹשֶׂה עָשׁ** (=**עַיִשׁ**), **כְּסִיל וְכִימָה, וְחַדְרֵי תֵמָן**) "ט', ט ,(ולכן מענה ה' לא בא לחדש לאיוב ידע, אלא להזכירו, שאין לו שליטה.
' [10]טוחות' הן כליות, שמכוסות בחֵלֶב)ראש השנה כו ע"א' ;(החכמה' עיקרה בראש, אבל יש גם רגשות ותחושות, שרגילים לזהותן עם הלב, ועם הכליות.
[11]מקובל לזהות 'שכוי' עם תרנגול)ראש השנה כו ע"א ,(שמבחין מוקדם באור ראשון וקורא; אבל רבים מהפוסקים)אורח-חיים מ"ו, א, ובמשנה ברורה (פירשו את הברכה בבוקר על בינת הלב, שמקשיב לציפורים, ומבין, שאור בוקר מופיע.

איוב לט - עולם מופלא

דרכי הטרף של הלביאות, מחבואי הלידה של יעלים, חכמת ההישרדות של בעלי כנף - סרט טבע גרסת איוב

הֲתָצוּד לְלָבִיא (=ללביאה) טָרֶף? וְחַיַּת כְּפִירִים תְּמַלֵּא [לָשׂוֹבַע]?
]הם ימצאו טרף בעצמם– [!
כִּי יָשֹׁחוּ (=יתכופפו) בַּמְּעוֹנוֹת [המוכרים להם]–
יֵשְׁבוּ בַּסֻּכָּה (=בסבך) לְמוֹ אָרֶב (=לארוב לטרף).

מִי יָכִין לָעֹרֵב צֵידוֹ?
כִּי יְלָדָו אֶל אֵ-ל יְשַׁוֵּעוּ? יִתְעוּ לִבְלִי אֹכֶל[1]?

הֲיָדַעְתָּ עֵת לֶדֶת יַעֲלֵי סָלַע? חֹלֵל (=המלטת) אַיָּלוֹת תִּשְׁמֹר?
תִּסְפֹּר יָרְחִים תְּמַלֶּאנָה? וְיָדַעְתָּ עֵת לִדְתָּנָה?
תִּכְרַעְנָה [ללדת בעצמן במסתור, ובמהירות]–
יַלְדֵיהֶן תְּפַלַּחְנָה (=תַּמְלֵטְנה), חֶבְלֵיהֶם (=עוּבָּרים ושִׁליוֹת) תְּשַׁלַּחְנָה!
יַחְלְמוּ=) יתחזקו ויגדלו) בְּנֵיהֶם, יִרְבּוּ בַבָּר (=בטבע) – יָצְאוּ וְלֹא שָׁבוּ לָמוֹ.

מִי שִׁלַּח פֶּרֶא חָפְשִׁי? וּמֹסְרוֹת עָרוֹד[2] מִי פִּתֵּחַ?
אֲשֶׁר שַׂמְתִּי עֲרָבָה בֵיתוֹ, וּמִשְׁכְּנוֹתָיו מְלֵחָה–
יִשְׂחַק לַהֲמוֹן קִרְיָה, תְּשֻׁאוֹת נֹגֵשׂ לֹא יִשְׁמָע–
יְתוּר [בין] הָרִים מִרְעֵהוּ, וְאַחַר כָּל יָרוֹק יִדְרוֹשׁ.

הֲיֹאבֶה רֵים (=שור הבר) עָבְדֶךָ? אִם יָלִין עַל אֲבוּסֶךָ?
הֲתִקְשָׁר רֵים בְּתָלֶם עֲבֹתוֹ? אִם יְשַׂדֵּד עֲמָקִים אַחֲרֶיךָ?
הֲתִבְטַח בּוֹ כִּי רַב כֹּחוֹ, וְתַעֲזֹב אֵלָיו יְגִיעֶךָ?
הֲתַאֲמִין בּוֹ כִּי יָשִׁיב זַרְעֶךָ, וְגָרְנְךָ יֶאֱסֹף?
]מי ברא ציפורים– [?
כְּנַף רְנָנִים[3] נֶעֱלָסָה (=יפה או שָׁרָה), אִם אֶבְרָה (=בעלת כנף) חֲסִידָה וְנֹצָה–
[ויש בעלת כנף] כִּי (=אשר) תַעֲזֹב לָאָרֶץ בֵּצֶיהָ, וְעַל עָפָר תְּחַמֵּם–
וַתִּשְׁכַּח (=כאילו תשכח) כִּי רֶגֶל תְּזוּרֶהָ, וְחַיַּת הַשָּׂדֶה תְּדוּשֶׁהָ?
[כאילו] הִקְשִׁיחַ [הא-ל מִלִּבָּהּ את] בָּנֶיהָ [שהיא מפקירה] לְלֹא לָהּ? לְרִיק יְגִיעָהּ בְּלִי פָחַד?
כִּי הִשָּׁהּ (=כאילו מנע ממנה) אֱ-לוֹהַּ חָכְמָה? וְלֹא חָלַק לָהּ בַּבִּינָה– [4]?
כָּעֵת בַּמָּרוֹם תַּמְרִיא! תִּשְׂחַק לַסּוּס וּלְרֹכְבוֹ [שהרחיקה אותם מהביצים]!

הֲתִתֵּן לַסּוּס גְּבוּרָה? הֲתַלְבִּישׁ צַוָּארוֹ רַעְמָה?
הֲתַרְעִישֶׁנּוּ כָּאַרְבֶּה (=המוני סוסים)? הוֹד נַחְרוֹ [מטיל] אֵימָה!
יַחְפְּרוּ בָעֵמֶק [בפרסות] וְיָשִׂישׂ בְּכֹחַ – יֵצֵא (=יסתער) לִקְרַאת נָשֶׁק–
יִשְׂחַק לְפַחַד וְלֹא יֵחָת, וְלֹא יָשׁוּב מִפְּנֵי חָרֶב–
עָלָיו תִּרְנֶה (=תשמיע קול) אַשְׁפָּה [מלאה חיצים], לַהַב חֲנִית וְכִידוֹן–
בְּרַעַשׁ וְרֹגֶז יְגַמֶּא (=ידהר) אָרֶץ, וְלֹא יַאֲמִין (=לא יקשיב ולא יעצור) כִּי קוֹל שׁוֹפָר–
בְּדֵי (=בעֵת שמיעת) שׁוֹפָר יֹאמַר הֶאָח! וּמֵרָחוֹק יָרִיחַ מִלְחָמָה–
רַעַם שָׂרִים (=מפקדים ומנהיגים) וּתְרוּעָה.

הֲמִבִּינָתְךָ יַאֲבֶר (=יצלול לטרף בכנפים מקופלות) נֵץ? [ואז] יִפְרֹשׂ כְּנָפָו לְתֵימָן?
אִם עַל פִּיךָ יַגְבִּיהַּ נָשֶׁר? וְכִי יָרִים קִנּוֹ–
סֶלַע יִשְׁכֹּן וְיִתְלָנָן (=במלונתו), עַל שֶׁן סֶלַע וּמְצוּדָה–
מִשָּׁם חָפַר (=גילָה) אֹכֶל, לְמֵרָחוֹק עֵינָיו יַבִּיטוּ–
וְאֶפְרֹחָו יְעַלְּעוּ (=יבלעו בלוע טרף מלא) דָם! וּבַאֲשֶׁר חֲלָלִים[5] שָׁם הוּא.

קל להבין את ההתפעמות מדרכי טרף של לביאות, ממחבואי לידה של יעלים, מחכמת הישרדות של בעלי כנף, ובמיוחד של דורסים – כל תצפית רצינית בעולם החי יכולה להביא להפתעות מדהימות ולהִשְׁתָּאוּת–

אבל מדוע מתעכב מענה ה׳ על בעלי חיים, שיש להם זיקה ברורה לסביבה האנושית, כמו – העורב? הפֶּרֶא? הרֵים? הסוס?

עורבים מלקטים את מזונם באשפה אנושית כמו בטבע – מהפֶּרֶאים הצליחו בני אדם לביית את חמור הבית, שעושה לאדונו בדיוק כל מה שהפֶּרֶא לא יעשה. הרֵים, הוא שור הבר, ממנו בּוּיַת השור החורש בשדות ואוסף יבולים, והסוס בתכונות האומץ שלו ובנכונות להסתער מול סכנות, הוא שהוביל את המלחמות בהיסטוריה עד לעידן הטנקים.

אולם דווקא בעלי החיים האלה ראויים להתבוננות מיוחדת על התכונות המאפשרות לעורב לחיות בסביבה האנושית בניגוד לנשרים – ׳על התכונות שאפשרו לביית חמור מפֶּרֶא, שור מרֵים (=שור הבר), וסוס מסוס הבר! ומדוע אי אפשר לביית צבי ונמר, יעל וברדלס, דוב וג׳ירף?

לא האדם יצר את מכלול התכונות שאפשרו לביית צמחים ידועים, ובעלי חיים מיוחדים, ובורא עולם הוא שיצר גם את תכונות המתכות מהן מייצרים מכוניות, טרקטורים וטנקים, ואת תכונות הבְּעֵרה והחשמל לפיהן מייצרים מנועים ומכשירים ומחשבים!

אנחנו משתמשים בכוחות הטבע לטובה – ופעמים רבות גם לזיהום ולהשחתת עולם, שלא אנחנו בראנו אותו – היהירות האנושית, מסוכנת!

כעת נחזור אל חיות הבר, ונציין כמה הפתעות – אריות שבעים אינם טורפים, ועדרים של אוכלי עשב ממשיכים לרעות בשלווה לידם, כי הם יודעים להבחין בין אריה שבע, לבין לביאה משחרת לטרף מתוך הסבך!

יעל וצביה יודעות להסתיר לידה – צלם סרטי טבע עקב במשך 3 יממות אחרי צביה לקראת המלטה, וכאשר התפנה לרגע לעשות את צרכיו, היא חשה בהפסקת המעקב והמליטה – הוא לא הצליח לצלם את ההמלטה!

יש ציפורים המטילות ביציהן על הקרקע; אם מתקרב טורף (או צייד על סוס) הן בורחות או מתעופפות, מתרחקות וכאילו נוטשות את הביצים באין בינה, כאילו מקשיחות לב לצאצאים – אולם בדרך זו הן מרחיקות את הסכנה מן הביצים, ולרוב הטורף (או הצייד) לא יצליח ללכוד גם אותן.

מתוך הסתגלות לסכנות הישרדות, דורסים מאכילים גוזל חזק תחילה, תוך התעלמות מאח חלש – רק כשהחזק שבע, מתחילים להאכיל את החלש – צודק או אכזרי?

ומה כל זה אומר לאיוב, שמעולם לא הטיל ספק בעוצמת הבורא ובחכמתו?

---

[1]הפסוק מובן דווקא בתמיהה – עורבים ובניהם ימצאו את מזונם בטבע סביבתם, גם בלי אדם שידאג למזונם!
[2]לדעתו של פרופ׳ מנחם דור (החי בימי המקרא, המשנה והתלמוד, עמ׳ 51), ׳עָרוֹד׳ הוא שם נרדף ל׳פֶּרֶא׳, חמור הבר האסיאתי, ולא תת-מין אחר, שלא היה אז בארץ.
[3]לפי חז״ל (בכורות נז ע״ב) והתרגומים זיהו כאן את ה׳יָעֵן׳ (=נַעֲמִית), שמטילה ביצים על עפר, מזהה סכנה מ׳מרום׳ צוארה הגבוה, ובורחת להטעיית טורף או צייד, להרחיקו מן הביצים (ולפי זה צילמנו בסרט); פרופ׳ מנחם דור (החי בימי המקרא, המשנה והתלמוד, עמ׳ 141-142), מיטיב לפרש את הפסוקים כפשוטם בזיהוי עם ׳עֶפְרוֹנִי׳ ששר במעופו (״כְּנַף רְנָנִים״), וממריא בהטעיה (״בַּמָּרוֹם תַּמְרִיא״), וכך מרחיק טורף מהביצים.
[4]אי אפשר לפרש פסוקים אלו כראוי אלא בתמיהה – הן נראות כאילו הן מפקירות ביצים, בזמן שהן מצילות אותן בהטעיה מחוכמת.
״ [5]חֲלָלִים״ במקור הם דקורים בחרב או דרוסים במקור, ורק אחר כך ׳פגרים׳, ולכן עדיף לפרש על דורסים, מאשר על אוכלי נבלות.

איוב מ - למה איוב לא חזר בו?

הרי דיבור כזה הוא בדיוק מה שביקש - אין הסתר פנים, ואין איבה, ה׳ התגלה אליו, ואף פנה אליו ישירות. אולי באמת ראוי לשתוק כעת?

לנוכח ההתגלות ״מִן הַסְּעָרָה״ (באמצעות נבואת אליהוא), איוב שתק (כפי ששתק לדברי אליהוא הראשונים), אבל כאן פנה ה׳ ישירות אליו:

וַיַּעַן ה׳ אֶת אִיּוֹב וַיֹּאמַר:
הֲרֹב (=האם לריב) עִם שַׁ-דַּי [תרצה עוד] יִסּוֹר (=כמטיף מוסר)?
מוֹכִיחַ אֱ-לוֹהַּ יַעֲנֶנָּה (=יש לו עוד מה לענות)?

וַיַּעַן אִיּוֹב אֶת ה׳ וַיֹּאמַר:
הֵן קַלֹּתִי מָה אֲשִׁיבֶךָּ!?
יָדִי שַׂמְתִּי לְמוֹ פִי!
אַחַת דִּבַּרְתִּי וְלֹא אֶעֱנֶה [עוד],
וּשְׁתַּיִם וְלֹא אוֹסִיף!

אחרי הסערה, הנה דו שיח ישיר בין ה׳ לאיוב, אך הוא הניב רק תגובת שתיקה – איוב הודה באפסותו (שמעולם לא פקפק בה), אבל לא חזר בו משום מילה שאמר!
מדהים!

הרי דיבור כזה הוא בדיוק מה שביקש – דרש – זעק – והתחנן אליו, על סף הייאוש – והנה, מרגע שה׳ ענה לו איוב השתתק מחד, ומאידך, לא התחרט על דבר מכל הדברים הקשים שאמר מתוך מצב של ריחוק וניתוק וסבל!

לכאורה, קיבל איוב (כמעט) כל מה שתבע וביקש:

״וּקְרָא וְאָנֹכִי אֶעֱנֶה! אוֹ אֲדַבֵּר וַהֲשִׁיבֵנִי – כַּמָּה לִי עֲוֹנוֹת וְחַטָּאוֹת? פְּשָׁעִי וְחַטָּאתִי הֹדִיעֵנִי! לָמָּה פָנֶיךָ תַסְתִּיר? וְתַחְשְׁבֵנִי לְאוֹיֵב לָךְ״?! (יג, כב-כד).

אין הסתר פנים, ואין איבה!
ה׳ התגלה אליו, ואף פנה אליו ישירות!

נפלאות הבריאה כוללות גם טוב וגם רע, ואיוב החשיך אותה "בְּלִי דָעַת" (ל"ח, ב) אבל ה׳ לא האשים אותו בשום חטא, אף לא ברמז! מסתבר, שבקריאה לאיוב "אֵזָר נָא כְגֶבֶר חֲלָצֶיךָ", כלול גם שחרור ממחלתו ומייסוריו. אולי באמת ראוי לשתוק כעת!?

אבל מדוע (מ, ה) "אַחַת דִּבַּרְתִּי וְלֹא אֶעֱנֶה, וּשְׁתַּיִם וְלֹא אוֹסִיף"!? – לדעתי, כך יש לפרש:

"אַחַת דִּבַּרְתִּי" – על הגדולות והנפלאות שה׳ עשה ועושה, ועל צדקתי מחטא "וּשְׁתַּיִם וְלֹא אוֹסִיף", על הרוע המשתולל בעולם המופלא הזה.

מענה ה׳ הראשון לא התייחס כלל לצדיקים הסובלים ולרשעים החוגגים ומצליחים בעולם המופלא שהתגלה "מִן הַסְּעָרָה", וסערת הרשעים יש בה כדי להאפיל על זוהר הבריאה; זהו החיץ שנותר. איוב לא יכול לחזור בו מבלי לשמוע מה ה׳ אומר על 'צדיק ורע לו – רשע וטוב לו!'

לשם כך בא מענה ה׳ האחרון, גם הוא "מִנִּסְעָרָה".
וַיַּעַן ה׳ אֶת אִיּוֹב [מנסערה] מִן סְעָרָה, וַיֹּאמַר:

אֵזָר נָא כְגֶבֶר חֲלָצֶיךָ – אֶשְׁאָלְךָ וְהוֹדִיעֵנִי:
הַאַף תָּפֵר מִשְׁפָּטִי [בהנהגת העולם]? תַּרְשִׁיעֵנִי לְמַעַן תִּצְדָּק!?
]ואם כשופט, תוכל אתה לנהל את העולם בצדק– [
וְאִם זְרוֹעַ כָּאֵל לָךְ, וּבְקוֹל כָּמֹהוּ תַרְעֵם–
עֲדֵה (=התעטף) נָא גָאוֹן וָגֹבַהּ, וְהוֹד וְהָדָר תִּלְבָּשׁ–
הָפֵץ עֶבְרוֹת (=זעם) אַפֶּךָ, וּרְאֵה כָל גֵּאֶה וְהַשְׁפִּילֵהוּ–
רְאֵה כָל גֵּאֶה הַכְנִיעֵהוּ, וַהֲדֹךְ (=כְּתוֹשׁ והַפֵּל) רְשָׁעִים תַּחְתָּם–
טָמְנֵם (=קבור אותם) בֶּעָפָר יָחַד, פְּנֵיהֶם חֲבֹשׁ בַּטָּמוּן (=כַּסֵּה בעפר)–
וְגַם אֲנִי אוֹדְךָ [על הצלחתך בניהול העולם בצדק], כִּי תוֹשִׁיעַ לְךָ יְמִינֶךָ!

בנאום הסיכום וההגנה שלו (פרק כט), איוב תיאר את עצמו כשופט, שכולם קמו מפניו ושמו יד על פיהם, איש לא העז לפתוח פה על ידו. "בְּצֵאתִי שַׁעַר עֲלֵי קָרֶת, בָּרְחוֹב אָכִין מוֹשָׁבִי – רָאוּנִי נְעָרִים וְנֶחְבָּאוּ, וִישִׁישִׁים קָמוּ עָמָדוּ. שָׂרִים עָצְרוּ בְמִלִּים, וְכַף יָשִׂימוּ לְפִיהֶם. קוֹל נְגִידִים נֶחְבָּאוּ, וּלְשׁוֹנָם לְחִכָּם דָּבֵקָה... צָדֶק לָבַשְׁתִּי וַיִּלְבָּשֵׁנִי, כִּמְעִיל וְצָנִיף מִשְׁפָּטִי" (כט, ז-יד), בעוד הוא, איוב, שבר שיני רשעים, והציל עני ואביון, יתום ואלמנה–

כעת הוא שם ידו לפיו נוכח פני ה.'

בדבריו אלו הזמין איוב על עצמו את דברי הלעג המוזרים, הפותחים את מענה ה׳ האחרון! ובלשוננו: 'איוב, אם רצונך לנהל את העולם בצדק, ואם תדע לעשות זאת יותר טוב, ויש לך כוח ורצון להתמודד עם רשעי עולם – קום ועשה זאת, ואפילו ה׳ בעצמו ימחא לך כפים...

מכאן ניתן להבין, שאיוב אמנם לא חטא, אבל הגאווה והכבוד שלו כשופט-על היו הבעיות הגדולות שלו,[1] לפני שנפל, וגם אחרי הנפילה, שהרי הוא בעצמו תיאר (בפרק ל) את ההשפלה כסבל שהיה קשה לו יותר מכל.

את המשך ה'סערה', אי אפשר להבין כנפלאות בריאה (שכבר תוארו עד תום במענה הראשון) אלא כמשל – ה"בְּהֵמוֹת" (=היפופוטם) והיצור המפחיד שיש בו גם תכונות ותיאורי "לִוְיָתָן", וגם שניים וקשקשים של 'תנין', הם הם הגֵאים השולטים בעולם, שאיוב מוזמן להכניע אותם, לכתוש אותם, להפיל ולקבור אותם.

אכן כך פירש כאן (מ, יב) ר׳ אברהם אבן-עזרא – "והזכיר מהגֵאים שנים, האחד בְּהֵמוֹת שהוא ביבשה, והשני לִוְיָתָן שהוא בַּיָּם !"

אולם, לנוכח אופיו הצמחוני המובהק של ההיפופוטם, הבולט כל כך בתיאור ה"בְּהֵמוֹת", הציעה תלמידה מובהקת שלי,[2] שה"בְּהֵמוֹת" המתואר כאן הוא דווקא השליט הטוב, שאיננו דורס וטורף, ונראים לי דבריה–

הִנֵּה נָא בְהֵמוֹת (=היפופוטם) אֲשֶׁר עָשִׂיתִי עִמָּךְ–
חָצִיר כַּבָּקָר יֹאכֵל!

הִנֵּה נָא כֹחוֹ בְּמָתְנָיו, וְאוֹנוֹ בִּשְׁרִירֵי בִטְנוֹ ;
יַחְפֹּץ (=יחפוז, יניע במהירות) זְנָבוֹ [החזק] כְּמוֹ אָרֶז,
גִּידֵי פַחֲדָו (=ירכיו החזקות) יְשֹׂרָגוּ (=כמקלעת ענפים) ;
עֲצָמָיו (=עצמותיו) אֲפִיקֵי (=צינורות) נְחֻשָׁה,
גְּרָמָיו (=השלד שלו) כִּמְטִיל בַּרְזֶל ;
הוּא רֵאשִׁית דַּרְכֵי (=בְּרוּאֵי) אֵ-ל,
הָעֹשׂוֹ (=רק בוראו יוכל להורגו=) יַגֵּשׁ חַרְבּוֹ –

כִּי בוּל (=יבול עשב) הָרִים יִשְׂאוּ לוֹ, וְכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה יְשַׂחֲקוּ שָׁם ;
תַּחַת צֶאֱלִים (=שיזף מצוי) יִשְׁכָּב, בְּסֵתֶר קָנֶה וּבִצָּה ;
יְסֻכֻּהוּ צֶאֱלִים צִלְלוֹ (=צל סוכך), יְסֻבּוּהוּ עַרְבֵי נָחַל ;
הֵן יַעֲשֹׁק (=יִבלַע כמויות מֵי) נָהָר, לֹא יַחְפּוֹז (=לא יפחד),
יִבְטַח כִּי [נִראֶה כאילו] יָגִיחַ יַרְדֵּן אֶל פִּיהוּ –
]אבל ה׳, כמו צייד, בנקודות התורפה של טרפו– [
בְּעֵינָיו יִקָּחֶנּוּ!
בְּמוֹקְשִׁים (=בווי מתכת שנעלים בנקישה יִנָּקֵב אָף!

---

[1]ואולי הם היסוד לקטרוג של השטן!?
[2]טָפַת הלפרין, רכזת תנ״ך באולפנת עפרה.

איוב מא - מי יצוד את לִוְיָתָן

ברור, ששום אדם מעצמו לא יוכל להתמודד עם שליטי הרשע עד יבוא יומם, אבל - ריבונו של עולם, האם אין דרכים קצרות יותר אל הכרעת הצדק, שתבוא ותתגלה ״ביום ההוא?״

שרידי דינוזאורים היו ידועים בימי קדם (לא פחות מאשר בימינו), וגם הובן הקשר שלהם עם נחשים ותנינים ולויתן, בעלי החיים הגדולים שנותרו עדיין. במיתולוגיות האליליות (בדומה לתיאור המדעי כיום) נחשבה הריגת המפלצות על ידי האֵלים (כמו פגיעת מטאוריט ענק בכדור הארץ, וכיסוי אור השמש לזמן ארוך) כשלב מכריע בהיווצרות העולם המוכר לנו ; אולם במקרא מופיעים יצורי ענק אלה וחיסולם, כמשל על רשעי עולם במלחמת הצדק העתידית – כך בנבואות ישעיהו (כז, א ; נא, ט), במזמורי תהלים (עד ; פט) ובמענה ה׳ לאיוב.

ביום הדין הגדול והנורא ״יִפְקֹד ה׳ בְּחַרְבּוֹ הַקָּשָׁה וְהַגְּדוֹלָה וְהַחֲזָקָה עַל לִוְיָתָן נָחָשׁ בָּרִחַ, וְעַל לִוְיָתָן נָחָשׁ עֲקַלָּתוֹן, וְהָרַג אֶת הַתַּנִּין אֲשֶׁר בַּיָּם״ כלומר, יפיל וירסק את המעצמות הגדולות (אז, אשור, בבל ומצרים), ויפתח לעולם פתח של חיים חדשים[1].

האם יש אדם, שמסוגל לחסל מעצמות רשע בהכרעה ׳משפטית׳, או בתחבולות ערמה, כמו שצדים דגים, ואפילו (באמת!) ׳תניין׳ ו״לִוְיָתָן?״

תיאורי הציד מראים בקיאות וידע מקצועי מדויק, וזאת הוכחה ברורה למשל שבפרק, כי את החיות ההן באמת כך צדים, אבל משטר אכזרי. ושליט צצקי[2] המוציא להורג כל מי שעוצם עין לפניו, מחזיק רבבות אדם במחנות עינויים ומוות, ומדשן שדות בצואת אדם – מי יפיל אותו לפני חרב ה׳ בבוא יום הדין ההיסטורי?

[האם] תִּמְשֹׁךְ לִוְיָתָן בְּחַכָּה? וּבְחֶבֶל [של דייגים] תַּשְׁקִיעַ לְשֹׁנוֹ?
הֲתָשִׂים [קנה] אַגְמֹן בְּאַפּוֹ? וּבְחוֹחַ (=קרס על חוט) תִּקֹּב לֶחֱיוֹ?

הֲיַרְבֶּה אֵלֶיךָ תַּחֲנוּנִים? אִם יְדַבֵּר אֵלֶיךָ רַכּוֹת?
הֲיִכְרֹת בְּרִית [כניעה] עִמָּךְ? תִּקָּחֶנּוּ לְעֶבֶד עוֹלָם?
הַתְשַׂחֵק בּוֹ כַּצִּפּוֹר? וְתִקְשְׁרֶנּוּ [כצעצוע] לְנַעֲרוֹתֶיךָ?

יִכְרוּ (=ישלמו) עָלָיו חַבָּרִים (=סוחרים)?
יֶחֱצוּהוּ (=יחלקו את בשרו) בֵּין כְּנַעֲנִים?
הַתְמַלֵּא בְשֻׂכּוֹת (=בחיצים) עוֹרוֹ? וּבְצִלְצַל[3] דָּגִים רֹאשׁוֹ?
שִׂים עָלָיו כַּפֶּךָ? – זְכֹר מִלְחָמָה אַל תּוֹסַף[4]!

הֵן תּוֹחַלְתּוֹ (=התקוה לצוד) נִכְזָבָה!
הֲגַם אֶל מַרְאָיו (=לנוכח מראהו) יֵטָל (=יושלך)!?
לֹא אַכְזָר (= אין אכזר כמוהו) כִּי יְעוּרֶנּוּ (=אשר יִלָּחֵם בו)–
וּמִי הוּא [המנצח, אשר] לְפָנַי (=לפני ה׳) יִתְיַצָּב!
מִי הִקְדִּימַנִי [להפיל ׳לְוְיָתָן׳] וַאֲשַׁלֵּם [לו כגמולו]!?
[הלוא] תַּחַת כָּל הַשָּׁמַיִם [רק] לִי (=לה׳) הוּא [לשלם גמול]!
לוֹ (=למתפאר) אַחֲרִישׁ בַּדָּיו (=אשתיק שקריו),
וּדְבַר (=וסיפורי) גְּבוּרוֹת וְחִין (=וחֵן) עֶרְכּוֹ.

מִי גִלָּה פְּנֵי לְבוּשׁוֹ (=קשקשי התנין)?
בְּכֶפֶל רִסְנוֹ (=שיניו) מִי יָבוֹא (=ויִשָּׁאֵר חי)?
דַּלְתֵי פָנָיו (=מלתעות פיו) מִי פִתֵּחַ? סְבִיבוֹת שִׁנָּיו אֵימָה!
גַּאֲוָה אֲפִיקֵי מָגִנִּים (=חריצי קשקשים) – סָגוּר חוֹתָם צָר–
אֶחָד בְּאֶחָד יִגַּשׁוּ (=יתחברו), וְרוּחַ לֹא יָבֹא בֵּינֵיהֶם–
אִישׁ בְּאָחִיהוּ יְדֻבָּקוּ, יִתְלַכְּדוּ וְלֹא יִתְפָּרָדוּ.
]עובר לתיאורי לויתן– [
עֲטִישֹׁתָיו (=סילוני מים, בהם יתנוצץ=) תָּהֵל אוֹר, וְעֵינָיו כְּעַפְעַפֵּי שָׁחַר ;
מִפִּיו [כמו] לַפִּידִים יַהֲלֹכוּ, כִּידוֹדֵי (=ניצוצות) אֵשׁ יִתְמַלָּטוּ[5] ;
מִנְּחִירָיו יֵצֵא עָשָׁן, כְּדוּד נָפוּחַ (=רותח) וְאַגְמֹן (=קָנים בוערים) ;
נַפְשׁוֹ (=נשימתו) גֶּחָלִים תְּלַהֵט, וְלַהַב מִפִּיו יֵצֵא ;
בְּצַוָּארוֹ [העבה והקשה] יָלִין עֹז, וּלְפָנָיו תָּדוּץ דְּאָבָה (=תְּרַרֵּד אימה ;(
מַפְּלֵי (=שכבות) בְּשָׂרוֹ דָּבֵקוּ [לגוש אחד], יָצוּק עָלָיו בַּל יִמּוֹט ;
לִבּוֹ יָצוּק כְּמוֹ אָבֶן (=בלי פחד), וְיָצוּק כְּפֶלַח תַּחְתִּית (=כאבן קבועה)–
מִשֶּׁתּוֹ (=מפחדו) יָגוּרוּ (=ירעדו) אֵלִים (=החזקים ביותר),
מִשְּׁבָרִים (=מחרדת מָוֶת) יִתְחַטָּאוּ (=יודו על כל חטא).

מַשִּׂיגֵהוּ [יתקע בו] חֶרֶב– ?
בְּלִי תָקוּם (=לא תפגע בו) חֲנִית מַסָּע (=מוּטָלֶת), וְשִׁרְיָה (=וחוֹד חֵץ)!
יַחְשֹׁב לְתֶבֶן בַּרְזֶל [שזורקים עליו], לְעֵץ רָקָבוֹן נְחוּשָׁה (=נחושת)!
לֹא יַבְרִיחֶנּוּ בֶן (=חץ מ)קֶשֶׁת, לְקַשׁ נֶהְפְּכוּ לוֹ אַבְנֵי קָלַע!
כְּקַשׁ נֶחְשְׁבוּ [אבני] תוֹתָח, וְיִשְׂחַק לְרַעַשׁ כִּידוֹן!
]כמו תנין רובץ על שפת נהר– [
תַּחְתָּיו חַדּוּדֵי חָרֶשׂ (=אבנים חדות),
יִרְפַּד חָרוּץ (=ירבץ בחריצי האבן) עֲלֵי טִיט!
]כמו לויתן בים עמוק– [
יַרְתִּיחַ כַּסִּיר (=מערבולת מים ב)מְצוּלָה, יָם יָשִׂים כַּמֶּרְקָחָה–
אַחֲרָיו יָאִיר נָתִיב [של קצף], יַחְשֹׁב תְּהוֹם לְשֵׂיבָה (=קצף לבן)!
אֵין עַל עָפָר מָשְׁלוֹ,[6] הֶעָשׂוּ (=עָשׂוּי) לִבְלִי חָת!
]אבל– [
אֵת כָּל גָּבֹהַּ יִרְאֶה [ה׳] – [כי רק] הוּא מֶלֶךְ עַל כָּל בְּנֵי שָׁחַץ!

השאלה הגדולה שאני שואל לפני ריבון העולמים יום יום (בתפילה ובמחשבה), היא כעין המשך למענה ה׳ לאיוב (מ-מא), לנבואות ישעיהו, לתפילת חבקוק (ג) ולמזמורי תהלים.

ברור, ששום אדם מעצמו לא יוכל להתמודד עם שליטי הרשע עד יבוא יומם, אבל-

ריבונו של עולם, האם אין דרכים קצרות יותר אל הכרעת הצדק, שתבוא ותתגלה ״בַּיּוֹם הַהוּא״? אנא, שלח ידך ממרום (או תן לנו חכמה והזדמנות להשמיד נשקם ההרסני בעוד מועד) להפיל אותם כשהם קטנים, בתחילת דרכם הרעה, לפני שימיטו אסונות כבדים על מיליוני אנשים, לפני מלחמות העולם שלהם, לפני ״בּוֹא גוֹג עַל אַדְמַת יִשְׂרָאֵל״ (יחזקאל ל״ח, יח), ונשיר לך ״שִׁיר חָדָשׁ״ (תהילים ל״ג, ג ; קמ״ט, א) ׳על גאולתנו ועל פדות נפשנו׳, לא מתוך שואה, אלא מתוך שמחה – אנא !

---

[1]לזה מכוונת האגדה (בבא-בתרא עד ע״ב, ופיוט ׳אקדמות׳) על צדיקים לעתיד לבוא, שיֵשבו ב׳סוכת עורו של לויתן.׳

[2]צַצְקִי – ראשי תיבות: 'צורר צפון קוריאני.'
[3]חץ ברזל המצלצל בפגיעתו בראש הדג.
[4]אין הזדמנות נוספת – אם לא יחוסל במכה אחת, תימשך מלחמה זמן רב.
[5]לויתן זורק סילוני מים לגובה עד 6 מטר, והם מתוארים כאן כלפידי אש בוערים, כי זה מה שיוצא מפיו של שליט אכזר, 'לויתן' אנושי.
[6]לויתן הוא הגדול ביצורים, אורכו עד 27 מטר, אורך הראש כ-6 מטר, ואין דומה לו בחיות היבשה.

איוב מב - על מה איוב התחרט?

במה לא פקפק איוב מעולם, האם נפתרה שאלתו של איוב, וגם - מה הקשר לספר בראשית

במענה איוב האחרון, אליו חותרים כל מענות הוויכוח, יש שלושה שלבים, ושני ציטוטים (שמקשים על ההבנה).

מה שאיוב ידע תמיד, ומעולם לא פקפק בו – האמונה בה', שהוא כל יכול!

על נפלאות הבריאה, שאיוב ראה בה את הגודל, את עוצמת ההרס והחורבן, ולא יכול היה לראות אור וטוב – איוב מצטט את שאלת ה' מהמענה הראשון (ל"ח, ב <מ"ב, ג) – "מִי זֶה מַחְשִׁיךְ [=מַעְלִים] עֵצָה [בְּמִלִּין] בְּלִי דָעַת"? – ועונה ומודה, שדעתו קצרה מלהבין את נפלאות הבריאה, באמת!

על עצם ההתגלות אליו בשני המענות, שוב איוב מצטט מה שאמר לו ה' (בשני המענות: ל"ח, ג; מ', ז) – "אֶשְׁאָלְךָ וְהוֹדִיעֵנִי"! ורק כאן הוא ניחם ומתחרט על טענותיו הקשות ביותר – "הֹרֵנִי לַחֹמֶר! וָאֶתְמַשֵּׁל כֶּעָפָר וָאֵפֶר – אֶשַּׁוַּע אֵלֶיךָ וְלֹא תַעֲנֵנִי! עָמַדְתִּי וַתִּתְבֹּנֵן בִּי! תֵּהָפֵךְ לְאַכְזָר לִי! בְּעֹצֶם יָדְךָ תִּשְׂטְמֵנִי" (ל', יט-כא) – אחרי שראה איוב את ההתגלות, ושמע את דבר ה' אליו, ברור לו, שה' לא שנא אותו, ולא מאס בו ולא התאכזר אליו – איוב התחרט על טענות "עָפָר וָאֵפֶר", טענות השנאה!

איוב לא יכול לענות דבר על שאלות הצדק והרשע בעולם, ועליהן הוא נותר בשתיקתו – ברור, שהוא לא ינהל את העולם, ולא שום אדם, אבל מתי ה' מגלה בעולם את ידו החזקה, ואת משפט צדקו (?) – שאלה זו לא נפתרה בספר איוב, ונותרה כשאלת השאלות גם בדברי הנביאים, ובתפילות חבקוק ותהלים !

וַיַּעַן אִיּוֹב אֶת ה', וַיֹּאמַר:
יָדַעְתִּי [מאז ומתמיד] כִּי כֹל תּוּכָל!
וְלֹא יִבָּצֵר (=לא תִמָּנַע) מִמְּךָ מְזִמָּה (=תכנית)!

]אבל על מה ששאלת– [
מִי זֶה מַעְלִים עֵצָה בְּלִי דָעַת– ?
לָכֵן (=אכן) הִגַּדְתִּי וְלֹא אָבִין! נִפְלָאוֹת מִמֶּנִּי וְלֹא אֵדָע!

]ועל מה שאמרת– [
שְׁמַע נָא וְאָנֹכִי אֲדַבֵּר! אֶשְׁאָלְךָ וְהוֹדִיעֵנִי!
]אני מודה– [
לְשֵׁמַע אֹזֶן שְׁמַעְתִּיךָ – וְעַתָּה [גם] עֵינִי רָאָתְךָ–
עַל כֵּן אֶמְאַס וְנִחַמְתִּי (=מתחרט) עַל [טענות] עָפָר וָאֵפֶר!

המשך פרק מ"ב - סיום הסיפור

סיפור המסגרת באיוב מדבר רק בשם ה', ולכן הוא 'סיפור' בפני עצמו, אבל הקשרים לספר בראשית עזים ביותר גם בסיפור וגם במענות.

למשל, הרעיון של אליהוא, שא-לֹהים מדבר עם האדם בחלום לילה, כדי למנוע ולהציל אותו מחטא – "כִּי בְאַחַת יְדַבֵּר אֵ-ל, וּבִשְׁתַּיִם לֹא יְשׁוּרֶנָּה – בַּחֲלוֹם חֶזְיוֹן לַיְלָה, בִּנְפֹל תַּרְדֵּמָה עַל אֲנָשִׁים, בִּתְנוּמוֹת עֲלֵי מִשְׁכָּב – אָז יִגְלֶה אֹזֶן אֲנָשִׁים, וּבְמוֹסָרָם יַחְתֹּם – לְהָסִיר אָדָם [מִ]מַּעֲשֶׂה... יַחְשֹׂךְ נַפְשׁוֹ

מִנִּי שָׂחַת..." (ל"ג, יד-יח), והנה הוא מפורש פעמיים בבראשית (כ', ג-ז ; ל"א, כד) אצל אבימלך מלך גרר, ואצל לבן הארמי, ואצל אבימלך גם מופיע ביטוי המפתח – "וָאֶחְשֹׂךְ גַּם אָנֹכִי אוֹתְךָ מֵחֲטוֹ לִי!"

בסיפור המסגרת, מלבד שמות האנשים והמקומות, שרובם מופיעים בספר בראשית, אנו מוצאים גם ערך כסף של "קְשִׂיטָה",[1] שנזכר רק פעמיים בתנ"ך – יעקב קנה את "חֶלְקַת הַשָּׂדֶה" בשכם "בְּמֵאָה קְשִׂיטָה" (בראשית ל"ג, יט), ואילו בני משפחתו ומכריו של איוב הביאו לו "אִישׁ קְשִׂיטָה אֶחָת, וְאִישׁ נֶזֶם זָהָב אֶחָד" (מ', יא).

התשובה החסרה לשאלה הגדולה על ייסורי איוב ותכליתם (יחד עם משפט אליפז והרֵעים) מתפרשת גם היא מתוך הקשר הזה בין איוב לבראשית, על פי הכתוב בפרק החותם :

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל אֱלִיפַז הַתֵּימָנִי : חָרָה אַפִּי בְךָ וּבִשְׁנֵי רֵעֶיךָ, כִּי לֹא דִבַּרְתֶּם אֵלַי נְכוֹנָה, כְּעַבְדִּי אִיּוֹב – וְעַתָּה קְחוּ לָכֶם שִׁבְעָה פָרִים וְשִׁבְעָה אֵילִים וּלְכוּ אֶל עַבְדִּי אִיּוֹב, וְהַעֲלִיתֶם עוֹלָה בַּעַדְכֶם, וְאִיּוֹב עַבְדִּי יִתְפַּלֵּל עֲלֵיכֶם, כִּי אִם פָּנָיו אֶשָּׂא לְבִלְתִּי עֲשׂוֹת עִמָּכֶם נְבָלָה, כִּי לֹא דִבַּרְתֶּם אֵלַי נְכוֹנָה כְּעַבְדִּי אִיּוֹב... וַה' שָׁב אֶת שְׁבוּת אִיּוֹב – בְּהִתְפַּלְלוֹ בְּעַד רֵעֵהוּ..." (מ"ב, ז-י).

הבעיה של איוב – ההסתגרות שלו כ'צדיק לעצמו', שמביט על כולם מלמעלה, כפי שתיאר הוא עצמו את חייו בנאום הסיכום וההגנה שלו (פרקים כ"ט עד ל"א), ידועה גם מנבואות הזעם והחורבן של יחזקאל (י"ד, יב-כ), שמזכיר בנשימה אחת את "נֹחַ דָּנִאֵל וְאִיּוֹב", כצדיקים, שלא יצילו עיר, וגם "לֹא יַצִּילוּ בָנִים וּבָנוֹת", כי הם לבדם "בְּצִדְקָתָם יַצִּילוּ נַפְשָׁם !"

זהו בדיוק ההבדל העמוק בספר בראשית בין נח (ואיוב, צדיקים לעצמם) לבין אברהם, שנקרא "נביא", והוא התפלל על סדום, ואפילו על אבימלך שפגע בו בלקיחת שרה ; גם זה מפורש באותו סיפור על אברהם ושרה ואבימלך, שטען (בחלום הלילה) לפני א-להים, שהוא צדיק, וא-להים אישר לו שהוא 'תם לבב', ולכן, 'חָשַׂךְ אותו מחטא', ולא נתן לו לנגוע בשרה, ואמר לו (בדיוק כמו לאליפז ורֵעיו) – (בראשית כ', ז ; יז)–

"וְעַתָּה הָשֵׁב אֵשֶׁת הָאִישׁ כִּי נָבִיא הוּא וְיִתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ וֶחְיֵה...
וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱ-לֹהִים, וַיִּרְפָּא אֱ-לֹהִים אֶת אֲבִימֶלֶךְ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאַמְהֹתָיו. וַיֵּלֵדוּ"...

הארה זו על הבנת הגמול באיוב גילה הרב יוסף דב סולובייצ'יק במאמרו המפורסם 'קול דודי דופק',[2] ומהארה זו הגעתי להגדרת ההבדל בין 'צדיק' (נח ואיוב) לבין 'נביא' (אברהם), ולהבנת 'נבואת התפילה',[3] שקדמה בזמן ובמהות ל'נבואת השליחות' (משה).

לאיוב לא גילה ה' את סודות ההשגחה בעולם, אולם על אברהם, בהסבר הבחירה בו ובזרעו, נאמר (בראשית י"ח, יז-יט) – "הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה"?!, כי אברהם שותף לה' בהנהגת העולם מכוח הבחירה בו ובזרעו, "כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט!"

לכן, "ה' שָׁב אֶת שְׁבוּת אִיּוֹב – בְּהִתְפַּלְלוֹ בְּעַד רֵעֵהוּ", כשהתקרב למעלת אברהם.

---

[1]מקובל לחשוב שזה היה תכשיט, אבל לפי התרגום הארמי, 'קשיטה' היא כבשה, או ערך כסף של כבשה.
[2]איש האמונה, ירושלים תשל"א, עמ' 71-74.
' [3]נבואת התפילה של אברהם' בספרי פרקי האבות בספר בראשית, עמ' 72-99.

איוב - סיכום - נפרדים מאיוב

השאלות הפילוסופיות, תורת הגמול, מי חטא, מי אשם ומה מקומם של איוב ורֵעיו בתורה ובהלכת חז"ל - סיכום לפירוש איוב

ברוך השם, אחרי כארבעים שנה של לימוד ספר איוב עם תלמידים ותלמידות במסגרות שונות, זכיתי כעת (בזכות מיזם 929) להעלות על הכתב, לראשונה (גם) את פירושי לאיוב.

חידושים רבים ממה שה׳ האיר את עיני, כלולים בפירוש זה, גם בפרשנות של ביטויים ופסוקים, למשל, כשהם מתבארים ומתבהרים על ידי קריאתם בסימן שאלה, אך בעיקר בהבנה הכוללת של המענות הארוכים והוויכוחים המתנהלים בהם.

אציין בסיכום אחדים מהחידושים העיקריים בפירושי לאיוב–

א. החיזיון הנבואי עם הקול מן הדממה, והוויכוח על פירושו, תופס מקום מרכזי בספר כולו – בתחילה, בדברי אליפז בשני המחזורים הראשונים (ד׳ וט״ו); בדברי בלדד החותמים את מענות הרֵעים (כ״ה); בפרשנות השונה של אליהוא (ל״ג); עד ההכרעה של מענות ה׳ (ל״ח עד מ״א) בעקבות אליהוא; ולבסוף בחרון אף ה׳ נגד אליפז והרֵעים (מ״ב, ז) – כל אלה נוגעים בשורשי החיזיון הנבואי, כי שאלות הגמול באיוב אינן רק שאלות פילוסופיות על גבולות השכל האנושי, אלא בעיקר על השאלה – האם הקול מן הדממה היה קולו של הא-ל מפי שליחו, ומה הפירוש הנכון של ״הַאֱנוֹשׁ מֵאֱלוֹהַּ יִצְדָּק״?! (ד׳, יז) – ׳צדיק׳ או ׳צודק׳ – ומזה נובעות שתי מסקנות הפוכות – ׳איוב חטא׳! או ׳איוב טעה׳! – אליפז מול אליהוא.

כל מי שעוסק בנבואה או בשפעת ׳רוח הקודש׳ חייב ללמוד ספר איוב כדי לגלות איך מאמין גדול וחשוב טעה בפירוש חיזיון, והסיק מסקנות חמורות כלפי איוב מתוך שגיאה בפרשנות נבואית – לבסוף התברר מפי ה׳, שאליהוא צדק, וטעותו של אליפז בהאשמת איוב בחטא, הפכה אותו לחוטא, שרק איוב בתפילתו יוכל להצילו ולכפר עליו.

אם אליפז טעה בפירוש החיזיון והקול מן הדממה, גדולי המאמינים והצדיקים חייבים לחשוש מטעויות בפרשנות נבואית, עם תוצאות חמורות, ולא לכל אחד יעמוד צדיק פגוע כאיוב, ויתפלל עליו.

ב. אליהוא הוא נביא הספר! הוא פירש מחדש את החיזיון של אליפז, ואת הקול מן הדממה, ולפיו איוב טעה, אך לא חטא! גם הייסורים הנוראים של איוב הם דרך שנייה בה הא-ל מדבר עם איוב! את חשבון הנפש על חטאיו, חייב כל אדם לערוך בעצמו, בינו לבין א-להים, ואין מקום לשיפוט על אדם סובל, מבחוץ. בכך הוביל אליהוא את איוב לתיאור ׳הסערה׳, ולמענות ה׳ ״מִן הַסְּעָרָה״, ואיוב נגאל מייסוריו כשזעקתו לדיבור ישיר עם ה׳, נענתה, יחד עם גניזת כתב האישום.

ג. הקטרוג (ה׳שְׂטָנִי׳?!) על איוב היה נעוץ בכבודו ובמעמדו כשופט, וכצדיק שחי בבועה של עצמו – לכן ״ה׳ שָׁב אֶת שְׁבוּת אִיּוֹב״ רק ״בְּהִתְפַּלְלוֹ בְּעַד רֵעֵהוּ״ (מ״ב, י) אשר פגעו בו!

ד. ההשוואות המנוגדות לנח ולאברהם העולות מתוך ההקבלות העמוקות לספר בראשית, הן המפתח להסבר המלא של סיפור איוב.

איוב ורֵעיו בתורה ובהלכת חז״ל

בבא-מציעא דף נח עמ׳ ב, משנה: כשם שאונאה במקח וממכר – כך אונאה בדברים...

אונאה איננה רק רמאות, שישנה לרוב במסחר ובכספים, אלא בעיקר הפגיעה והצער הנגרמים למי שרימו אותו, שעלול לתלוש משערותיו מתוך ההלם על האונאה, על עצם העובדה שהצליחו לרמות אותו, והוא נפל בפח – לכן, יש אונאה של גרימת צער ופגיעה בדברים, וזו חמורה יותר (!) מאונאה בממון, שניתן להחזיר ולפייס.

גמרא: ...כיצד? אם היה בעל תשובה – אל יאמר לו: זכור מעשיך הראשונים!
אם היה בן גרים – אל יאמר לו: זכור מעשה אבותיך...!

אם היו יסורין באין עליו, אם היו חלאים באין עליו, או שהיה מקבר את בניו – אל יאמר לו כדרך שאמרו לו חבריו לאיוב (איוב ד, ו-ז): ״...זְכָר נָא מִי הוּא נָקִי אָבָד...!״

שהרי הדבר מסור ללב, וכל דבר המסור ללב נאמר בו: ״וְיָרֵאתָ מֵאֱ-לֹהֶיךָ – ״
אמר ר׳ יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: גדול (=חמור) אונאת דברים מאונאת ממון, שזה נאמר בו (ויקרא כה, יז): ״וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת עֲמִיתוֹ, וְיָרֵאתָ מֵאֱ-לֹהֶיךָ״, וזה (=אונאת ממון בקניה ומכירה) לא נאמר בו: וְיָרֵאתָ מֵאֱ-לֹהֶיךָ [אלא: ״אַל תּוֹנוּ אִישׁ אֶת אָחִיו״ (שם, יד –]

ור׳ אלעזר אמר: זה בגופו, וזה בממונו –
ר׳ שמואל בר נחמני אמר: זה ניתן להישבון (=להֶחזֵר), וזה לא ניתן להישבון!

כך הפך סיפורו של איוב לאחת הדוגמאות הקשות של איסור 'אונאת דברים', אחד האיסורים החמורים בתורה – לא רק, שלא יפה ולא ראוי להתייחס כך לאדם סובל, אלא, שהתורה אסרה זאת באיסור חמור, וכל פוסקי ההלכה הביאו דוגמה זו בכל חיבורי 'חושן משפט' (רמב"ם הלכות מכירה, פרק י"ד, הלכות יב-יג ויח; טור ושולחן-ערוך חושן משפט, סימן רכ"ח, ד).

במציאות הישראלית למרבה הצער, כבר שמענו לא אחת הסברים, גם של חכמים גדולים וחשובים, על אסונות שקרו בגלל חטאים שנעשו, וכאשר שאלתי על איסור 'אונאת דברים' לא הבינו תחילה מה אני רוצה לומר. לבסוף הודו לי בחצי פה, שלא לקחו בחשבון את התקשורת, שמביאה דברים כאלה לאוזני המשפחות האבלות, וזו עֲבֵרה חמורה מאד. חובה ללמוד לקח מחרון אף ה' באליפז וברֵעיו, ולהישמר מ'אונאת דברים!'

במפגשים רבים בין 'דתיים' ו'חילונים', מרבים ללמוד את הסיפור (באותה סוגיית גמרא, בבא-מציעא נט ע"ב) על 'תנורו של עכנאי' – רבים חושבים, שהסיפור נגמר בהכרעות ההלכה בין החכמים בארץ ו"לֹא בַשָּׁמַיִם הִוא" (דברים ל', יב), אך לא כולם שמים לב לסוף הסיפור בגמרא, בסופו של רבן גמליאל בגלל הנידוי והפגיעה הגדולה ברבי אליעזר, שנפל על פניו בזעקתו לה', ובאותה שעה מת רבן גמליאל, כי "כל השערים ננעלים, חוץ משערי אונאה!"

ה' מקבל את הכרעות החכמים בהלכה, גם כשהם מחמירים מאד (בסוגיה שם, רבי אליעזר הֵקֵל וטיהר, וחכמים החמירו), אבל לא יקבל את פגיעת האונאה בבעלי הדעות הדחויות.

שיר השירים

שיר השירים א - ארץ תִּרְצָה וירושלים

שום זוג אוהבים פרטי לא יכול היה לטייל ולשיר בימי קדם בכל המרחב הגיאוגרפי המצוין בשיר השירים. לשם כך היה צורך בשלטון ירושלמי חזק מאד, וב'רכב שטח' יעיל ומהיר

המרחב הגיאוגרפי של שיר השירים פרוס על פני ארץ ישראל בה ישבו שבטי ישראל בימי השיא של תקופת המלוכה, "מן המדבר" (ג, ו ; ח, ה) עד "שניר וחרמון" (ד, ח), מ"כרמי עין גדי" (א, יד) עד "מגדל הלבנון, צופה פני דמשק" (ז, ה), ומ"ברכות בחשבון", "מחולת המחנים" (ז, א) ו"הר גלעד" (ד, א), עד "השולמית",[1] ותעשיית צבע ה"ארגמן", ב"כרמל" (ז, א, ו) ולמרגלותיו.

שום זוג אוהבים פרטי לא יכול היה לטייל ולשיר בימי קדם בכל המרחבים האלה, כי לשם כך יש צורך בשלטון ירושלמי חזק מאד, וב'רכב שטח' יעיל ומהיר.

המוקד הוא כמובן תפארת המלוכה עם "בנות ירושלָם",[2] אבל במקביל ובמפתיע נזכרת גם "תרצה", שידועה כבירת ממלכת ישראל דווקא אחרי פילוג הממלכה, מימי ירבעם בן נבט עד ימי עמרי, ולא נזכרת עוד אחר כך. אווירת המגילה הפוכה כמובן מפילוג המלוכה, ולכן יש להניח, שתרצה עלתה למעמד חשוב ומקביל לירושלים כבר בימי שלמה, ולכן עברו אליה גם מלכי ישראל הראשונים. בשום זמן אחר מימי שלמה, לא יכול להישמע שיר כזה - "יפה את רעיתי כתרצה, נאוה כירושלָם" (ו, ד).

בלשון המגילה יש צורות לשון של עברית עממית מאוחרת, פעלים בלי ו"ו היפוך, 'ש' במקום 'אשר', ואף מילים נכריות כמו "פרדס" (ד, יג ; מילה פרסית) - אבל בימי בית שני לא ידועה תרצה, ובוודאי לא כמקבילה לירושלים. שירי המגילה נמסרו במקהלות במשך דורות רבים, ובלשון עברית פתוחה ועממית, שונה מלשון הנביאים, עברית חופשית שספגה צורות לשון ומילים מאוחרות, אבל התוכן הוא קדום.

אם כן, "מי זאת עלה מן המדבר" (ג, ו ; ח, ה)? מי זאת ה"שְׁחַרחֹרֶת" (א, ו)? - האישה הדחויה, שנזרקה והופקרה "על עֲדֹרֵי חבריך... על מִשכנות הרֹעים" (א, ז-ח), אבל היא משוכנעת, שרק היא האהובה האמיתית של "המלך שלמה" המוקף ו"רָצוּף אהבה מבנות ירושלָם" (ג, ט-י), והיא עומדת מנגד, ממדבר הרועים, ומתווכחת עם כל היפהפיות במלוא הלהט והאהבה - "שחורה אני ונאוה בנות ירושלָם" (א, ה) - שחורה "כְּאָהֳלֵי קֵדָר", אבל נאוה "כיריעות שלמה!"

" [1]השוּלמית", כמו האישה "השוּנמית" (מלכים-ב ד), חיו ב"שוּנֶם" היא 'סוּלֵם', מזרחית לעפולה, תחת גבעת המורה בעמק יזרעאל.
[2]ביטוי מפתח, 6 פעמים בשיר השירים (א, ה ; ב, ז ; ג, ה ; ה, ח, טז ; ח, ד), מכוון לחבורת הנסיכות הירושלמית המייצגות את האליטה המסתכלת על 'השחרחורת' בבוז.

שיר השירים ב - למה דומה דודי לצבי?

לפני כ-30 שנה, בשבע בבוקר, בשבת חול המועד פסח – כשעה לפני קריאת שיר השירים בבית הכנסת – ראינו מחלון חדר השינה שלנו בעפרה, מחזה מדהים

הצבי והצבייה, האייל והאיילה, אינם חיים כל הזמן ביחד כמו 'זוג יונים',[1] אלא נודדים עצמאית ונפגשים בעונות הייחום, ושוב בעונות ההמלטה, פעמים רבות באותם המקומות ואפילו תחת אותם העצים.

"תחת התפוח עוֹרַרתיך – שמה חִבְּלָתְךְ (=חבלי לידה) אִמֶּךְ – שמה חִבְּלה יְלָדָתְךְ" – החיזורים שלהם (בייחוד של האיילים) מרשימים מאד, ובעונת הייחום הזכר שומר על הנקבה מקרוב, ומשגיח עליה כשבוע ימים, אבל אחר כך הוא בהחלט יכול לחזר אחרי נקבה אחרת.

כל זה מתאים מאד לאשה דחויה ומאוהבת, שהאהוב שלה נודד, מסתובב וחי עם נסיכות רבות. "דומה דודי לצבי, או לעֹפר האַיָלים... סֹב דמה לך דודי לצבי או לעֹפר האַיָלים על הרי בָתֶר (=מבותרים)" (ב ט,יז).

אבל היא, הדחויה-השחרחורת, בטוחה לחלוטין, שרק היא אהובה באמת עליו ה"משגיח מן החַלֹנות, מֵציץ מן הַחֲרַכִּים", ושולח גם אותה לנדוד, עד שייפגשו שוב ויוכיחו את אהבתם, תחת אותם העצים, בעונות 'החיזור' או 'ההמלטה' שחופפות בארץ (לרוב) לעונות החגים, כאשר "... הגשם חָלַף הלך לו... עֵת הזמיר הגיע, וקול התור נשמע בארצנו, התאנה חנטה פַּגֶיהָ והגפנים סְמָדַר נתנו רֵיח" ב, יא-יג.(

לפני כ-30 שנה, בשבע בבוקר, בשבת חול המועד פסח – כשעה לפני קריאת שיר השירים בבית הכנסת – ראינו מחלון חדר השינה שלנו בעפרה, מחזה מדהים: עדר של צביים יצא ממטע הגודגדנים שמתחת לבתים, ופתח במחול בשדה הפתוח שממזרח למטע. כעשרים דקות הם רצו במעגל בזה אחר זו, סיבובים סיבובים, כחבורת צעירים מאוהבת – לולי ראיתי בעיני הייתי מתקשה להאמין.

גם דימויי הגוף של הדוד והרעיה במגילה לקוחים בחלקם מהגוף היפהפה של הצבי והצבייה, כך שהדוד, יש לו ראש של איש עם "תלתלים שחֹרות כעורב", בצבעי "צח ואדום" (ה, י-יא) של אייל אדום, ו"שוקיו עמודי שֵׁש מְיֻסָּדִים על אַדְנֵי פָז" (ה, טו), שהם הרגליים היפות על הפרסות שלו, וכולו "כֻּלּוֹ מַחֲמַדִּים", מראשו עד פרסותיו.

כך גם הרעיה האהובה, ששערה שחור וגולש "כעדר העִזים שגלשו מהר גלעד" (ד, א), שיניים לבנות מושלמות ונקיות "כעדר הקְצוּבוֹת (=רחלים לבנות) שעלו מן הרחצה, שֶׁכֻּלָּם מתאימות ושַׁכֻּלָה אין בהם", שפתיים אדומות "כְּחוּט הַשָּׁנִי" (ד, ב-ג), אבל הבטן הלבנה והעגולה – "בִּטְנֵךְ עֲרֵמַת חִטִּים" (ז', ג) היא הבטן של הצביה, וגם השדיים המיניקות שני עופרים[2] "תָּאֳמֵי צביה" (ד', ה; ז', ד) אינם כלל שדי אשה, אם שמים לב וקוראים בדיוק את הכתובים.

צירופי התמונות האלה מוכיחים בבירור, ששירה זו היא משל.
אם כן, מהו הנמשל ?

---

[1]יוני הבר חיים יחד תמיד, זכר ונקבה קבועים בתוך להקה גדולה, ממש כאידיאל משפחתי – אבל בשיר השירים זהו רק חלום רחוק על האהובה המחכה בנאמנות – "יונתי בחגוי הסלע, בסתר המדרגה, הראיני את מראיך, השמיעיני את קולך."...
[2]צביה 'פרסית' (מצויה בעבר הירדן מול עין גדי) ממליטה בדרך כלל תאומים.

שיר השירים ג - החלום והמפגש

מי היא הנסיכה הדחויה, האם יהיה זה נסיך או מלך והיכן תתקיים החתונה?

השיר השני פותח בחלום האהבה – "על משכבי בלילות, בִּקַּשְׁתִּי את שאהבה נפשי, בִּקַּשְׁתִּיו ולא מְצָאתִיו" (ג', א), חלום שראשיתו בשיר הראשון; אך מיד מתנערת הרעיה מן החלום כדי לקום ולחפש "את שאהבה נפשי" (ג', א-ב) בשוק ובכיכר,[1] ובפעם הזאת, אחרי חיפושים מתמשכים, ואחרי מפגש לא מועיל עם "השֹׁמְרִים הסֹבְבִים בעיר" (ג', ג) היא מצאה, והביאה את האהוב, שלא יוכל כעת לברוח שוב לנדודיו, "אל בית אִמִּי, ואל חדר הוֹרָתִי" (ג', ד), באחיזה שאיננה מוכנה להרפות עוד מלממש את החלום, עד למעמד החתונה.

השיר הראשון כולו חלום עתידי על מפגש אהבה בלתי אפשרי שמוכרח להתממש. השיר השני הוא המפגש שהתממש נגד כל היגיון, מפגש החתונה – הרי יש לו לַ"מֶּלֶךְ שלמה" "שִׁשִּׁים הֵמָּה מְלָכוֹת, ושמונים פילגשים, ועלמות אין מספר" (ו', ח), ולמה יגלה אהבה דווקא לאישה הדחויה, ל"שֶׁהַרְחֹרֶת", ואף ישיר בעצמו: "אחת היא יוֹנָתִי תַּמָּתִי, אחת היא לאִמָּהּ, בָּרָה היא לְיוֹלַדְתָּהּ..." (ו', ט)?

כאשר האהבה מצליחה להתממש – בשיר הראשון בביטחון עתידי, ובשיר השני במפגש לקראת חתונה, רק אז משביעה הרעיה את "בנות ירושלַם... אם תָּעִירוּ ואם תְּעוֹרְרוּ את האהבה – עד שתֶּחְפָּץ" (ב', ז ; ג', ה), כי כמו הצבאיים והאיילות, המפגש חייב להתממש בשעה הראויה, השעה שבה האהבה תתעורר מעצמה, ותחפוץ להתגלות בכל מה שטמון בקרבה.

מה יקרה כאשר המפגש יוחמץ, והאהבה לא תתממש? איזו שבועה תישמע אז? זאת נשמע בשיר השלישי.
השבועה הזאת חוזרת במגילה 4 פעמים, והיא המפתח להבנת המשל והנמשל כאחד – לכן, יש במגילה הזאת 4 שירים, לא פחות ולא יותר!

כבר למדנו, שהאהבה הזאת לא יכולה להיות של זוג אוהבים, שלאהוב יש אישה ובית וילדים, אבל עם אהובתו האמתית הוא נפגש בעין גדי, בעודנה חיה בשוּנֶם (=שוּלֶם) בעמק יזרעאל, כי לדוד בשיר השירים יש 60 מלכות ו-80 פילגשים, והוא מסתובב ברחבי ממלכתו ממדבר עד חרמון. לכן, הנמשל יכול להיות רק אחד משניים :

נסיכה דחויה, שהורחקה מבית המלוכה, והיא בטוחה לחלוטין, שהרחקה זו איננה יוזמת הנסיך / המלך, שאוהב אותה באמת, וסופן של "בנות ירושלַם" לבלוע את הלשון כאשר תתעוררנה לצפות בחתונת הנסיך / המלך עם אהובתו באמת.

'הדוד' האהוב מרחוק הוא ה' א-לוהי ישראל, ו'הרעיה' הדחויה היא 'כנסת ישראל' בשעבוד מצרים (כמו בשפלות הגלויות בכלל), ומפגש החתונה הוא ביציאת מצרים ובהר סיני, או במלכות דוד ושלמה בירושלַם.

לנמשל הראשון חסרים שמות, פרטים ביוגרפיים, הסבר הרקע לדחייה מבית המלוכה, והסבר לרצון הנסיך/המלך לפגוש דווקא את הנסיכה הדחויה, ולהשיב אותה ל'ירושלַם', וכמובן, הסיבות לכישלון בהמשך, ולמפגש המחודש בסוף. בלי כל הפרטים החסרים, זה אפילו 'לא מעניין' – אין כאן רומן, אין כאן סיפור – יש רק שירים וחלומות ושבועות של דמות אנונימית, שחוץ מתיאורי גוף אישה-צביה, איננו יודעים עליה שום דבר.

לנמשל השני, על 'ה' א-לוהי ישראל', שיש לו עמים וממלכות ותרבויות גדולות וחשובות בכל ארצות תבל, והוא בחר מכולן לתת תורה ל'כנסת ישראל' ה"עֹלָה מן המדבר" (ג', ו).

לזה יש לנו סיפור גדול וידוע, ולא עוד אלא שזה הסיפור של כולנו – כך יש למגילת השירים גם סיפור מעניין, עצוב ומרגש, סוער ומשמעותי. "ביום חֲתֻנָּתוֹ" – "זה סיני..", "וביום שמחת לבו" – אלו דברי תורה ; דבר אחר : "ביום חֲתֻנָּתוֹ" – "זה אהל מועד", "וביום שמחת לבו" – "זה בית עולמים" (ג', יא ; שיר-השירים-רבה פרשה ג', כא).

שיר השירים ד - טיול כלולות וחתונה בגן

מוטב לא לאחל לשום זוג את ההנאות 'הריחניות והטעימות' של פרק ד, ובלבד שלא ייפול למשבר של פרק ה והבאים אחריו

בשיר הראשון, דברי הדוד לרעיה היו קצרים. "הִנָּךְ יפה רעיתי, הִנָּךְ יפה, עֵינַיִךְ יונים" (א, טו), וכנראה היו חלק מדו-שיח ביניהם, שהתנהל כולו בחלום שלה[1]. "הִנְּךָ יפה דודי אף נעים, אף עַרְשֵׂנוּ (=מִטָּתֵנוּ) רעננה..." (א, טז-יז), וכך גם בהמשך, היא "כשושנה בין החוֹחים", והוא "כתפוח בעצי היער" (ב', ב-ג), ואחר כך מעודד אותה קולו לצאת, כי הגיעה העת לנדודיה (ב, י-יג), כפי שהוא סובב בנדודיו "על הרי בָתֶר" (ב, יז).

בשיר השני הדוד פותח באותו השיר, אך משמיע אותו במלואו – "הִנָּךְ יפה רעיתי, הִנָּךְ יפה, עֵינַיִךְ יונים מִבַּעַד לצַמָּתֵךְ, שַׂעְרֵךְ... שִׁנַּיִךְ... ; ...שִׂפְתוֹתַיִךְ, ומִדְבָּרֵךְ... ; ...רַקָּתֵךְ... ; ...צַוָּארֵךְ ; שני שָׁדַיִךְ... ; כֻּלָּךְ יפה רעיתי, ומום אין בָּךְ" (ד, א-ז), ואז, כחתן וכלה הם יוצאים לטיול כלולות עם תצפיות מהרי הלבנון והחרמון – "תָּשׁוּרִי מֵראש אֲמָנָה, מֵראש שְׂנִיר וחרמון" (ד, ח).

בשיר החתונה הזה, לראשונה קורא לה הדוד "כַּלָּה" (6 פעמים!), ומתואר בלשון השיר, החיבוק עם הנשיקות, ואפילו פתיחת "גַּן נָעוּל... גַּל[2] נָעוּל, מַעְיָן חָתוּם" (ד, יב-טז + ה', א)[3] ביחסי

אישות מלאים עם רגשות אינטימיים ביותר (בשפה של ריחות וטעמים), בדיוק בשעה שה"רֵעים" המוזמנים לחתונה, שותים יין עד כדי שכרות.

כל זוג מאוהב יכול לשאוב המון עידוד ושמחה מהתיאור האינטימי והנדיר[4] הזה של חתונה עם יחסי אישות מלאים, כשהצעיף היחיד המסתיר את מימוש האהבה בתוך הגן, הוא לשון השירה המגלה ומסתירה בעת ובעונה אחת. אבל (כפי שכבר כתבנו לעיל), השיר לא באמת מתאר מערכת יחסים אינטימית של זוג אוהבים פרטי, והפרק הבא גם יוציא את האוויר מכל התלהבות.

מוטב לא לאחל לשום זוג את ההנאות 'הריחניות והטעימות' של פרק ד', ובלבד שלא ייפול למשבר של פרק ה', והבאים אחריו.

---

[1]היא עצמה תיארה את מצבה כאשה דחויה, "שְׁחַרְחֹרֶת", שנשלחה אל "עֶדְרֵי חֲבֵרֶיךָ", ולכן, השיר הראשון הוא חלום שלה; אבל, השיר השני כולו מימוש החלום, ותיאורי הכלולות והחתונה ברורים לחלוטין .

" [2]גַל" הוא "מַעְיָן" הנובע ומתגלה מתוך האבנים; דימויי גוף האשה ל"גַן נָעוּל", ול"מַעְיָן חָתוּם", מזכירים כמובן גם את גן העדן, וברוח זו שרים בחופות בפה מלא – "שַׂמֵּחַ תְּשַׂמַּח רֵעִים האהובים, כְּשַׂמֶּחֲךָ יצירך בגן עדן מִקדם, ברוך אתה ה' מְשַׂמֵּחַ חתן וכלה."

[3]זו אחת הטעויות הקשות של מחלקי הפרקים, כי פסוק א של פרק ה הוא השיא של חתונת האהבה.

[4]לרוב, המקרא נזהר מאד בתיאורים כאלה בגלל המיניות האלילית הבוטה והרווחת במזרח הקדום, ובמיוחד בארץ כנען.

שיר השירים ה - נמנום רגעי

בהברקה גאונית מוסברות כל הנפילות של 'כנסת ישראל' לא חלילה ברשע ובפשע, אלא בטעות של החמצת הרגע. מיד התעוררה האהבה מחדש והובילה לחיפוש נואש, שלא יוותר לעולם

נעמיד בהקבלה את פתיחת השיר השני (ג, א-ה) לעומת השיר השלישי (ה', ב-ח):

על משכבי בלילות, בִּקַּשתי את שֶׁאהבה נפשי, בִּקַּשתיו ולא מצאתיו;

אקומה נא ואסובבה בעיר, בַּשְּׁוָקִים וּבָרְחֹבוֹת, אבקשה את שאהבה נפשי, בִּקַּשתיו ולא מצאתיו;

מצאוני השֹׁמרים הסֹבבים בעיר – את שאהבה נפשי ראיתם? כמעט שעברתי מהם,
עד שמצאתי את שאהבה נפשי, אֲחַזְתִּיו ולא אַרפֶּנּוּ עד שֶׁהֲבֵאתיו אל בית אִמי, ואל חדר הורתי;
השבעתי אתכם בנות ירושלַם בִּצְבָאוֹת או באַיֹלוֹת השדה–
אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתֶּחפָּץ!

ולעומת המציאה שהובילה לחתונת האהבה, בא שיר ההחמצה הקשה מנשוא – אני יְשֵׁנה ולִבי עֵר.
קול דודי דופק: פִּתחי לי אחֹתי רעיתי יונתי תַּמָּתי, שראשי נמלא טל, קְוֻצּוֹתַי רסיסי לילה;
פשטתי את כֻּתָּנְתִּי, איככה אֶלבָּשֶׁנה? רחצתי את רַגלַי, איככה אֲטַנְּפֵם?

דודי שלח ידו מן החור,[1] ומֵעַי הָמוּ עליו
קַמתי אני לִפתֹחַ לדודי, וְיָדַי נָטפוּ מוֹר, וְאֶצבְּעֹתַי מוֹר עֹבֵר על כפות המנעול;
פתחתי אני לדודי – ודודי חָמַק עָבָר
נפשי יצאה בְדַבְּרוֹ, בִּקַּשתיהו ולא מצאתיהו, קראתיו ולא עָנָני!
מְצָאֵנִי השֹׁמרים הסֹבבים בעיר, הִכּוּנִי פְצָעוּנִי, נָשְׂאוּ את רְדִידִי מֵעָלַי שֹׁמרֵי החֹמוֹת!
השבעתי אתכם בנות ירושלַם
אם תמצאו את דודי, מה תגידו לו: שֶׁחוֹלַת אהבה אני!

ההשוואה הזאת היא עיקרה של מגילת 4 השירים, ומי שמחמיץ אותה לא ימצא דוֹד, לא ימצא רעיה, לא ימצא פשר, ולא ימצא אהבה. יש מציאה שהובילה לחתונת האהבה המרגשת, ויש החמצה שהובילה לאלימות, מכות ופציעות.

בשיר השני, הרעיה עֵרה ואינה יכולה לישון, היא קמה ביוזמתה, היא יצאה לחַפֵּשׂ, השומרים לא פגעו בה, והיא מצאה, אחזה בכל כוחה, וזכתה בחתונה המופלאה.

בשיר השלישי היא יְשֵׁנה אף כי לִבָּהּ נותר עֵר, הדוד בא אליה וניסה לפתוח, אבל היא נאחזה בגוף 'העֵרוֹם והנקי' של עצמה, ועד שקמה היא החמיצה את השעה. הדוד נעלם, השומרים היכו ופצעו, הפשיטו, וכנראה אנסו אותה!

אם מדובר בנסיכה דחויה מארמון שלמה שהצליחה לחזר ולחזור אל המלך אהובה, ולא הרפתה ממנו עד לחתונה המפוארת ביותר, אי אפשר כלל להבין מדוע היא אשמה בהחמצה שלאחר מכן, גם בעיני עצמה. המשבר היה מובן אילו יריביה המרים בארמון ובעיר, אלה שגרמו לדחייתה בתחילה, הם היו האשמים גם בהפרדתה מהמלך האהוב ובחילול כבודה.

אבל אם מדובר ב'כנסת ישראל' מול ה' א-לוהי ישראל, אזי הכל ברור – יציאת מצרים והר סיני הם המציאה והחתונה המופלאה, ואילו חטא העגל ו-40 שנות המדבר הם הנפילה הגדולה. יהושע בן נון שהנהיג עם מנצח בארץ הוא מימוש הברית, ואילו ימי השופטים הם ימי המכות והפציעות. ימי דוד ושלמה הם ההצלחה הגדולה, בעוד פילוג הממלכה אחרי שלמה, והמכות והפציעות עד החורבן הם ההחמצה הגדולה.

בהברקה גאונית מוסברות כל הנפילות של 'כנסת ישראל' לא חלילה ברשע ובפשע, אלא בטעות של החמצת הרגע! מיד התעוררה האהבה מחדש והובילה לחיפוש נואש, שלא יוותר לעולם. זוהי סנגוריה מופלאה על 'כנסת ישראל', שאפילו הנביאים לא יכלו להגות אותה, כי כל החטאים והכישלונות לא היו בגידה (כמו בדברי הנביאים), אלא רק נמנום רגעי.

ועיקר העיקרים – שתי שבועות הפוכות!

---

[1]הדלתות העתיקות היו נפתחות רק מבפנים; מבחוץ היו מכניסים יד לחור שליד המנעול, כדי לפתוח, אבל אם המפתח סולק, אי אפשר היה לפתוח מבחוץ.

שיר השירים ו - לחזור ליופי הישראלי

"בנות ירושלַם" יכולות להיות רק שתי הדתות הגדולות, הנצרות והאסלאם, שקיבלו מן היהדות את קדושת ירושלים, ובו בזמן לעגו וביזו ופגעו ב'כנסת ישראל'

כשהאהבה ניצחה, בחלום, ואחר כך במציאות, השביעה הרעיה את "בנות ירושלַם", שלא יעוררו "את האהבה עד שתחפץ" (ב, ז; ג, ה), כי אפשר לסמוך על האהבה, שתמצא ותוביל בזמן המתאים, בעת שתתעורר מעצמה, ותחפוץ.

אבל כאשר ההחמצה הגדולה מובילה למכות, פציעות ואונס, ולנדודים עצובים עם אהבה מתעצמת מרחוק, אז מתהפכת השבועה-

"אם תמצאו את דודי, מה תגידו לו? שחולת אהבה אני" (ה, ח)!
מה משמעות השבועה הזאת, כשהרעיה היא משל ל'כנסת ישראל'?
מיהן "בנות ירושלַם"? ומיהם "שֹׁמְרֵי החֹמות" (ה, ז-ח)?
כאשר רשעי האומות, "שֹׁמְרֵי החֹמות", מכים ופוצעים ומפשיטים ואונסים את הרעיה, נעלמת השבועה הקודמת, וחייבים לעורר את האהבה ממרחקים בכל דרך אפשרית!
ובלשונם של חז"ל (כתובות קיא ע"א)-

ג' שבועות הללו, למה?
אחת, שלא יעלו ישראל בחומה ([לארץ]; רש"י: 'יחד ביד חזקה')!
ואחת, ...שלא ימרדו באומות העולם!
ואחת, שהשביע הקב"ה את אומות העולם,
שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדי!

השבועה השלישית היא הפוכה לשתי הראשונות, מכוונת נגד אומות העולם, שלא יכו ויפצעו את הרעיה 'יותר מדי!'

לתשומת ליבם של 'שומרי החומות' שלנו (='נטורי קרתא', ודומיהם), "שֹׁמְרֵי החֹמות" בשיר השירים (לפי חז"ל!) הם רשעי האומות, שמכים ופוצעים את הרעיה, היא 'כנסת ישראל!'

לעומתם, "בנות ירושלם" הן מלכות ופילגשים שהגיעו ל'ירושלַם' של שלמה כנשים-שגרירות של אותן הממלכות, שאוהבות את 'ירושלַם', ורוצות למקם בה 'שגרירויות' (שבתקופה העתיקה היו כרוכות ב'חתונות' פוליטיות).

השאלה הגדולה היא, האם "בנות ירושלַם", אחרי ששאלו - "מה דודֵך מִדוד?" (ה', ט), אכן מְגַלות אמפתיה לרעיה המוּכָּה, ומוכנות באמת לחפש יחד אִתהּ את 'הדוד' הנעלם? - "אנה הלך דודֵך היפה בנשים? אנה פנה דודֵך ונבקשנו עִמך?" (ו, א), או שהן לועגות לרעיה, כשהן רואות אותה פצועה, עלובה ומבוזה?

כבר למדנו - רק בהיסטוריה היהודית יש 'סיפור', שיכול לתת משמעות למגילת 'השירים', ולפי זה, "בנות ירושלַם" יכולות להיות רק שתי הדתות הגדולות, הנצרות והאסלאם, שקיבלו מן היהדות את קדושת ירושלים (גֶ'רוּזָלֶם ; אַל-קוּדְס), ובו בזמן לעגו וביזו ופגעו ב'כנסת ישראל' העלובה והמוכה, וראו בהשפלתה 'הוכחה' להעברת הבחירה אליהן.

לפיכך ברור, ששני ההסברים נכונים! בו בזמן אפשר למצוא בנצרות ובאסלאם גם כבוד והערכה ל'בני ישראל', שעל הבחירה בהם מסופר ב'ברית הישנה', וב'פרשת בית עמרם' (ה'סורה' השנייה בקוּרְאָן), וגם ביזוי ודיכוי והשפלה, שהרי העניש הא-לוהים את 'כנסת ישראל' על הפרת בריתו, כמפורש בדברי הנביאים.

מי כמו רש"י, שראה זאת בעיניו (בתחילת מסעי הצלב, שהובילו להקמתה של 'ממלכת ירושלים' הצלבנית), ואכן, בכיוון עקרוני זה פירש רש"י את המגילה (ה, ט) - "מה דודך מדוד? - "כך שואלין האומות את ישראל: מה א-לוהיכם מכל הא-לוהים, שכך אתם נשרפים ונצלבים עליו?"

ואז, מתוך השיח עם "בנות ירושלַם", ואחרי התיאור המפורט ביותר של ה'דוד' האהוב (ראש של בחור על גוף של צבי), שומעת הרעיה מענה, דומה לשיר החתונה, עם תיאורי הגוף שלה (ראש של בחורה על גוף של צביה), אבל יש בו חידוש מפתיע-

"יפה את רעיתי כתרצה, נאוה כירושלם" (ו, ד), כלומר: תחברי מחדש את היופי הישראלי ("תרצה", בירת ממלכת ישראל אחרי שלמה, עם פילוג המלוכה!), עם נְוֵה הקודש של "ירושלַם", ועם דגלי צבא חזקים ומרשימים[1] - "אֲיֻמָּה כַּנִּדְגָּלוֹת" (ו, ד'/י), ואז, יאירו הפנים והעיניים כמו חמה ולבנה, וגם "שִׁשִּׁים הֵמָּה מְלָכוֹת וּשְׁמֹנִים פִּלַגְשִׁים, וַעֲלָמוֹת אֵין מִסְפָּר" (ו, ח-ט), יודו בפה מלא, שאת האחת והיחידה !

[1]חיבור כזה - קודש ירושלמי עם יופי ישראלי ועם דגלי צה"ל, נוצר רק במדינת ישראל!

שיר השירים ז - שיר לעמק יזרעאל

בין אם שרו אותו ד"ר ארתור רופין ויהושע חנקין בגאולת האדמות של עמק יזרעאל, ובין אם לא, הם שאפשרו ל'שולמית' לצאת במחול הזה

הרעיה שמעה את קול הדוד ממרחקים, שמעה דבר על חיבור מחודש של "תרצה" עם "ירושלַם" (ו', ד), ויצאה לדרך, כשעצי הפרי של הרי ישראל מסמנים לה כיוון ראשוני. "אל גִּנַּת אגוז ירדתי, לראות בְּאִבֵּי הנחל (=כפות תמרים),[1] לראות הֲפָרְחָה הגפן, הֵנֵצוּ הָרִמֹּנִים" (ו', יא).

אבל היא איבדה את הדרך, ורק אינטואיציה פנימית הובילה אותה אל דרך המלך – "לא ידעתי [את הדרך],[2] נפשי שָׂמַתְנִי (=הובילה אותי אל) מַרְכְּבוֹת עמי נדיב" (ו', יב); דרך המלך עוברת ב'שוּלֶם' (=שונֵם) בעמק יזרעאל, ושם תישמע שוב המקהלה של "בנות ירושלַם". "שובי שובי השולמית, שובי שובי [לארצֵך] ונחזה בך" (ז', א).

כאן כבר לא חשוב אם 'האומות' (=הדתות) האוהבות את 'ירושלַם', לועגות ל'שולמית', או מעריצות אותה, כי הכל תלוי ב'שולמית' עצמה, האם תדע לצאת במחול מנצח (ראש אשה על גוף צביה, רוקד להפליא) במרחבי הארץ "כִּמְחֹלַת הַמַּחֲנָיִם" (=מעמק יזרעאל אל מחולה בבקעת הירדן, ומשם ל'מחנים' בגלעד), אל "בְּרֵכוֹת בְּחֶשְׁבּוֹן" (מדרום לגלעד), עולה ל"מגדל הלבנון צופה פני דמשק", והראש ב"כרמל" עם צבעי "ארגמן" (ז', א-ו) מחופי עכו-כרמל.

מי שחושב שיש כאן רק דימויים ומחול מפואר, לא יוכל להסביר בשום אופן מדוע המחול הזה יחולל מפגש מחודש, אחרי ההחמצה הגדולה עם המכות והפציעות והאונס. אי אפשר להתעלם מהמרחב הגיאוגרפי של מחול ה'שולמית!'

השיר הרביעי מתאר שיבה לארץ ישראל הצפונית דווקא, מעמק יזרעאל אלי גלעד ולבנון עד חופי כרמל; בין אם שרו אותו ד"ר ארתור רופין ויהושע חנקין בגאולת האדמות של עמק יזרעאל, ובין אם לא, הם שאפשרו ל'שולמית' לצאת במחול הזה, אמנם בלי הגלעד, אבל בהחלט מחול מנצח.

בפעם הזאת, מתואר הגוף היפה של הרעיה (ראש אשה עם גוף של צביה) על ידי המקהלה של "בנות ירושלַם", ואז מופיע הדוד והשיר עובר מלשון רבים ללשון יחיד – "זאת קומתך דמתה לתמר ושָדַיִך לאַשְׁכֹּלוֹת; אמרתי אֶעֱלֶה בתמר, אֹחֲזה בסַנְסִנָיו, ויהיו נא שָדַיִך כאֶשְׁכְּלוֹת הגפן."...

האם ראיתם אי פעם איש מטפס על גזע תמר כדי לקטוף תמרים? (לא, כי הוא עולה על סולם) – האם ראיתם צבי או יעל עולה עם שתי רגליים קדמיות על גזע עץ ואוכל פירות? (אני ראיתי!) - כך חוזרים הדוד והרעיה אל מחול הכלולות שלהם בשדות ומטעי הפרי של ארץ ישראל!

---

[1]כל הפסוק בעצי פרי, ולכן 'נחל' הוא דקל ודווקא פראי, וכן בפי בלעם על מחנה ישראל – "כִּנְחָלִים נִטָּיוּ..." (=כעצי תומר נטויים; במדבר כ"ד, ו), וראו בספרו של א"מ ז"ל, ארץ המוריה – פרקי מקרא ולשון, עמ' 185.
[2]מפרשים רבים, "חדשים גם ישנים", לא ידעו לפרש מה "לא ידעתי!?"

שיר השירים ח - ההשבעה הרביעית

דורות רבים היה כל זה רק חלום וחזון, אך בדור העלייה השנייה כתב הרב קוק ביפו, שכבר הגיעה עֵת החֵפֶץ

מהשדות והמטעים חוזרים השניים "אל בית אִמי תְּלַמְּדֵני" (ח', ב), וגם אל העצים שתחתם נולדו (כמקומות ההמלטה וההנקה של צְבִיּוֹת ואַיָלוֹת), וכך חוזרים בשיר הרביעי אל הקשר שנוצר בחתונה הבלתי נשכחת (מהשיר השני) – "שִׂימֵני כַחוֹתָם על לִבֶּךָ, כַּחוֹתָם על זְרוֹעֶךָ" (ח', ו)!

כאן מופיעה ההשבעה הרביעית והאחרונה, זאת שמאמיני 'שלוש השבועות' (של יהדות הגולה) מתעלמים ממנה, זאת שאין בה עוד "בצבאות או באילות השדה", ואין בה "אם" – שבועת הגאולה – "השבעתי אתכם בנות ירושלַם: מה תעירו ומה תעוררו את האהבה, עד שתחפץ"! ובמילים שלנו: אין עוד צורך לעורר את האהבה, מפני שהיא כבר התעוררה, וכבר הגיעה אל מחוז חֶפצָהּ!

דורות רבים היה כל זה רק חלום וחזון, אך בדור העלייה השנייה (לפני מלחמת העולם הראשונה והצהרת בלפור), כתב הרב קוק ביפו (אורות, עמ' קטז), שכבר הגיעה 'עֵת החֵפֶץ .'ועתה, כאשר ארכו הימים, וירושלים "לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה" (ישעיהו מ', ב), החלה האומה בכללה להרגיש את טהרתהּ, את בֹּר-כפיה וצִדקת-נפשהּ – ועם זה את חפצהּ לשוב לִתחִיָתהּ. רגשותיה הלאומיים מתרפקים לשוב אליה, והחפץ לשוב אל קִנָהּ, אל מקומהּ ולארצהּ, הולך בהּ הלוך וגדול. אמנם לא תדע עוד את נפשהּ, מאין בא להּ הרוח, ומה ערכו וכֹחו – ובסתר הלב מבקשת היא את דודהּ ...

מגילת 'השירים' חותמת בשלוש תגובות:

תגובה של "בנות ירושלַם" העוטפת את דברי הרעיה ברגע השיא של חופה מחודשת; חשוב להבין, שהדיבורים על 'מוות', על 'קנאה' ועל 'שְׁאוֹל', על 'הון' ועל 'ביזיון', אינם דברי הרעיה, אלא פירוט של תגובות שונות מקהל הצופות, מ"בנות ירושלַם" (ח', ה-ז):

מי זאת עֹלָה מן המדבר מִתרַפֶּקֶת על דודהּ?
תחת התפוח עוֹרַרתיךָ–
שמה חִבְּלַתךָ אִמֶּךָ – שמה חִבְּלה יָלָדַתךָ–
שִׂימֵני כַחוֹתָם על לִבֶּךָ – כַּחוֹתָם על זְרוֹעֶךָ!
כי (=אכן) עַזָה כַמָוֶת אהבה – קָשָה כִשאוֹל קנאה!

רְשָׁפֶיהָ, רִשְׁפֵּי אֵשׁ שַׁלְהֶבֶתְיָה.
מַיִם רַבִּים לֹא יוּכְלוּ לְכַבּוֹת אֶת הָאַהֲבָה, וְנְהָרוֹת לֹא יִשְׁטְפוּהָ!
אִם יִתֵּן אִישׁ אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ בָּאַהֲבָה – בּוֹז יָבוּז לוֹ!

התגובה השנייה (ח׳, ח-י) באה מן האחים במשפחה, כאילו רק עכשיו גילו את הרומן, כאילו רק כעת הגיע הדוד אליהם לבקש את הסכמתם לאהבה, שכבר עלתה וחגגה, ושוב נפלה "על הרי בתר" (=הרים שסועים ומבותרים; ב׳, יז), וכבר קמה מחדש – והם אומרים: היא עוד קטנה! עוד לא הגיעה השעה! – אבל היא עונה להם: 'אני כבר חומה!'

התגובה המרתקת מכולן היא כמובן תגובת הרעיה לסיכום – בניגוד מרשים לפתיחה (א׳, ה-ח), הרעיה כבר לא דחויה, כבר לא רועה "על עֶדְרֵי חֲבֵרֶיךָ", כבר לא "נוֹטֵרָה אֶת הַכְּרָמִים" – יש לה ביטחון עצמי, והיא אומרת לשלמה, שאיננה זקוקה עוד לכרם שלו עם הנוטרים, כי "כַּרְמִי שֶׁלִּי לְפָנָי" (ח׳, יב); אז מופיע הדוד עם "חברים מקשיבים לְקוֹלֵךְ" ומבקש "הַשְׁמִיעֵנִי" (ח׳, יג-יד) – והיא עוֹנָה: חזור לנדודיך, ואני "הַיּוֹשֶׁבֶת בַּגַּנִּים" בביטחון, כבר יודעת מתי תשוב, בעת ייחום ולידה, בזמן הנכון והטוב, ובינתיים–

בְּרַח דּוֹדִי,
וּדְמֵה לְךָ לִצְבִי, אוֹ לְעֹפֶר הָאַיָּלִים,
עַל הָרֵי בְשָׂמִים!

השאלה שנותרה בלי תשובה היא – האם הדוד האוהב, אך עסוק עם מאות מלכויות ותנועות ודתות, ועם אנשים ונשים בכל העולם, ישמע את קריאת הרעיה ברגעי משבר, אם תהיה זקוקה לו פתאום, גם אם עוד לא הגיע העת הידועה ומוכנה מראש?

שיר השירים - סיכום - לסיכום שיר השירים

מדוע בטוחה הרעיה למרות הכל באהבת הדוד רק אליה, מכל הסובבות אותו? איך היא חוגגת חתונה, ואחר כך היא אשֵמה בהחמצה הגדולה? יש סיפור אחד שעונה על כל השאלות

אין במגילת 'השירים' שום סיפור רקע, אין שֵמות, ואין שום הסבר למה הרעיה "שְׁחַרְחֹרֶת", דחויה ומורחקת? מדוע היא בטוחה למרות הכל באהבת הדוד רק אליה, מכל הסובבות אותו? איך היא חוגגת חתונה, ואחר כך היא אשֵמה בהחמצה הגדולה? מה יביא אותם להיפגש שוב, כמו צְבָיִים וַאֲיָלוֹת בעת הייחום והלידה?

בלי כל אלה, אין משמעות לשירים, חוץ מהעושר והיופי בלשון, והם אפילו לא מעניינים.

רק הסיפור של 'כנסת ישראל' (הידוע לנו לא מן המגילה, אלא מן המקרא, ומההיסטוריה הישראלית-יהודית) מתאים כסיפור רקע, עונה על השאלות, ומעניק פשר ומשמעות לשירים, ולמה שמסתתר מאחוריהם.

יש במגילה ארבעה שירים, כי יש ארבע שבועות.

מאמיני 'שלוש השבועות' כחומת איסור מעצבת האוסרת לעלות לארץ ישראל ומשמרת את יהדות הגולה, לא העמיקו כראוי במגילה עצמה – אילו עשו כך היו מגלים, שהשבועה השלישית (במגילה כמו בגמרא, כתובות קיא ע"א) היא שבועה הפוכה לראשונות, וכאשר הדתות ואומות העולם מכות ופוצעות ואונסות את יהדות הגולה, מתבטלות השבועות הראשונות, ונפתחים חיפושי הדרך לגאולה, שהיא גם השבועה הרביעית.

האדמו"ר מסוֹכַטשוֹב, ר' אברהם בורנשטיין, שחי בפולין בראשית ימי הציונות, נשאל האם מותר לקנות אדמות כדי להקים מושבות חקלאיות בארץ ישראל – בתשובתו (שו"ת אבני נזר, יורה דעה סימן תנ"ד) הראה תחילה, שהרמב"ם וגדולי הפוסקים מעולם לא הביאו להלכה איסור לעלות לארץ בגלל 'שלוש השבועות', אך מאידך, 'שלוש השבועות' היו ידועות, ואף יצרו רתיעה, שהשפיעה עמוקות, ומנעה המונים מ'לעלות בחומה[1].'

כאן נצמד האדמו"ר לדברי רש"י בגמרא (כתובות קיא ע"א), שהשבועה 'לא לעלות בחומה' פירושה – "יחד ביד חזקה", ולכן, יש מצווה לכל איש ואשה לעלות לארץ ישראל באופן פרטי, ובוודאי שיש מצווה גדולה לגאול אדמות, ולהקים מושבות – "ואם יוּתַן רשות לעלות[2]... אפשר

שיהיה 'יום פקדי'', שעליו ניבא ירמיהו (כ"ז, כב): "בָּבֶלָה יוּבָאוּ ושמה יהיו עד יום פָּקְדִי אֹתָם, נְאֻם ה ...".

כאשר ניתנה הצהרת בלפור, אמר ר' מאיר שמחה מדווינסק (='אור שמח') – "סר פחד השבועות"! אילו הבינו כך רוב מנהיגי הקהילות באירופה, והיו עולים בהמוניהם בתחילת ימי המנדט הבריטי, מי יודע אם לא יכלה לקום 'מדינת היהודים' בארץ ישראל, לפני השואה?

חסיד חב"ד ולמדן חשוב אמר לי, שאחרי השואה (בניגוד לחסידי סאטמר), לא מזכירים עוד את 'שלוש השבועות.'
אמרתי לו, שבמפעל הציוני ובמדינת ישראל אנחנו כבר בשבועה הרביעית!

---

[1]הרחיב בכך ידידי פרופ' אביעזר רביצקי בספרו 'הקץ המגולה ומדינת היהודים', עמ' 60-110.
[2]בעלייה המונית לפי חוקי הממלכות השולטות, כשאיפת התנועה הציונית.

רות א - למשפחות מעורבות יש שני צדדים

על טיסת לילה אחת במערב אמריקה, על נישואי תערבות ועל סוגיית הגיור

"רעב בארץ", הליכה (=ירידה) למואב, מות אלימלך, "נשים מואביות". "כעשר שנים" בלי ילדים, מות הבנים, "ותשאר האשה (=נעמי) משני ילדיה ומֵאישהּ" (א', א-ה). חזרה לשמועת לחם בבית לחם.

ורק כאן מתחיל הסיפור באמת, מבלי שנדע, מה מצאו עָרְפָּה[1] ורות בשני בחורים יהודים? ומדוע נשארו עם נעמי אחרי שמתו מחלון וכליון (בלי ילדים)? מדוע לא חזרו מיד למשפחותיהן, כשמתו מחלון וכליון?

אפשר 'להשלים' את שלד הסיפור המקראי (שלרוב הוא קצר ומרמז) בכמה דרכים. למשל – אולי המשפחות המואביות ניתקו כל קשר עם שתי הצעירות, שהתאהבו בשני הצעירים מיהודה, ולפי זה נבין את רצון שתיהן להישאר עם נעמי, ולחזור אִתהּ לבית לחם, וגם את הבכי שלהן ואת הדבקות של רות, אבל אי אפשר להבין את חזרתה של ערפה למואב אחרי הבכי – הלוא לא היה להן לאן לחזור לפי הרעיון הזה.

המגילה רומזת להסבר אחר, והוא אישיותה המגנטית של נעמי שראתה בדבקות כלותיה בה מעשה חסד מופלא – "יעש ה' עמכם חסד, כאשר עשיתם עם המתים ועמדי" (א, ח), בעוד הן אהבו אותה וראו בה משענת נפשית ורוחנית, כאלמנות צעירות בלי ילדים.

בטיסת לילה אחת במערב אמריקה (לפני שנים רבות), שנקלענו אליה (אחי ואני) ממש במקרה, פנתה אלינו אשה אמריקנית, שזיהתה לפניה שני יהודים מזוקנים מישראל, והשתפכה לפנינו בסיפור חייה. היא התחתנה עם איש יהודי שמת לאחר שנים רבות של חיים משותפים, וילדים לא היו להם. האשה בכתה לפנינו על בדידותה בלעדיו, ולא חדלה לתאר כמה טוב ונפלא היה האיש היהודי עמו חלקה חיים יפים וטובים כל כך ;

לשאלתנו, מדוע היה חשוב לה להתחתן עם איש יהודי, ענתה ללא היסוס – היהודים יודעים יותר טוב מכולם מה זו 'משפחה', ומהם ערכי משפחה! כבר אז, בטיסה המוזרה ההיא, חשבתי על ערפה ועל רות, והבנתי, ש'משפחות מעורבות' יש שני צדדים – יש יהודים ויהודיות שנוח להם להתרחק מהעולם היהודי, ויש "נשים מואביות", שדווקא מחפשות ומוצאות יהודים להתחתן עמהם ; שנים אחר כך פגשתי נשים שהתגיירו, מתוך מוטיבציה יהודית חזקה הרבה יותר, מזו שפעמה בקושי בלב היהודים בני זוגן .

אבל ההיכרות של ערפה ורות עם היהדות התמקדה כולה בנעמי, באישיותה ובאמונתה, ופירוש הדבר היה ויתור גמור על כל סיכוי להקמת משפחה. בבית לחם איש לא ירצה באלמנה מואבית, ולנעמי ילדים כבר לא יהיו. לכן התאמצה נעמי לשכנע אותן לחזור למואב גם מבחינה דתית – "הנה שבה יְבִמְתֵּךְ אל עַמָּהּ ואל אלֹהֶיהָ" (א, טו), אחרי שכבר עזבה אותם, ודבקה ב'דת נעמי'!

בשיחה עם דיין בכיר מבתי הדין לגיור אמרתי, שאם נציב את רות כדגם היחיד וכרַף הקובע לגיור, כמעט שלא יהיו גיורים, כי מי ידמה לרות במסירות הנפש שמוכנה לוותר על משפחה, ולדבוק בחמותה היהודיה ובאמונתה ; אבל מן הסיפור הזה יש ללמוד דבר נוסף – גיור כתהליך, שמתחיל במשפחה מאמצת ובריחוק מֵעם זר ומִדת אחרת, ומסתיים, לאחר זמן, מול הזקנים היושבים בשערי העיר.

" [1]עָרְפָּה" מלשון 'ערפל', ענן טיפות מים (ולא מלשון 'עורף') ; "רות" מלשון 'רְוָיָה' – ושתיהן צמאות למשפחה ולילדים.

רות ד - זה הסיפור של בית לחם

מה ידע בעז על מכירה, שלא נזכרה כלל? והיכן האיש שקנה את השדה מיד נעמי? הלוא צריך לגאול ממנו, ואיך אפשר בלעדיו?

בשער העיר ישבו תמיד זקני העיר ושופטיה, וכל אחד עבר שם, כך שלא היה קשה לסדר משפט בכל יום, בלי עינויי הדין המקובלים אצלנו; הרכב של עשרה זקנים נשמע מעניין וקצת חריג, וכנראה הוא קשור למעמד של 'עדות'; ייתכן, שגם עשרה אנשים לתפילה בציבור קשורים למעמד של 'עדות' לפני ה.'

בהפתעה גמורה (לכאורה), משפט הגאולה לא פותח ברות, אלא בשדה – "חלקת השדה אשר לאחינו לאלימלך, מכרה נעמי השבה משדה מואב" (ד, ג) – מתי "מכרה"? אם כאשר הלכו למואב, 'מכר אלימלך' היה צריך לומר!? ואם עכשיו "מכרה", מה ידע בעז על מכירה, שלא נזכרה כלל? והיכן האיש שקנה את השדה מיד נעמי? הלוא צריך לגאול ממנו, ואיך אפשר בלעדיו?

לדעתי, "מכרה" פירושו 'החליטה למכור', ובעז טמן מלכודת לגואל!

שני דברים עלינו להניח כדי להבין – חלקות שדה של אחים היו סמוכות זו לזו מטבע דיני הירושה, ושדה שנעזב (כמו שדה אלימלך כשהלך למואב) לא נשאר בלתי מעובד, כי שדה עזוב מצמיח קוצים, זרעי הקוצים מתפזרים ברוח, ומזיקים לכל השדות השכנים.

מסקנה – הגואל ('טוב' או 'לא טוב'), הוא שישב על שדה אלימלך ועיבד אותו, מפני שהוא היה (האח?) הקרוב ביותר לאלימלך, ולכן גם בעל הזכויות לגאולת השדה; אילו חזרה נעמי לבדה, היו מפרנסים אותה בשמחה, אבל היא חזרה עם "המואביה"... (א, כב; ד, ה).

תחת הלחץ של חובת הגאולה לרות, קם בעז ואמר לגואל בפני הזקנים בשער העיר (במילים המובנות לנו) – 'אתה קוצר את שדה אלימלך, ונעמי רעבה ואוכלת לקט (='בושה למשפחה ולכל העיר'), והנה היא רוצה למכור – הבה נגאל את השדה, או אתה או אני, ונעמי תוכל לחיות בכבוד!'

הגואל, שבאמת לא היה נעים לו המצב הזה, אמר – "אנכי אגאל"! ואז שלף בעז את רות "המואביה אשת המת", ודרש 'גאולה שלמה' – "להקים שם המת על נחלתו"! (ד', ד-ה) ;מיד נרתע הגואל וחזר בו, וחשף בזה את החרדה שלו מפני "המואביה" – "פן אשחית את נחלתי" (ד', ו) – למשפחתו לא תיכנס 'אשה מואבית !'התוצאה: בעז הוציא מיד הגואל את "חלקת השדה אשר לאחינו לאלימלך", והקים את "שם המת על נחלתו!"

זהו הסיפור של בית לחם מאז שובן של "נעמי ורות המואביה כלתה עמה" (א', כב) – העיר כולה נקרעה בין משפחת הגואל, לבין בעז .כיוון שלא הספיקו לערוך משאל מייצג בעיר, איננו יודעים מה חשבו רוב היהודים, אבל מותר לשער, שהאווירה הציבורית השתנתה בבת אחת, אחרי הכרעת הזקנים, ואחרי הברכות, בשער העיר .

דבר אחד ברור: 'גאולה שלמה' בתנך פירושה הקמת המשפחה מחדש על שדה נחלתה, והקמת האומה מחדש על אדמות אבותיה.
אנחנו לא רק מצפים ומתפללים לגאולה, ולא רק עומדים 'בראשית צמיחת גאולתנו' – אנחנו בגאולה !

רות ב - איפה ישנם עוד אנשים

היחס הזה מצד נעמי מובן מאד, הלוא רות כבת, היא החיבור החי היחיד שנותר לה עם אישה ובניה שמתו, אבל בעז? דוד זקן?

למרבה הצער, תגובת בית לחם לא יכולה להפתיע. מצד אחד "וַתְּהֹם כל העיר עליהן, ותֹאמרנה [הנשים]: הֲזֹאת נעמי"? (א, יט); ומצד שני, כנראה בלחישות – 'מי זאת שבאה עם נעמי'? – "המואביה"! (א, כב);
'ראיתם את המואביה'? 'שמעת על המואביה'? 'לא רק שהלכו למואב ברעב ומתו שם, עוד הביאה לנו את המואביה, שמצא שם מחלון המת.'
וכי למה ישבו נעמי ורות לבדן בבית אלימלך, ולא היה להן מה לאכול? כי אף אחד לא היה מוכן להכניס לביתו את 'המואביה.'

המגילה מרמזת על האווירה הזאת בהבלטת 'המואביה' 3 פעמים (א, כב; ב, ב; ב, ו), בדיוק בשלב הזה – "ותשב נעמי ורות המואביה כַּלָּתהּ עִמָּהּ..."; "ותאמר רות המואביה אל נעמי: אלכה נא השדה ואלקטה בשבלים... ותאמר לה: לכי בתי"; וכאשר שאל בעז את הנער "הנצב על הקוצרים... למי הנערה הזאת? ויען הנער... נערה מואביה היא השבה עם נעמי משְׂדֵי מואב."

המגילה מרמזת וגם אומרת שרות בעצמה מרגישה זרה בבית לחם, ברמז מול נעמי ובמפורש מול בעז, ושניהם השיבו לה באותה מילה, ובלי לדבר מילה ביניהם קראו לה "בתי."
היחס הזה מצד נעמי מובן מאד, הלוא רות כבת, היא החיבור החי היחיד שנותר לה עם אישה ובניה שמתו, אבל בעז? דוד זקן!?
"הלא שמעת בתי"?! (ב', ח-ט), אצלי יש לך תנאים מיוחדים.

"מדוע...? ואנכי נכריה"?! (ב, י) – שמעתי עליך, על החסד שעשית עם נעמי! את דומה אצלי לאברהם אבינו, "וַתַּעַזבי אביךְ ואִמֶּךְ, וארץ מולדתֵּךְ, וַתֵּלכי אל עם אשר לא יָדַעַת תְּמוֹל שִׁלשׁוֹם; יְשַׁלֵּם ה' פָּעֳלֵך, וּתְהִי מַשְׂכֻּרֵתֵך שְׁלֵמה מֵעִם ה' א-להי ישראל, אשר בָּאת לַחֲסוֹת תחת כנפיו" (ב, יא-יב) – את לא נכריה.

בעז היה הראשון שקיבל את רות קבלה מלאה ושלמה, כאילו שמע במו אוזניו את אמירתה אל נעמי – "עַמֵּך עַמי! וֵא-להיך א-להי! ... כֹּה יעשה ה' לי וכֹה יוסיף..." (א, טז-יז).

רות, האלמנה והגיורת (עוד לפני אישור של זקני העיר), ששמעה לראשונה בחייה דברי נחמה, אך עדיין ראתה את עצמה פחות מ'שפחה', גם תֵּשֵׁב לאכול ולשבוע "מִצַּד הקֹצרים", וגם תלקט "בין העֳמרים" (ב, יד-טו) במקום בו מסלקים את כל העניים האחרים, לא שכחה לרגע שנעמי יושבת בבית רעבה.

"וַתּוֹצֵא וַתִּתֶּן לה, את אשר הותְרה מִשָּׂבעה"! (ב, יח) – כשאני קורא פסוק זה, עולות הדמעות מעצמן.
האם יש בבית לחם עוד איש כמו בעז?

רות ג - מתכון ברור להסתבכות

בניגוד לתמר שהסתירה את זהותה, רות מגלה מי היא ברגע הנכון, ומבקשת גאולה בפה מלא. אבל אז בעז מפתיע, ומשנה את התוכנית

פגשתי פעם, לפני חג השבועות, תלמידים ותלמידות בבית ספר ממלכתי בירושלים לשיחה על מגילת רות; כשהגעתי לשלב הירידה לגורן, אמרתי להם)בתום לב :(צר לי אם אני מאכזב את החלומות על 'אהבה בגורן' - בעז היה איש זקן, ורות אלמנה, לא צעירה!

פרצה סערה בקהל הצעירים והצעירות, שהמורות לא הצליחו להרגיע, ועשר דקות תמימות עברו עד שיכולתי להמשיך - 'אבל מה אני יכול לעשות'? אמרתי - 'בעז היה זקן, ורות אלמנה!'

ברקע עומד ללא ספק הסיפור)בבראשית לח (על תמר ויהודה, שסופו יוזכר בפירוש בברכות שבסוף המגילה, ולידת פרץ הלוא היא ראשית המשפחה הזאת - אלא שתמר ישבה בודדה, והיא לבדה תכננה את המארב "בפֶּתַח עֵינַיִם[1] אשר על דרך תִּמְנָתָה) "בראשית לח, יד ,(ואף הוציאה לפועל את התכנית כולה, כולל העֵרבון, שיציל אותה ממוות באשמת ניאוף; הסיפור של נעמי ורות הרבה יותר מורכב, עדין ורך.

הרעיון הוא של נעמי, ורות תבצע; בניגוד לתמר שהסתירה את זהותה)ביודעה שיהודה לא יבוא אליה אם יידע מי היא ,(רות תגלה מי היא ברגע הנכון, ותבקש גאולה בפה מלא; כוונת נעמי ברורה)ככוונת תמר :(האיש המיועד, שחי בלי אישה)מבוגר ואף זקן, אביהם של עֵר ואוֹנָן, כמו הדוד הזקן של מחלון ,(לא יוכל לעמוד מול הפיתוי של האישה הצעירה כשהוא לבדו, והיא תיכנס להֵריון - אולם, האיש ההוא)בעז כמו יהודה ויותר ,(יש לו יושר פנימי מוסרי יותר מאשר כבוד עצמי ("צדקה ממני ;"בראשית לח, כו ,(והוא לא יתכחש לאחריותו ברגע המבחן, וכך תיגאל רות האלמנה, ותלד בן שיש לו אב מוכר וידוע.

אבל בעז הפתיע, ושינה את התכנית-
בעז לא שכב עם רות בגורן, אף שהיא שכבה למרגלותיו כל הלילה!

גם תגובתו הרגשית מפתיעה מאד - לא הוא מתבקש לעשות חסד עם האלמנה-הגיורת ולגאול אותה, אלא היא מטיבה חסד עם איש זקן כמוהו, שכל בחור בבית לחם ישמח לשאת אותה)כנראה רק בטוב לבבו של בעז" ,(כי יודע כל שער עמי כי אשת חיל אָת) !"ג, י-יא.(

אם זה לא מתקבל על דעתכם, בדקו שוב את הכתוב.

בעז ידע שיש כאן מתכון ברור להסתבכות של שניהם, ושלט ביצרו; הוא גם דאג שלא "יִוָּדַע כי באה האשה]אל [הגֹרן) ,"ג, יד ,(אך מיד הכין תוכנית חלופית, איך לאשר גם את הגיור, וגם את נישואי הגאולה בשער בית לחם, בידיעה, שיש חוקי גאולה, "וגם יש גֹאֵל קרוב ממני) ,"ג, יב-יג ,(שלא שמענו עליו עד כה.

[1]פרשת דרכים, שיש בה מעיינות (מדרום לבית שמש, סמוך ל"תפוח והעינם", יהושע טו, לד), וכולם היו עוברים שם.

רות - סיכום - להתחיל מבראשית

רשימת התולדות, הרעב בארץ והדמיון לפרשת יהודה ותמר - מה בין מגילת רות לספר בראשית?

12רשימות 'תולדות' יש בתנך, 10 מהם בספר בראשית, והם השלד של ספר בראשית, מ"ספר תולדֹת אדם" (ה), עד "אלה תֹלדות יעקב" (לז, ב) ורשימת "בני ישראל הבאים מצרימה" (מו, ח-כז); רשימה נוספת יש בספר במדבר (ג, א-ד) – "ואלה תולדֹת אהרן ומשה", רשימת הכהונה; ורק רשימת תולדה אחת מחוץ לתורה, רשימת המלוכה, והיא החותמת את מגילת רות (ד, יח-כב).

מכאן ברורה הזיקה של מגילת רות לספר בראשית כחותמת את כינון האומה הישראלית עם 'תולדות הכהונה' לבית אהרן, ו'תולדות המלוכה' לבית דוד.

טעות לראות ברשימה תוספת של עריכה – המגילה פותחת ב"ויהי רעב בארץ" והליכה למואב, וברורה הזיקה של הסיפור לירידות למצרים של אברהם ושל יעקב "מפני הרעב". כמובן, הקשר הוא ניגודי: מה שהיה מותר בימי בראשית, כאשר האומה הישראלית עוד הייתה חבויה בחיק העתיד, לא יכול להיות מותר אחרי שהאומה הישראלית כבר יושבת בארצה, על נחלתה, מתוקף הברית.

בפרק הירידה לגורן (ג), ראינו היטב את הזיקה ואת ההנגדה בין פרשת תמר ויהודה, לבין פרשת רות ובעז, וביתר תוקף בסיום (ד), אחרי האישור של הזקנים בשער כ"עדים", שרות איננה נחשבת לאשה נכריה, והסכמה מלאה שלהם למעשה הגאולה של בעז בשדה אלימלך וברות אשת מחלון המת, אנו שומעים את הזיקה לספר בראשית במפורש.

"יִתֵּן ה' את האשה הבאה אל ביתך כרחל וּכְלֵאה אשר בנו שתיהם את בית ישראל, ועשה חיל באפרתה, וּקְרָא שֵׁם בבית לחם; ויהי ביתך כבית פרץ אשר ילדה תמר ליהודה, מן הזרע אשר יִתֵּן ה' לך מן הנערה הזאת!"

רחל ולאה ותמר הן הבסיס לקבל את רות כ'אִמָּהּ של מלכות.'

איכה

איכה א - די להתפלל

גזר הדין כבר היה חתום, והייאוש מן התפילה וסתימת הפתח – הם שהולידו את הקינות

קינות מסודרות בא-ב (חוץ מפרק ה, החותם) הן תופעה בפני עצמה, שיש בה ייאוש עמוק וצורך להיאחז בסדר כלשהו, בעוד כל הסדר מתפרק, בעוד כל הבנוי נהרס, וכל מה שהיה לתפארת הושלך לארץ והובל לגלות.

הזעזוע הקשה ביותר (במיוחד לכל אדם מאמין) הוא היעדר גמור של תפילה, בפרט בפרק הראשון. בפרקים הבאים נגלה ניסיונות להחיות את התפילה (ב, יט; ג, כא-כב, מ-מא, נה-נו; ה, יט-כא), אבל בפרק הראשון אין אפילו מחשבה על תפילה – הקינה הנוראה השתלטה, גם במבט המתבונן הכללי (בחציו הראשון של הפרק), וגם בבכי של ירושלים הגולה בגוף ראשון (המעבר, בפסוקים י-יב). הפנייה המוזרה אל "כל עֹבְרֵי דרך" (א, יב) לראות את הכאב הנורא, ממשיכה ומדגישה, שה' רואה – "רְאֵה ה' והביטה" (א', ט,יא), אך אינו מתערב.

ירמיהו היה האחרון ל'תפילה הנבואית' שהתחילה באברהם[1], ירמיהו היה הנביא שה' אמר לו במפורש: 'די להתפלל' .'ויאמר ה' אלי: אל תתפלל בעד העם הזה לטובה"; "ואתה אל תתפלל בעד העם הזה, ואל תשא בעדם רנה ותפלה, ואל תפגע בי – כי אינני שמע אתך" (ירמיהו ז', טז; י"ד, יא-יב).

ירמיהו התעקש והמשיך להתפלל, שהרי עיקרה של 'התפילה הנבואית' היא דיון משפטי, 'תפילה' משורש 'פלל', כולל ויכוח נוקב מול ריבון העולמים ומשפטו בעולם. החל מאברהם מול סדום – "חלילה לָך! הַשֹּׁפֵט כל הארץ לא יעשה משפט"?! (בראשית יח, כה), השיא כמובן במשה, שלא חדל מלהתפלל ולהתווכח, והדבר המופלא ביותר בתנך הוא, שה' נענה לתפילות האלה, ואף נִחֵם "על הרעה אשר דִּבֶּר לעשות לעמו" (שמות ל"ב, יד)!

כל זה עד חורבן ירושלם בימי ירמיהו – בשנה העשירית לצדקיהו, כשנה לפני החורבן "ואז חיל מלך בבל צרים על ירושלַם" (ירמיהו ל"ב, א-ב), עוד התפלל ירמיהו, כשהיה בכלא "בחצר המטרה" בגלל נבואות החורבן שהשמיע מפי ה'. והנה הוא מתפלל את תפילתו האחרונה, התפילה הגדולה מכולן (ירמיהו לב, טז-כה) – זעקה מרה אפילו נגד נבואת הנחמה על קניית "בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת" בעוד 70 שנה.

כי הנביא דרש את ישועת העיר "מיד הכַּשְׂדִים", מיד, כאן ועכשיו, כמי שאומר: 'ריבונו של עולם, אם אתה חפץ בעיר הזאת, אל תחריב אותה, למרות כל החטאים וכל הפשעים !'

גם התפילה הזאת לא נענתה!
גזר הדין כבר היה חתום!

הייאוש מן 'התפילה הנבואית', וסתימת הפתח – "סַכֹּתה בֶּענן לָך מֵעֲבוֹר תְּפִלה" (איכה ג, מד), הם שהולידו את הקינות – "איכה יָשבה בָדָד... כאלמנה... גָלתה."...

---

[1]ראו מאמרי 'נבואת התפילה של אברהם', בספרי פרקי האבות בספר בראשית, ובאתר שלי.

איכה ב - תקראו למקוננות

אולי יופתעו אחדים מבני התורה בקרבנו מדבר ה' זה בפי ירמיהו, שממש מצווה ודורש לשמוע קינת נשים על "בת עמי", כי דווקא הן "חכמות" ויודעות לקונן

בפרק הראשון "העיר" האבלה היא 'אישה', וכך היא אומרת בהמשך: "ראה ה' והביטה כי הייתי זוללה" (א, יא). אחר כך היא נקראת "בתולת בת יהודה" והיא "בוכיה" (א, טו-טז), וגם "נאנחה", ו"אין מנחם לה" (א, כא,יז).

בפרק השני היא נקראת "בת ציון" 6 פעמים (ב, א,ד,ח,י,יח), אחת מהן "בתולת בת ציון" (א, יג), ועוד "בת יהודה" 2 פעמים (ב, ב,ה), וגם "בת ירושלַם" 2 פעמים (ב, יג,טו), ופעם אחת "בת עמי" (ב, יא).

הקינות נשמעות מפיה של אישה אבלה, היא העיר שחומותיה נפלו, היא הממלכה שקרסה, והיא 'כנסת ישראל' המוכה ומושפלת על כל פשעיה.

בקינת הבכי הכתובה בספר ירמיהו (ח, יג עד ט', כא) נזכרת "בת עמי" 5 פעמים (ח, יט-כג; ט, ו), ואחר כך קרא הנביא בשם ה' לנשים המקוננות להתאסף ולשאת קינה על "שבר בת עמי" (ח, כא).

כֹּה אמר ה' צ-באות:
הִתבוננוּ וקִראוּ לַמקוננות וּתְבוֹאֶינה,
ואל החכמות שִׁלחוּ וּתָבוֹאנה;
וּתְמַהֵרנה וּתְשֶׂנה עלינו נֶהי,
וּתֵרַדנה עינינו דמעה וַעפעַפֵּינו יִזלוּ מים;
כי קול נְהי נשמע מִציון – איך שֻׁדָּדנו;...?
כי שָׁמַענה נשים דְבַר ה', ותִקַח אזנכם דְבַר פיו,
ולַמֵּדנה בְּנֹתֵיכֶם נֶהי, ואשה רְעוּתה קינה;
כי עלה מָוֶת בחלונינו, בא בארמנותינו,
להכרית עולל מחוץ, בחורים מרחבות;
דַבֵּר, כֹּה נְאֻם ה':
ונפלה נְבלַת האדם כְּדֹמֶן על פני השדה,
וּכְעָמיר מֵאחרי הקוצר ואין מְאַסֵף (ט', טז-כא).

אולי יופתעו אחדים מבני התורה בקרבנו מדבר ה' זה בפי ירמיהו, שממש מצווה ודורש לשמוע קינת נשים על "בת עמי", כי דווקא הן "חכמות" ויודעות לקונן, כפי שמרים ודבורה הנביאות ידעו לשיר.

כאשר חז"ל (בבא-בתרא טו עמ' א) ייחסו את ספרי התנך למחבריהם, בהחלט ייתכן, שהנביא המחבר נעזר בתלמידיו, והם השלימו את ספרו (וכך הסברנו, שתלמידי ישעיהו השלימו את ספרו). מגילת הקינות מיוחסת לירמיהו, אבל ייתכן, שירמיהו קרא לחכמות המקוננות, והן חיברו את פרקי הקינות הראשונים (ואולי גם את פרק ד הדומה לראשונים).

כך יובן מדוע הקינה האישית בפרק ג פותחת במילים – "אני הגבר ראה עני, בשבט עברתו!"

איכה ג - אויב ושמו ירמיהו

אנשי עירו רדפו אותו, משפחתו שנאה אותו וההנהגה התעמרה בו, והכל בגלל נבואותיו להצלת העיר שהעדיפה להתאבד

תשע עשרה שנה ליווה ירמיהו את מהפכת יאשיהו במיוחד בין שבטי ישראל מן הצפון (ירמיהו ג, יב), ו"בעָרֵי יהודה ובחֻצוֹת ירושלַם" (יא, ו);

אחרי שנהרג יאשיהו במגידו, ועלה יהויקים בחסות פרעה (מלכים ב כג, כט-לה), מי שהמשיך בכיוון של יאשיהו הפך מהר מאד לאויב השלטון, ויהויקים שפך "דם נקי" מֵעובדי ה', כמו מנשה (אבי סבו; מלכים ב כד, ג-ד; ירמיהו כו, כ-כג);

ירמיהו הפך 'מבוקש', אנשי ענתות (ירמיהו יא, יח-כג), וגם מבני משפחתו שנאו ורדפו אותו (יב, ו) והיו מוכנים להסגירו. הוא החל לחיות "במַחֲשַׁכִּים הוֹשִׁיבַני כְּמֵתֵי עולם" (איכה ג', ו), מסומן ונרדף – "דָרַך קַשתוֹ וַיַצִיבֵני כַּמַטָרָא לַחֵץ" (ג', יב);

פעם נתפס בהר הבית אחרי שנשא נבואת אסון "אל העיר הזאת" בשם ה' (ירמיהו י"ט, טו), ו"פַּשחוּר בן אִמֵר הכהן... פקיד נגיד בבית ה'" הִכה אותו, ותלה אותו הפוך, ראש למטה, לילה שלם "על המַהְפֶּכֶת אשר בשער בניִמן העליון" (כ', א-ג). "גָדַר בַּעֲדי וְלא אֵצֵא, הִכבִּיד [כַּבלֵי] נְחָשתי; גם כי אֶזעַק וַאֲשַׁוֵעַ, שָׂתַם (=סָתַם) תפלתי" (איכה ג, ז-ח).

אחרי שהשווה את בית ה׳ בירושלם למשכן שִׁלוֹ שחרב, הועמד למשפט "בפתח שער ה׳ החדש" (ירמיהו כו), וכמעט הוצא להורג – "לַהֲטוֹת משפט גבר נגד פני עליון; לַעֲוֹת אדם בריבו – א-ד-נ-י לא ראה"! (איכה ג, לה-לו), וברגע האחרון ניצל, כי ה׳ אכן ראה והתערב. "אך יד אחיקם בן שפן היתה את ירמיהו לבלתי תֵּת אֹתוֹ ביד העם להמיתו" (ירמיהו כו, כד) – "חַסְדֵי ה׳ כי לא תָמנוּ, כי לא כָלוּ רחמיו"[1] (ג, כב).

ההגליה הגדולה של יהויכין והמלכת צדקיהו בחסות נְבוּכַדְרֶאצַר, הביאו הקלה זמנית לנביא הנרדף, שנבואותיו הוכחו כנבואות אמת – "אַל תִּבכּוּ לְמֵת וְאַל תָּנֻדוּ לוֹ, בְּכוּ בָּכוֹ לַהֹלֵךְ! כי לא ישוב עוד וְרָאה את ארץ מולדתו" (ירמיהו כב, י). ואולם, מרגע שחבורת השרים, שרידי הממשל של יהויקים גררו את צדקיהו למרד האחרון נגד בבל, שוב הפך ירמיהו לאויב השלטון;

המלך צדקיהו היה חלש מאד, והנביא הוכה ונאסר בכלא (ירמיהו לז), ואחר כך הושלך אל בור הטיט, והחל לטבוע. ברגע האחרון חולץ על ידי "עבד מלך הכושי" (ירמיהו לח), ואף התחנן לראות נקמת ה׳ ברודפיו (ירמיהו יא, כ; יז, יח; יח, כג; כ, יב) – כל זה מתואר במדויק בסיום הקינה (ג, נב-סו:(

"צוֹד צָדוּני כַּצִּפּוֹר אֹיְבַי חִנָּם;
צָמְתוּ בַבּוֹר חַיָּי, וַיַּדּוּ אבן בי;
צָפוּ מים על ראשי, אמרתי (=חשבתי) נִגְזַרְתִּי [מארץ חיים];
קראתי שִׁמְךָ ה׳ מִבּוֹר תַּחתִיוֹת – !
קולי שָׁמַעְתָּ, אַל תַּעְלֵם אזנך לְרַוְחָתִי לשַׁוְעָתִי...;
רַבְתָּ א-ד-נ-י ריבֵי נפשי, גָּאַלְתָּ חַיָּי!
רָאיתה ה׳ עַוָּתָתִי (=העיוות הנגרם לי), שָׁפְטָה משפטי;
רָאיתה כל נקמתם, כל מַחשבֹתם לי... אני מַנגינָתָם;
תָּשיב להם גְּמוּל, ה׳ כמעשה ידיהם;...
אין פסוק בפרק הזה, שלא מתחבר לירמיהו הנרדף והמעונה בגלל נבואותיו להצלת ירושלַם, שהעדיפה להתאבד .

---

[1]זה ההסבר היחיד שמצאתי לסתירה המדהימה הזאת בין פסוקי הייאוש לפסוקי התקווה בפרק, שהרי ירמיהו היטלטל כל השנים ההן בין חרדה לבין תודה, ראו ירמיהו י"ז, יד-יח; י"ח, יח-כג; ובמיוחד כ׳, ז-יג, ויד-יח.

איכה ד - שלבי ההתרסקות של ממלכת יהודה

צדקיהו התגלה כמלך החלש ביותר מבית דוד, שביקש עצה בסתר מפי ירמיהו, אבל פחד מן השרים, ולא היה מסוגל להיכנע ולהציל את עצמו ואת ירושלַם

הקינה הראשונה ממוקדת בחוסר האונים, בהשפלה, בבכי, בשבי ובגלות; הקינה השנייה ממוקדת באש ובהרג ובנפילת החומות - מבצרים, ארמונות, שערים - "חומת בת ציון" (ב, ח,יח); הקינה הרביעית מתארת את הרעב הנורא במצור, את נפילת העיר ואת סופו המר של המלך;

ננסה להתבונן בשלבי ההתרסקות של ממלכת יהודה, מנקודת השיא האחרונה בימי יאשיהו, עד לחורבן בימי צדקיהו, ובהזדמנויות שהוחמצו להצלת יהודה וירושלַם-

נפילת יאשיהו,[1] המלך האחרון מבית דוד שאפשר היה לומר עליו בלב שלם - "רוח אפינו משיח ה׳, נלכד בְּשִׁחִיתוֹתָם (=במלכודות שלהם)" (ד, כ); נפילתו מחקה בבת אחת את הישגיו העצומים, ומוטטה את עצמאות יהודה - בדיוק 70 שנה לפני הצהרת כורש (609 עד 539 לפנה"ס)!

הכיבוש המצרי הביא להמלכת יהויקים, שנָגַס בעם כדי לשלם קנס כבד לפרעה נכו (מלכים ב כג, לה), ואף חזר לשפוך דם נקי (של נביאים; ירמיהו כו, כ-כג) כמו מנשה (אבי סבו);

הנביא הזהיר מפני המרד חסר התוחלת נגד בבל, אך יהויקים היה נאמן לפרעה שהמליך אותו, וגרר את יהודה למרד חסר סיכוי;

דיכוי המרד, כיבוש ירושלַם על ידי צבא בבל, וההגליה העצומה, גלות יהויכין (מלכים ב כד, יב-יח), קדמו 11 שנה להבקעת החומות וחורבן! כך מובן מדע קדמה הקינה על ההשפלה וההגליה (בפרק א), לנפילת החומות (בפרק ב).

המלכת צדקיהו על ידי מלך בבל, הולידה תקווה זהירה, שהרעה הגדולה כבר עברה, וירושלַם תשרוד - "אשר אמרנו: בְּצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם" (ד, כ); נבואת ירמיהו (כד) על האסון הצפוי לעיר, "כַּתְּאֵנִים הָרָעוֹת", הזהירה מפני האשליה הזאת!

צדקיהו התגלה כמלך החלש ביותר מבית דוד, שביקש עצה בסתר מפי ירמיהו (לח), אבל פחד מן השרים, ולא היה מסוגל להיכנע ולהציל את עצמו ואת ירושלַם; גרירתו למרד האחרון הביאה למצור הבבלי, להבקעת העיר ברעב הנורא והאיום, ולסופו המר - צדקיהו ניסה לברוח בלילה עם "אנשי המלחמה... דרך שער בין הַחֹמֹתַיִם אשר על גן המלך", נלכד "בערבות יְרֵחוֹ", נשפט מול מלך בבל ברִבלָה, בניו נשחטו לנגד עיניו, ואז עיוורו את עיניו, והגלו אותו למאסר בבבל "עד יום מותו" (מלכים ב כה, ג-ז; והשלמות בירמיהו נב, ו-יא)-

"טובים היו חללי חרב מחללי רעב...
יְדֵי נשים רחמניות בִּשְׁלוּ]גופות [**ילדיהן...**
כִּלָּה ה' את חמתו, שָׁפַךְ חרון אפו,
וַיַּצֶּת אֵשׁ בְּצִיּוֹן, וַתֹּאכַל יְסֹדֹתֶיהָ;
לא האמינו מַלְכֵי ארץ, כֹּל יֹשְׁבֵי תֵבֵל,
כִּי יָבֹא צר ואויב בשערי ירושלַם!
...
בְּצִפִּיָּתֵנוּ צִפִּינוּ אל גוי לא יוֹשִׁעַ =)מצרים!(
...קָרַב קִצֵּנוּ, מָלְאוּ ימינו כִּי בא קִצֵּנוּ!
קַלִּים היו רֹדְפֵינוּ מִנְּשְׁרֵי שמים–
על ההרים דִּלְּקֻנוּ, במדבר =)בערבות יריחו (**ארבו לנו!**
רוח אַפֵּינוּ מְשִׁיחַ ה=) "יאשיהו (**נִלְכַּד בְּשִׁחִיתוֹתָם,**
]ולבסוף צדקיהו [**אשר אמרנו, בְּצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם** =)בחסות בבלית.(

[1]קינת ירמיהו על יאשיהו הכתובה "**על הקינות**) "דברי הימים ב לה, כה (נתפרשה בדברי חז"ל)תענית כב (על הפסוק הזה)איכה ד, כ ,(אבל ההקשר במגילה מתאר בבירור את לכידתו של צדקיהו - לדעתי, יש כאן שילוב של שניהם, כי נפילת יאשיהו התחילה את החורבן, שנחתם בלכידת צדקיהו.

איכה ה - ההר השומם

אחרי שנשמט מהקינות האחרונות, דווקא תיאורו הוא זה שמעורר מחדש את התקווה, ואת תפילת הגלות בכל כוח הישרדותה

בקינה האחרונה כבר אין סדר של א-ב (אף שנשמר מספר הפסוקים, 22), וכבר ניכר מבט מרוחק מעט, מושפל ועצוב מול תוצאות החורבן, האסון החמור ביותר לעם היהודי מאז יציאת מצרים. "נחלתנו נהפכה לזרים, בתינו לנכרים... נפלה עטרת ראשנו... על אלה חשכו עינינו – על הר ציון שֶׁשָּׁמֵם, שועלים הִלְכוּ בו ."

בקינה הראשונה, רק בפסוק אחד (א, י) נזכר המקדש, שגויים חִללוּהוּ "...גוים באו מקדשה, [גויים] אשר צִוִּיתָה לא יָבֹאוּ בַקָּהָל לך!"

בקינה השנייה, נזכר המקדש פעמיים, בנטישתו על ידי ה', "...ולא זָכַר הֲדֹם רגליו[1] (=ארון הברית) ביום אפו" – "זָנַח א-ד-נ-י מִזְבְּחוֹ, נִאֵר מקדשו". ופעם שלישית, דו משמעית, על הפשעים שגרמו לחורבן[2], ועל תוצאותיו בבת אחת – "אם יֵהָרֵג במקדש א-ד-נ-י כֹּהן ונביא !"

בקינה האישית (פרק ג) לא נזכר המקדש, וגם לא בקינה הרביעית! רוב פסוקי הקינות מתארים את חורבן העיר והממלכה !והנה בסוף מתואר "הר ציון שָׁמֵם", ודווקא תיאור זה מעורר מחדש את התקווה, ואת תפילת הגלות בכל כוח הישרדותה:

"אתה ה' לעולם תֵּשֵׁב [בשמים],
כִּסְאֲךָ [חייב לחזור ולהתגלות בארץ] לְדוֹר וָדוֹר–
למה לנצח תשכחנו?
[למה] תַּעַזְבֵנוּ לאֹרֶך ימים?
הֲשִׁיבֵנוּ ה' אליך וְנָשוּבָה–
חַדֵּשׁ ימינו כְּקֶדֶם!
כי אם מָאֹס מְאַסְתָּנוּ,
קָצַפְתָּ עלינו עד מאֹד" [וּדַי לַקֶּצֶף]!

בצדק גמור חוזרים הקהל והקוראים על הפסוק, שנחרת יותר מכולם בתודעת הגלויות, כי הוא הממצה את התפילה החותמת, דווקא מכוחו של ההר השומם:
השיבנו ה' אליך ונשובה–
חדש ימינו כקדם!

---

[1]ראו דברי הימים א כח, ב – "בית מנוחה לארון ברית ה', ולַהֲדֹם רַגְלֵי א-להינו"

[2]ראו ד, יג – "מֵחַטֹּאת נְבִיאֶיהָ, עֲוֹנֹת כֹּהֲנֶיהָ, השופכים בקִרבהּ דם צדיקים"

קהלת א - חכם, עמל ונהנתן

כאשר שמש החיים תשקע, וייעלמו בחושך המוות, גם כל דיבורי ההבל וכל עמל השווא – מה יישאר? הרב יואל בן נון עם מחזה ושמו קהלת

קהלת הוא מחזה מקראי קדום, על חיי אדם באשר הם. בפסוקי הפתיחה שלטת התפישה המעגלית-המחזורית של הטבע והזמן. יש בה ביטחון גמור [וכוזב!] על "מה שהיה" ועל מה "שיהיה". מעניין לראות איך דווקא תפישה זו מובילה לאכזבה גמורה, לפסימיות עמוקה ולייאוש גלוי.

במילים אחרות – ידיעה ודאית ומלאה של הטבע במעגליו מותירה את האלוהים מחוץ לתמונה אבל (בניגוד עמוק לתפיסות המודרניות) מובילה לפסימיות גמורה ולאבדן משמעות.

ביאור זה, על פי המשמעות הפשוטה של תמונות הטבע, נכון, אך אינו ממצה. הפתרון המלא של תמונות הפתיחה והסיום צריך לבוא מן המגילה עצמה, והוא אומר, לדעתי, שתמונות השמש, הרוח והמים הם משלים לחיי האדם.

א. האור והשמש – החכמה או החיים ?

הנמשל לשמש ולאור הוא כפול – האור הוא החכמה, והשמש היא החיים, שמסתיימים בחושך – "וראיתי אני, שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך, החכם עיניו בראשו והכסיל בחושך הולך... ואיך ימות החכם עם הכסיל"? (ב, יג–טז). "ומתוק האור וטוב לעיניים לראות את השמש. כי אם שנים הרבה יחיה האדם בכֻלם ישמח, ויזכֹר את ימי החֹשך כי הרבה יהיו" (יא, ז–ח).

ב. המים והים – העָמָל 'האין-סופי' או הדיבור שלא נגמר?

הנמשל האחד – "...הלֹא אל מקום אחד הכל הולך. כל עמל האדם [זורם] לפיהו, וגם הנפש לא תִמָּלֵא" (ו ו–ז). עמל האדם, אין לו קץ, ממש כזרימת הנחלים, ולעולם אינו משביע את הנפש, כפי שהיָם אינו מתמלא. "הים" הוא הנפש המלאה תאוות, וכל נחלי העמל לא ימלאוה לעולם, כי "אין אדם מת וחצי תאוותו בידו" (קהלת רבה א, יג ; ג, י).

הנמשל השני – "...ולא תִמָּלֵא אֹזֶן מִשמֹעַ" (א ח). כל נחלי הפטפוט של הכסילים המרבים לדבר [ראו פרק י, יד] לא ימלאו לעולם את האוזן המתאווה לשמוע, ממש כמו הנפש המתאווה לאכול.

הים הוא גם המוות, שכל החיים זורמים אליו (ו ו) – "הלֹא אל מקום אחד הכל הולך", ושוב הכול מתאפס בים המוות אשר בולע גם את מעשי האדם ועמלו, וגם את כל דיבוריו ופטפוטיו.

ג. הרוח – הבל הדיבור או רוח האדם?

הנמשל – רוח האדם החי, והדיבור היוצא מפיו כ'הבל' – "מי יודע רוח בני האדם העֹלה היא למעלה? ורוח הבהמה הֹרדת היא למטה לארץ?" (ג, יט–כא).
ובסיום – "וישֹב העפר על הארץ כשהיה, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה" (יב, ז).
וגם רוח שווא, כמו ההבל היוצא מן הפה – "הבל ורעות רוח" (א, יד,טז ; ב, יא ; ב, יז ; ב, כו ; ד, ו,טז ; ו ט).

פתרון שלושת המשלים בחידת הפתיחה, מרוכז בפסוק אחד – "כל הדברים (=המעשים) יגֵעים, לא יוכל איש לדבר [דברי חכמה כמו הבלים], לא תשבע עין לראות [אור חכמה וחיים], ולא תִמָּלֵא אֹזן משמֹע" [את נחלי הפטפוט] (א' ח).

כאשר שמש החיים תשקע, וייעלמו בחושך המוות, גם כל דיבורי ההבל וכל עמל השווא – מה יישאר?

מערכה ראשונה (פרקים א–ב) : נכנסים שלושה דוברים : חכם, עָמֵל, נהנתן (שנקרא גם כסיל) פותחים שלושתם במקהלה :

1דִּבְרֵי קֹהֶלֶת בֶּן דָּוִד מֶלֶךְ בִּירוּשָׁלִָם.
2חכם: הֲבֵל הֲבָלִים אָמַר קֹהֶלֶת, הֲבֵל הֲבָלִים הַכֹּל הָבֶל.
3עָמֵל: מַה יִּתְרוֹן לָאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ שֶׁיַּעֲמֹל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ?
4נהנתן: דּוֹר הֹלֵךְ וְדוֹר בָּא, וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמָדֶת.
5חכם: וְזָרַח הַשֶּׁמֶשׁ וּבָא הַשָּׁמֶשׁ, וְאֶל מְקוֹמוֹ שׁוֹאֵף זוֹרֵחַ הוּא שָׁם.
6עָמֵל: הוֹלֵךְ אֶל דָּרוֹם וְסוֹבֵב אֶל צָפוֹן, סוֹבֵב סֹבֵב הוֹלֵךְ הָרוּחַ, וְעַל סְבִיבֹתָיו שָׁב הָרוּחַ.
7נהנתן: כָּל הַנְּחָלִים הֹלְכִים אֶל הַיָּם, וְהַיָּם אֵינֶנּוּ מָלֵא, אֶל מְקוֹם שֶׁהַנְּחָלִים הֹלְכִים, שָׁם הֵם שָׁבִים לָלֶכֶת.
8נהנתן: כָּל הַדְּבָרִים יְגֵעִים, לֹא יוּכַל אִישׁ לְדַבֵּר, לֹא תִשְׂבַּע עַיִן לִרְאוֹת, וְלֹא תִמָּלֵא אֹזֶן מִשְּׁמֹעַ.
9עָמֵל: מַה שֶּׁהָיָה הוּא שֶׁיִּהְיֶה, וּמַה שֶּׁנַּעֲשָׂה, הוּא שֶׁיֵּעָשֶׂה, וְאֵין כָּל חָדָשׁ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.
10חכם: יֵשׁ דָּבָר שֶׁיֹּאמַר [האומר] רְאֵה זֶה חָדָשׁ הוּא – כְּבָר הָיָה לְעֹלָמִים, אֲשֶׁר הָיָה מִלְּפָנֵנוּ.
11שלושתם במקהלה: אֵין זִכְרוֹן לָרִאשֹׁנִים, וְגַם לָאַחֲרֹנִים שֶׁיִּהְיוּ לֹא יִהְיֶה לָהֶם זִכָּרוֹן, עִם שֶׁיִּהְיוּ לָאַחֲרֹנָה.

הדברים מובאים מתוך הספר: אני קהלת – מקהלת קולות בדמות אחת, בהוצאת מגיד

קהלת ב - רק מעטים זוכים

הגדלתי מעשיי, חוכמתי עמדה לי וגם נהניתי, אך כל זה קרס מול המוות הבלתי נמנע והוליד ייאוש עמוק, וכך נולד פתרון ביניים. הרב יואל בן נון עם מחזה ושמו קהלת

יש במגילה שני סגנונות לשוניים: "אני קהלת", שמדבר בגוף ראשון, ודובר שמדבר בגוף שני: "שְׁמֹר רגלך כאשר תלך אל בית הא-להים" (ד', יז); "...כי את הא-להים יְרָא" (ה', ו); "אַל תְּבַהֵל ברוחך לכעוס..." (ז', ט); "שלח לחמך על פני המים..." (י"א, א).

במבט ראשון אפשר היה לקבוע כי יש שני דוברים במגילה: ה"אני" 'המושלם' (=שלמה!), אך המיואש מול המוות, המעמיד בספק את כל מעשי האדם וחכמתו, ומולו יועץ חכם ומפוקח המוביל בהדרגה אל "סוף דבר"; אלא שמבט מעמיק יותר מגלה יותר מקול אחד בכל סגנון, כי ה"אני" לפעמים פועל, לפעמים מתבונן ולפעמים מבקש ליהנות, ואילו המדבר בגוף שני לפעמים מעמיד בראש את החכמה, הקובעת 'איזון ראוי' גם ליראה: "טוב אשר תאחז בזה, וגם מזה אל תנח את ידך, כי ירא א-להים יֵצֵא את כלם" (ז', יח), אך מיד אחר כך הוא מתייאש ומפנה מקום ליראה: "כל זֹה נִסיתי בחכמה, אמרתי אֶחכָּמה, והיא רחוקה ממני; רחוק מה שהיה, וְעָמֹק עָמֹק מי ימצאנו" (ז' כג–כד). בשני הפרקים האחרונים (י"א וי"ב) נאלם ונעלם כליל סגנון ה"אני", אך הדובר אינו דוגל עוד בחכמה, אלא ביראת הא-להים, שרק היא יכולה לומר דבר אל מול המוות.

מכל זה התגבשה אצלי המסקנה, שיש ארבעה קולות בוויכוח הזה: 'העָמֵל', 'החכם', 'הנהנתן', ומולם מופיע במהלך הוויכוח (המתוכנן!), קולו של יְרֵא הא-לוהים, שנשאר לבסוף לבדו מול המוות.

העמדת כל הערכים במבחן אל מול המוות, ומה יעשה 'בכל עמלי וחכמתי' ה"אדם שיהיה אחרי" (ב', יח), היא אחת ההוכחות למבנה מתוכנן מראש, שהמוות נוכח בו מתחילה ועד סוף; בהתחלה שולט סגנון ה"אני", ועמו הייאוש, ולבסוף, דווקא בתיאור הגסיסה והמוות, נעלם ה"אני" ומשתלט סגנון גוף שני יחד עם יראת הא-לוהים.

ה"אני" 'המושלם' (=שלמה!) בשלושת הממדים (לפי הדמויות) – גם "הגדלתי מעשי..." "אף חכמתי עמדה לי", וגם נהניתי ככל "אשר שאלו עֵינַי" (ב', ד-י), קרס מול המוות הבלתי נמנע והוליד ייאוש עמוק – כך נולד פתרון ביניים בסוף המערכה (ב', כד), להסתפק במועט, לאכול ולשתות, ולתת לנפשו מרחב לראות "טוב בעמלו" – אבל, החכם אומר, שרק מעטים זוכים לכך, כי זאת מתנה מא-להים.

12שלושת הדוברים ביחד: אֲנִי קֹהֶלֶת הָיִיתִי מֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל בִּירוּשָׁלִָם.
13חכם ועמֵל ביחד: וְנָתַתִּי אֶת לִבִּי לִדְרוֹשׁ וְלָתוּר בַּחָכְמָה עַל כָּל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמָיִם, הוּא עִנְיַן רָע, נָתַן א־לֹהִים לִבְנֵי הָאָדָם לַעֲנוֹת בּוֹ.
14עָמֵל: רָאִיתִי אֶת כָּל הַמַּעֲשִׂים שֶׁנַּעֲשׂוּ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, וְהִנֵּה הַכֹּל הֶבֶל וּרְעוּת (=ושברון) רוּחַ !
15מְעֻוָּת לֹא יוּכַל לִתְקֹן, וְחֶסְרוֹן לֹא יוּכַל לְהִמָּנוֹת (=להתמלא).

16חכם: דִּבַּרְתִּי אֲנִי עִם לִבִּי לֵאמֹר, אֲנִי, הִנֵּה הִגְדַּלְתִּי וְהוֹסַפְתִּי חָכְמָה עַל כָּל אֲשֶׁר הָיָה לְפָנַי עַל יְרוּשָׁלִָם, וְלִבִּי רָאָה הַרְבֵּה חָכְמָה וָדָעַת –
17וָאֶתְּנָה לִבִּי לָדַעַת חָכְמָה, וְדַעַת הוֹלֵלֹת וְשִׂכְלוּת, יָדַעְתִּי, שֶׁגַּם זֶה הוּא רַעְיוֹן רוּחַ.
18כִּי בְּרֹב חָכְמָה רָב כָּעַס, וְיוֹסִיף דַּעַת יוֹסִיף מַכְאוֹב.
[1]19נהנתן: אָמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי, לְכָה נָּא אֲנַסְּכָה [יין] בְּשִׂמְחָה וּרְאֵה בְטוֹב, וְהִנֵּה גַּם הוּא הָבֶל.
20לִשְׂחוֹק אָמַרְתִּי מְהוֹלָל (=יללה), וּלְשִׂמְחָה מַה זֹּה עֹשָׂה!?
21נהנתן וחכם ביחד: תַּרְתִּי (=בחנתי פתרון) בְּלִבִּי, לִמְשׁוֹךְ בַּיַּיִן אֶת בְּשָׂרִי, וְלִבִּי נֹהֵג בַּחָכְמָה וְלֶאֱחֹז בְּסִכְלוּת, עַד אֲשֶׁר אֶרְאֶה אֵי זֶה טוֹב לִבְנֵי הָאָדָם אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ תַּחַת הַשָּׁמַיִם, מִסְפַּר יְמֵי חַיֵּיהֶם.
22עָמֵל: הִגְדַּלְתִּי מַעֲשָׂי; בָּנִיתִי לִי בָּתִּים, נָטַעְתִּי לִי כְּרָמִים .
23עָשִׂיתִי לִי גַּנּוֹת וּפַרְדֵּסִים, וְנָטַעְתִּי בָהֶם עֵץ כָּל פֶּרִי .
24עָשִׂיתִי לִי בְּרֵכוֹת מָיִם; לְהַשְׁקוֹת מֵהֶם יַעַר צוֹמֵחַ עֵצִים .
25קָנִיתִי עֲבָדִים וּשְׁפָחוֹת, וּבְנֵי בַיִת הָיָה לִי, גַּם מִקְנֶה בָקָר וָצֹאן הַרְבֵּה הָיָה לִי, מִכֹּל שֶׁהָיוּ לְפָנַי בִּירוּשָׁלִָם.
26כָּנַסְתִּי לִי גַּם כֶּסֶף וְזָהָב, וּסְגֻלַּת (=אבנים יקרות) מְלָכִים וְהַמְּדִינוֹת, עָשִׂיתִי לִי שָׁרִים וְשָׁרוֹת, וְתַעֲנֻגֹת בְּנֵי הָאָדָם, שִׁדָּה וְשִׁדּוֹת (=כרכרות מכובדות).
27חכם: וְגָדַלְתִּי וְהוֹסַפְתִּי מִכֹּל שֶׁהָיָה לְפָנַי בִּירוּשָׁלִָם, אַף חָכְמָתִי עָמְדָה לִי.
28נהנתן: וְכֹל אֲשֶׁר שָׁאֲלוּ עֵינַי, לֹא אָצַלְתִּי מֵהֶם, לֹא מָנַעְתִּי אֶת לִבִּי מִכָּל שִׂמְחָה, כִּי לִבִּי שָׂמֵחַ מִכָּל עֲמָלִי, וְזֶה הָיָה חֶלְקִי מִכָּל עֲמָלִי.
29עָמֵל: וּפָנִיתִי אֲנִי בְּכָל מַעֲשַׂי שֶׁעָשׂוּ יָדַי וּבֶעָמָל שֶׁעָמַלְתִּי לַעֲשׂוֹת, וְהִנֵּה הַכֹּל הֶבֶל וּרְעוּת רוּחַ, וְאֵין יִתְרוֹן תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.
30חכם: וּפָנִיתִי אֲנִי לִרְאוֹת חָכְמָה וְהוֹלֵלוֹת וְסִכְלוּת, כִּי מֶה (=מי) הָאָדָם שֶׁיָּבוֹא אַחֲרֵי הַמֶּלֶךְ אֵת אֲשֶׁר כְּבָר עֲשׂוּהוּ?
31וְרָאִיתִי אָנִי שֶׁיֵּשׁ יִתְרוֹן לַחָכְמָה מִן הַסִּכְלוּת, כִּיתְרוֹן הָאוֹר מִן הַחֹשֶׁךְ –
32הֶחָכָם עֵינָיו בְּרֹאשׁוֹ – וְהַכְּסִיל בַּחֹשֶׁךְ הוֹלֵךְ – שלושת הדוברים במקהלה: וְיָדַעְתִּי גַּם אָנִי שֶׁמִּקְרֶה (=מוות) אֶחָד יִקְרֶה אֶת כֻּלָּם!
33חכם: וְאָמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי, כְּמִקְרֵה הַכְּסִיל גַּם אֲנִי יִקְרֵנִי, וְלָמָּה חָכַמְתִּי אֲנִי אָז יוֹתֵר? וְדִבַּרְתִּי בְלִבִּי שֶׁגַּם זֶה הָבֶל.
34חכם ונהנתן ביחד: כִּי אֵין זִכְרוֹן לֶחָכָם עִם הַכְּסִיל לְעוֹלָם, בְּשֶׁכְּבָר הַיָּמִים הַבָּאִים הַכֹּל נִשְׁכָּח, וְאֵיךְ יָמוּת הֶחָכָם עִם הַכְּסִיל?
35נהנתן: וְשָׂנֵאתִי אֶת הַחַיִּים, כִּי רַע עָלַי הַמַּעֲשֶׂה שֶׁנַּעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, כִּי הַכֹּל הֶבֶל וּרְעוּת (=ושברון) רוּחַ.
36עָמֵל: וְשָׂנֵאתִי אֲנִי אֶת כָּל עֲמָלִי שֶׁאֲנִי עָמֵל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, שֶׁאַנִּיחֶנּוּ לָאָדָם שֶׁיִּהְיֶה אַחֲרָי – דמותו של רחבעם בן שלמה, היורש של שלמה, מופיעה ברקע, יחד עם פילוג המלוכה בעצת "הילדים"
37עָמֵל וחכם ביחד: וּמִי יוֹדֵעַ, הֶחָכָם יִהְיֶה אוֹ סָכָל? וְיִשְׁלַט בְּכָל עֲמָלִי שֶׁעָמַלְתִּי וְשֶׁחָכַמְתִּי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, גַּם זֶה הָבֶל.
38עָמֵל: וְסַבּוֹתִי אֲנִי לְיַאֵשׁ אֶת לִבִּי, עַל כָּל הֶעָמָל שֶׁעָמַלְתִּי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.
39עָמֵל וחכם ביחד: כִּי יֵשׁ אָדָם שֶׁעֲמָלוֹ בְּחָכְמָה וּבְדַעַת וּבְכִשָּׁרוֹן, וּלְאָדָם שֶׁלֹּא עָמַל בּוֹ יִתְּנֶנּוּ חֶלְקוֹ, גַּם זֶה הֶבֶל וְרָעָה רַבָּה.
40כִּי מֶה הֹוֶה לָאָדָם בְּכָל עֲמָלוֹ וּבְרַעְיוֹן לִבּוֹ שֶׁהוּא עָמֵל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ ?
41כִּי כָל יָמָיו מַכְאֹבִים, וְכַעַס עִנְיָנוֹ, גַּם בַּלַּיְלָה לֹא שָׁכַב לִבּוֹ, גַּם זֶה הֶבֶל הוּא.
42נהנתן: אֵין טוֹב בָּאָדָם [רק] שֶׁיֹּאכַל וְשָׁתָה –
מצטרף אליו עָמֵל: וְהֶרְאָה אֶת נַפְשׁוֹ טוֹב בַּעֲמָלוֹ–
מצטרף אליו חכם: גַּם זֹה רָאִיתִי אָנִי, כִּי מִיַּד הָא־לֹהִים הִיא!
43נהנתן לבדו: כִּי מִי יֹאכַל וּמִי יָחוּשׁ חוּץ מִמֶּנִּי?
44נהנתן וחכם ביחד: כִּי לְאָדָם שֶׁטּוֹב לְפָנָיו נָתַן חָכְמָה וְדַעַת וְשִׂמְחָה, וְלַחוֹטֶא נָתַן עִנְיָן (=יֵצֶר) לֶאֱסוֹף וְלִכְנוֹס, לָתֵת לְטוֹב לִפְנֵי הָא־לֹהִים – גַּם זֶה הֶבֶל וּרְעוּת (=ושברון) רוּחַ.

הזכרת שֵם א־לוהים פעמיים מחוללת דממה לרגע, ומסך יורד.

הדברים מובאים מתוך הספר: אני קהלת – מקהלת קולות בדמות אחת, בהוצאת מגיד

---

[1]מספרי הפסוקים כאן נמשכים על סדר המערכה, אך מסומנים בסוגריים – פסוק (19) מופיע בספרי התנ"ך כפסוק א בפרק ב'. בחלוקת הפרקים, שאיננה ממסורת עם ישראל (כידוע), יש טעויות רבות בכל התנ"ך (החל מפרק ב' בבראשית, שמנתק את השבת מהבריאה).

קהלת ג - מה יש שם בשמיים?

את העמל, החכם והנהנתן הכרנו, וכאן מופיע לראשונה קולו של ירא האֱ־לוהים, ולראשונה פורץ ויכוח בינו לבין החכם אל מול אי־הצדק הנראה בעולם. קהלת - המחזה

המערכה השנייה פותחת בשיר העִתים (ג, ב-ח), דוגמה טובה למשלים אשר קהלת "אִזֵּן וחִקֵּר"[1] (יב, ט), כלומר, משלים ששמע (באֹזֶן) מחכמים ידועים, חקר אותם והביא מהם במגילה לפי העניין והצורך. השיר מְאֻזָּן (מלשון 'מאזנים') בין ה'עֵת' הטובה וה'עֵת' הרעה, ורק הפתיחה הטובה והסיום הטוב ("עֵת ללדת – ועֵת למות... עֵת מלחמה – ועֵת שלום") מצביעים על שאיפת הטוב.

על רקע שיר העִתים ואחריו פורץ מחדש הוויכוח בין שלוש הדמויות:

העמֵל זועק (ג, ט) – "מה יתרון הָעוֹשֶׂה באשר הוא עָמֵל?", שהרי הכול נקבע על ידי ה'עֵת' ואינו נתון לבחירת האדם;

החכם (ג, י-יא) שוב מצטער על "אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האֱ־להים מראש ועד סוף", ולכן גם לא יֵדע בכל עת מה ה'עֵת' קובעת;

ואילו הנהנתן חוזר לנוסחת הפשרה שמצא (בסוף פרק ב), להסתפק במועט, ומוסיף עליה (עם העמֵל) גם מעשה טוב (ג, יב) – "ידעתי כי אין טוב בם, כי אם לשמוח, ולעשות טוב בחייו"; החכם חוזר ומזכיר שאין ביטחון בכל זה, כי להשיג [אפילו רק] את זה – "מַתַּת אֱ־להים היא" (ג, יג).

כאן מופיעה לראשונה הדמות הרביעית, החבויה עד כה, קולו של ירא האֱ־לוהים, ולראשונה פורץ ויכוח בינו לבין החכם – זהו ויכוח מפורסם על יראת אֱ־לוהים ומשפטו, אל מול אי־הצדק הנראה בעולם.

ירא האֱ־לוהים פותח ברעיון הידוע מפתיחת המגילה, אולם הוא מעגן אותו במעשה האֱ־לוהים ולא במחזוריות הטבע הקבועה (ג, יד).

"ידעתי, כי כל אשר יעשה האֱ־להים הוא יהיה לעולם, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע", אך הוא מוסיף את היראה, אשר משנה לגמרי את המשמעות: "והאֱ־להים עשה שֶׁיִּרְאוּ מלפניו". יראת האֱ־לוהים היא חלק מן העולם ומן האדם, והדבר קשור בוודאי ל'פחד המוות' הטבוע בכל 'בן תמותה.'

מיד מוסיף ירא האֱ־לוהים גם את משפטו הצודק של אֱ־לוהים, כחלק קבוע ממה שהיה ויהיה:

"והאֱ־להים יבקש את נרדף"!
כאן בוודאי מגיב קולו של החכם, ואומר (ג, טז)–
"ועוד ראיתי תחת השמש – מקום המשפט שמה הרשע, ומקום הצדק שמה הרשע– "!
וקולו של ירא האֱ־לוהים עונה לו (ג, יז)–
"אמרתי אני בלִבי, את הצדיק ואת הרשע יִשפֹּט האֱ־להים, כי עֵת לכל חֵפֶץ ועל כל המעשה, שָׁם."

ביטוי מיוחד זה הוא ניגודו המפורש של השקפת החכם בראש שיר העתים (ג, א)" – לַכֹּל זמן, ועֵת לכל חֵפֶץ תחת השמים", ועליו אומר הירא – לא "תחת השמים", אלא רק "שָׁם", כלומר, במשפט האֱ-להים, בשמים .וכך הסביר הגאון מוילנא[2] מה פירוש 'שָׁמַיִם' – כל מה ש'שָׁם' – ובלשוננו, מרחבי היקום.

החכם לא יכול לשתוק מול הביטחון הזה של ירא האֱ-להים, ומגיב בהתפרצות – לא רק בני אדם טובים ורעים, חכמים וכסילים, מתים באותה צורה, אלא גם אדם ובהמה, ומי יודע אם יש בכלל 'שם' ב'שמים'? – אולי הכל יורד למטה, לארץ, "ומותר האדם מן הבהמה אין, כי הכל הבל?"

מערכה שנִיָה (פרקים ג'-ד') : החכם שבקהלת עומד לבדו על במה ריקה, ומשמיע שיר חכמה ידוע, בסיוע שני חכמים אחרים, אופטימיסט ופסימיסט, המצטרפים אליו, ועונים זה לזה:
1לַכֹּל זְמָן, וְעֵת לְכָל חֵפֶץ תַּחַת הַשָּׁמָיִם.
2עֵת לָלֶדֶת – וְעֵת לָמוּת,
עֵת לָטַעַת – וְעֵת לַעֲקוֹר נָטוּעַ.
3עֵת לַהֲרוֹג – וְעֵת לִרְפּוֹא,

עֵת לִפְרוֹץ – וְעֵת לִבְנוֹת.
4עֵת לִבְכּוֹת – וְעֵת לִשְׂחוֹק,
עֵת סְפוֹד – וְעֵת רְקוֹד.
5עֵת לְהַשְׁלִיךְ אֲבָנִים – וְעֵת כְּנוֹס אֲבָנִים,
עֵת לַחֲבוֹק – וְעֵת לִרְחֹק מֵחַבֵּק.
6עֵת לְבַקֵּשׁ – וְעֵת לְאַבֵּד,
עֵת לִשְׁמוֹר – וְעֵת לְהַשְׁלִיךְ.
7עֵת לִקְרוֹעַ – וְעֵת לִתְפּוֹר,
עֵת לַחֲשׁוֹת – וְעֵת לְדַבֵּר.
8עֵת לֶאֱהֹב – וְעֵת לִשְׂנֹא,
עֵת מִלְחָמָה – וְעֵת שָׁלוֹם.

9הָעָמֵל מתפרץ לבמה: מַה יִּתְרוֹן הָעוֹשֶׂה בַּאֲשֶׁר הוּא עָמֵל?
10רָאִיתִי אֶת הָעִנְיָן (=הַיֵּצֶר) אֲשֶׁר נָתַן אֱ-לֹהִים לִבְנֵי הָאָדָם לַעֲנוֹת בּוֹ–
11מצטרף אליו החכם: אֶת הַכֹּל עָשָׂה יָפֶה בְּעִתּוֹ,
גַּם אֶת הָעֹלָם נָתַן בְּלִבָּם, מִבְּלִי אֲשֶׁר לֹא יִמְצָא הָאָדָם,
אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱ-לֹהִים מֵרֹאשׁ וְעַד סוֹף.
12הנהנתן מתפרץ לבמה: יָדַעְתִּי כִּי אֵין טוֹב בָּם כִּי אִם לִשְׂמוֹחַ,
מצטרף אליו העָמֵל: וְלַעֲשׂוֹת טוֹב בְּחַיָּיו.
13מצטרף אליו החכם: וְגַם כָּל הָאָדָם שֶׁיֹּאכַל וְשָׁתָה,
וְרָאָה טוֹב בְּכָל עֲמָלוֹ,
מַתַּת אֱ-לֹהִים הִיא.

הזכרת שם א־לוהים שלוש פעמים, מחוללת זעזוע, ורגע של דממה.
דמות חדשה מופיעה על הבמה, דומה לראשונות, אך קולה קול אחר, קול יְרֵא א־לוהים:

14יָדַעְתִּי כִּי כָּל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱ-לֹהִים,
הוּא יִהְיֶה לְעוֹלָם,
עָלָיו אֵין לְהוֹסִיף, וּמִמֶּנּוּ אֵין לִגְרֹעַ–
וְהָאֱ-לֹהִים עָשָׂה שֶׁיִּרְאוּ מִלְּפָנָיו.
15החכם מתפרץ: מַה שֶּׁהָיָה כְּבָר הוּא,
וַאֲשֶׁר לִהְיוֹת כְּבָר הָיָה–
יְרֵא הא־לוהים עונה: וְהָאֱ-לֹהִים יְבַקֵּשׁ אֶת נִרְדָּף!
16החכם מתפרץ שוב: וְעוֹד רָאִיתִי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ,
מְקוֹם הַמִּשְׁפָּט – שָׁמָּה הָרֶשַׁע,
וּמְקוֹם הַצֶּדֶק – שָׁמָּה הָרָשַׁע!
17יְרֵא הא־לוהים עונה שוב: אָמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי –
אֶת הַצַּדִּיק וְאֶת הָרָשָׁע יִשְׁפֹּט הָאֱ-לֹהִים,
כִּי עֵת לְכָל חֵפֶץ, וְעַל כָּל הַמַּעֲשֶׂה–
שָׁם!

יְרֵא הא־לוהים מסיים את דבריו – ונעלם.

18החכם חוזר שוב: אָמַרְתִּי אֲנִי בְּלִבִּי–
עַל דִּבְרַת (=דברי) בְּנֵי הָאָדָם לְבָרָם (=שברא אותם) הָאֱ-לֹהִים,
וְלִרְאוֹת שְׁהֵם [כמו] בְּהֵמָה הֵמָּה לָהֶם.
19כִּי מִקְרֶה בְנֵי הָאָדָם וּמִקְרֶה הַבְּהֵמָה,
וּמִקְרֶה אֶחָד לָהֶם,
כְּמוֹת זֶה – כֵּן מוֹת זֶה, וְרוּחַ אֶחָד לַכֹּל,
וּמוֹתַר הָאָדָם מִן הַבְּהֵמָה אָיִן, כִּי הַכֹּל הָבֶל (=מתפזר ונעלם)!
20הָעָמֵל: הַכֹּל הוֹלֵךְ אֶל מָקוֹם אֶחָד–
הַכֹּל הָיָה מִן הֶעָפָר,
וְהַכֹּל שָׁב אֶל הֶעָפָר.
21מִי יוֹדֵעַ, רוּחַ בְּנֵי הָאָדָם,
הָעֹלָה הִיא לְמָעְלָה?
וְרוּחַ הַבְּהֵמָה, הַיֹּרֶדֶת הִיא לְמַטָּה לָאָרֶץ?

22נהנתן : וְרָאִיתִי כִּי אֵין טוֹב
מֵאֲשֶׁר יִשְׂמַח הָאָדָם בְּמַעֲשָׂיו,
כִּי הוּא חֶלְקוֹ–
מצטרף אליו החכם : כִּי מִי יְבִיאֶנּוּ לִרְאוֹת בְּמֶה שֶׁיִּהְיֶה אַחֲרָיו?

הדברים מובאים מתוך הספר :אני קהלת – מקהלת קולות בדמות אחת ,בהוצאת מגיד

---

[1]כפי שהסביר יפה פרופ' מרדכי זר-כבוד (מבוא לפירוש 'דעת מקרא', עמ' 11) בעקבות ראב"ע
[2]אדרת אליהו לתחילת ספר בראשית ; וכך פירש מו"ר הרצי"ה קוק זצ"ל

קהלת ד - מרוץ העמל ההכרחי

פרק ד הוא המשך המערכה, שהתחילה בפרק ג, ב'שיר העִתים.'

בפרק ד חוזרות שלוש הדמויות לעימות חריף, הפעם על רקע של מוסר חברתי. המצוקה הגדולה של" **דמעת העשוקים** "היא השאלה הגדולה, והיא לא נשאלת כאן מול ירא הא-להים, בהקשר של תמיהה על הצדק והמשפט של הא־לוהים בעולם)כמו בפרק ג ,(אלא בין קולות ה"אני", בקשר לפתרונות האנושיים, המוסריים והחברתיים המוצעים לבעיה.

"אני" קהלת יורד לשורש העניין במשפט אחד. אחרי הייאוש הצומח ממראה "דמעת העשוקים", שאין מה לעשות בשבילם, הוא מציב אבחנה חריפה" - **וראיתי אני את כל עָמָל, ואת כל כשרון המעשה, כי היא קנאת איש מֵרֵעהו** "(ד, ד). ביסוד העמל הגדול שמשקיע האדם מונחות הקנאה והתחרות, והן מולידות תוך כדי המירוץ את העשוקים ואת דמעותיהם, הלוא הם הנפגעים הגדולים ממירוץ העמל והמעשה, אשר ניזון מהקנאה.

מנגד, צומחות אסכולות 'הסכלות', השואפות לבסס את החיים על שמחה והנאה, ולא על עמל וחכמה - אולי נוכל לפתור חלק מבעיות הסבל בעולם אם רק נעקור את הקנאה וניחלץ ממנה! אמנם ניצור חברה ענייה, אבל האנשים בה יהיו שמחים בחלקם, בלי" **קנאת איש מֵרֵעהו** ."אולי תהיה זאת חברה מאושרת יותר, בין אם היא תהיה שוויונית)קומונה עתיקה, או קומוניזם מודרני ,(ובין אם כל אחד יקבל בהכנעה ובהשלמה את 'חלקו בחיים' מתוך אמונת גורל, שנקבע מראש, על פי הכוכבים, או באמונת הגלגול)כמו בזרמים אחדים בהודו.(

כל דרך כזו אוכלת מן הקרן, מירושת אבות שעמלו עבורה, או מרכושם של אחרים. חברה שחיה בלא מרוץ העמל הניזון מהקנאה, בלא תחרות ובלא עושק, היא 'אוכלת את בשרה' פשוטו כמשמעו" - **הכסיל חֹבק את ידיו, ואֹכל את בשרו]** ,ואומר :[1][**טוב מלא כף נחת, ממלא חפנים עמל ורעות רוח)** "ד, ה-ו.(

קשה למצוא הגדרה קולעת יותר מ"**אֹכֵל את בשרו** "לניסיונות האנושיים לפתור את הסבל של העשוקים על ידי יצירת חברה שאין בה עושק מפני שאין בה תחרות, והאנשים בה אוכלים את בשרם, ויוצרים חברה של מסכנים.

מנגד, אנו שבים ומתבוננים אל הקצה השני)האבסורדי לא פחות ,(של העמל המטורף, ש"**אין קץ לכל עמלו)** "ד, ח.(

מכל זה נובעת מסקנה מוכרחת)ד, ט-יא" - (**טובים השנים מן האחד** ,"והשניים הם 'העמֵל' ו'השמח"=) '**הכסיל** .("בתחום החברתי אי־אפשר בלא עמל ובלא תחרות, אך יש לשמור על איזון ולהותיר מקום לשמחת החיים. אלה הם 'השניים' אשר כל אחד מהם יוכל להקים את חברו אם ייפול, וגם יוכלו לשכב יחד" **וחם להם** "כמו זוג מאושר" - **ולאחד איך יֵחָם**?"

כך מובן הקשר בין הוויכוח לבין "השנים" ו"האחד", השזורים בו באופן אורגני.

אמנם, למען השלימות יש צורך בכל שלושת הכוחות באיזון נכון, כי רק" **החוט המְשֻׁלָּש לא במהרה יִנָּתֵק)** "ד, יב .(הנה למשל אנו מוצאים" **מלך זקן וכסיל** "אשר יש לו מעשים גדולים וגם הנאה מהם, אבל הוא עלול ליפול לפני" **ילד מסכן וחכם)** [2]"ד, יג - (אין לילד עושר, לא 'מעשה', וגם לא הנאה מפירות מעשיו, אבל ייתכן שישרוד ואף יעלה לגדולה, בעוד שלמלך הזקן" **אשר לא ידע להִזָּהֵר עוד** "אין סיכוי.

הפתרון השלם זקוק לשלושת הכוחות.

אבל הניסיון לאזן את שלושת הגורמים באיזון עדין וצנוע גם הוא לא יצלח, כי" **החיים הַמְּהַלְּכִים תחת השמש**) "ד, טו (אינם ששים לחיבור המאוזן של 'עמל, שמחה וחכמה', ואינם לומדים את הלקח. הם יעדיפו להלך עם" **מלך זקן וכסיל** ,"על אף הסיפורים על" **הילד השני אשר יעמֹד תחתיו** ,"ולא ישמחו בשינויים גדולים שמחוללים צעירים '=)ילדים ('חכמים בעלי נפש מהפכנית.

(23)חכם ונהנתן ביחד :**וְשַׁבְתִּי אֲנִי וָאֶרְאֶה אֶת כָּל הָעֲשֻׁקִים**

אֲשֶׁר נַעֲשִׂים תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ,

וְהִנֵּה דִּמְעַת הָעֲשֻׁקִים וְאֵין לָהֶם מְנַחֵם,

וּמִיַּד =)וביד (**עֹשְׁקֵיהֶם כֹּחַ, וְאֵין לָהֶם מְנַחֵם** =)אין תִּקוָה.(

(24)חכם לבדו :**וְשִׁבַּחְתִּי אֲנִי אֶת הַמֵּתִים שֶׁכְּבָר מֵתוּ,**

מִן הַחַיִּים אֲשֶׁר הֵמָּה חַיִּים עֲדֶנָה.

(25)**וְטוֹב מִשְּׁנֵיהֶם, אֵת אֲשֶׁר עֲדֶן לֹא הָיָה,**

אֲשֶׁר לֹא רָאָה אֶת הַמַּעֲשֶׂה הָרָע אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.

(26)עָמֵל :**וְרָאִיתִי אֲנִי אֶת כָּל עָמָל וְאֵת כָּל כִּשְׁרוֹן הַמַּעֲשֶׂה** =]הַתַּחֲרוּת,[

כִּי הִיא קִנְאַת אִישׁ מֵרֵעֵהוּ,

גַּם זֶה הֶבֶל וּרְעוּת =)ושברון (**רוּחַ.**

(27)נהנתן :**הַכְּסִיל חֹבֵק אֶת יָדָיו, וְאֹכֵל אֶת־בְּשָׂרוֹ**]ואומר[:

(28)**טוֹב מְלֹא כַף נָחַת מִמְּלֹא חָפְנַיִם עָמָל וּרְעוּת רוּחַ.**

(29)חכם ועָמֵל ביחד :**וְשַׁבְתִּי אֲנִי וָאֶרְאֶה הֶבֶל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.**

(30)**יֵשׁ אֶחָד וְאֵין שֵׁנִי גַּם בֵּן וָאָח אֵין לוֹ, וְאֵין קֵץ לְכָל עֲמָלוֹ,**

גַּם עֵינוֹ לֹא תִשְׂבַּע עֹשֶׁר–

עָמֵל לבדו :**וּלְמִי אֲנִי עָמֵל, וּמְחַסֵּר אֶת־נַפְשִׁי מִטּוֹבָה?**

גַּם זֶה הֶבֶל וְעִנְיַן =)ויֵצֶר (**רָע הוּא.**

(31)עָמֵל ונהנתן ביחד :**טוֹבִים הַשְּׁנַיִם מִן הָאֶחָד,**

אֲשֶׁר יֵשׁ לָהֶם שָׂכָר טוֹב בַּעֲמָלָם.

(32)**כִּי אִם יִפֹּלוּ – הָאֶחָד יָקִים אֶת חֲבֵרוֹ,**

וְאִילוֹ הָאֶחָד שֶׁיִּפּוֹל – וְאֵין שֵׁנִי לַהֲקִימוֹ.

(33)**גַּם אִם יִשְׁכְּבוּ שְׁנַיִם וְחַם לָהֶם–**

וּלְאֶחָד אֵיךְ יֵחָם?

(34)**וְאִם יִתְקְפוֹ הָאֶחָד, הַשְּׁנַיִם יַעַמְדוּ נֶגְדּוֹ!**

חכם מצטרף, ושלושתם יחד :**וְהַחוּט הַמְשֻׁלָּשׁ – לֹא בִמְהֵרָה יִנָּתֵק!**

(35)חכם :**טוֹב יֶלֶד מִסְכֵּן וְחָכָם] ,מופיעה שוב דמותו של שלמה, וגם דמות יוסף,[**

מִמֶּלֶךְ זָקֵן וּכְסִיל, אֲשֶׁר לֹא יָדַע לְהִזָּהֵר עוֹד.

(36)**כִּי מִבֵּית הָסוּרִים** =)האסירים (**יָצָא לִמְלֹךְ,**

כִּי גַּם בְּמַלְכוּתוֹ נוֹלַד רָשׁ =)עֵרוֹם.(

(37)עָמֵל :**רָאִיתִי אֶת כָּל הַחַיִּים הַמְּהַלְּכִים תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ,**

עִם הַיֶּלֶד הַשֵּׁנִי אֲשֶׁר יַעֲמֹד תַּחְתָּיו] .חוזרת ומופיעה דמותו של רחבעם.[

(38)נהנתן :**אֵין קֵץ לְכָל הָעָם=] ,הדורות,[**

לְכֹל אֲשֶׁר הָיָה לִפְנֵיהֶם=] ,לפני דוד ושלמה,[

גַּם הָאַחֲרוֹנִים =]**אחרי פילוג המלוכה [לֹא יִשְׂמְחוּ בוֹ** =]**בְּמַלְכָּם,[**

כִּי גַּם זֶה הֶבֶל וְרַעְיוֹן רוּחַ.

מסך יורד

הדברים מובאים מתוך הספר :אני קהלת - מקהלת קולות בדמות אחת ,בהוצאת מגיד

[1]כפי שפירש ראב״ע בפסוק ו.
[2]ה׳מִסכֵּן׳ קרוב לעבד, שהרי הוא עובד בערי המִסכְּנוֹת (ראו שמות א, יא), וחי במִסכֵּנוּת (ראו דברים ח, ט); דמותו של יוסף בהיותו עבד במצרים עולה בזיכרוננו בתור ״ילד מסכן וחכם.״

קהלת ה - לעבודה ולמלאכה

על כסף, על ההבדל בין עבודה ל׳עמל׳ ועל קולו של יראת האלוהים בסוגיות החברתיות העולות בפרק - מערכה שלישית במחזה ושמו קהלת

בעקבות הקושי הגדול לשמור על ״החוט המשֻלש״ בחיי החברה, מתבקש המהפך הגדול בסגנון ובתוכן. המהפך מגיע בנאומו של יראת האלוהים (שמתחיל בד׳, יז), והוא מדבר (לראשונה במגילה) בגוף שני, ומַנחֶה לשמור ״רגלך״ בדרך ״אל בית האלוהים״, לשמור פה ולשון ולדבר בזהירות כלפיו (ה׳, א) – ״אַל תְּבַהֵל״ להרבות ״הבלים״ – תציב אידאל של יראת אלוהים (ה׳, ו-ז), ועמו אמונה בהשגחה ובמשפט של ״גָבֹה מֵעל גָבֹה.״

זו השקפת עולם דתית מובהקת, אבל כאן אנו פוגשים בהפתעה, גם ביטויים של ׳עבודה׳ בפעם הראשונה, והיחידה במגילה (בשונה מ׳עמל׳, ומ׳מעשה״), ולא עבודת אלוהים, אלא עבודת שדה – ממש ׳תורה ועבודה!״

מכאן גם רמז לפתרון אישי וחברתי באורחות החיים, אשר יסודו בהבנה ש׳עבודה׳ היא ערך מעצב לחיים טובים, בעוד ״העמָל״, הוא בעל גוון שלילי של צער, הבל ושקר, ו״המעשה״ הוא ניטרלי. כאשר אלה מְפַנים מקום ל׳עבודה׳, הרוויה משמעות וערך, נשמעת מנגינה אחרת. ״מתוקה שנת העֹבד אם מעט ואם הרבה יאכֵל, והשבע לעשיר איננו מניח לו לישון״ (ה׳, יא), ״ויתרון ארץ בכֹל הוּא, מלך לשדה נעבד״ (ה׳, ח) – השדה נעבד, וגם מלך זקוק לו – יש ״יתרון ארץ״, והעובד – מתוקה שנתו.

זהו קולו של יראת האלוהים בסוגיה החברתית. אורח חיים זהיר וצנוע של אנשי ׳עבודה׳ יראי אלוהים יכול לכונן חברה שמצמצמת את רדיפת הכסף חסרת הגבולות, וממילא יהיו בה פחות עשוקים ודמעות.

בין שני פסוקי ה׳עבודה׳ נשמע קול הפוך – פסוקי הביניים הם קריאות תגר של דמויות ה״אני״, שמזכירות את החברה המצויה (ה׳, ט-י) : ״אֹהֵב כסף לא ישבע כסף, ומי אֹהֵב בהמון לא [ישבע]

תבואה, גם זה הבל. ברבות הטובה רבו אוכליה, ומה כשרון לבעליה [שיישאר בלא כלום], כי אם ראות עיניו (=חכמתו).״

קריאות תגר אלה מדגישות באופן דרמטי את החידוש של ירא האלוהים, ואת הניגוד העצום מ׳עָמֵל׳ – ל׳עובד׳, מ׳מעשה׳ – ל׳עבודה׳.

כל מי שהתרשם מ״סוף דבר״ (בסוף המגילה), שהוא הוספה של ׳עורך׳, שבא ׳להכשיר׳ את המגילה, מוזמן לקרוא בעיון את פרק ה׳. קולו של יָרֵא האלהים הוא חלק אורגני במגילה, ובו טמן קהלת את פתרון חידותיו – ״כי ברֹב חלֹמות והֲבָלים ודברים הרבה – כי (=כן, אכן) את האלהים יְרָא״ (ה׳, ז).

מערכה שלישית (פסוק אחרון מפרק ד׳, ופרקים ה׳–ו׳)

ירא האלוהים מופיע לבדו:

(1)שְׁמֹר רַגְלְךָ כַּאֲשֶׁר תֵּלֵךְ אֶל בֵּית הָאֱ-לֹהִים; וְקָרוֹב לִשְׁמֹעַ [דברי אלוהים, אך הִשָּׁמֶר] מִתֵּת הַכְּסִילִים זָבַח, כִּי אֵינָם יוֹדְעִים לַעֲשׂוֹת [טוב, רק] רָע.
(2)אַל תְּבַהֵל עַל פִּיךָ וְלִבְּךָ אַל יְמַהֵר לְהוֹצִיא דָבָר (=התחייבויות) לִפְנֵי הָאֱ-לֹהִים, כִּי הָאֱ-לֹהִים בַּשָּׁמַיִם וְאַתָּה עַל הָאָרֶץ, עַל כֵּן יִהְיוּ דְבָרֶיךָ מְעַטִּים.
(3)כִּי בָּא הַחֲלוֹם בְּרֹב עִנְיָן (=דמיון), וְקוֹל כְּסִיל בְּרֹב דְּבָרִים.
(4)כַּאֲשֶׁר תִּדֹּר נֶדֶר לֵא-לֹהִים – אַל תְּאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ, כִּי אֵין חֵפֶץ בַּכְּסִילִים – אֵת אֲשֶׁר תִּדֹּר, שַׁלֵּם!
(5)טוֹב אֲשֶׁר לֹא תִדֹּר – מִשֶּׁתִּדּוֹר וְלֹא תְשַׁלֵּם .
(6)אַל תִּתֵּן אֶת פִּיךָ לַחֲטִיא אֶת בְּשָׂרֶךָ, וְאַל תֹּאמַר לִפְנֵי הַמַּלְאָךְ [המשחית] כִּי שְׁגָגָה הִיא, לָמָּה יִקְצֹף הָאֱ-לֹהִים עַל קוֹלֶךָ, וְחִבֵּל אֶת מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ?

נכנסים חכם , עָמֵל ונהנתן, ומתיישבים לפניו – ירא האלוהים ממשיך:
(7)כִּי בְּרֹב חֲלֹמוֹת וַהֲבָלִים, וּדְבָרִים (=נדרים) הַרְבֵּה, כִּי (=כן, אכן) אֶת־הָאֱ-לֹהִים יְרָא!
(8)אִם עֹשֶׁק רָשׁ וְגֵזֶל מִשְׁפָּט וָצֶדֶק תִּרְאֶה בַּמְּדִינָה – אַל תִּתְמַהּ עַל הַחֵפֶץ [בעושק וגזל], כי גָּבֹהַּ מֵעַל גָּבֹהַּ [א-להים] שֹׁמֵר, וּגְבֹהִים, [הוא משגיח] עֲלֵיהֶם.
(9)וְיִתְרוֹן אֶרֶץ בַּכֹּל הוּא, [אפילו] מֶלֶךְ לְשָׂדֶה נֶעֱבָד.

חכם, עמֵל ונהנתן מתפרצים יחד לדברי הירא, ואומרים:
(10)אֹהֵב כֶּסֶף לֹא יִשְׂבַּע כֶּסֶף, וּמִי אֹהֵב בֶּהָמוֹן לֹא [ישבע] תְּבוּאָה, גַּם זֶה הָבֶל.
(11)בִּרְבוֹת הַטּוֹבָה, רַבּוּ אוֹכְלֶיהָ, וּמַה כִּשְׁרוֹן (=יישאר טוב) לִבְעָלֶיהָ? כִּי אִם רְאוּת עֵינָיו (=חכמתו)!
עונה להם ירא האלוהים:
(12)מְתוּקָה שְׁנַת הָעֹבֵד, אִם מְעַט וְאִם הַרְבֵּה יֹאכֵל – וְהַשָּׂבָע לָעָשִׁיר אֵינֶנּוּ מַנִּיחַ לוֹ לִישׁוֹן.

ירא האלוהים נעלם.

הדברים מובאים מתוך הספר: אני קהלת – מקהלת קולות בדמות אחת, בהוצאת מגיד

קהלת ו - מי יודע מה טוב?

המערכה השלישית במחזה ושמו קהלת ממשיכה. והיום: סיפורי עושר וכישלון – וכל סיפור קשה מקודמו

כאשר ירא האלוהים מסתלק, הוויכוח בין שלוש דמויות ה״אני״ חוזר, והוא מתרכז בצרות העושר, ככל הנראה בהשפעת הסיום של דברי הירא, שיצר הנגדה חדה בין ״העובד״, ששנתו מתוקה, ״לעשיר״, שאיננו יכול לישון מרוב דאגות של שובע.

כאן מתוארים מקרים שונים של אנשים שלא זכו לראות טוב מכל עמלם ומעושרם המופלג, וכל סיפור קשה מקודמו .עשירים מופלגים שכל הונם אבד במשבר כלכלי או בהיסחפות של יצר הרפתקני להשקעה כושלת, לבנים לא נשאר כלום, והעשירים ההם מתו בחוסר כל (ה׳, יב-טו) ;לא רק שהכל הלך לאיבוד, אלא שגם כל חייהם האישיים רצופים משברים, כעס ומריבות, לחץ ודאגות (ה׳, יז) ;עשירים בעלי נכסים, שאיש זר השתלט על נכסיהם, והם נותרו בחוסר כל (ו׳, א-

ב) ;ראשי משפחות גדולות ועתירי נכסים, שמעולם לא זכו ליהנות מהם, ולבסוף אבדו הנכסים, והם עצמם נעלמו, ולא נמצאה גופתם – "וגם קבורה לא היתה לו" (ו', ג) ;

בשלב זה של הוויכוח לא מדובר עוד באנשים הפשוטים, לא בעשוקים ולא בחברה, כי אם בעשירים מופלגים הדומים למלך שלמה, אשר גדולתו ועושרו וחכמתו תוארו בפירוט במערכה הראשונה (ב', ד-י), והחרדה הגדולה מפני האובדן שצפוי אחריו הוביל לייאוש הגדול.

לכאורה מחזיקים האנשים ההם בידם את כל מפתחות העולם, ובכלל זה להם גם פתרונות לכל השאלות שעלו בוויכוח. אך לאמיתו של דבר, הסיפורים על גורל העשירים מראים כישלונות נוראיים וטרגיים, ובמקרה האחרון, שגם "קבורה לא היתה לו – אמרתי – טוב ממנו הנפל..." (ו' ג–ה), שלא ראה כלום מכל "המעשה הרע אשר נעשה תחת השמש" (ד' ג) – "גם שמש לא ראה ולא ידע – נחת לזה מזה ."כולם מסכימים, שהזוכים ליהנות מעמלם ומעושרם, מעטים הם – "זֹה מַתַּת א-להים היא!" (ה', יז-יט).

המערכה השלישית חותמת את המחצית הראשונה של המגילה (לפי המסורה), והיא מלאה ביטויים האופייניים לחידת הפתיחה: 'הבל, חֹשך, שמש, מקום, הכל הולך, כל עמל, לא תִמָּלֵא, מה שהיה, מה יֹתֵר לאדם, תחת השמש'. חלק מביטויים אלה אפשר למצוא בקהלת בכל מקום, אבל הריכוז התמציתי הזה מופיע דווקא בפתיחה ובחתימות.

ושוב חוזר הכל אל השאלה הגדולה של קהלת – "כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים... אשר מי יגיד לאדם מה יהיה אחריו תחת השמש?" (ו', יב).

ברורה דאגתו העמוקה של קהלת-שלמה למה שיהיה אחריו, על ממלכתו, על חכמתו, ועל כל הצלחותיו, ושאלת היורש (=רחבעם?!) מרחפת מעל למגילה, מתחילתה ועד סופה.

החכם ממשיך לדבר על צרות העושר:

(13)יֵשׁ רָעָה חוֹלָה רָאִיתִי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ – עֹשֶׁר שָׁמוּר לִבְעָלָיו לְרָעָתוֹ.
(14)וְאָבַד הָעֹשֶׁר הַהוּא בְּעִנְיַן רָע, וְהוֹלִיד בֵּן וְאֵין בְּיָדוֹ מְאוּמָה.
(15)הָעָמֵל מצטרף: כַּאֲשֶׁר יָצָא מִבֶּטֶן אִמּוֹ, עָרוֹם יָשׁוּב לָלֶכֶת כְּשֶׁבָּא, וּמְאוּמָה לֹא יִשָּׂא בַעֲמָלוֹ שֶׁיֵּלֵךְ בְּיָדוֹ.
(16)הָעָמֵל לבדו מוסיף: וְגַם זֹה רָעָה חוֹלָה – כָּל עֲמַת שֶׁבָּא כֵּן יֵלֵךְ, וּמַה יִּתְרוֹן לוֹ שֶׁיַּעֲמֹל לָרוּחַ?
(17)החכם מצטרף: גַּם כָּל יָמָיו בַּחֹשֶׁךְ יֹאכֵל, וְכָעַס הַרְבֵּה וְחָלְיוֹ וָקָצֶף [מרוב צרות].
(18)הנהנתן חוזר למסקנתו הראשונה: הִנֵּה אֲשֶׁר רָאִיתִי אָנִי – טוֹב אֲשֶׁר יָפֶה לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלִרְאוֹת טוֹבָה בְּכָל עֲמָלוֹ שֶׁיַּעֲמֹל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, מִסְפַּר יְמֵי חַיָּיו אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱ-לֹהִים, כִּי הוּא חֶלְקוֹ.
(19)החכם מזכיר לו: גַּם כָּל הָאָדָם אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱ-לֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים, וְהִשְׁלִיטוֹ לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ וְלָשֵׂאת אֶת חֶלְקוֹ, וְלִשְׂמֹחַ בַּעֲמָלוֹ – זֹה מַתַּת אֱ-לֹהִים הִיא!
(20)ושניהם אומרים: כִּי לֹא הַרְבֵּה [יחיה וישמח],
[וכאשר] יִזְכֹּר אֶת יְמֵי חַיָּיו, [יֵדַע] כִּי הָאֱ-לֹהִים [נותן לו] מַעֲנֶה בְּשִׂמְחַת לִבּוֹ.
הנהנתן מסכים, ומוסיף צרה אחרת:
(21)יֵשׁ רָעָה אֲשֶׁר רָאִיתִי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, וְרַבָּה הִיא עַל הָאָדָם.
(22)אִישׁ אֲשֶׁר יִתֶּן לוֹ הָאֱ-לֹהִים עֹשֶׁר וּנְכָסִים וְכָבוֹד וְאֵינֶנּוּ חָסֵר לְנַפְשׁוֹ מִכֹּל אֲשֶׁר יִתְאַוֶּה, וְלֹא יַשְׁלִיטֶנּוּ הָאֱ-לֹהִים לֶאֱכֹל מִמֶּנּוּ, כִּי אִישׁ נָכְרִי יֹאכְלֶנּוּ, זֶה הֶבֶל וָחֳלִי רָע הוּא.

החכם מוסיף עוד צרה:
(23)אִם יוֹלִיד אִישׁ מֵאָה, וְשָׁנִים רַבּוֹת יִחְיֶה, וְרַב שֶׁיִּהְיוּ יְמֵי שָׁנָיו, וְנַפְשׁוֹ לֹא תִשְׂבַּע מִן הַטּוֹבָה, וְגַם קְבוּרָה לֹא הָיְתָה לוֹ, אָמַרְתִּי, טוֹב מִמֶּנּוּ הַנֶּפֶל!
(24)כִּי בַהֶבֶל בָּא וּבַחֹשֶׁךְ יֵלֵךְ, וּבַחֹשֶׁךְ שְׁמוֹ יְכֻסֶּה.
(25)גַּם שֶׁמֶשׁ (=חיים) לֹא רָאָה וְלֹא יָדָע, נַחַת לָזֶה מִזֶּה.
(26)הָעָמֵל ממשיך: וְאִלּוּ חָיָה אֶלֶף שָׁנִים פַּעֲמַיִם, וְטוֹבָה לֹא רָאָה, הֲלֹא אֶל מָקוֹם אֶחָד הַכֹּל הוֹלֵךְ.
(27)כָּל עֲמַל הָאָדָם לְפִיהוּ, וְגַם הַנֶּפֶשׁ לֹא תִמָּלֵא.
(28)כִּי מַה יּוֹתֵר לֶחָכָם מִן הַכְּסִיל, מַה לָּעָנִי יוֹדֵעַ (=חכם מסכן), לַהֲלֹךְ נֶגֶד הַחַיִּים (העמלים ונהנים).
(29)החכם מגיב: טוֹב מַרְאֵה עֵינַיִם (=חכמה) מֵהֲלָךְ נָפֶשׁ (=תַּאֲוָה), גַּם זֶה הֶבֶל וּרְעוּת רוּחַ.

יראת האֱלוהים חוזר ומופיע, ואומר:
(30)מַה שֶּׁהָיָה, כְּבָר נִקְרָא שְׁמוֹ, וְנוֹדָע אֲשֶׁר הוּא אָדָם (=בן תמותה),
וְלֹא יוּכַל לָדִין (=להתווכח) עִם [אֱלוהים] שֶׁתַּקִּיף מִמֶּנּוּ.
החכם, העמֵל והנהנתן מגיבים יחד בהכנעה:
(31)כִּי יֵשׁ דְּבָרִים הַרְבֵּה מַרְבִּים הָבֶל, מַה יֹּתֵר לָאָדָם?
(32)כִּי מִי יוֹדֵעַ מַה טּוֹב לָאָדָם בַּחַיִּים, מִסְפַּר יְמֵי חַיֵּי הֶבְלוֹ וְיַעֲשֵׂם –
[וחייו] כַּצֵּל? אֲשֶׁר מִי יַגִּיד לָאָדָם
מַה יִּהְיֶה אַחֲרָיו תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ?

]מסך יורד[

הדברים מובאים מתוך הספר: אני קהלת – מקהלת קולות בדמות אחת, בהוצאת מגיד

קהלת ז - אחת מאלף

בעולם החוכמה, האִשה היא משל ידוע גם לחכמה וגם לסכלות, וכך הוא מציג את 'האִשה הטובה', היא החכמה שבנפשו. מחזה קהלת - המערכה הרביעית

פרק ז פותח את חלקה השני של המגילה בסגנון של גוף שני, הדומה לסגנונו של יראת האֱלוהים (בפרק ה), אם כי בכיוון שונה, המאפיין את משלי החוכמה והמוסר שבחכמת בני קדם (בדומה לסגנון ספר משלי).

'היועץ החכם' מנסה לתת מענה לשאלה שנותרה פתוחה בסוף המחצית הראשונה: "כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים...", החולפים "כַּצֵּל". לכן פרק ז מבוסס על שורה של עצות חכמה הפותחות ב"טוב", או ב"טובה": "טוב שם משמן טוב... טוב ללכת אל בית אבל... טוב כעס משחוק... טוב לשמוע גערת חכם... טובה חכמה עם נחלה..." (ז, א-כב). כל אלה כלולות בתשובתו של 'יועץ-חכם' לתמונות המדכאות של המוות, ולשאלות הגמול הקשות נוכח הכישלונות הגדולים.

סגנון הפנייה בגוף שני יוצר עימות מרומז בין שני היועצים, האחד שהתבסס על יראת אֱלוהים ומשפטו, וראה בהם את הפתרון היחיד – "כי את האֱלהים יָרָא!" (ה, ו). לעומתו, החכם רואה ש"יש צדיק אֹבֵד בצדקו, ויש רשע מאריך ברעתו" (ז, טו); לכן החכם מבקר גם את הפרזות הצִדקוּת – הוא מציע איזון בחיים, וסומך על החכמה שתאזן בין צִדקות לרִשעות ולסִכלות. "אַל תהי צדיק הרבה, ואל תתחכם יותר, למה תִשוֹמֵם. אל תרשע הרבה, ואל תהי סָכָל, למה תמות בלא עִתֶּךָ; טוב אשר תאחֹז בזה, וגם מזה אל תַּנַח את ידך, כי ירא אֱלהים יֵצֵא את כֻּלָּם" (ז, טז-יח).

והנה פלא: היועץ החכם מודה בכישלונו, כעדותו המפורשת – "כל זֹה נִסיתי בַחכמה, אמרתי אֶחכָּמָה, והיא רחוקה ממני; רחוק מה שהיה, וְעָמֹק עָמֹק, מי ימצאנו" (ז, כג-כד); כל עצות החכמה לא יוכלו להתמודד עם השאלות הקשות, ובמיוחד אין מענה לשאלות הגמול (כפי שיֵאָמֵר במפורש בסוף פרק ח', יד–יז); הודאה נדירה זו של חכם המיואש מן החכמה, מקבילה ליֵאוש של חכם-קהלת במערכה הפותחת בגלל העתיד הצפוי למפעל חייו אחרי המוות, עם "האדם שיהיה אַחֲרָי" (ב, יח-יט).

במהלך החיפוש הנואש אנו פוגשים לראשונה את קהלת מדבר בלשון אִשה: "ראה זה מצאתי אמרה קהלת... אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי..." (ז, כז-כח);

בעולם החוכמה, האִשה היא משל ידוע גם לחכמה וגם לסכלות, וכך הוא מציג את 'האִשה הטובה', היא החכמה שבנפשו, כשהיא מנוגדת ניגוד חריף ל'אִשה הרעה' "אשר היא מצודים וחרמים" (=רשתות דגים), היא 'אשת זנונים', שרק איש חוטא "יִלָּכֶד בה", ואותה הוא מוצא "מר מִמָּוֶת" (ז, כו). משל זה מוכר היטב מן הקובץ הראשון בספר משלי (א עד ט, ופרק "אשת חיל" במשלי לא); הופעתו בקהלת היא חשובה, ומעידה על כוחה של החוכמה ועל הציפייה הגדולה ממנה!

אבל שוב אנו שומעים אכזבה – "אדם [חשוב] אחד מאלף מצאתי, ואשה (=חכמה) בכל אלה לא מצאתי" (ז, כח); גם כאן אפשר לשמוע רמז מן העלילה ההיסטורית של שלמה – מתוך אלף נשים בחר שלמה בנעמה העמונית כאֵם המלך (מלכים א יא, א-ה; יד, כא), שיֵשֵב על כסאו אחריו, אבל האומנם ראויה היא להיות "אחת מאלף?"

וכאן, קובע החכם, כי האחריות לכישלונות נופלת על האדם – "לבד ראה זה מצאתי, אשר עשה האלהים את האדם ישר, והמה בקשו חשבנות רבים" (ז, כט).

מחצית שנייה – מערכה רביעית (פרק ז')
החכם לבדו עומד על הבמה, ומשמיע משלי חכמה–
פותח ביום המוות, שנרמז בסוף המערכה הקודמת.

1**טוֹב שֵׁם** [שזכה בו אדם במעשיו **מִשֶּׁמֶן טוֹב**]לתינוק ,[**וְיוֹם הַמָּוֶת מִיּוֹם הִוָּלְדוֹ.**
2**טוֹב לָלֶכֶת אֶל בֵּית אֵבֶל מִלֶּכֶת אֶל בֵּית מִשְׁתֶּה,**
בַּאֲשֶׁר הוּא סוֹף כָּל הָאָדָם –וְהַחַי יִתֵּן אֶל לִבּוֹ]את משמעות החיים.[

הנהנתן מופיע ומתיישב. החכם מדבר אליו:

3**טוֹב כַּעַס מִשְּׂחוֹק, כִּי בְרֹעַ פָּנִים** =)גערת חכם (**יִיטַב לֵב** =)ילמד לקח.(
4**לֵב חֲכָמִים בְּבֵית אֵבֶל, וְלֵב כְּסִילִים בְּבֵית שִׂמְחָה.**
5**טוֹב לִשְׁמֹעַ גַּעֲרַת חָכָם, מֵאִישׁ שִׁמֵּעַ שִׁיר כְּסִילִים.**
6**כִּי כְקוֹל הַסִּירִים** =)הקוצים הנשרפים (**תַּחַת הַסִּיר, כֵּן שְׂחוֹק הַכְּסִיל,**
וְגַם זֶה הָבֶל =)חולף ונעלם.(
7**כִּי** =)כן, אכן (**הָעֹשֶׁק יְהוֹלֵל חָכָם** =)יהפוך חכם להולל,(
וִיאַבֵּד אֶת לֵב]השופט החכם [**מַתָּנָה** =)שוחד.(
8**טוֹב אַחֲרִית דָּבָר מֵרֵאשִׁיתוֹ, טוֹב אֶרֶךְ רוּחַ מִגְּבַהּ רוּחַ.**
9**אַל תְּבַהֵל בְּרוּחֲךָ לִכְעוֹס, כִּי כַעַס**]מתפרץ ,[**בְּחֵיק כְּסִילִים יָנוּחַ.**
10**אַל תֹּאמַר מֶה הָיָה, שֶׁהַיָּמִים הָרִאשֹׁנִים הָיוּ טוֹבִים מֵאֵלֶּה,**
כִּי לֹא מֵחָכְמָה שָׁאַלְתָּ עַל זֶה.

העמֵל מופיע כעשיר מצליח ומתיישב. החכם מדבר עליו:

11**טוֹבָה חָכְמָה עִם נַחֲלָה, וְיֹתֶר** =)ויתרון (**לְרֹאֵי הַשָּׁמֶשׁ** =)לחכמים.(
12**כִּי בְּצֵל הַחָכְמָה**]כמו [**בְּצֵל הַכָּסֶף–**
]אבל [**וְיִתְרוֹן דַּעַת – הַחָכְמָה תְּחַיֶּה בְעָלֶיהָ!**

ירא האלוהים מופיע ומתיישב. החכם מדבר אליו:

13**רְאֵה אֶת מַעֲשֵׂה הָאֱ-לֹהִים, כִּי מִי יוּכַל לְתַקֵּן אֵת אֲשֶׁר עִוְּתוֹ?**
14**בְּיוֹם טוֹבָה הֱיֵה בְטוֹב, וּבְיוֹם רָעָה רְאֵה –**
גַּם אֶת זֶה לְעֻמַּת זֶה עָשָׂה הָאֱ-לֹהִים,
עַל דִּבְרַת =)כמדובר ,(**שֶׁלֹּא יִמְצָא הָאָדָם אַחֲרָיו מְאוּמָה**]מה טוב לעשות.[
15**אֶת הַכֹּל רָאִיתִי בִּימֵי הֶבְלִי –**
יֵשׁ צַדִּיק אֹבֵד בְּצִדְקוֹ, וְיֵשׁ רָשָׁע מַאֲרִיךְ בְּרָעָתוֹ!
16**אַל תְּהִי צַדִּיק הַרְבֵּה וְאַל תִּתְחַכַּם יוֹתֵר–**
לָמָּה תְּשׁוֹמֵם =)בשממה, ללא שמחת חיים?(
17**אַל תִּרְשַׁע הַרְבֵּה וְאַל תְּהִי סָכָל, לָמָּה תָמוּת בְּלֹא עִתֶּךָ?**
18**טוֹב אֲשֶׁר תֶּאֱחֹז בָּזֶה – וְגַם מִזֶּה אַל תַּנַּח אֶת יָדֶךָ,**
כִּי יָרֵא אֶ-לֹהִים יֵצֵא אֶת כֻּלָּם!
19**הַחָכְמָה תָּעֹז** =)תתן עוז (**לֶחָכָם**]יותר [**מֵעֲשָׂרָה שַׁלִּיטִים אֲשֶׁר הָיוּ בָּעִיר.**
20**כִּי אָדָם, אֵין צַדִּיק בָּאָרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה**]רק [**טוֹב וְלֹא יֶחֱטָא.**
21**גַּם לְכָל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר יְדַבֵּרוּ**]בלשון הרע על אנשים [**אַל תִּתֵּן לִבֶּךָ,**
אֲשֶׁר לֹא תִשְׁמַע אֶת עַבְדְּךָ מְקַלְלֶךָ.
22**כִּי גַּם פְּעָמִים רַבּוֹת יָדַע לִבֶּךָ, אֲשֶׁר גַּם אַתָּה קִלַּלְתָּ אֲחֵרִים.**

החכם מתיישב בעצמו, אוחז את ראשו בידיו, וחוזר אל ה'אני':

23**כָּל זֹה נִסִּיתִי בַחָכְמָה – אָמַרְתִּי: אֶחְכָּמָה– !**
וְהִיא (=אבל החכמה) [נותרה] **רְחוֹקָה מִמֶּנִּי!**
24**רָחוֹק מַה שֶּׁהָיָה, וְעָמֹק עָמֹק מִי יִמְצָאֶנּוּ!?**

החכם פורש כפיו בייאוש, וחוזר לחיפוש בסיס מוצק:

25סַבּוֹתִי אֲנִי וְלִבִּי לָדַעַת וְלָתוּר, וּבַקֵּשׁ חָכְמָה וְחֶשְׁבּוֹן,
וְלָדַעַת]להיזהר מ[**רֶשַׁע כֶּסֶל, וְהַסִּכְלוּת הוֹלֵלוֹת!**

נכנסות שתי נשים, אחת חכמה ואחת מפתה –
כל אחת עורכת שולחן בפינה אחרת של הבמה–
החכם מתבונן בהן לסירוגין, ותחילה פונה אל המפתה:

26וּמוֹצֶא אֲנִי מַר מִמָּוֶת אֶת הָאִשָּׁה]הרעה [**אֲשֶׁר הִיא מְצוֹדִים, וַחֲרָמִים** =)רשתות דגים (**לִבָּהּ, אֲסוּרִים** =)אזיקים ב(**יָדֶיהָ, טוֹב לִפְנֵי הָאֱ-לֹהִים יִמָּלֵט מִמֶּנָּה, וְחוֹטֵא יִלָּכֶד בָּהּ.**

קהלת החכם נראה כעת בעצמו כאִשה, והיא פונה אל האִשה החכמה:

27רְאֵה זֶה מָצָאתִי – אָמְרָה קֹהֶלֶת–
אַחַת לְאַחַת (=נשים רבות) [מנסות] **לִמְצֹא חֶשְׁבּוֹן.**
28אֲשֶׁר עוֹד בִּקְשָׁה נַפְשִׁי וְלֹא מָצָאתִי,
אָדָם]טוב [**אֶחָד מֵאֶלֶף מָצָאתִי, וְאִשָּׁה** =)וחכמה (**בְּכָל אֵלֶּה לֹא מָצָאתִי.**
29לְבַד רְאֵה זֶה מָצָאתִי, אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱ-לֹהִים אֶת הָאָדָם יָשָׁר –
וְהֵמָּה בִּקְשׁוּ חִשְּׁבֹנוֹת =)תככים (**רַבִּים!**

מסך יורד

קהלת ח - מיהו החכם?

במערכה החמישית של קהלת ניצבים זה מול זה החכם וירא האלוהים. ברקע נמצאת השאלה הגדולה - שאלת הגמול

חכמים הם שומרי המצוות

ראשית פרק ח מחזירה אותנו אל האמירה של יְרֵא הא-להים (בתחילת פרק ה), דרך הניגוד החד בין "אני" ל'אתה' – "פי מלך שְׁמֹר...", כלומר הדרישה לשמור מצוות.

הפרק פותח בשאלה "מי כְּהֶחכם, ומי יודע פשר דבר"? והתשובה היא: "אני" [יודע פשר דבר, והוא]: "פי מלך שמֹר", כי דווקא שומרי מצווה, הלוא הם יִראֵי הא־לוהים, הם החכמים באמת.

גם כאן, שמונת הפסוקים הראשונים של פרק ח מבטאים את הפתרון שאליו חותרת המגילה ואת הדרך אליו (ממש כמו בראשית פרק ה), ומשלימים את מסקנת הסיום" :פי מלך שמֹר "ו"שומר מצוה ,לא יֵדע דבר רע" (ח', ב,ד) מצטרפים יחד עם "כי את הא-להים יְרָא "(ה, ו), ויוצרים את דברו האחרון של יְרֵא הא־לוהים, ושל המגילה כולה: "סוף דבר הכל נשמע ,את הא־להים יְרָא ואת מצוֹתיו שמור ,כי זה כל האדם" (יב, יג). כך אפשר להצביע בבירור על התפתחות המסקנות של יְרֵא הא־לוהים מתוך הוויכוח בנפש קהלת במהלך המגילה, מן היראה אל השמירה. שוב אנו רואים איך "סוף דבר" איננו יכול להיות הוספה, אלא מסקנה הצומחת אורגנית מתוך המגילה–

החכם פתח את המחצית השנייה בשבח "יום המות" כי הוא" סוף כל האדם "(ז, א-ב), ומסקנת הסיום היא היראה והשמירה כ"סוף דבר "שהוא" כל האדם."

סיכומי דמויות ה"אני"

גם כאן מופיעה תגובת נגד לדברו של ירא הא־לוהים, שכן (מפרק ח פס' ט) חוזר סגנון 'האני' החוקר, והחכם שבו מביא לשיא את שאלת הגמול, הלוא היא קושיית אי-הצדק הנראה בעולם: "ראיתי רשעים קבֻרים [בכבוד] וָבָאוּ" [בְּשַׁלווה אל מנוחתם], ועוד בחייהם "מִמקום קדוש יְהַלֻּכוּ" כאילו הם צדיקים גמורים, וכל זה מפני שא־לוהים מאריך אף ו"אין נעשה פתגם (=עונש מפורסם על) מעשה הרעה מהרה", ובני אדם מנצלים זאת לרעה, "על כן מלא לב בני האדם בהם לעשות רע" (ח, י-יא).

יתר על כן, ה'אני' החוקר מצטט את התשובה השגורה בפי יִראֵי הא־לוהים (ח, יב-יג): "כי גם יודע אני אשר יהיה טוב ליראי הא־להים אשר ייראו מלפניו. וטוב לא יהיה לרשע, ולא יאריך ימים,

כַּצֵּל, [ב]אשר איננו ירא מלפני א־להים״. אך מיד הוא דוחה ציטוט זה בתוקף, כי ״יש הבל [רע] אשר נעשה על הארץ אשר יש צדיקים, אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים, ויש רשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים – אמרתי – שגם זה הבל״ [ככל חיי האדם] (ח, יד).

זהו בעצם עימות ישיר בין 'היראי' ו'החכם' בנפש קהלת; אולם 'פתרון' הקושיה, כעבור שני פסוקים, נעוץ בהיעדר יכולת התשובה אצל האדם, גם לא אצל החכמים, והוא משאיר את שניהם בלא פתרון: ״וראיתי את כל מעשה הא־להים, כי לא יוכל האדם למצוא (=להבין)... וגם אם יאמר החכם לדעת, לא יוכל למצוא״ (ח, יד,יז.(

מערכה חמישית (פרקים ח'–ט')

ירא הא־לוהים ניצב מול החכם על הבמה –

החכם שואל:

1**מִי כְּהֶחָכָם? וּמִי יוֹדֵעַ פֵּשֶׁר דָּבָר?**

חָכְמַת אָדָם תָּאִיר פָּנָיו, וְעֹז פָּנָיו יְשֻׁנֶּא =)וקשיחותו תשתנה, תתרכך.(

ירא הא־לוהים עונה:

2**אֲנִי**]יודע– [

פִּי מֶלֶךְ שְׁמֹר!

]והיזהר במיוחד [**וְעַל דִּבְרַת שְׁבוּעַת אֱ-לֹהִים!**

3**אַל תִּבָּהֵל מִפָּנָיו**]כאשר [**תֵּלֵךְ, אַל תַּעֲמֹד**]להתחנן אליו [**בְּדָבָר רָע,**

כִּי כָּל אֲשֶׁר יַחְפֹּץ יַעֲשֶׂה!

4**בַּאֲשֶׁר דְּבַר מֶלֶךְ שִׁלְטוֹן – וּמִי יֹאמַר לוֹ מַה תַּעֲשֶׂה?**

5**שֹׁומֵר מִצְוָה לֹא יֵדַע דָּבָר רָע! וְעֵת וּמִשְׁפָּט יֵדַע לֵב חָכָם!**

6**כִּי לְכָל חֵפֶץ יֵשׁ עֵת וּמִשְׁפָּט !**

כִּי =)כן, אכן (**רַעַת הָאָדָם רַבָּה עָלָיו.**

7**כִּי אֵינֶנּוּ יֹדֵעַ מַה שֶּׁיִּהְיֶה!**

כִּי כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה]העֵת לַמשפט – [**מִי יַגִּיד לוֹ?**

8**אֵין אָדָם שַׁלִּיט בָּרוּחַ לִכְלוֹא אֶת הָרוּחַ –**

וְאֵין שִׁלְטוֹן בְּיוֹם הַמָּוֶת–

וְאֵין מִשְׁלַחַת]לפיוס [**בַּמִּלְחָמָה –**

וְלֹא יְמַלֵּט רֶשַׁע אֶת בְּעָלָיו!

החכם עונה לירא הא-להים:

9**אֶת כָּל זֶה רָאִיתִי וְנָתוֹן אֶת לִבִּי לְכָל מַעֲשֶׂה אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ,**

עֵת אֲשֶׁר שָׁלַט הָאָדָם בְּאָדָם לְרַע לוֹ –

10**וּבְכֵן רָאִיתִי רְשָׁעִים קְבֻרִים**]בכבוד [**וָבָאוּ**]אל מנוחתם,[

וּמִמְּקוֹם קָדוֹשׁ יְהַלֵּכוּ]כאילו הם צדיקים,[

וְיִשְׁתַּכְּחוּ]הצדיקים [**בָּעִיר אֲשֶׁר כֵּן** =)בכֵנות וביושר (**עָשׂוּ–**

גַּם זֶה הֶבֶל –

11**אֲשֶׁר אֵין נַעֲשָׂה פִתְגָם**]הגמול המתפרסם ל[**מַעֲשֵׂה הָרָעָה מְהֵרָה –**

עַל כֵּן מָלֵא לֵב בְּנֵי הָאָדָם בָּהֶם לַעֲשׂוֹת רָע.

ירא האלוהים מגיב ועונה:

12**אֲשֶׁר חֹטֶא עֹשֶׂה רָע מְאַת** =)מאות פעמים ,(**וּמַאֲרִיךְ לוֹ**]זמן – אבל לבסוף ייענש – [

כִּי גַּם יוֹדֵעַ אָנִי אֲשֶׁר יִהְיֶה טוֹב לְיִרְאֵי הָאֱ-לֹהִים אֲשֶׁר יִירְאוּ מִלְּפָנָיו!

13**וְטוֹב לֹא יִהְיֶה לָרָשָׁע, וְלֹא יַאֲרִיךְ יָמִים**]שיחלפו [**כַּצֵּל,**

]ב[**אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ יָרֵא מִלִּפְנֵי אֱ-לֹהִים!**

החכם משיב:

14**יֶשׁ הֶבֶל**]רע [**אֲשֶׁר נַעֲשָׂה עַל הָאָרֶץ** –

אֲשֶׁר יֵשׁ צַדִּיקִים אֲשֶׁר מַגִּיעַ אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הָרְשָׁעִים!

וְיֵשׁ רְשָׁעִים שֶׁמַּגִּיעַ אֲלֵהֶם כְּמַעֲשֵׂה הַצַּדִּיקִים]בלי צדק![

אָמַרְתִּי, שֶׁגַּם זֶה הֶבֶל]ככל חיי האדם.[

הנהנתן נכנס (עם העֶמֶל), מתייצב לפניהם ואומר:

15**וְשִׁבַּחְתִּי אֲנִי אֶת הַשִׂّמְחָה,**

אֲשֶׁר אֵין טוֹב לָאָדָם תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ, כִּי אִם לֶאֱכוֹל וְלִשְׁתּוֹת וְלִשְׂמוֹחַ,

וְהוּא יִלְוֶנּוּ]וישלם [**בַּעֲמָלוֹ**] ,כל [**יְמֵי חַיָּיו,**

אֲשֶׁר נָתַן לוֹ הָאֱ-לֹהִים תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.

החכם ממשיך בדבריו הקודמים:

16**כַּאֲשֶׁר נָתַתִּי אֶת לִבִּי לָדַעַת חָכְמָה,**

וְלִרְאוֹת אֶת הָעִנְיָן אֲשֶׁר נַעֲשָׂה עַל הָאָרֶץ,

כִּי גַם בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה] ,מרוב כאב [**שֵׁנָה בְּעֵינָיו אֵינֶנּוּ רֹאֶה.**

17**וְרָאִיתִי אֶת כָּל מַעֲשֵׂה הָאֱ-לֹהִים** –

כִּי לֹא יוּכַל הָאָדָם לִמְצוֹא =)להבין (**אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשֶּׁמֶשׁ,**

בְּשֶׁל אֲשֶׁר יַעֲמֹל הָאָדָם לְבַקֵּשׁ וְלֹא יִמְצָא!

וְגַם אִם יֹאמַר הֶחָכָם לָדַעַת – לֹא יוּכַל לִמְצֹא =)להבין!(

קהלת ט - משבר החוכמה ושמחת החיים

ניסיון נוסף לתת מענה לתוהה, אך הפעם לא מעומק החוכמה, אלא בכיוון ההפוך של חיבור לשמחת החיים

המוות הזהה לכל בני האדם" ,**לצדיק ולרשע, לטוב ולטהור ולטמא**) "...ט, ב ,(הוא המאורע המכונן והמזעזע ביותר בחיי האדם, והוא המרחף על פני מגילת קהלת מתחילתה; כעת הוא מוליד ניסיון נוסף לתת מענה לתוהה, ושוב בסגנון גוף שני, אך הפעם לא מעומק החוכמה, אלא בכיוון ההפוך של חיבור לשמחת החיים. הפתרון מופיע בארבעה פסוקים)ט, ז-י ,(ובהם תמצית השקפתם של הנהנתן יחד עם העמֶל, וזהו סיכומם האחרון)אופייני לקהלת, שהשקפת החיים של הדמויות מופיעה כסיכום, ולא כפתיחה:(

"לֵךְ אֱכֹל בשמחה לחמך, ושְׁתֵה בלֵב טוב יינך, כי כבר רצה האֱלהים את מעשיך. בכל עֵת יהיו בגדיך לבנים, ושמן על ראשך אל יחסר. רְאֵה חיים עם אִשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך, אשר נתן לך תחת השמש... כי הוא חלקך בחיים, ובעמלך אשר אתה עָמֵל תחת השמש) "ט, ז-ט.(

העָמֵל מוסיף את תמצית מחשבתו שלו על היכולת לעשות ולפעול רק בעולם הזה" **תחת השמש** :"

"כל אשר תמצא ידך לעשות בכֹחֲךָ, עשֵׂה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הֹלֵך שמה) "ט, י ;(לפיכך ,**אין טעם לחפש תשובות לשאלות החיים והמוות ולשאלות הגמול, ויש בעולמנו מקום רק לשמחת החיים בעמל, במעשה ובהנאות.**

אך מיד חוזר החכם בסגנון ה'אני" :**שַבתי וראֹה תחת השמש** ," **-** ומכין את הקרקע לביטול העצמי, שהרי גם שמחת החיים והמעשה איננה נתונה ביד האדם, כי שום אדם איננו שולט על המוות, ולא על אסונות ופגעים, ואלה עלולים לבוא לפתע :

- "**כי לא לקַלים**]מובטח [**המֵרוץ, ולא לגבורים המלחמה** =)מובטח הניצחון ,(**וגם לא לחכמים**]מובטח [**לחם, וגם לא לנְבֹנים עֹשר... כי עֵת ופֶגַע יקרה את כֻּלָּם; כי גם לא ידע האדם את עִתּוֹ)** "...ט, יא-יב.(

כאן מציג החכם שבנפש קהלת את סיכומו שלו במשל" **עיר קטנה)** "...ט, יד-טז (על" **איש מסכן חכם** ,"שיכול להציל את העיר מידי" **מלך גדול)** "שהוא בוודאי גדול במעשיו ובהנאותיו, כפי שתיאר קהלת את עצמו בתחילת המגילה, ב ד-י ,(ולכן, בלי ספק" ,**טובה חכמה מגבורה** ,"וכמובן מכל המעשים ומכל ההנאות, אבל גם כאן יש בעיה, כי" **חכמת המסכן בזויה, ודבריו אינם נשמעים** ,"וגם אם תינצל עיר בזכותו, לא יהיה לזה זיכרון, ו"**אדם לא זכר את האיש המסכן ההוא** ;"לפיכך, גם הערך המוגבל שיש לחכמה]**עד המוות** [**!**נחשב רק עם עושר ומעמד, כמו שנאמר מפי החכם לעיל" :**טובה חכמה עם נחלה)** "ז, יא.(

המשך המערכה (מפרק ח)-

הנהנתן מגיב וממשיך את הגיון החכם :

(18)**כִּי אֶת כָּל זֶה נָתַתִּי אֶל לִבִּי וְלָבוּר אֶת כָּל זֶה,**
אֲשֶׁר הַצַּדִּיקִים וְהַחֲכָמִים וַעֲבָדֵיהֶם בְּיַד הָאֱ-לֹהִים –
גַּם אַהֲבָה גַּם שִׂנְאָה אֵין יוֹדֵעַ הָאָדָם]להבין, גם כאשר [**הַכֹּל לִפְנֵיהֶם.**
(19)**הַכֹּל כַּאֲשֶׁר**]יקרה [**לַכֹּל –**
מִקְרֶה =)מוות (**אֶחָד!**
לַצַּדִּיק וְלָרָשָׁע, לַטּוֹב וְלַטָּהוֹר וְלַטָּמֵא,
וְלַזֹּבֵחַ וְלַאֲשֶׁר אֵינֶנּוּ זֹבֵחַ,
כַּטּוֹב, כַּחֹטֶא,
הַנִּשְׁבָּע, כַּאֲשֶׁר שְׁבוּעָה יָרֵא.

החכם ממשיך ומגיב :

(20)**זֶה רָע בְּכֹל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, כִּי מִקְרֶה אֶחָד לַכֹּל –**
וְגַם]בגלל זה [**לֵב בְּנֵי הָאָדָם מָלֵא רָע וְהוֹלֵלוֹת בִּלְבָבָם בְּחַיֵּיהֶם,**
וְאַחֲרָיו]כולם [**אֶל הַמֵּתִים.**

הנהנתן ממשיך באותו קו (והעמל עמו), ואחר כך משמיע את משנתו :

(21)**כִּי מִי אֲשֶׁר יְחֻבַּר אֶל כָּל הַחַיִּים, יֵשׁ בִּטָּחוֹן –**
כִּי לְכֶלֶב חַי הוּא טוֹב מִן הָאַרְיֵה הַמֵּת!
(22)**כִּי הַחַיִּים יוֹדְעִים שֶׁיָּמֻתוּ –**
וְהַמֵּתִים אֵינָם יוֹדְעִים מְאוּמָה, וְאֵין עוֹד לָהֶם שָׂכָר, כִּי נִשְׁכַּח זִכְרָם!
(23)**גַּם אַהֲבָתָם גַּם שִׂנְאָתָם גַּם קִנְאָתָם כְּבָר אָבָדָה,**
וְחֵלֶק אֵין לָהֶם עוֹד לְעוֹלָם, בְּכֹל אֲשֶׁר נַעֲשָׂה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ!

ועל כן (בסגנון עצות החכמה) :

(24)**לֵךְ אֱכֹל בְּשִׂמְחָה לַחְמֶךָ, וּשְׁתֵה בְלֶב טוֹב יֵינֶךָ,**
כִּי כְּבָר רָצָה הָאֱ-לֹהִים אֶת מַעֲשֶׂיךָ –
(25)**בְּכָל עֵת יִהְיוּ בְגָדֶיךָ לְבָנִים, וְשֶׁמֶן עַל רֹאשְׁךָ אַל יֶחְסָר –**

(26)**רְאֵה חַיִּים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אָהַבְתָּ כָּל יְמֵי חַיֵּי הֶבְלֶךָ,**
אֲשֶׁר נָתַן לְךָ תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ,
כָּל יְמֵי הֶבְלֶךָ,
כִּי הוּא חֶלְקְךָ בַּחַיִּים,
וּבַעֲמָלְךָ אֲשֶׁר אַתָּה עָמֵל תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ.

הזכרת העָמָל מביאה את העָמֵל להוסיף את עצתו:

(27)**כֹּל אֲשֶׁר תִּמְצָא יָדְךָ לַעֲשׂוֹת בְּכֹחֲךָ – עֲשֵׂה!**
כִּי אֵין מַעֲשֶׂה וְחֶשְׁבּוֹן וְדַעַת וְחָכְמָה בִּשְׁאוֹל אֲשֶׁר אַתָּה הֹלֵךְ שָׁמָּה!

אבל (בחזרה לסגנון ה'אני')–

(28)**שַׁבְתִּי וְרָאֹה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ –**
כִּי לֹא לַקַּלִּים]מובטח [**הַמֵּרוֹץ, וְלֹא**]מובטח [**לַגִּבֹּרִים הַמִּלְחָמָה** =)הניצחון,(
וְגַם לֹא]מובטח [**לַחֲכָמִים לֶחֶם, וְגַם לֹא לַנְּבֹנִים עֹשֶׁר,**
וְגַם לֹא לַיֹּדְעִים חֵן =)חנינה מאסון,(
כִּי עֵת וָפֶגַע יִקְרֶה אֶת כֻּלָּם!
(29)**כִּי גַּם לֹא יֵדַע הָאָדָם אֶת עִתּוֹ –**
כַּדָּגִים שֶׁנֶּאֱחָזִים בִּמְצוֹדָה רָעָה =)ברשת ,(**וְכַצִּפֳּרִים הָאֲחֻזוֹת בַּפָּח** =)במלכודת,(
כָּהֵם יוּקָשִׁים =)נלכדים (**בְּנֵי הָאָדָם לְעֵת רָעָה, כְּשֶׁתִּפּוֹל עֲלֵיהֶם פִּתְאֹם!**

החכם מסיים במשל, ובמסקנה:

(30)**גַּם זֹה רָאִיתִי חָכְמָה תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, וּגְדוֹלָה** =)וחשובה (**הִיא אֵלַי –**
(31)**עִיר קְטַנָּה וַאֲנָשִׁים בָּהּ מְעָט,**
וּבָא אֵלֶיהָ מֶלֶךְ גָּדוֹל וְסָבַב אֹתָהּ, וּבָנָה עָלֶיהָ מְצוֹדִים גְּדֹלִים –
(32)**וּמָצָא** =)ונמצא (**בָהּ אִישׁ מִסְכֵּן חָכָם, וּמִלַּט הוּא אֶת הָעִיר בְּחָכְמָתוֹ –**
וְאָדָם לֹא זָכַר אֶת הָאִישׁ הַמִּסְכֵּן הַהוּא]ולא גמלו לו טובה![
(33)**וְאָמַרְתִּי אָנִי: טוֹבָה חָכְמָה מִגְּבוּרָה**] – אבל [
וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה, וּדְבָרָיו אֵינָם נִשְׁמָעִים!

מסך יורד

קהלת י - החכם בנאום סיכום

החכם שבנפש קהלת מגייס את משלי היועצים הידועים, והם משתלבים בעמדה אריסטוקרטית נגד מהפכנים מתלהמים וחסרי דעת. מערכה שישית ואחרונה במחזה קהלת

המערכה האחרונה לפי פירושנו מתחילה ב"דברי חכמים..." ולא ב"זבובי מות..." (סימון פרק י מוטעה, כפי שמצאנו בסימון פרק ב, פרק ה ופרק ו. כך הדבר גם בסימון פרק יב).

במערכה האחרונה אנו שומעים שני נאומי סיכום: החכם מגן על יתרון החכמה (למרות כל המגבלות, שכבר התבררו גם לו), ואחריו (בפרקים יא-יב) יבוא דברו האחרון של ירא האלוהים, היחיד שיתייצב חזיתית אל מול המוות (הדמויות האחרות עוברות למצב של הקשבה דרוכה, בעוד החכם והירא פונים בכל פעם אל דמות אחרת, כשהם מתכוונים גם לדמות 'המלך', שמאחוריהם).

נאומו האחרון של החכם נאמר בסגנון העצות (בגוף שני), ועיקרו, שבח החכמה השומרת על האדם מפני הסתבכות, שמירת הלשון והזהירות מן השליטים; המעשים וההנאות לא יוכלו לשמור על האדם, רק החכמה תעזור לו ותשמור עליו.

"דברי חכמים בנחת נשמעים..." (ט, יז);
"טובה חכמה מכלי קרב..." (ט, יח);
זבוב "מָוֶת" אחד (כמו "חוֹטֶא אחד"), יכול לקלקל שמן יקר! (י, א);
אנשים חופרים בורות לעצמם, בסכלותם! (י, ח-ט);
ברזל לא מושחז, לא יחתוך! (י, י);

עצלות גורמת לדליפות מסוכנות! (י, יח);
דיבור לא חכם גורם נזק בלתי הפיך! (י, יא-יד);

צריך להיזהר משליטים (י, ד) – גם מה שתחשוב עליהם הם יידעו, וכמובן, מה שתאמר בחדרי חדרים, כי גם לפני עידן ההקלטות היו הדלפות, ו"עוף השמים יוליך את הקול..."! (י, כ);

בכל זאת מופיע גם ניסיון אחרון במגילה של חקר בסגנון ה"אני": "יש רעה ראיתי תחת השמש" (י, ה). החכם שבנפש קהלת מגייס את משלי היועצים הידועים, והם משתלבים בעמדה אריסטוקרטית נגד מהפכנים מתלהמים וחסרי דעת, ונגד "עבד כי ימלך" שארץ רוגזת תחתיו (משלי ל, כב), ובלשון קהלת: "נִתַּן הַסֶּכֶל (=שליט טיפש) בַּמְּרוֹמִים רַבִּים, וְעֲשִׁירִים בַּשֵּׁפֶל יֵשֵׁבוּ; ראיתי עבדים על סוסים, ושרים הֹלכים כעבדים על הארץ" (י, ז).

החכמה מלמדת זהירות פוליטית, והמלך השומע את דברה בוודאי ישתכנע כי החכמה היא בת בריתו היחידה באמת. עד המוות! – "לא יֵדַע האדם מה שיהיה, ואשר יהיה מאחריו מי יגיד לו?!" (י, יד) .

מערכה ששית ואחרונה (מסוף פרק ט עד יב, ח)

בירכתי הבמה מופיע כִּסֵּא מלכות, ועליו יושב העֵמֶל, כמלך זקן – מולו יושב הנהנתן; החכם וירא האֱלוהים בקדמת הבמה, הירא יושב והחכם נושא את דברו.
החכם פונה אל המלך:

(1)**דִּבְרֵי חֲכָמִים בְּנַחַת נִשְׁמָעִים** [, וטובים **מִזַּעֲקַת מוֹשֵׁל בַּכְּסִילִים!**
(2)**טוֹבָה חָכְמָה מִכְּלֵי קְרָב, וְחוֹטֵא אֶחָד יְאַבֵּד טוֹבָה הַרְבֵּה!**

החכם פונה אל הנהנתן:

(3)**זְבוּבֵי מָוֶת יַבְאִישׁ יַבִּיעַ שֶׁמֶן רוֹקֵחַ,**
יָקָר =)כָּבֵד (**מֵחָכְמָה מִכָּבוֹד, סִכְלוּת**]אפילו [**מְעָט.**
(4)**לֵב חָכָם לִימִינוֹ, וְלֵב כְּסִיל לִשְׂמֹאלוֹ.**
(5)**וְגַם בַּדֶּרֶךְ כְּשֶׁסָּכָל הֹלֵךְ לִבּוֹ חָסֵר,**
וְאָמַר]בהתנהגותו [**לַכֹּל: סָכָל הוּא.**

החכם פונה אל המלך:

(6)**אִם רוּחַ הַמּוֹשֵׁל תַּעֲלֶה עָלֶיךָ**]בכעס ,[**מְקוֹמְךָ אַל תַּנַּח** =)אל תעזוב,(
כִּי מַרְפֵּא =)רפיון (**יַנִּיחַ** =)ישאיר אחריו (**חֲטָאִים גְּדוֹלִים.**
(7)**יֵשׁ רָעָה רָאִיתִי תַּחַת הַשָּׁמֶשׁ, כִּשְׁגָגָה שֶׁיֵּצֵא מִלִּפְנֵי הַשַּׁלִּיט**]בעולם – [
(8)**נִתַּן הַסֶּכֶל** =)שליט טיפש (**בַּמְּרוֹמִים רַבִּים, וַעֲשִׁירִים**]נכבדים [**בַּשֵּׁפֶל יֵשֵׁבוּ.**
(9)**רָאִיתִי עֲבָדִים עַל סוּסִים, וְשָׂרִים הֹלְכִים כַּעֲבָדִים עַל הָאָרֶץ.**

ובכל זאת–

(10)**חֹפֵר גּוּמָּץ** =)בור – (**בּוֹ יִפּוֹל, וּפֹרֵץ גָּדֵר – יִשְּׁכֶנּוּ נָחָשׁ!**
(11)**מַסִּיעַ אֲבָנִים – יֵעָצֵב בָּהֶם, בּוֹקֵעַ עֵצִים – יִסָּכֶן** =)יהיה מִסכֵּן (**בָּם!**
(12)**אִם קֵהָה הַבַּרְזֶל וְהוּא לֹא פָנִים קִלְקַל** =)ולא הושחז ,(**וְחַיָּלִים יְגַבֵּר?**
וְיִתְרוֹן הַכְשֵׁיר]רק [**חָכְמָה!**

החכם פונה אל הנהנתן:

] (13)הֲ[**אִם יִשֹּׁךְ הַנָּחָשׁ בְּלוֹא לָחַשׁ!?**
וְאֵין יִתְרוֹן לְבַעַל הַלָּשׁוֹן!
(14)**דִּבְרֵי פִי חָכָם – חֵן** =)חנינה והצלה ,(**וְשִׂפְתוֹת כְּסִיל – תְּבַלְּעֶנּוּ!**
(15)**תְּחִלַּת דִּבְרֵי פִיהוּ – סִכְלוּת, וְאַחֲרִית פִּיהוּ – הוֹלֵלוּת רָעָה.**
(16)**וְהַסָּכָל יַרְבֶּה דְּבָרִים–**
לֹא יֵדַע הָאָדָם מַה שֶּׁיִּהְיֶה, וַאֲשֶׁר יִהְיֶה מֵאַחֲרָיו – מִי יַגִּיד לוֹ?

החכם פונה אל המלך:

(17)**עֲמַל הַכְּסִילִים תְּיַגְּעֶנּוּ, אֲשֶׁר לֹא יָדַע**]אפילו [**לָלֶכֶת אֶל עִיר.**
(18)**אַי לְךָ אֶרֶץ שֶׁמַּלְכֶּךָ נָעַר, וְשָׂרֶיךָ בַּבֹּקֶר יֹאכֵלוּ**]במקום להנהיג.[
(19)**אַשְׁרֵיךְ אֶרֶץ שֶׁמַּלְכֵּךְ בֶּן חוֹרִים** =)בן תרבות שליטים,(
וְשָׂרַיִךְ בָּעֵת יֹאכֵלוּ]כמנהיגים ראויים ,[**בִּגְבוּרָה, וְלֹא בַשְּׁתִי** =)לא במשתה.(

החכם פונה אל הנהנתן:

(20)**בַּעֲצַלְתַּיִם יִמַּךְ הַמְּקֶרֶה** =)התקרה ,(**וּבְשִׁפְלוּת יָדַיִם יִדְלֹף הַבָּיִת.**
(21)**לִשְׂחוֹק עֹשִׂים לֶחֶם, וְיַיִן יְשַׂמַּח חַיִּים, וְהַכֶּסֶף יַעֲנֶה אֶת הַכֹּל**]ויתבזבז.[

החכם פונה אל המלך:

(22)**גַּם בְּמַדָּעֲךָ** =)במחשבתך ,(**מֶלֶךְ אַל תְּקַלֵּל!**
וּבְחַדְרֵי מִשְׁכָּבְךָ =)אפילו לבדך (**אַל תְּקַלֵּל עָשִׁיר!**
כִּי עוֹף הַשָּׁמַיִם יוֹלִיךְ אֶת הַקּוֹל! וּבַעַל כְּנָפַיִם יַגִּיד דָּבָר!

קהלת יא - מהפך בחידת הפתיחה

בפתיחה הכול סובב וזורם במחזורים מעגליים המאפשרים גם לדעת בביטחון מה צפוי ומה יהיה. מה צופנת לנו תמונת הסיום של קהלת?

בפרקים יא-יב (עד פסוק ח) אין עוד שום הופעה של "אני" ולא של שום גוף ראשון; סגנון ה"אני" נעלם, והכול מנוסח בלשון של גוף שני נוכח: "שלח לחמך על פני המים... תן חלק... כי לא תדע... כאשר אינך יודע... ככה לא תדע את מעשה האלהים אשר יעשה את הכל... וזכר את בוראך בימי בחורתיך."...

כך מדבר ירא האלוהים שבקהלת, בהתמודדות ברורה מול דמותו של החכם – שניהם אמנם מדברים בגוף שני, אך בשני כיוונים הפוכים. היועץ החכם מזהיר מפני שליטים בשר ודם, וירא האלוהים מפנה את הזהירות ואת החכמה כלפי "בוראיך" (יב, א).

עתה עלינו להשלים את המבנה ולהציג את המסגרת האמנותית והרעיונית של המגילה, אשר מבוססת על הנגדה ברורה בין תמונות הפתיחה והסיום. כך נוצרה מסגרת לוויכוח הפנימי והסוער שמתנהל בנפשו של קהלת בין הקולות השונים.

בפסוקי חידת הפתיחה מופיעות ארבע תמונות:

הדורות המתחלפים והארץ (א, ד);

השמש (א, ה);

הרוח (א, ו);

הנחלים והים (=המים), (א, ז).

בפרק הסיום (יא עד יב, ח), בדברי ירא האלוהים, מופיעות אותן ארבע תמונות, אבל בסדר הפוך ובהדגשות שונות ומנוגדות, תוך שבירת המעגליות הסגורה שבפתיחה:

המים (יא, א, ג);
הרוח (יא, ד-ה);
השמש (יא, ז-ח; יב, ב);
הארץ – והמתים (יב, ה-ז).

סדר התמונות לא רק הפוך בסיום, אלא גם עבר שינוי לשילוב התמונות זו בזו. המים והרוח מופיעים יחד בתמונת גשם וסערה שעוקרת עצים; החושך מכסה את השמש ואת האור, גם אור ירח וכוכבים נחשך, ושמים אינם מתבהרים אחרי הגשם, כי "העבים" אינם מתפזרים עוד, וממשיכים להסתיר את האור לעולם; המוות הוא חושך גמור, ואין בו מחזוריות מעגלית.

בפתיחה הכול סובב וזורם במחזורים מעגליים המאפשרים גם לדעת בביטחון מה צפוי ומה יהיה – לדעת שאין יתרון בעמל, אין כל חדש תחת השמש, ואין זיכרון לראשונים ולאחרונים, כי הכול נשכח. מעניין, שהמחזוריות הידועה מביאה לייאוש גמור, בגלל חוסר הידיעה של הצפוי אחרי המוות!

ואילו בסיום, התמונות בלתי הפיכות, והן מתארות חץ חד כיווני – לכן אין לדעת דבר על הצפוי, "כי לא תדע מה יהיה רעה על הארץ... ככה לא תדע את מעשה האלהים אשר יעשה את הכל" – העץ הנעקר לא ישוב לצמוח; המים היורדים מן העבים לא ישובו אל הענן; הזקן לא יהפוך צעיר, והצעירות חולפת כהבל; הגוסס לא יראה עוד את השמש; הבשר יהפוך לעפר, וישוב אל הארץ "כשהיה", "והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה!"

תחיית המתים, המנסה אולי לשמור על 'מעגליות' באמונה או בדמיון, גם במציאות החיים, אינה נזכרת כלל!

הדבר היחיד שידוע בסיום באופן מוחלט הוא המוות ומשפט האלוהים; בפתיחה לעומת זאת, לא נזכר כלל שם אלוהים!

חוסר הידיעה "מה יהיה", ומה צפוי, הופך מייאוש לבסיס המוצק של יראת א-להים, דווקא "כי לא תדע..." (יא, ג); "כאשר אינך יודע... ככה לא תדע את מעשה האלהים אשר יעשה את הכל" (יא, ה); "כי אינך יודע" (יא, ו); ולעומת זה – "ודע כי על כל אלה יביאך הא-להים במשפט" (יא, ט) – דווקא חוסר הידיעה פותר את השאלות הגדולות "מה טוב לעשות בחיים", כי בתחומי המעשה והכלכלה, טוב לחלק את המאמצים ואת ההשקעות "לשבעה וגם לשמונה" (יא, ב), ובעיקר, טוב לאדם שיפעל ויעשה ויהנה מתוך ידיעה ברורה, ש"על כל אלה יביאך הא-להים במשפט", ולפיכך, תפעל ותעשה ותהנה כך, שלא תתבייש ביום המשפט, הוא יום המוות.

ההקבלות בין הפתיחה לסיום מצטרפות למסגרת מתוכננת של המגילה וקריאה מקבילה של הפתיחה מול הסיום מגלה לנו את תכנית המגילה ואת מגמתה.

המשך המערכה השִׁשית, האחרונה–
החכם מתיישב, וירא האלוהים קם לשאת את דברו,
ופונה אל המלך:

1 **שַׁלַּח לַחְמְךָ עַל פְּנֵי הַמָּיִם, כִּי בְרֹב הַיָּמִים**]אולי [**תִּמְצָאֶנּוּ.**
2 **תֵּן חֵלֶק לְשִׁבְעָה וְגַם לִשְׁמוֹנָה –**
כִּי לֹא תֵדַע מַה יִּהְיֶה רָעָה עַל הָאָרֶץ!

הירא פונה אל הנהנתן –
ברקע מופיעה תמונת הנחלים ההולכים אל הָיָם, שמזכירה את הפתיחה:

3 **אִם יִמָּלְאוּ הֶעָבִים גֶּשֶׁם – עַל הָאָרֶץ יָרִיקוּ**]ולא יחזור לעָבים,[
וְאִם יִפּוֹל עֵץ בַּדָּרוֹם וְאִם בַּצָּפוֹן, מְקוֹם שֶׁיִּפּוֹל הָעֵץ – שָׁם יְהוּא!

הירא פונה אל המלך –
ברקע מופיעה תמונת הרוח הסובב אל דרום ואל צפון, שמזכירה את הפתיחה:

4 **שֹׁמֵר רוּחַ**]וחושש לזרעים – [**לֹא יִזְרָע,**
וְרֹאֶה בֶּעָבִים]וחרד לתבואה – [**לֹא יִקְצוֹר.**
5 **כַּאֲשֶׁר אֵינְךָ יוֹדֵעַ מַה דֶּרֶךְ הָרוּחַ,**
]וכן [**כַּעֲצָמִים בְּבֶטֶן הַמְּלֵאָה** =)אִשה הרה,(
כָּכָה לֹא תֵדַע אֶת מַעֲשֵׂה הָאֱ-לֹהִים אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶת הַכֹּל!
6 **בַּבֹּקֶר זְרַע אֶת זַרְעֶךָ**]בשדה ,[**וְלָעֶרֶב אַל תַּנַּח יָדֶךָ**]בבית, לגדל ילדים,[
כִּי אֵינְךָ יוֹדֵעַ אֵי זֶה יִכְשָׁר, הַזֶּה אוֹ זֶה, וְאִם שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד טוֹבִים.

הירא פונה אל החכם–
ברקע מופיעה תמונת שמש זורחת, ושוקעת, שמזכירה את הפתיחה:

7 **וּמָתוֹק הָאוֹר, וְטוֹב לַעֵינַיִם לִרְאוֹת אֶת הַשָּׁמֶשׁ**]בחכמה ובחיים.[
8 **כִּי אִם שָׁנִים הַרְבֵּה יִחְיֶה הָאָדָם, בְּכֻלָּם יִשְׂמָח,**
וְיִזְכֹּר אֶת יְמֵי הַחֹשֶׁךְ, כִּי הַרְבֵּה יִהְיוּ, כָּל שֶׁבָּא הָבֶל:

הירא פונה אל הנהנתן–
ברקע תמונה של קניון גדול, מלא צבעים, ריחות ומאכלים, כלים ובגדים ומעדנים –
כרוז מודיע שוב ושוב: אין יציאה בלי דין וחשבון, אין יציאה בלי לשלם!

9**שְׂמַח בָּחוּר בְּיַלְדוּתֶיךָ, וִיטִיבְךָ לִבְּךָ בִּימֵי בְחוּרוֹתֶךָ,**
וְהַלֵּךְ בְּדַרְכֵי לִבְּךָ, וּבְמַרְאֵי עֵינֶיךָ –
וְדָע – כִּי עַל כָּל אֵלֶּה יְבִיאֲךָ הָאֱ-לֹהִים בַּמִּשְׁפָּט!

הירא פונה גם אל החכם:

10**וְהָסֵר כַּעַס מִלִּבֶּךָ**]המתבונן ,[**וְהַעֲבֵר רָעָה מִבְּשָׂרֶךָ**]הנֶהֱנֶה,[
כִּי הַיַּלְדוּת וְהַשַּׁחֲרוּת =)הצעירות – (**הָבֶל** =)חולפות.(

קהלת יב - תמונת סיום

כשם שתורת האמת מן השמים מסתיימת במות משה וקבורתו בארץ, ולא בשום עלייה לשמים,
כך אנו שומעים את קול האמת במגילה, במותו של הקול האחרון – ירא הא-להים

בפרק יב אנחנו ממשיכים להתוודע לדבריו של החכם. המערכה ממשיכה:

יְרֵא הא-להים מול המוות

ירא הא־לוהים פונה אל המלך, ותוך כדי כך כִּסֵּא המלכות הופך למִטָּה,

המלך שוכב חסר אונים, משרתיו ורופאיו מתרוצצים סביבו –

אור השמש הגדולה שהאירה את הבמה נחלש והולך,

כוכבים מתנוצצים וכבים, הירח מופיע כמו בסוף חודש, עננים כבדים מכסים את הכֹּל–

ירא הא־לוהים מדבר אל המלך החולה –

ברקע מופיעה דמותו של המלך דוד, הצעיר והזקן:

(11)וּזְכֹר אֶת בּוֹרְאֶיךָ בִּימֵי בְּחוּרֹתֶיךָ!

עַד אֲשֶׁר לֹא יָבֹאוּ יְמֵי הָרָעָה,

וְהִגִּיעוּ שָׁנִים אֲשֶׁר תֹּאמַר: אֵין לִי בָּהֶם חֵפֶץ!

(12)עַד אֲשֶׁר לֹא תֶחְשַׁךְ הַשֶּׁמֶשׁ וְהָאוֹר, וְהַיָּרֵחַ וְהַכּוֹכָבִים,

וְשָׁבוּ הֶעָבִים אַחַר הַגָּשֶׁם [בחושך ארוך].

מופיעה כתובת גדולה ברקע – עשי״ר: עיניים, שיניים, ידיים, רגליים.

ירא הא־לוהים ממשיך לדבר אל המלך הגוסס:

(13)בַּיּוֹם שֶׁיָּזֵעוּ שֹׁמְרֵי הַבַּיִת (=הידיים), וְהִתְעַוְּתוּ אַנְשֵׁי הֶחָיִל (=הרגליים),

וּבָטְלוּ הַטּוֹחֲנוֹת (השיניים) כִּי מִעֵטוּ, וְחָשְׁכוּ הָרֹאוֹת (=העיניים) בָּאֲרֻבּוֹת.

(14)וְסֻגְּרוּ דְלָתַיִם (=שפתיים) בַּשּׁוּק, בִּשְׁפַל קוֹל הַטַּחֲנָה (=הדיבור),

וְיָקוּם (=ויתעורר) לְקוֹל הַצִּפּוֹר, וְיִשַּׁחוּ (=וישתתקו) כָּל בְּנוֹת הַשִּׁיר.

ירא הא־לוהים פונה אל כל הנוכחים, וכולם נראים חולים, מתעלפים וגוססים–

ברקע מופיעות תמונות שקד פורח, חונט פרי והכל נושר,

מחזור מהיר של חיי חגב, וענפי צלף עם פרחים ופירות:

(15)גַּם מִגָּבֹהַּ יִרָאוּ, וְחַתְּחַתִּים בַּדֶּרֶךְ [לזקנים],

וְיָנֵאץ הַשָּׁקֵד [במהירות], וְיִסְתַּבֵּל הֶחָגָב [בגלגול קצר], וְתָפֵר הָאֲבִיּוֹנָה (פרי הצלף),

כִּי הֹלֵךְ הָאָדָם אֶל בֵּית עוֹלָמוֹ, וְסָבְבוּ בַשּׁוּק הַסֹּפְדִים –

ברקע מופיעות תמונות וקולות של לְוָיוֹת,

ותמונת שלד עצמות של גוף האדם, בהבלטת השדרה והגולגולת–

רוב הנוכחים נראים מתים, רק החכם עודנו מחזיק מעמד,

וירא האֱלוהים ממשיך:

(16)עַד אֲשֶׁר לֹא יֵרָתֵק (=יינתק) חֶבֶל הַכֶּסֶף (=חוט השדרה),

וְתָרֵץ (=ותִשָּׁבֵר) גֻּלַּת הַזָּהָב (=הגולגולת),

וְתִשָּׁבֶר כַּד (=הבטן) עַל הַמַּבּוּעַ, וְנָרֹץ הַגַּלְגַּל (=ויִשָּׁבֵר הגוף) אֶל הַבּוֹר –

ברקע מופיעה השאלה (מפרק ג׳, כא): "מי יודע רוח בני האדם, הָעֹלָה היא למעלה"...?

(17)וְיָשֹׁב הֶעָפָר עַל הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה–

וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל הָאֱ-לֹהִים אֲשֶׁר נְתָנָהּ!

עם כיבוי השמש מתמלאת הבמה בהבל חם,

והחכם עונה בנשימתו האחרונה, עם ירא האֱלוהים:

(18)הֲבֵל הֲבָלִים אָמַר הַקּוֹהֶלֶת–

הַכֹּל הָבֶל.

אילו היה לפנינו תיאור שבו ירא האֱלוהים עולה לשמים בסערה, הייתה המגילה כולה מאבדת את חשיבותה לבני האדם, שכולם מתים – גם יראי האֱלוהים!

כשם שתורת האמת מן השמים מסתיימת במות משה וקבורתו בארץ, ולא בשום עלייה לשמים, כך אנו שומעים את קול האמת במגילה, במותו של הקול האחרון – ירא הא-להים.

יתרונו של ירא האֱלוהים הוא רק בזה, שהוא יכול להתבונן במוות ביושר ובעיניים פקוחות ולמצוא את הדרך הטובה בחיים לנוכח המוות. כי יש בידיעה המוחלטת של משפט האֱלוהים ביום המוות, שהיא תמצית יראת האֱלוהים, כדי ליישר את דרכיו, מעשיו והנאותיו של האדם בעולם יותר מכל חכמה אנושית. ידיעת המשפט הצפוי מעניקה לאדם קנה מידה ברור ל"מה טוב לאדם בחיים... ויעשֶׂם" (ו׳, יב).

טוב לאדם לעשות את כל מה שהוא מוכן להתייצב מאחוריו ביום הדין, כל מה שאדם לא יתבייש בו לנוכח משפט האֱלוהים! המצפון האנושי, שבורא העולם והאדם נטע בתוכנו, אכן משדר לאדם אותות אזהרה מול אותם מעשים, ששום אדם באמת לא ירצה 'לשלם את מחירם' בעת ה'תשלום' האחרון.

בני אליעד (מורה ומחנך בזכות עצמו) מעיר בנקודה זו, שיש בסיום דווקא מבט הרואי ולא רק התבוננות חדה ואכזרית באדם הנוטה למות. קריאה כזאת פותחת פתח להסתכלות אופטימית על החיים בסוף המגילה. עם זה ברור, שדרוש אומץ יוצא דופן כדי לתאר את המוות בשירה הרואית!

המוות נוכח ברקע של מגילת קהלת מתחילתה ועד סופה, והמבט על המוות הולך ומשתנה ממבט של ייאוש על "האדם שיהיה אחרי" (ב׳, יח), דרך השאלה "מי יגיד לאדם מה יהיה אחריו תחת השמש" (ו׳, יב), ודרך הפיקחון האכזרי, הדטרמיניסטי: "...כי עֵת ופגע יִקְרֶה את כֻּלָּם..." (ט׳, יא); בסיום מופיע תיאור הגסיסה והמוות שכולו יראת א-לוהים, אבל עצם היכולת להישיר מבט אל המוות היא הרואית, מלאת משמעות לחיים, גם לחיים אופטימיים.

*

בחתימה אפשר לראות עוד נקודת שיא, כאשר מדובר על קהלת בגוף שלישי: "ויֹתר שהיה קהלת חכם... בקש קהלת למצוא דברי חפץ" (י"ב, ט–י). נראה לי ברור כי מדובר כאן בחלק אורגני של היצירה, שמביאה את דברי הסופדים, אחרי תיאור המוות.

המספיד הראשון מדבר על קהלת המת בגוף שלישי ובלשון אישית, אשר עומדת בניגוד חריף להבלטת ה"אני" בפתיחה. ואילו המספיד השני מדבר בלשון כללית על הערך הגדול של "דברי חכמים" (ברמיזה לחכמת קהלת), ועל הזהירות מ"ספרים הרבה... ולהג הרבה יגיעת בשר."

כך אנו קוראים את המגילה על ציר מוגדר: מ"אני קהלת הייתי מלך..", ועד לביטול גמור של ה"אני" – 'אני <אַיִן' – אל נוכח המוות, כדברי הסופדים.

מופיעים שני חכמים, אלה שליוו את שיר העִתים (מפרק ג', ב) – "עת ללדת ועת למות – "...

ומספידים!

האחד אומר:

(1)וְיֹתֵר [ממה] שֶׁהָיָה קֹהֶלֶת חָכָם,

עוֹד לִמַּד דַּעַת אֶת הָעָם, וְאִזֵּן וְחִקֵּר, תִּקֵּן מְשָׁלִים הַרְבֵּה.

(2)בִּקֵּשׁ קֹהֶלֶת לִמְצֹא דִּבְרֵי חֵפֶץ, וְכָתוּב יֹשֶׁר דִּבְרֵי אֱמֶת.

השני אומר:

(3)דִּבְרֵי חֲכָמִים כַּדָּרְבֹנוֹת, וּכְמַשְׂמְרוֹת נְטוּעִים בַּעֲלֵי אֲסֻפּוֹת,

[וכולם] נִתְּנוּ מֵרֹעֶה אֶחָד!

(4)וְיֹתֵר מֵהֵמָּה בְּנִי הִזָּהֵר!

[מֵ]עֲשׂוֹת סְפָרִים הַרְבֵּה אֵין קֵץ – וְלַהַג הַרְבֵּה יְגִעַת בָּשָׂר.

ברקע מופיע הפסוק:

"טוב ללכת אל בית אבל... באשר הוא סוף כל האדם – והחי יִתֵּן אל לִבו" (ז', ב) –

שני החכמים מצטרפים אל ירא האֱלוהים, שגם הוא נראה לפתע גוסס,

ואומר בנשימתו האחרונה:

(5)סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע:

אֶת הָאֱ-לֹהִים יְרָא – וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר!

כִּי זֶה כָּל הָאָדָם.

(6)כִּי אֶת כָּל מַעֲשֶׂה,

הָאֱ-לֹהִים יָבִא בְּמִשְׁפָּט עַל כָּל נֶעְלָם,

אִם טוֹב וְאִם רָע.

שני החכמים מכסים את המת בסדין לבן,

ושרים עם כל הקהל:

סוֹף דָּבָר הַכֹּל נִשְׁמָע:

אֶת הָאֱ-לֹהִים יְרָא – וְאֶת מִצְוֹתָיו שְׁמוֹר!

כִּי זֶה כָּל הָאָדָם.

קהלת - סיכום - הסיפור שמאחורי הספר

הרב יואל בן נון מציע 'מדרש עלילה' העוקב אחרי סוף חייו שלמה המלך ומאפשר לקרוא את ההתלבטויות הקיומיות של קהלת על רקע המשבר הגדול בסוף חיי שלמה

מדרש עלילה – רקע למערכות קהלת) **מדרש אגדה, שילוב של היגיון ודמיון מבין הפסוקים והשורות(**

קהלת אינו כתוב כסיפור היסטורי, ואפשר בקלות להתעלם מהרמזים לשלמה בסוף ימיו ולשאלת הירושה – מי ישב על כסא שלמה אחריו – ולקרוא רק את הוויכוח ההגותי, החוכמתי, הדתי והמוסרי כספר עיון פילוסופי.

אבל אפשר להציע גם קריאה מדרשית-היסטורית דרך 'מדרש עלילה', הבא לספר סיפור על ההתלבטות הגדולה, לא על משמעות החיים מול המוות באופן כללי, אלא על מפעלו הגדול של שלמה בן דוד" :**שאַניחֶנוּ לאדם שיהיה אחרי – ומי יודע החכם יהיה או סכל, וישלַט בכל עמלי שעמלתי ושחכמתי תחת השמש... וסבותי אני ליַאֵש את לִבי)** "...קהלת ב, יח-כ.(

קריאה כזאת איננה אפשרית במסגרת הפשט, כי היא דורשת השלמות סיפוריות שאינן כתובות, ולכן צריך להיעזר בדמיון ספרותי. לכן כתבתי מדרש עלילה העוקב אחרי סוף חייו של שלמה המלך, ומאפשר לקרוא את ההתלבטויות הקיומיות על רקע המשבר הגדול בסוף חיי שלמה, בקביעת היורש ובהעברת כיסא המלוכה לרחבעם, שלא הצליח לשמור על ממלכה מאוחדת, והמפעל הגדול של אביו וסבו, שלמה ודוד, קרס ברובו.

בנקודה אחת חרגתי מהסיפור במלכים, כשהקדמתי את יציאת רחבעם לשכם לזמן גסיסתו ומותו של שלמה בירושלַם.

רקע עלילתי למערכה ראשונה:
המלך שלמה התהפך על משכבו בלבטים קשים: מי ימלוך על ישראל אחרַי? מי ישב על כיסאי תחתָי? מי יקבל לידיו את כל מעשי אשר הגדלתי לעשות בירושלים?

הגדלתי מַעשָׂי... (ב', ב–י).
כי מה (=מי) האדם שיבוא אחרי המלך,
[וינהל] את אשר כבר עָשׂוּהוּ (ב', יב).

אף אחד מבניו אינו נראה לו ראוי באמת! הוא עובר על שמותיהם אחד אחד ועל שמות אימותיהם אחת לאחת ואינו מוצא מנוחה בנפשו.

ושָׂנֵאתי את החיים...
ושָׂנֵאתי אני את כל עמלי, שאני עָמֵל תחת השמש,
שֶׁאַניחֶנוּ לָאדם שיהיה אַחרָי.
ומי יודע הֶחכם יהיה או סָכָל,
וישלַט בכל עמלי שעמלתי ושחָכַמתי תחת השמש...
וסַבוֹתי אני ליָאֵש את לבי, על כל הֶעָמָל שעָמַלתי תחת השמש.
כי יש אדם שֶׁעֲמָלו בחכמה ובדעת ובְכִשָׁרוֹן,
ולאדם שלא עָמַל בו יִתְּנֶנּוּ חֶלְקוֹ,
גם זה הבל ורעה רבה (ב', יז–כא).

רקע עלילתי למערכה שנייה (הפותחת בשיר העתים):
לַכֹּל זמן, ועֵת לכל חֵפֶץ תחת השמים ... (ג', א–ח).

הגיע העת להגיע להכרעה .המלך שלמה כינס את יועציו הקרובים ביותר ושטח את ספקותיו בפניהם:

יש אחד ואין שני, גם בן ואח אין לו,
ואין קץ לכל עמלו, גם עֵינוֹ לא תִשבַּע עֹשֶׁר,
ולמי אני עָמֵל ומְחַסֵּר את נפשי מִטובה? (ד', ח).

לבסוף אמר המלך שרחבעם בן נעמה הוא 'האחד ,'המועמד היותר מתאים מכולם לשבת על כס המלוכה 'תחתי'. הוא נאמן לירושלים, לבית ה' ולבית דוד. האחרים ("עם הילד השני") הם רודפי נשים ומשתאות, חומדי כבוד ושררה.

ראיתי את כל החיים המְהַלכים תחת השמש,
עם הילד השני אשר יַעמֹד תחתיו. (ד', טו).

רוב היועצים הנהנו אחרי המלך בהסכמה, כדרכם תמיד. רק חכם אחד אמר למלך שלמה: היזהר! הוא חלש מדי; בלִבו חשב, שלא בטוח אם יֵדַע רחבעם לנהוג בחכמה, אך לא העז לומר זאת .המלך שלמה ענה לחכם המזהיר: גם אני הייתי 'נער ורך' כאשר המליך אותי דוד אבי. הזקנים שלנו יעמדו לימינו של רחבעם ויעזרו לוו .אך לִבו של שלמה לא היה שלם עם הכרעתו.

וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו,
כי מי יְביאֶנוּ לראות בְּמֶה שיהיה אחריו (ג', כב).

רקע עלילתי למערכה שלישית (הפותחת בתוכחה של ירא האלוהים):
שמועות נפוצו ברחבי הממלכה על מינוי יורש למלך שלמה, ומחרושת השמות והדיבורים עלה שרחבעם בן נעמה הוא המועמד המוביל. בידיו עושר ונכסים, רבים תומכים בו והוא מקושר היטב למוקדי כוח רבים:

גם כל האדם אשר יִתֵּן לו האלהים עֹשֶׁר ונכסים,
והִשליטוֹ לֶאֱכֹל ממנו ולשאת את חֶלקוֹ, ולִשְׂמֹחַ בַּעֲמָלוֹ,
זֹה מַתַּת אלהים היא (ה', יח).

אך נשמעו גם קולות אחרים – לרחבעם גם מתנגדים לא מעטים, והיו שהזכירו את מוצא אמו ואמרו: דיינו ברות המואבייה, למה לנו גם נעמה העמונית?

יש רעה אשר ראיתי תחת השמש,
ורַבה היא על האדם.
איש אשר יִתֵּן לו האלהים עֹשֶׁר ונכסים וכבוד,
ואיננו חָסֵר לנפשו מִכֹּל אשר יִתְאַוֶּה,
ולא יַשליטֶנוּ האלהים לֶאֱכֹל ממנו,
כי איש נכרי יאכלנו,
זה הבל וחֳלי רע הוא (ו', א–ב).

רקע עלילתי למערכה רביעית (הפותחת במענה החכם, הרומז ליום המוות הקרב):
יועצי המלך שלמה באו אליו, השתחוו אפיים ואמרו לו: אדוננו מלכנו, מדברים יותר מדי על השאלה הבוערת, ואפילו עבדי המלך משמיעים דברים לא יפים. אנא שים קץ לשמועות ולדיבורים, שמקצתם דברים רעים, והודע ברבים על החלטתך, שאם לא כן, עלולה להתעורר סכנה ליציבות בית דוד:

גם לכל הדברים אשר יְדַבֵּרוּ אַל תִּתֵּן לִבֶּךָ,
אשר לא תִשמַע את עַבדְּךָ מְקַלֵּלֶךָ (ז', יט–כא).

המלך כינס את כל השרים והודיע כי 'רחבעם בן נעמה, הוא ימלוך אחרי, והוא יֵשֵב על כסאי:' טוב אחרית דבר, מֵרֵאשיתוֹ (ז', ח).

ההתרגשות הגיעה לשיא. השמועה עשתה לה כנפיים. המסתייגים והחוששים – שתקו, כי 'סייג לחכמה, שתיקה'. רוב השרים שיבחו והיללו את חכמת המלך שאין לה שיעור ואת החלטתו הנבונה.

טובה חכמה עם נַחֲלה,
ויֹתֵר לרֹאֵי השמש.
כי בצֵל החכמה בצֵל הכסף,
ויתרון דַעַת – החכמה תְחַיֶּה בְעָלֶיהָ (ז', יא–יב).

המלך התכנס בתוך עצמו וחשב על נעמה: האם היא אכן ראויה להיות אֵם המלך? אחת מאלף?

אשר עוד בִקשה נפשי ולא מצאתי,
אדם אחד מאלף מצאתי,
ואשה בכל אלה לא מצאתי (ז׳, כח).

רקע עלילתי למערכה חמישית:
מי כְּהֶחכם ומי יודע פֵּשֶׁר דבר? (ח׳, א).

בבית המלך פרצה תסיסה גדולה, חששות כבדים של הבנים הדחויים ואימותיהם, בפרט של מי שאינם ידועים כמקורבי רחבעם ואמו. תסיסה גדולה עוד יותר בקרב הנשים.

אני [אומר לך] – פִּי מלך שְׁמֹר...!
אַל תִּבָּהֵל מפניו [אַל] תֵּלֵך,
אַל תַּעֲמֹד בְּדבר רע [נגד המלך],
כי כל אשר יַחפֹּץ, יַעֲשֶׂה.
בַּאֲשֶׁר דְּבַר מלך, שִׁלטוֹן,
ומי יֹאמַר לו מה תַּעֲשֶׂה (ח׳, ב–ד).

החכם, שהזהיר מפני חולשת רחבעם, חשש לגורלו והבין שלא יעמדו לו זכויותיו ועצותיו, שהצילו את המלך שוב ושוב; הוא נזכר בסופו של אחיתפל.

עיר קטנה ואנשים בָּהּ מעט,
ובא אליה מלך גדול וסָבַב אֹתָהּ, ובָנָה עליה מצודים גדלים.
ומָצָא בה (=ונמצא בה) איש מִסכֵּן חכם,
ומִלַּט הוא את העיר בחכמתו,
ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא.
ואמרתי אני: טובה חכמה מִגבורה,
וחכמת המסכן בְּזוּיה, ודבריו אינם נשמעים (ט׳, יד–טז).

רחבעם נערך למאמץ ההשתלטות על בית דוד, ושלח את אנשיו להרגיע.

שומֵר מצוה – לא יֵדַע דבר רע,
ועֵת ומשפט יֵדַע לב חכם (ח׳, ה).
כי מי אשר (יבחר) [יְחֻבַּר] אל כל החיים,
יש בטחון,
כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (ט׳, ד).

רקע עלילתי למערכה ששית ואחרונה:

ידיעות על תסיסה מסוכנת בשבטי אפרים ומנשה הריצו את רחבעם ויועציו, הזקנים והצעירים, צפונה, אל שכם, העיר הראשית לשבטי יוסף. שם התנהל משא ומתן קשה עם תומכי ירבעם בן נבט, שברח למצרים מפני המלך שלמה וכעת חזר. הזקנים ביקשו ויעצו לנהוג בחכמה ובמתינות, אך לב רחבעם היה עם הצעירים בני גילו, שהזהירו בתוקף מפני ויתורים ודרשו להפגין כוח:

דִּברֵי חכמים בנחת נשמעים,
מִזַּעֲקַת מושל בַּכסילים.
טובה חכמה מִכְּלֵי קרב,
וחוֹטֶא אחד יְאַבֵּד טובה הרבה (ט׳ יז–יח).
אם רוח המוֹשֵׁל תַּעֲלֶה עליך – מְקוֹמךָ אַל תַּנַּח (=אל תְּוַתֵּר),
כי מַרפֵּא (=רִפיון) יַניחַ חטאים גדולים (י׳, ד).
אִי לָךְ ארץ שֶׁמַּלכֵּךְ נָעַר,
ושָׂרַיִךְ בַּבֹּקֶר יֹאכֵלוּ (י׳, טז).

בדיוק אז החלה גסיסת המלך שלמה; רחבעם לא היה בירושלַים במות אביו. חכמים מעטים שחששו מפני הבאות נשארו ליד המלך הנוטה למות.

...כי הֹלֵך האדם אל בית עולמו, וסָבְבוּ בַשּׁוּק הסֹּפְדִים.
הֲבֵל הֲבָלִים אָמַר הַקֹּהֶלֶת – הכֹּל הבל (י״ב, ה,ח).

רחבעם נכשל בעצת הכוח של הצעירים.
מלכות דוד ושלמה הגדולה והחזקה התרסקה והתפלגה.

כי את כֹּל מַעֲשֶׂה הא-להים יָבִא במשפט
על כֹּל נֶעֱלָם, אִם טוב ואִם רע (י״ב, יד).

ירושלַם נותרה עם הרבה זיכרונות ומחשבות.

סוף דבר הכֹּל נִשמָע,
את הא־להים יְרָא, ואת מצוֹתיו שְׁמוֹר,
כי זה כֹּל האדם (י״ב, יג).

אסתר א - כשאתונה הביסה את פרס

המקורות ההיסטוריים מלמדים על 'ונהפוכו' שחוו הפרסים. לאחר שניצחו את האתונאים, השיבו היוונים מלחמה והביסו את הפרסים. והעיר שושן נבוכה. האם יש קשר לסיפור שלנו?

לפי רבים מהמדרשים ירושלים ובית המקדש עוד לא נבנו בזמן המגילה, ואחשורוש הנזכר בה קדם לכורש [1]. אולם עמדה זו קשה מאוד במישור הפשט ההיסטורי, כי מנבואת ישעיהו)מה, א-ז (כמו ממהתעודות הפרסיות, ברור שכורש הוא שכבש את בבל, ולפני כורש ודָרְיָוֶש לא הייתה ממלכת פרס ומדי יכולה להשתרע "מֵהֹדּוּ וְעַד כּוּשׁ". נוסף על כך, בעזרא)ד, ה-ז (אנו מוצאים את סדרם של מלכי פרס: כורש, דָרְיָוֶש, אחשורוש ואַרתַחשַׁשְׂתָּא. סדר זה מתאים גם למה שאנו יודעים מתעודות ההיסטוריה הפרסית.[2]

ההשערה המקובלת יותר היא, שאחשורוש של המגילה הוא בנו של דָרְיָוֶש, הנקרא במקורות היוונים כְּסֶרְכְּסֶס ובמקורות הפרסיים חַשַׁיַרשַׁ [3]. אכן, שם זה מזכיר מאוד את נוסח הכתיב בסוף המגילה: "וַיָּשֶׂם הַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁרֹשׁ מַס עַל הָאָרֶץ")י, א.(

המגילה מספרת לנו רק אירועים פנימיים בשושן, בהיפוך לנהוג ברוב ספרי ההיסטוריה וגם במקרא, לספר בעיקר על המלחמות הגדולות – המשתה בשושן "בשנת שלש למלכו" נמשך חצי שנה 180)יום, ועוד 7; א, ד-ה – (אבל מה עשה המלך בחצי השנה האחרת?

ההיסטוריון היווני הירודוטוס הִרבָּה לספר סיפורים עסיסיים ,רבים מטילים ספק במהימנות תיאוריו, ובכל זאת מרתק לגלות לפי תיאורו שכְּסֶרְכְּסֶס התחבט בשלוש השנים הראשונות אחרי מות דָרְיָוֶש, אם לצאת למלחמת עולם נגד אתונה, אחרי המכה הגדולה של אתונה בצבאו של דָרְיָוֶש בקרב מרתון .[4]המלך רצה לצאת למלחמה, גם כדי לנקום באתונאים, וגם מפני שלא ראוי שהשמש תזרח על מדינה שאיננה נתונה לשלטון הפרסים! אלא שיועץ זקן הרתיע אותו מהרפתקה זו. אז הופיעה אליו דמות בחלום חוזר ונִשנֶה, שדרשה ממנו לצאת למלחמה, והמלך הנרעש ביקש מהיועץ הזקן ללבוש את בגדי המלך, לשבת על כסאו, להירדם על משכבו, ולראות אם יבוא החלום הזה גם אליו. כל ניסיונות היועץ לחמוק מצו המלך לא הועילו, ואכן בא החלום גם אליו, וכך נתקבלה ההכרעה לצאת למלחמה.

מאז שקראתי לראשונה סיפור זה, נהניתי מאד מההקבלה המרתקת לרעיון של המן – ללבוש את בגדי המלך, לרכב על סוס המלך עם כתר מלכות)ו, ח-ט.(

בשלב הראשון בנה כְּסֶרְכְּסֶס גשר ענק של אוניות על מיצרי הבּוֹספּוֹרוֹס, והוביל את צבאו לניצחון אדיר בקרב היבשה עד שלכד את אתונה עצמה. כשהביאו הרצים את בשורת הניצחון לשושן, יצאה העיר בחגיגות צהלה ושמחה. בשלב השני, כאשר ניצחו האתונאים בקרב הימי בסַלַמיס, הביאו הרצים את הבשורה לשושן, ואנשי שושן קרעו את בגדיהם בחרדה גדולה.[5]

הסדר במגילה הוא הפוך, תחילה מבוכה ואבל)ג, טו; ד, א-ג ,(ולבסוף צהלה ושמחה)ח, טו ,(כי נקודת המבט של המגילה היא יהודית, ולא פרסית. קשה מאד לדעת אם יש קשר בין תיאורי המגילה, שמתעלמים כליל מהמלחמות הגדולות, לבין סיפורי הירודוטוס, אבל קווי הדמיון בתיאורים, מפתיעים ביותר.

[1]עיינו במאמרו של י' מדן, 'מבוא למאמרו של ח' חפץ על מלכות פרס ומדי', מגדים יד, תשנ"א, עמ' 53-55.

[2]פרט לכנבוזי בנו של כורש שלא נזכר בעזרא, שכן לא היה לו קשר לבית המקדש ולירושלים. על כל הנושא ראו: ח' תדמור, ערך 'כרונולוגיה', אנציקלופדיה מקראית ד, ירושלים תשכ"ג, טורים 304-305.

[3]ראו למשל: מ"צ סגל, מבוא למקרא ב, ירושלים תשל"ז, עמ' 723; ג"ח כהן, פירוש דעת מקרא למגילת אסתר, מבוא, ירושלים תשל"ד, עמ' 4-6.

[4]כתבי הירודוטוס, ספר שביעי, 7-18.

[5]כתבי הירודוטוס, ספר שמיני, 54, 99.

אסתר ב - תודעת הגלות של היהודים

התודעה העצמית של מרדכי ואסתר היא תודעה גלותית מובהקת:

הישיבה בשער המלך כדי לדעת תמיד מה קורה ולעמוד על המשמר כדי להגן על היהודים;

נשיאת שמות נכריים ואף אליליים ממש)מַרדוּך; אישתַר (בדור הרביעי לגלות, אחרי 3 דורות בהם ניסו לשמור במשפחה על שם עברי - "מרדכי בן יאיר בן שמעי בן קיש) "ב, ה - (ויחד עם זה התנהגות יהודית מוצהרת של סירוב להשתחוות לשום אליל, ובכלל זה שר בכיר, שמאליל את עצמו;

שיתוף הפעולה המלא עם תחרות הבתולה היפה בעיני המלך, אך מבלי לגלות את מוצאה היהודי של אסתר;

איסופה של נערה יהודייה, ככל הנראה בעל כורחה, לתחרות יופי וזנות מעין זו המתוארת במגילה, יש בו משום חילול כבודה של בת ישראל, וצפוי היה שהדברים יתוארו בנימה טרגית. תחת זאת, יש במגילה תיאורים מפורטים ונלהבים של העניין: "שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים בְּשֶׁמֶן הַמֹּר וְשִׁשָּׁה חֳדָשִׁים בַּבְּשָׂמִים וּבְתַמְרוּקֵי הַנָּשִׁים) "ב, יב.(

התחושה שאסתר המלכה היא תעודת ביטוח לחיי היהודים, ועל כן חובתה לסכן את חייה "בָּעֵת הַזֹּאת" כי לשם כך נועדה, וזו שליחותה היהודית הנסתרת בבית המלך;

ויחד עם זה, הביטחון שאם אסתר תחריש מפחד, "רֶוַח וְהַצָּלָה יַעֲמוֹד לַיְּהוּדִים מִמָּקוֹם אַחֵר וְאַתְּ וּבֵית אָבִיךְ תֹּאבֵדוּ) "ד, יד;(

אך מעל לכול עומדת הצהרתה המפורשת של אסתר המלכה באוזני המלך אחשורוש: "כִּי נִמְכַּרְנוּ אֲנִי וְעַמִּי לְהַשְׁמִיד לַהֲרוֹג וּלְאַבֵּד וְאִלּוּ לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת נִמְכַּרְנוּ הֶחֱרַשְׁתִּי כִּי אֵין הַצָּר שֹׁוֶה בְּנֶזֶק הַמֶּלֶךְ) "ז, ד .(כאן מפורשת התודעה הגלותית כולה כוויתור גמור על חירות והשלמה כנועה עם עבדות, כאילו אין עוד שום חשיבות וערך ליציאת מצרים, ובלבד שלא יהרגו בנו ולא ישמידו אותנו.

אישית, אינני רואה שום ערך במנהג הגלותי בו מכים את המן הכאה סמלית, כדי להרעיש בבית הכנסת, ולשחרר יצרים חבויים - רק בפסוק הזה, המשלים עם עבדותנו בגלות, אני מוחה וצועק - לא! - כי אנחנו לא נחריש עוד על שלילת חרותנו !

כאן גם הבדל העומק בין פורים לפסח, בין נס של הצלה והישרדות בגלות ")שאין אומרים הלל על נס שבחוצה לארץ", מגילה יד ע"א ,(ובין נס של חירות, עצמאות ויציאה מן הגלות; בלשון התלמוד: "אכתי =]עדיין [עבדי אחשורוש אנן =] "אנחנו ,[ואי אפשר לומר "הַלְלוּ עַבְדֵי ה') "תהילים קיג, א ,(כי עבדי ה' הם רק היוצאים מעבדות לחירות)וצאצאיהם השומרים את היציאה לחירות.(

אסתר ג - גלות ואנטישמיות

מאימתי הפכו יהודי הגולה להיות שונים מכל העמים שבקרבם ישבו, עד כדי התעוררות של פחדים ושנאה מחד גיסא, והוקרה על נאמנותם מרחיקת הלכת מאידך גיסא?

מגילת אסתר מגדירה בדיוק, מפי המן, את הגלות היהודית על כל מרכיביה: "יֶשְׁנוֹ עַם אֶחָד מְפֻזָּר וּמְפֹרָד בֵּין הָעַמִּים בְּכֹל מְדִינוֹת מַלְכוּתֶךָ וְדָתֵיהֶם שֹׁנוֹת מִכָּל עָם וְאֶת דָּתֵי הַמֶּלֶךְ אֵינָם עֹשִׂים וְלַמֶּלֶךְ אֵין שֹׁוֶה לְהַנִּיחָם" (ג, ח).

בני ישראל החלו להתפזר בעולם עם ההגליות האשוריות (מלכים ב יח, יא), אולם האשורים נהגו כך בערי מדינה רבות שהתמרדו וערבבו עמים רבים כמדיניות. לא היה בכך שום דבר ייחודי נגד עם ישראל. גם נבוכדראצר הכשדי-בבלי שהגלה את ירושלים (מלכים ב כד, יד; אסתר ב, ו) נהג על פי המדיניות הכללית להחריב ולהגלות ערי מדינה מורדות.

אפילו הצהרת כורש, שחוללה את שיבת ציון והביאה לבניית ירושלים והבית השני, לא חרגה מהמדיניות הפרסית הכללית לטפח מקדשים וערי מדינה אוטונומיות למחצה, תחת האימפריה הגדולה שירשה את כולן (בהיפוך גמור למדיניות האשורית והבבלית). המדיניות הפרסית מוכרת מכתובות פרסיות, וניכרת גם במגילה, בה מוכרזת המטרה "לִהְיוֹת כָּל אִישׁ שֹׁרֵר בְּבֵיתוֹ וּמְדַבֵּר כִּלְשׁוֹן עַמּוֹ" (א, כב), והאימפריה מנוהלת בפועל, "מְדִינָה וּמְדִינָה כִּכְתָבָהּ וְעַם וָעָם כִּלְשׁוֹנוֹ" (ג, יב; ח, ט).

מאימתי הפכו יהודי הגולה להיות שונים מכל העמים שבקרבם ישבו, עד כדי התעוררות של פחדים ושנאה מחד גיסא, והוקרה על נאמנותם מרחיקת הלכת מאידך גיסא? התשובה היא – בדיוק מימי אחשורוש!

בימי אחשורוש הגיעו למיצוי שני תהליכים במקביל:

העמים שגלו התבוללו לגמרי בתוך כמה דורות, ואילו היהודים 'לא הצליחו' להתבולל לגמרי בין העמים שבקרבם ישבו למרות השפעות תרבותיות מרחיקות לכת, כמו השמות 'מרדכי' ו'אסתר'. ההתבוללות היהודית בתרבויות העמים נותרה שכבה דקה, שלא היה בכוחה לעקור את השונות היהודית משאר העמים, ובעיקר את ההימנעות היהודית מהפולחנים האליליים המקובלים.

דווקא שיבת ציון של חלק מן היהודים הגולים הפכה את הישארותם של הנותרים בגולה לתופעת קבע בחיי היהודים, ובחיי העמים שבקרבם חיו. באורח פרדוקסלי, שיבת ציון הנציחה את הגולה היהודית שלא חזרה לציון, והפכה אותה למצב קבוע של קיום יהודי עם הנהגה מקומית, שאיננה תלויה בירושלים, הנהגה שיש לה אינטרסים משלה וקשרים פוליטיים משלה עם השלטונות.

בימי אחשורוש והמן כבר היה ברור וידוע, שהיהודים נמצאים בכל העמים, ובכל מקום הם שונים מסביבתם, אבל יש ביניהם קשרים חזקים בגלל הלשון והתרבות הייחודית שלהם. יהודים שישבו בְּיֵב בדרום מצרים,[1] והיו להם סכסוכים קשים עם השכנים שלהם, כתבו לאחיהם ביהודה ובשומרון מכתבים (בארמית, אך במושגים יהודיים) עם בקשות לעזרה, וגם קיבלו מירושלים מכתבים עם הנחיות תורניות-הלכתיות (למשל לקראת פסח, בנוגע לאיסורי חמץ). קשרי מכתבים כאלה התנהלו בכל מרחבי האימפריה, ומסתבר שכבר אז היו סוחרים יהודיים ובעלי קשרים פוליטיים שהעבירו את המכתבים.

הכינוי 'מרדכי היהודי' משקף במדויק את מצב היהודים בגולה בדור הרביעי. היהודים החלו לשאת שמות נכריים ואפילו אליליים במקורם, ולפתח קשרים פוליטיים עם השלטונות על בסיס של נאמנות (סיפור בגתן ותרש), ויחד עם זה שמרו על השונות שלהם – "וּמָרְדֳּכַי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה" (ג', ב), ועל קשרי המכתבים ביניהם – "וַיִּכְתֹּב מָרְדֳּכַי אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיִּשְׁלַח סְפָרִים אֶל כָּל הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְדִינוֹת הַמֶּלֶךְ אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ הַקְּרוֹבִים וְהָרְחוֹקִים" (ט, כ).

במצב חדש זה של הקיום היהודי ניצבו היהודים לא רק מול השלטונות המקומיים, אלא מול ראשי האימפריה, מנהיגי העולם. זאת מפני שיהודים נמצאים בכל מרחבי האימפריה, ולכן "מֵהֹדּוּ וְעַד כּוּשׁ" היו רק שני גורמים: שלטון 'המלך' – והיהודים!

האם היהודים יהוו משענת לשלטון 'המלך', או איום פוטנציאלי?

---

[1]יהודי יֵב ישבו במושבה צבאית על אי בתוך הנילוס, סמוך לסכר אסואן של היום; על המכתבים מיֵב לירושלים ולשומרון, ועל המכתב מירושלים ליֵב בעניין חג הפסח ראו: ב' פורטן, יהודים מיֵב וארמים מסון, ירושלים תשל"ו, עמ' 90-100

אסתר ד - מגילת ההפך

איך זה שלמרות ההקצנה, השפלות והעדר האלוהים, נכנסה בכל זאת מגילת אסתר לתנך

מגילת אסתר היא ההפך הגמור של התנך כולו. התנך מתאר את מלכות ה' והשגחתו בעולם, ואילו המגילה מציירת באופן מכוון ומוקצן, מלכות שאין בה שם ה', ולא שום שם קדוש, אפילו במקום

שמתכוונים אליו. "רוח והצלה יעמד ליהודים ממקום אחר" (ד, יד), כאילו אסור להזכיר שם שמים במקום הזה.

ממלכת 'ההפך' מתוארת במגילת אסתר בצורה חומרית, גסה, שפלה ואלילית. גם תיאורם של היהודים בממלכת 'ההפך' מוקצן מאוד. יהודי שושן מתוארים כחלק בלתי-נפרד מתרבות אחשורוש, כמתבוללים בתוך השמחה וההנאות של משתה אחשורוש על כל המשתמע ממנו [1].גם כשהם צמו שלושה ימים, לא נזכרה שום תפילה, שהרי אי אפשר לומר למי התפללו.

אמנם מסתבר, שהמגילה מציגה רק פן אחד מוקצן מחיי היהודים בשושן, והמציאות עצמה הייתה מורכבת יותר ורבת פנים. ברור לי, שמרדכי היהודי ואסתר ידעו לשון תפילה יהודית, ושם ה' לא היה זר להם, אבל במגילה זה לא כתוב.

הבנת אופיה של המגילה ההפוכה מגילוי שם ה' מעלה את השאלה איך נכללה מגילת אסתר בתנך.[2] התשובה לכך היא דווקא הצורך הרעיוני בהעלאת השאלה, מי שולט בעולם 'ההפך'. אילו היה בידינו התנך ללא מגילת אסתר, היינו מכירים את ה' רק במקום שבו ניתן לקרוא בשמו. המגילה באה להשלים חיסרון שאי אפשר בלעדיו.

ללמד אותנו שהקב"ה נמצא במסתרים גם במקומות שבהם הכול מתנהל בדרכי האינטריגות, המקרה, וה"פּוּר הוּא הַגּוֹרָל" (ג, ז ; ט, כד) ; שם אי אפשר לנקוב בשמו, ואי אפשר להזכיר כלל תפילה, הלכה או כל דבר שבקדושה, ואעפ"כ, ההשגחה פועלת בתוך דרכי 'ההפך', ובמושגי תרבות 'ההפך' ; לכן, פורים נקרא "עַל שֵׁם הַפּוּר" (ט, כו).

כאן אנו נפגשים בנקודה עמוקה הקשורה לתרבות הפרסית. האמונה הפרסית חילקה את העולם לשתי רשויות של טוב ושל רע הנאבקות ביניהן [3].המגילה באה ללמד בדרך 'ההפך', שה' אחד הוא "יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חֹשֶׁךְ, עֹשֶׂה שָׁלוֹם וּבוֹרֵא רָע" (ישעיהו מה, ז), והוא שמנהל גם את עולם 'ההפך', מאחורי כל ההסתרה. אכן כך מצאנו בגמרא (חולין קלט עמ' ב) : "אסתר מן התורה מניין? 'ואנכי הסתר אסתיר [פָּנַי ביום ההוא]" (דברים לא, יח).

---

[1]אכן, כך הבינו חז"ל, שהיהודים אכלו מאכלות אסורים שם, ראו : מגילה יב עמ' א ; אסתר רבה פרשה ב ה

[2]בקומראן נמצאו מגילות וקטעי מגילות של כל ספרי המקרא, פרט למגילת אסתר, ולדעתי, זה לא מקרי

[3]דריוש אבי אחשורוש הפך את דת זרתוסטרא לדת המדינה הרשמית של הממלכה ; ראו : ו' דוראנט, תולדות התרבות – מורשת המזרח א, ירושלים-תל אביב תשכ"ד, עמ' 242-244

אסתר ה - ארמון ההפך

מגילת אסתר נכתבה במכוון בצורה חילונית ומוקצנת כל כך. מה היא באה ללמדנו?

הוכחה להיפוך הגדול בין מלכות ה' (בתנך), לבין מלכות אחשורוש 'המלך', חבויה בהקבלה בין ארמון המלך במגילה, שיש בו חצר חיצונה ופנימית, ובין בית המקדש, שאף לגביו מוזכרות ביחזקאל בפירוש חצר חיצונה, וחצר פנימית[1].

המקרא מתאר את המשכן ואת בית ה', ובתוכם קודש קודשים, שאפילו הכוהן הגדול לא יבוא אליו "בְּכָל עֵת... וְלֹא יָמוּת" (ויקרא טז, ב), לבד ממי שציווהו מלך מלכי המלכים, והוא הכוהן הגדול ביום צום הכיפורים, שנכנס לכפר על ישראל.

בעולם 'ההפך' של המגילה מתואר 'המלך', והוא נקרא בתעודות הפרסיות 'מלך המלכים' ; בארמונו יש חצר פנימית, שהנכנס אליה "אֲחַת דָּתוֹ לְהָמִית" (ד, יא), אם לא יושיט לו 'המלך' את שרביט הזהב ; אסתר נכנסה אליה בסכנת נפשות ומתוך צום, כדי להציל את עמה.

אסתר היא היפוכו של הכהן הגדול – מלכה, אשה, הלובשת בגדי מלכות שהם בגדי תפארת ופיתוי, מול הכוהן הלובש בגדי לבן פשוטים, בגדי מלאך משרת.

יש הקבלה גם בין הכניסות: הכהן נכנס שתי פעמים עיקריות (ויקרא טז, יב-טו; השלישית היא רק להוציא את הכף והמחתה): כניסה אחת כדי לפרוס מסך של ענן קטורת, והשנייה לצורך הזאת הדמים המכפרת.

אסתר גם היא נכנסה פעמיים: הכניסה הראשונה לצורך זימון המשתה שמטרתו לפרוס מסך של ערפל (ה', ד-ח), וגם את זה היא עשתה פעמיים, והעצימה בזה את המתח, בעיקר אצל המלך; רק לבסוף, לאחר תליית המן, בעוד הגזרה טרם בוטלה, תיכנס אסתר שנית לחצר הפנימית (כפי שמוכח מהושטת שרביט הזהב; ח', ג-ו) כדי להתחנן לביטול "הספרים מחשבת המן... כי איככה אוכל וראיתי ברעה אשר ימצא את עמי."...

מגילת אסתר משלימה אפוא את התנך. היא נכתבה במכוון בצורה חילונית ומוקצנת כל כך, כדי ללמדנו שהשגחת ה' נמצאת גם במקומות ובמצבים הרחוקים מקדושה, וכי יד ה' היא המנהלת את העולם גם במקומות של הסתר פנים מוחלט .

---

[1]ראו יחזקאל מ', יז, ואילך; יש התאמה בין תיאורי המגילה לבין שרידי הארמונות שנמצאו בשושן, מהתקופה האחמנית

אסתר ו - מי מפחד מהיהודים

על מה נדדה שנת המלך והאם עמים זרים ברחבי האימפריה הם פוטנציאל לנאמנות פוריה או לסכנה מתמדת?

'המלך' היה יכול להשתמש ביהודים לטובת שלטונו, דווקא מפני שהיהודים היו נאמנים לו יותר מעמים מקומיים, שבהם היו תמיד גורמים שואפי עצמאות [1].כך למשל נעזר אחשורוש עצמו ביהודי יֵב והציב אותם במבצר על גבול מצרים וכוש נגד גורמים חתרניים בדרום מצרים, שמצדם פיתחו איבה כלפי היהודים האלה וכלפי מקדש הבמה שלהם עד כדי החרבתו[2].

אולם 'המלך' גם יכול היה לראות בנוכחות היהודים "מֵהֹדּוּ וְעַד כּוּשׁ" עם הקשרים ביניהם וההיבדלות משכניהם סכנה פוטנציאלית לשלטון, בסיס של כוח חלופי שעלול לתת יד למי שנושאים עיניים להחלפת השלטון מבפנים, או למיגורו מבחוץ. כל המאמצים היהודיים לגלות נאמנות עלולים היו להיתפס כחלק מקשר אפל ומסוכן.

האפשרות הראשונה הולידה את מקומם ותפקידם של מרדכי מכאן ושל עזרא ונחמיה מכאן, ותופעות כמו יהודי יֵב במקומות אסטרטגיים במרחבי האימפריה. האפשרות השנייה הולידה את הפחדים שהעלו את המן ואפשרו את פעולתו.

לרוב פעלו המלכים בעיקר בכיוון הראשון, אך תמיד קיננו גם חששות מן האפשרות השנייה. גם אחשורוש השתמש ביהודים לטובת שלטונו בכל מקום שהדבר היה נחוץ, אך לעתים עלה רצון או צורך לפייס את הגורמים המקומיים, כמו את המצרים בדרום מצרים, על חשבון היהודים השונים מהם, אף שהיו נאמנים לשלטון, ולא הייתה להם שום משענת אחרת. כל פעולה של יהודים נאמנים נגד המקומיים לטובת שלטון 'המלך' הייתה יכולה לחזור על ראשם במהלומה כאשר ייחלש השלטון המרכזי, או כאשר יבקש 'המלך' לפייס את המקומיים ולקנות נאמנות מצדם.

מעין אלה היו כנראה מחשבותיו של אחשורוש כשנדדה שנתו, בעקבות המתח שיצרה אצלו אסתר – מי באמת יותר נאמן, ומי יותר מסוכן? מרדכי היהודי, שהסגיר את "בגתן ותרש...", או "המן בן המדתא האגגי", שהוזמן ולא היסס לרגע לשבת ולשתות עם המלך והמלכה?

ב"ספר הזכרונות דברי הימים" (ו, א), לא נכתבו סיפורי היסטוריה, אלא רשימות של אנשים הראויים לגמול טוב, או לחשבון נקם; לשורש 'זכר' יש בעברית מקראית משמעות של דין ומשפט – "והזכרתני אל פרעה, והוצאתני מן הבית הזה; כי גנב גנבתי מארץ העברים, וגם פה לא עשיתי מאומה כי שמו אתי בבור" (בראשית מ', יד-טו). "הזכירני, נשפטה יחד, ספר אתה למען תצדק" (ישעיהו מג, כו); יום "שבתון זכרון תרועה" (ויקרא כג, כד), שהוא יום הדין.[3]

באותו הלילה שמע אחשורוש מן הספר את נאמנותו המוחלטת של מרדכי היהודי, ובמו אוזניו שמע והבין עד כמה המן מסוכן, ונושא את עיניו לכתר – המהפך בנפשו התחולל באותו הלילה, בהתערבות ההשגחה העליונה, עוד לפני הגילוי המסעיר של אסתר, את מוצאה ואת משמעותו.

---

[1]ראו: א' צ'ריקובר, היהודים במצרים בתקופה ההלניסטית-הרומית לאור הפאפירולוגיה, ירושלים תשכ"ג, עמ' 30-52, ושם תיאורי יהודים במצרים, שמילאו תפקידים של חיילים, שוטרים ופקידים

[2]המכתב המפורסם ביותר מיֵב ובו זעקת עזרה לאחר החרבת ה'אגורא' המקודש שלהם נשלח ל"יהוחנן כהנא רבא... זי בירושלם" ואל "דליה ושלמיה בני סנאבלט פחת שמריך" (מבלי להתחשב בסכסוך המר בין אלה לאלה), כדי שישתדלו אצל "דריהוש מלכא" לסייע ולבנות מחדש את ה'אגורא' ביֵב. ראו: ב' פורטן, יהודים מיֵב וארמים מסון, ירושלים תשל"ו, עמ' 90, 92

[3]ראו ספרי, זכור ושמור – טבע והיסטוריה נפגשים בשבת ובלוח החגים, אלון שבות תשע"ה, עמ' 40-41, ושם הערה 28

אסתר ז - ואף מילה על ירושלים

תלייה על עץ כנוהג פרסי מקובל, נזכרת בספר עזרא (ו, יא-יב) באישור של דריוש (אבי אחשורוש) לבניית בית המקדש, בתמיכת הממלכה, עם סיוע נדיב במיוחד, וכל מי שיעז לשנות דבר או להפריע - "יִתְנְסַח אָע מִן בַּיְתֵהּ, וּזְקִיף יִתְמְחֵא עֲלֹהִי, וּבַיְתֵהּ נְוָלוּ יִתְעֲבֵד עַל דְּנָה... אֲנָא דָרְיָוֶשׁ שָׂמֶת טְעֵם אָסְפַּרְנָא יִתְעֲבֵד" (ובתרגום מארמית): "יֵעָקֵר עץ מביתו, והוא יִתָּלֶה עליו זקוף, וביתו יחרב על זה... אני דָרְיָוֶשׁ נתתי צו, מיד יֵעָשֶׂה!"

העץ של דָרְיָוֶשׁ מיועד לכל מי שיפגע בבניין המקדש בירושלים. העץ של המן יועד למרדכי היהודי, מנהיג יהודי שושן, והמן, שהכין את העץ למרדכי, ויצר איום השמדה על יהודי הגולה, נתלה עליו.

מגילת אסתר מתעלמת באופן בולט מארץ ישראל ומירושלים - ארץ ישראל אינה מוזכרת במגילה כלל, וירושלים מוזכרת בה רק כמקום שהיה בעבר: "אֲשֶׁר הָגְלָה מִירוּשָׁלַיִם עִם הַגֹּלָה אֲשֶׁר הָגְלְתָה עִם יְכָנְיָה מֶלֶךְ יְהוּדָה אֲשֶׁר הֶגְלָה נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל" (ב, ו). אין התייחסות לירושלים בהווה, ובוודאי לא למקדש שנבנה בה.

התעלמות זו היא הדדית, שכן ספרי עזרא ונחמיה אינם מזכירים כלל את יהודי שושן; השם הכפול "מָרְדֳּכַי בִּלְשָׁן" (עזרא ב, ב) הוא שם של אחד (או שניים) ממנהיגי העולים עם זרובבל בעלייה הגדולה מהגולה לירושלים. בין אם מדובר באותו 'מרדכי היהודי' ובין אם מדובר באנשים שונים (באותו שם) - עצם אזכורו של השם 'מרדכי' כאחד ממנהיגי העולים עומד בהיפוך ברור למגילת אסתר, שבה 'מרדכי היהודי' הוא מנהיג יהודי שושן, ולבסוף גם מנהיג כלל היהודים היושב בשושן - בעוד ירושלים אינה נזכרת.

היפוך נוסף לדמותו של מרדכי כמנהיג משושן אנו מוצאים בשתי דמויות - עזרא ונחמיה, שקיבלו אישור רשמי מהמלך אַרתַחשַׁסתא לעלות ליהודה, האחד כמנהיג דתי שימַנה שופטים ודיינים (עזרא ז, יא-כו), והשני כמנהיג פוליטי מטעם הממלכה הפרסית שיבנה את ירושלים ואת חומותיה (נחמיה ב, ג-ט). שניהם קיבלו סמכות כתובה מהמלך הפרסי, אבל כל מטרת הסמכות וכל פעולתם מכוונות לירושלים, וליהודים בארץ יהודה; ואילו מרדכי היהודי היושב בשושן קיבל סמכות על היהודים "מֵהֹדּוּ וְעַד כּוּשׁ", בלי להזכיר כלל את ירושלים ואת 'יְהוּד מדינתא.'

ההיפוך הזה של ספרי התקופה, אי אפשר להסבירו בדעה, שבית המקדש עוד לא נבנה, כי היעדר שם ה', וכל שם קודש מן המגילה, מוכיח, שגם השתיקה על ארץ יהודה, ועל בית המקדש בירושלים, היא מכוונת.
מאידך, ההתעלמות מיהדות הגולה ברורה וזועקת בספרי עזרא ונחמיה!

אסתר ח - הזכות להתגונן

בין המן האגגי להמן הנאצי, בין פורים ליום העצמאות ועל הפעם היחידה שבה הותר ליהודים באופן רשמי להתגונן

גם לאחר תליית המן לא נרגעה אסתר, שכן הספרים שכתב נותרו בתוקף, והסכנה המרחפת על ראש היהודים יצאה לדרך ביורוקרטית, ועלולה הייתה להתבצע ביעילות של מנגנוני האימפריה. הניסיון הנועז של אסתר המלכה "לְהָשִׁיב אֶת הַסְּפָרִים מַחֲשֶׁבֶת הָמָן..." (ח, ה) ולמחוק את הגזרה הרעה כאילו לא הייתה – נכשל!

למרות הכניסה הנוספת בסכנת נפשות אל החצר הפנימית של 'המלך', הסביר לה אחשורוש מה נמצא מעבר ל"חֲצִי הַמַּלְכוּת" (ה, ג, ו; ז, ב) – "כִּי כְתָב אֲשֶׁר נִכְתָּב בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ וְנַחְתּוֹם בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ אֵין לְהָשִׁיב" (ח, ח). במילים אחרות, אי-אפשר לנהל אימפריה גדולה, 127 מדינה, אם כל פחה פרסי וכל מנהיג מקומי יחשוב שאפשר "לְהָשִׁיב אֶת הַסְּפָרִים", כי שום פקודה שקשה לקבל אותה, לא תתבצע[1].

הפתרון של אחשורוש היה אופייני לו ול'ממלכת הטבעת' – הסרת האחריות מעליו: "וְאַתֶּם כִּתְבוּ עַל הַיְּהוּדִים כַּטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ וְחִתְמוּ בְּטַבַּעַת הַמֶּלֶךְ" (ח, ח). ממצב חריג זה נולד הרעיון של זכות חוקית ממלכתית להתגוננות יהודית מול פורעים ופוגרומים: "אֲשֶׁר נָתַן הַמֶּלֶךְ לַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל עִיר וָעִיר לְהִקָּהֵל וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם לְהַשְׁמִיד וְלַהֲרֹג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל חֵיל עַם וּמְדִינָה הַצָּרִים אֹתָם... בְּיוֹם אֶחָד..." (ח, יא-יב). הפקודה נוסחה בדיוק באותן מילים נוראות של פקודת ההשמדה, ואינה מתירה ליהודים אלא להתגונן מפני אויביהם באותו יום אחד, שבו הורשו אויבי היהודים לצור עליהם ולהשמידם. לאויבי היהודים יהיה מותר להשמיד, להרוג ולאבד אותם, וליהודים יהיה מותר להתגונן ואף להשמיד, להרוג ולאבד את "הַצָּרִים אֹתָם", ורק אותם – החוק לא יתערב נגד שום צד ביום הזה!

ליהודים זה הספיק כדי לנצח בגדול – אבל זה קרה רק פעם אחת, מעוררת השראה וחגיגה, אבל יחידה! אלפי פרעות נגד יהודים התנהלו ימים רבים, כשהחוק והשליטים עוצמים עיניים.

אבל אחרי אלפי שנים של הישרדות בגלויות, קם המן הנאצי והחל לבצע בעצמו, בכוח השלטון וביעילות הגרמנית הידועה, את "מַחֲשֶׁבֶת הָמָן בֶּן הַמְּדָתָא הָאֲגָגִי אֲשֶׁר כָּתַב לְאַבֵּד אֶת הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל מְדִינוֹת הַמֶּלֶךְ" (ח', ה), "לְהַשְׁמִיד לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְּהוּדִים מִנַּעַר וְעַד זָקֵן טַף וְנָשִׁים... וּשְׁלָלָם לָבוֹז" (ג', יג); המן הנאצי ביצע במדויק כל מילה של גזרת המן האגגי, ורק מחק את שתי המילים "ביום אחד", וביצע השמדה שיטתית בשנים רבות וארוכות.

היה זה למעשה חורבן הגולה – לא רק השמדה יסודית ומקיפה של שליש העם היהודי, אלא מחיקת כל הכפרים והעיירות בהן חיו יהודים בארצות אירופה. אחרי השואה נותרו בגולה רק מעט קהילות יהודיות בערים גדולות.

יום הזיכרון לשואה הוא היפוכו של 'חג פורים' כחג ההצלה של הגולה !לאמִתו של דבר, הגולה היהודית החלה להתפורר זמן רב קודם לכן, עם רוחות האמנציפציה, אך היא חרבה כליל בשואה – החורבן השלישי של העם היהודי!

כיוון שאבד הצידוק הפנימי של ההישרדות וההצלה בגולה, אין לה עוד זכות קיום. שום שתדלנות פוליטית ושום 'אסתר המלכה' לא יכלו להשפיע על המן הנאצי ולבלום אותו. מכאן צמחה ההכרעה הדרמטית של האומות המאוחדות – הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, פירושה קודם כול זכות חוקית ליהודים להתגונן על פי החוק הבינלאומי, ולא ליום אחד אלא בקביעות[2].

יום העצמאות תפס את מקום הפורים כחג של הצלה ויציאה מן הגולה .בפורים נותר לנו לקרוא במגילת הגלות ולזכור את הסתר הפנים המאפיין את 'מגילת ההפך' ואת הגולה בכלל [3].חוזרים אנו מפורים לפסח, לוקחים מנס פורים רק את הזכות החוקית לעמוד על נפשנו, יוצאים מארצות נדודים וגולה, ומחוללים את נס קיבוץ הגלויות במדינת קיבוץ הגלויות[4].

---

[1]כפי שקורה בבמדינת ישראל הקטנה, כיום.

[2]האו"ם וארגונים בינלאומיים מקפידים להשמיע אזהרות בוטות נגד מדיניות ההתגוננות של

מדינת ישראל (יותר מאשר נגד כל מדינה בעולם), בכל פעם שנראה להם כי ישראל חורגת מהפעולה נגד "כָּל חֵיל עַם וּמְדִינָה הַצָּרִים אֹתָם", וגם תופעה זו ראויה לעיון.
[3]כמובן, חשוב מכול להרבות במתנות לאביונים, הנושאים את עיניהם ליום הזה.
[4]ראו ספרי נס קיבוץ גלויות, תל-אביב תשע"א.

אסתר ט - בין שושן לירושלים

הלכות הפורים שנקבעו בשושן מתייחסות גם ליהודי ארץ ישראל. היכן הייתה ההנהגה של ירושלים בעת קביעותן?

עיון מדוקדק בסוף מגילת אסתר מצביע על שורה של איגרות בעניין קבלת ימי הפורים, ורק שתיים מהן יצאו משושן – הראשונה שכתב "מרדכי אל כל היהודים" (ט, כ), ו"אִגֶּרֶת הַפּוּרִים הַזֹּאת הַשֵּׁנִית", שכתבו "אֶסְתֵּר הַמַּלְכָּה... וּמָרְדֳּכַי הַיְּהוּדִי" (ט, כט).

לפני שליחת האיגרות מופיע תיאור של "הַיְּהוּדִים הפרוזים [הַפְּרָזִים, קרי] הַיֹּשְׁבִים בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת", העושים "אֵת יוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר שִׂמְחָה וּמִשְׁתֶּה וְיוֹם טוֹב" (ט, יט). תיאור זה לכאורה אינו מתאים למגילה, שלא נזכרו בה כלל לא פרוזים, ולא שאינם פרוזים. בלשונה של שושן היה צריך לומר 'על כן היהודים אשר בכל מדינות המלך עושים את יום ארבעה עשר לחודש אדר.'...

בצדק הבינו חז"ל שהביטוי 'היהודים הפרזים' רומז לארץ ישראל, שבה היה הבדל משפטי וכלכלי (מן התורה) בין 'עיר חומה' (=מוקפת חומה) ובין 'בתי החצרים' (='פרוזים') [1].מכאן כנראה הסיקו חז"ל [2]שהיו חילופי איגרות בין שושן לירושלים, כלומר בין מרדכי היהודי ואסתר המלכה לבין אנשי כנסת הגדולה, ובהן התנהל ויכוח נוקב למדי על קביעת ימי הפורים, על עצם ההוספה של ימי הודאה, על כתיבת המגילה כספר מקודש, וכנראה גם על "ימי הפורים האלה", ועל הלכותיהם[3].

גם במחשבה פשוטה אפשר להניח שהוויכוח על קביעת ימי הפורים חייב להתנהל בין שתי הנהגות רלוונטיות, ולא היו אז הנהגות יהודיות מלבד שושן וירושלים.

הוויכוח בין שושן לירושלים התנהל בין שתי הנהגות שכל אחת מהן ראתה את עצמה כהנהגה עליונה של כלל היהודים גם מכוח השלטונות, שכן גם מנהיגי ירושלים החזיקו בכתבי סמכות ממלכי פרס. דווקא משום כך בולטת העובדה שירושלים אינה נזכרת בפירוש במגילת אסתר. שושן לא יכלה (או לא רצתה) להזכיר את ירושלים ואת מקור האיגרות שהגיעו אליה, וגם לא להסביר על מה בדיוק התנהל הוויכוח, איך הוכרע, ומדוע היה צורך לחתום ולהרגיע ב"דִּבְרֵי שָׁלוֹם וֶאֱמֶת" (ט, ל).

בקריאה שטחית ניכרת הנהגת שושן בלבד, ורק הרמזים הדקים מובילים למסקנת חז"ל בדבר ויכוח נוקב בין שושן לירושלים – גם כאשר קיבלו חכמי ארץ ישראל (= 'אנשי הכנסת הגדולה') את ימי הפורים ואת מגילת אסתר, הם החליפו את העיר שושן מוקפת החומה ב"כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון" (משנה מגילה פ"א מ"א), ונתנו בכך ביטוי להסתייגותם מהנהגת שושן[4].

הסתרת ההנהגה הירושלמית בסוף המגילה היא עדות חשובה המשלימה את הבנת הרקע והתקופה של המגילה ואת פרשנותה. מגילת אסתר מייצגת עולם יהודי גלותי, עולם של פוליטיקת הישרדות בתוך הסתר פנים, עולם מתבולל בחיצוניותו ויהודי בתוכו. זהו קוטב הפוך לתורה ולתנך, לארץ ישראל ולירושלים, לשם ה' ולבית המקדש.

ההנהגה היהודית בשושן הציבה חלופה לירושלים, ומרדכי ואסתר בפעולותיהם ובתודעתם היו היפוכם הגמור של עזרא ונחמיה. רק הכרעה היסטורית אחת תרמה הנהגת שושן לעם היהודי: קביעת ימי הפורים וקבלת המגילה אל תוך התנ"ך – "שלחה להם אסתר לחכמים (בארץ ישראל): כתבוני לדורות" (מגילה ז עמ' א).

---

[1]ראו: ויקרא כ"ה, כט-לא; ערכין לב ע"א.
[2]מגילה ז ע"א; ירושלמי מגילה פ"א, ע ע"ד.
[3]ראו מאמרי 'אנשי כנסת הגדולה הם חותמי האמנה במעמד עזרא ונחמיה', משלב לו, תשס"א,

עמ׳ 15-20 ; ובאתר שלי.
״ [4]חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים ותלו אותה מימות יהושע בן נון״ (ירושלמי מגילה פ״א, ע ע״א).

אסתר י - לא חג שמח

הצצה אל מאחורי הקלעים של קביעת הלכות פורים, חילופי האגרות והויכוחים העמוקים בין שושן הבירה לירושלים. האם גם אתם שומעים את הצעקות?

לכאורה, הפסוק הראשון במגילה ״הוא אחשורוש המֹלֵך מהֹדוּ ועד כּוּש, שבע ועשרים ומאה מדינה״, מתקשר לפסוק הראשון (ותחילת השני) בפרק האחרון ״וַיָּשֶׂם המלך אֲחַשְׁוֵרֹשׁ מס על הארץ ואיי הים ; וכל מעשה תקפו וגבורתו...״, כדי לעגן את המגילה בהקשר ההיסטורי, ולו ברמז.

אבל חז״ל הבינו את פסוקי הסיום כחלק מחילופי האיגרות״ – שלחה להם אסתר לחכמים : כתבוני לדורות! שלחו לה : קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות [שעלולים לנקום בנו] ; שלחה להם : כבר כתובה אני ׳על [ספר] דברי הימים למלכי מדי ופרס״ [ואין מה לחשוש] (מגילה ז עמ׳ א).

לפי זה, עלינו לנסות להבין את סדר האיגרות בסוף המגילה, ואת ההיגיון שבהן. סיפור המגילה מסתיים בהקהלות היהודים ״אשר בשושן״ בשני הימים, ״ונוח בחמשה עשר בו, ועָשׂה אֹתו יום משתה ושמחה״ (ט, יח). ״היהודים הפרוזים״ (ט, יט) אינם חלק מסיפור המגילה, והפסוק הוא חלק של איגרת ממקום אחר, ככל הנראה מארץ ישראל!

שלושה פסוקים (ט, כ-כב) הם במפורש איגרת מרדכי, והיא כתובה בסגנון של שושן ״אל כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אחשורוש, הקרובים והרחוקים.״

ארבעה פסוקים הבאים (ט, כג-כו) הם איגרת תשובה מאת חכמי היהודים, ככל הנראה מירושלים – ״וקִבֵּל [קהל] היהודים את אשר החלו לעשות [מעצמם, במנהג הפרוזים], ואת אשר כתב מרדכי אליהם...״ ; כאן בא תקציר הסיפור, והוא שונה מסיפור המגילה, כאילו המלך ביטל מיד ״עם הספר״ את ״מחשבתו הרעה... ותלו אתו ואת בניו על העץ״, בהשמטה (מכוונת?!) של המלחמה הקשה, בגלל אי ביטול הספרים!

מיד אחר כך, כתובה איגרת אחרת, מאוחרת יותר, בה מדובר כבר על קבלת ימי הפורים ״ככתבם וכזמנם״ לדורות הבאים. ״קִיְּמוּ וקִבְּלֵ היהודים עליהם ועל זרעם...״ (ט, כז-כח). ועל זה כתבה אסתר את האיגרת השנייה משושן (ט, כט-לב), ובה ״דברי שלום ואמת״, שמעידים, כמובן, על מחלוקת עמוקה.

על מה נחלקו? מרדכי ואסתר רצו, שכל היהודים יקיימו פורים יומיים, כמנהגם הראשון וכמנהג שושן. החכמים לא הסכימו אלא ״בזמניהם״, כלומר, הפרוזים ביי״ד, והדומים לשושן בט״ו! מדוע?

כי כל מועד בתורה, חוגגים כל היהודים באותם הימים, ואין בתורה חג, שהיהודים נחלקים בו לשני ימים ; זה היה הפתרון המתוחכם של החכמים לקבל את ״ימי הפֻּרים האלה בזמניהם״, בלי להוסיף על חגי התורה, וכלשונם הברורה של חז״ל : ״שמונים וחמשה זקנים, ומהם שלשים וכמה נביאים היו מצטערין על הדבר הזה. אמרו : ׳אלה המצות׳ שנצטוינו מפי משה! כך אמר לנו משה! אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה! ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר!?

(האם גם אתם שומעים את הצעקות?) – לא זזו משם נושאים ונותנין [בדבר] עד שהאיר הקב״ה את עיניהם, ומצאו אותה כתובה בתורה, בנביאים ובכתובים ...״ (ירושלמי מגילה, פרק א, ד).

על זה התפשרו לבסוף גם יהודי שושן בחותמת אסתר המלכה, וחיזקו את הכרעתם בציטוט המשפט האחד (הפסוק האחרון במגילה ; י׳, ג), שהיה כתוב ״על ספר דברי הימים למלכי מדי ופרס״ (י, ב) – והיכן היה כתוב? – בצמוד למשפט על המס של ״אֲחַשְׁוֵרֹשׁ... על הארץ ואיי הים״ (י, א).

אם רצונכם לקיים דברי חז״ל, שלא הסכימו להוסיף חג, אל תאמרו ׳חג פורים׳, ולא ׳חג שמח׳, אלא ׳שמחת פורים׳, או ׳פורים שמחים.׳

סיכום - חמש מגילות - חמש התקוות

מה הוא החוט הסמוי מן העין הקושר את חמש המגילות?

סיפורי תקווה ואמונה יש בתנך לרוב, במיוחד בתורה:

נח ומשפחתו שרדו את המבול, והחיו עולם ומלואו;

שרה העקרה, בת תשעים ילדה את יצחק, וממנו נולדנו כולנו;

רבקה ורחל העקרות נפקדו וילדו את עשו ויעקב, ויוסף ובנימין;

בני ישראל יצאו משעבוד מצרים, המעצמה של אז;

דור שלם מת במדבר, ובני ישראל התאוששו, ונחלו את הארץ;

מואבים וגויי הים, מדיינים ועמלקים, ארמים, עמונים ופלשתים משלו חליפות בשבטי ישראל, ומכולם נושענו ברוח ה', עד שהתאחדו השבטים בירושלים עם בית דוד;

שירי תקווה, תפילה ואמונה יש בתנך לרוב, משירת התפילה של חנה, ועד מזמורי תהלים; אבל במגילות, בדומה לאיוב, יש חמש תקוות שונות – אחרי מה שנראה כאובדן מוחלט וכייאוש גמור, וזה החוט הסמוי מן העין אשר קושר את חמש המגילות:

נעמי הסבירה לערפה ולרות היטב את חוסר התקווה המוחלט – "כי אמרתי: יש לי תקוה, גם הייתי הלילה לאיש, וגם ילדתי בנים. הֲלָהֵן תְּשַׂבֵּרְנה עד אשר יגדלו? הֲלָהֵן תֵּעָגֵנה לבלתי היות לאיש? אַל בנֹתי, כי מַר לי מאד מכם, כי יצאה בי יד ה'"! אבל רות דבקה בה "באשר תמותי אמות ושם אֶקָּבֵר...", ונולדה גאולה של עובד בשדה בעז!

"שחורה אני ונאוה" שרה הדחויה (וכנראה אנוסה), שהושלכה אל "עֲדֵרֵי חֲבֵרֶיךָ", ולמרות 60 מלכות ו-80 פילגשים, ולמרות בריחות הדוד ופציעות הרעיה – האהבה האמיתית מנצחת! "השבעתי אתכם!"

קהלת ניצב מול המוות האישי המובטח, שכל דברי החכמה, וכל המעשים וההנאות, נשברים ומתרסקים מולו – אבל ירא הא-להים מלמד להתבונן במוות באומץ וביושר, ולעמוד בצדק מול משפט הא-להים!

חורבן ירושלים קבר גם את התפילה, וגם את התקווה, אבל זו הרימה ראשה בתהומות הגלויות והייאוש, ושרדה כפי שלא שרדה שום אומה שגלתה, בתפילת "הֲשִׁיבֵנוּ ה' אליך וְנָשׁוּבָ – חַדֵּש ימינו כְּקֶדֶם!"

אסתר ומרדכי גילו את סוד ההישרדות של היהודים מול רשעת המן, גם בעולם שלא נזכר בו שם ה', ולא שום ביטוי של קדושה ותפילה, דרך העקשנות היהודית, שלא לכרוע ולא להשתחוות, לשמור על נאמנות, ולצום ולפעול להצלה.

חמש מגילות – חמש תקוות!